

ΕΛΕΝΗΣ ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ-ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΜΕΓΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ-ΑΘΗΝΑΙ 1958

ΔΩΡΕΑ

ΜΕΘΩΤΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ
Δ.Ι.Δ.

ΕΛΛΗΝ ΔΑΝΕΙΣΤΙΚΗΝ Β.Β.Ρ.ΘΕΣΗΚΗΝ
ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΙΣΙΟΠΡΟΣΩΠΙΑ

ΕΛΕΝΗΣ ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ - ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΑΠΟ ΤΟΥ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΔΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

ΔΙΑ ΤΗΝ Δ' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΕΣΤΑΤΕΙΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

19019

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1958

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ ΜΕΣΟΙΑ ΧΡΟΝΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Μ. ΤΟΥ ΟΥΝΙΑ
ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ

ΑΙΔ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

έφετεινή μας Ιστορία περιλαμβάνει την περίοδον του 'Ελληνισμού από τὸ 330 μ.Χ. μέχρι τοῦ 1453 καὶ ὀνομάζεται Βυζαντινὴ Ἱστορία, διότι κέντρον τῆς νέας Αὐτοκρατορίας εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις, ἰδρυθεῖσα εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας ἀποικίας τῶν Μεγαρέων Βυζάντιον.

Ἡ ἱστορικὴ αὕτη περίοδος εἶναι ἐφάμιλλος εἰς δόξαν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐποχὴν καὶ ἔχει παγκόσμιον σημασίαν. Τὸ Βυζάντιον, ἀγωνισθὲν ἐπὶ χίλια ἔτη, προεφύλαξε τὴν Δύσιν ἀπὸ τὰ στίφη τῆς Ἀνατολῆς, διέσωσε τὸν κλασσικὸν πολιτισμὸν, ἠγάπησε τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν καὶ διέδωσε τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν.

Τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν διαιροῦμεν εἰς τρεῖς περιόδους: α) 330—641, β) 641—1204 καὶ γ) 1204—1453. Κατὰ τὴν πρώτην συγκρούεται ὁ ἀρχαῖος κόσμος πρὸς τὸν χριστιανικόν, ὁ ὁποῖος τελικῶς διαμορφώνεται καὶ ἐπικρατεῖ. Ἡ δευτέρα περίοδος (641 — 1204) εἶναι ἢ καθ' αὐτὸ βυζαντινὴ, διότι τὸ κράτος καθίσταται ὁμοιογενές, ἦτοι ἑλληνικὸν καὶ αὐστηρῶς ὀρθόδοξον. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀντικαθιστᾷ παντοῦ, εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις, τὴν λατινικὴν καὶ Ἑλληνες ἀναλαμβάνουν τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον (1204 — 1453) δὲν ὑπάρχει πλέον τὸ παλαιὸν Βυζαντινὸν κράτος ἐνιαῖον, ἀλλὰ τέσσαρα Ἑλληνικὰ κράτη, τὰ ὁποῖα τελικῶς ὑποκύπτουν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

1. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (306 — 337)

Η ΡΩΜΑΪΚΗ αὐτοκρατορία τὸν 3ον αἰῶνα ὠδηγεῖτο εἰς καταστροφὴν, διότι οἱ βάρβαροι διέσπασαν τὰ σύνορά της καὶ εἰσέβαλον εἰς αὐτήν, ἐσωτερικῶς δὲ ἐπεκράτει ἀναρχία, λόγῳ φιλονεικιῶν καὶ ἀνικανότητος τῶν αὐτοκρατόρων.

Τὴν κατάρρευσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἐσταμάτησαν μερικοὶ αὐτοκράτορες, ἐξ Ἰλλυρίας προερχόμενοι, οἱ Ἰλλυριοὶ λεγόμενοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων σπουδαιότερος ἦτο ὁ Διοκλητιανὸς (284 — 305). Οὗτος, μεταξὺ τῶν ἄλλων μέτρων τὰ ὁποῖα ἔλαβε, καθιέρωσε νέον διοικητικὸν σύστημα, τὴν Τετραρχίαν. Δηλ. διήρσε τὸ κράτος εἰς τέσσαρα τμήματα, τὰ ὁποῖα ἐκυβέρνην τέσσαρες ἄρχοντες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο ἔφερον τὸν τίτλον τοῦ αὐγούστου καὶ οἱ ἄλλοι δύο τοῦ καίσαρος. Ἐφήρμωσε τὸ σύστημα τοῦτο τῆς Τετραρχίας, διότι ἀντελήφθη, ὅτι εἰς ἄρχων, ὁ αὐτοκράτωρ, δὲν ἐπῆρκει εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἀγανοῦς Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ Διοκλητιανὸς ἐκυβέρνην τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἶχεν ἔδραν τὴν Νικομήδειαν τῆς Βιθυνίας, ὁ Μαξιμιανὸς τὴν Δύσιν μὲ ἔδραν τὸ Μιλᾶνον, ὁ καῖσαρ Κωνσταντῖος ὁ Χλωρὸς τὴν Γαλατίαν μὲ ἔδραν τὰ Τρέβιρα καὶ ὁ ἕτερος καῖσαρ, ὁ Γαλέριος, τὴν Βαλκανικὴν μὲ ἔδραν τὸ Σίρμιον τῆς Σερβίας.

Τὸ 305 ὁ Διοκλητιανὸς, κουρασμένος ἀπὸ τὴν διοίκησιν, παρήτηθη, καθὼς καὶ ὁ Μαξιμιανός. Τότε οἱ καῖσαρες ἔγιναν αὐτοκράτορες καὶ προσέλαβον δύο ἄλλους καῖσαρας, τὸν Μαξιμῖνον καὶ τὸν Σεβήρον. Ἐν ἔτος μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Διοκλητιανοῦ, τὸ κράτος περιέπεσεν εἰς ἀναρχίαν. Εἰς τὴν Δύσιν ἀπέθανεν ὁ Κων-

στάντιος ὁ Ἰλωρός καὶ τὰ στρατεύματα τῆς Γαλατίας ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη ἀπὸ χριστιανὴν μητέρα, τὴν Ἑλένην, τὸ 273. Ἀνατραφεὶς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ στρατοπέδου, ἔλαβε μέρος εἰς πολλὰς ἐκστρατείας καὶ ἀνῆλθεν εἰς ἀνώτερα στρατιωτικὰ ἀξιώματα. Ὁ στρατὸς ἠγάπησε πολὺ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του τὸν ἀνηγόρευσε αὐτοκράτορα.

Συγχρόνως εἶχον ἀναγορευθῆ καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες, ὥστε τὸ 306 ὑπῆρχον τὸ ὅλον ἕξ εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Μαξέντιος, ὁ Μαξιμιανός, ὁ Μαξιμῖνος, ὁ Σεβήρος καὶ ὁ Γαλέριος. Ἀποθανόντων δὲ τριῶν ἕξ αὐτῶν, ἔμειναν δύο εἰς τὴν

1. Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας

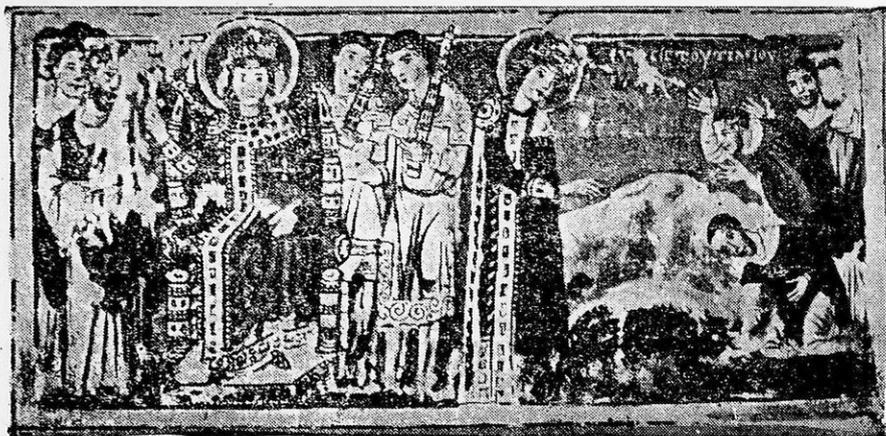
(Μικρογραφία 9ου αἰῶνος, ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

Δύσει, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος, καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Μαξιμῖνος. Ἐπίσης προσετέθη καὶ ὁ Λικίνιος, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Γαλέριον.

Οἱ τέσσαρες οὗτοι αὐτοκράτορες ἐνωρὶς ἦλθον εἰς σύγκρουσιν. Κύριος εἰς τὴν Δύσει ἔμεινε ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἐνίκησε παρὰ τὴν Μουλβίαν γέφυραν τοῦ Τιβέρεως (312) τὸν Μαξέντιον, ὁ ὁποῖος ἐπνίγη εἰς τὸν ποταμὸν. Ἐπίσης εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Λικίνιος μετὰ ἐν ἔτος (313) ἐνίκησε τὸν ἀντίπαλόν του Μαξιμῖνον καὶ ἔμεινε μόνος κύριος τοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέμειναν δύο, ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὴν Δύσει καὶ ὁ Λικί-

νιος εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὃ ὁποῖος ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ πρώτου. Παρὰ τὴν συγγένειαν ὅμως δὲν ἐβράδυναν νὰ περιπλακοῦν εἰς πόλεμον (323), κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Λικίνιος ἠττήθη καὶ συλληφθεὶς ἐφονεύθη, ὃ δὲ Κωνσταντῖνος ἔμεινε μόνος κύριος τοῦ κράτους.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἐκτὸς τῶν ἐξαιρετῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν, εἶχε καὶ πολιτικὰ προσόντα, τὰ ὁποῖα τὸν ἀνέδειξαν μεγάλην προσωπικότητα. Τὰ σπουδαιότερα δὲ γεγονότα τῆς βασιλείας του ἦσαν ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ κράτους καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τῆς παλαιᾶς

2. Ἡ Ἁγία Ἑλένη ἀνευρίσκουσα τὸν Τίμιον Σταυρὸν
(Μικρογραφία 9ου αἰῶνος, ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

Ρώμης εἰς τὴν νέαν Ρώμην, τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὀνομασθεῖσαν Κωνσταντινούπολιν.

Ἦδη ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ὁ Κωνσταντῖνος ἔτρεφε συμπάθειαν πρὸς τοὺς χριστιανούς, διότι ἀπὸ τὴν μητέρα του ἐγνώρισε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος καὶ παρετήρησεν εὐφυῶς, ὅτι τὴν νίκην του κατὰ τοῦ Μαξεντίου ἐκέρδισαν οἱ χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπέτελουν τὸν στρατὸν του, ἐνῶ ὁ στρατὸς τοῦ Μαξεντίου ἦτο ἐθνικὸς (εἰδωλολάτραι). Ἀναφέρεται μάλιστα, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἐνῶ ἐβάδιζε κατὰ τοῦ Μαξεντίου, εἶδεν εἰς τὸν οὐρα-

νόν φωτεινὸν σταυρὸν μὲ τὰς λέξεις ἐν τ ο ύ τ ω ν ί κ α καὶ ἔθεσε τὰς λέξεις ταύτας μετὰ τοῦ μονογράμματος Χ εἰς τὴν σημαίαν του, προτρέπων οὕτω τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀγωνίζωνται ἡρωϊκῶς.

Ἐν ἔτος μετὰ τὴν νίκην του κατὰ τοῦ Μαξεντίου, ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχων σύμφωνον καὶ τὸν Δικίνιον, ἐξέδωκε (313) διάταγμα ἀνεξίθρησκείας, τὸ γνωστὸν ὡς Δ ι ά τ α γ μ α τ ῶ ν Μ ε δ ι ο λ ά ν ω ν , διὰ τοῦ ὁποίου χριστιανοὶ καὶ εἰδωλολάτραι ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ λατρεύουν τὸν θεὸν τῆς ἐκλογῆς των. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκατεστάθη πλήρης ἐλευθερία καὶ ἰσότης πασῶν τῶν θρησκειῶν. Νόμισμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, κοπὲν τὸ 315, ἐκ παραλλήλου μὲ τὸν ἐθνικὸν θεὸν Ἥλιον, φέρει καὶ τὸν χριστιανικὸν σταυρὸν. Βραδύτερον ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, γενόμενος μονοκράτωρ, χωρὶς νὰ καταδιώξη τοὺς εἰδωλολάτραι, ἠὺνόνησεν ἀκόμη περισσότερον τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἐβαπτίσθη (337). Ἐν τούτοις διετήρησε πάντοτε τὸν τίτλον τοῦ μεγάλου ποντίφικος.

Δὲν ἠκολούθησεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μόνον εἰς τὴν θρησκείαν τὴν ὀρθὴν ὁδόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἄμυναν τοῦ κράτους ἐπέδειξεν ἔξοχον δραστηριότητα. Ἡὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπαλλήλων, διαιρέσας τὰς ὑπηρεσίας εἰς τέσσαρας μεγάλους κλάδους. Πάντων δὲ τούτων εἶχεν ὁ αὐτοκράτωρ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν, ὥστε ὅλαι αἱ ἐξουσίαι συνεκεντρώθησαν εἰς χεῖρας αὐτοῦ. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τὸ πολίτευμα ἐγένετο ἀ π ὄ λ υ τ ο ς μ ο ν α ρ χ ί α ἰ· σύγκλητος, ὕπατοι καὶ λοιπὰ ἀξιώματα παρεμερίσθησαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν μέχρι τοῦδε εἰς ἐθνικὸς ναοὺς λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος (ἀγάλματα, θυσίας), διετήρησεν ὅμως καὶ ἐπέτεινε τὸν ἱερατικὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος καὶ οἱ ὑπήκοοι ὤφειλον νὰ τὸν προσκυνοῦν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἔδιδεν εἰς ἐκάστην του πρᾶξιν ἱερὸν χαρακτῆρα καὶ ἐπενέβαινον εἰς πάσας τὰς ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας, παρακαθήμενος μετὰ τῶν ἐπισκόπων, ὡς ἐὰν ἦτο εἰς ἑξ αὐτῶν.

Διὰ τὴν καλυτέραν διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν, ἠὔξησεν ὁ Κωνσταντῖνος τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς 90 (βραδύτερον εἰς 120) καὶ ἀφῆρεσεν ἀπὸ τοὺς διοικητὰς τὴν στρατιωτικὴν διοίκησιν. Ὁμοίως ἐμείωσε τὴν βαρεῖαν φορολογίαν. Ἔκαμε κοινωφελῆ ἔργα καὶ μὲ τὰ ἐξαίρετα κυβερνητικὰ προσόντα του ἀναδιοργάνωσε τὸ ἀπέραντον κράτος του.

Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς τῶν ὑπηκόων του καὶ διατήρησιν τῆς εἰρήνης, ηὔξησε τὴν δύναμιν τοῦ στρατοῦ του, ὁ ὁποῖος ἐκινεῖτο συνεχῶς καὶ ἀμέσως ἔφθανεν εἰς κινδυνεῦον σημεῖον τῶν συνόρων. Ἐπὶ Κωνσταντίνου ὁ στρατὸς τῆς αὐτοκρατορίας ἦτο περὶ τὰς 500 χιλιάδας καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μισθοφορικός. Ξένοι, ὡς οἱ Γερμανοί, κατέλαβον σημαντικὴν θέσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ βαθμηδὸν εἰσῆλθον καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς αὐτοκρατορίας, μὲ σοβαρὰ ἐπακόλουθα διὰ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς.

Κατὰ μῆκος τῶν συνόρων τοῦ κράτους του ὁ Κωνσταντῖνος ἐγκατέστησε στρατιώτας μὲ τὰς οἰκογενεῖας των, δώσας εἰς αὐτοὺς γαίαις πρὸς καλλιέργειαν καὶ ὑποχρέωσας νὰ σπεύδουν εἰς τὸν πρῶτον κινδυνον. Πρὸς καλυτέραν ἄμυναν τοῦ κράτους, ἐστρατολόγησε τοὺς βαρβάρους τῶν συνόρων καὶ ἐσχημάτισεν εἰδικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα προθύμως παρεῖχον τὴν στρατιωτικὴν των ὑπηρεσίαν ὑπὲρ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου. Τοὺς βαρβάρους τούτους τῶν συνόρων οἱ Βυζαντινοὶ ὠνόμαζον **συμμάχους**.

Μετὰ βασιλείαν τριάκοντα ἐτῶν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέθανε (337), ἀφοῦ ὑπεστήριξεν ἰδιαίτερος τὸν Χριστιανισμόν, ὁ ὁποῖος ὀριστικῶς ἐπεκράτησεν. Οἱ ἐθνικοὶ ἱστορικοὶ ἐκτοξεύουν πολλὰς ὕβρεις κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ Ἐκκλησία ὁμως τὸν ἀνεκήρυξεν Ἰσαπόστολον καὶ κατέταξεν αὐτὸν καὶ τὴν μητέρα του Ἑλένην μεταξὺ τῶν ἁγίων. Ἐπίσης ἡ ἱστορία ὠνόμασε τὸν Κωνσταντῖνον **Μέγαν**, διότι ὄντως ἀνεδείχθη εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Διὰ τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτευσούσης τοῦ κράτους εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία εὑρίσκετο εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐνεδυναμώθη καὶ βαθμηδὸν ἔδωσεν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

2. Ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως

Τίνας λόγους εἶχεν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος νὰ μεταφέρῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους του εἰς τὴν Ἀνατολήν; Πρῶτον, ἔτρεφε μικρὰν συμπάθειαν πρὸς τὴν Ρώμην, ἡ ὁποία ἦτο κέντρον τῆς εἰδωλολατρείας καὶ διετήρει τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παλαιοῦ πολιτεύματος. Μετὰ τὴν νίκην ἰδίως κατὰ τοῦ Λικινίου, ὁ Κωνσταντῖνος ἐσχη-

μάτισε τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ μέλλον ἀνῆκεν εἰς τοὺς χριστιανούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι εὕρισκοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁμοίως ἀντελήφθη ὁ Κωνσταντῖνος, ὅτι ἡ παλαιὰ Ρώμη ἦτο πολὺ μακρὰν καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκρούωνται εὐκόλως οἱ ἐχθροὶ τοῦ κράτους Γότθοι καὶ Πέρσαι, οἱ ὅποιοι ἠπειλοῦν τὰς πλησίον τοῦ Δουναβέως καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐπαρχίας.

Εἵλκυσεν ἐπίσης τὴν προσοχὴν τοῦ Κωνσταντῖνου ἡ ἐξαίρετος γεωγραφικὴ θέσις τῆς νέας πόλεως, ὅπου πρὸ χιλίων ἐτῶν οἱ Μεγαρεῖς ὑπὸ τὸν Βύζαντα εἶχον κτίσει ἀποικίαν, ὀνομασθεῖσαν ἐκ τοῦ οἰκιστοῦ Βυζάντιον. Ἡ Κωνσταντινούπολις, εὕρισκομένη εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπέναντι τῆς Ἀσίας, κατέστη ἀπὸ πάσης ἐπόψεως τὸ φυσικὸν κέντρον τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀνταπεκρίνετο δὲ πλήρως πρὸς τὰς νέας ἀνάγκας αὐτῆς.

Αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνοικοδομήσεως ἤρχισαν τὸ 326, συμφώνως πρὸς τὸ πολεοδομικὸν σχέδιον τῆς ἐποχῆς, μὲ ἀνάκτορα, ἀγοράς, ἱππόδρομον, στοάς, ἐκκλησίας, λουτρά, ὑδραγωγεῖα κ.ἄ. Πρὸς διακόσμησιν δὲ τῆς νέας πρωτευούσης μετέφερον ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν Ρώμην ὡραῖα ἔργα τέχνης.

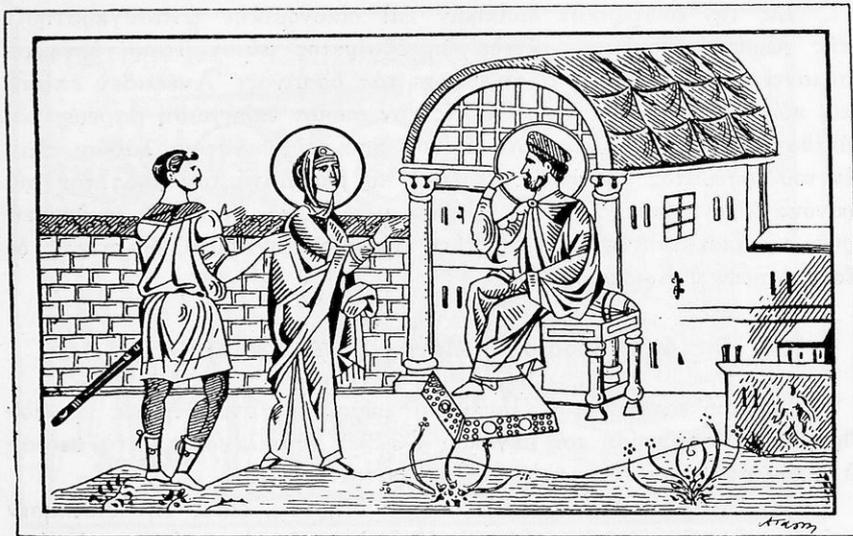
Τὴν 11 Μαΐου τοῦ ἔτους 330 ἐτελέσθησαν ἐπισημῶς τὰ ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ὠνομάσθη, ὅπως ὑπῆρχεν ἀρχαία ἑλληνικὴ συνήθεια, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἱδρυτοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος περιέβαλε τὴν πόλιν μὲ ἰσχυρὸν τεῖχος, ὅπως καὶ οἱ μετ' αὐτὸν αὐτοκράτορες. Διὰ τοῦτο κατώρθωσεν ἡ Κωνσταντινούπολις νὰ διαγράψῃ μακροαῖωνα ἱστορίαν καὶ νὰ ἀντισταθῇ νικηφόρως ἐπὶ 11 αἰῶνας κατὰ ποικίλων ἐπιδρομῶν.

3. Ὁ Κωνσταντῖος (337 — 361) καὶ Ἰουλιανός (361 — 363)

Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος διένειμε τὸ κράτος του εἰς τοὺς τρεῖς υἱοὺς του καὶ δύο ἀνεψιούς του, οἱ ὅποιοι ὅμως ἤλθον εἰς σύγκρουσιν. Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνου Κωνσταντῖος, ἐξοντώσας πάντα τὰ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ. Δύο μόνον ἐξάδελφοί του διεσώθησαν, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός, τοὺς ὁποίους περιορίσας ὁ Κωνσταντῖος εἰς μονήν, αὐστηρῶς ἐπέβλεπεν.

Ὁ Κωνσταντῖος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἔγινε πρόξενος ἰθρησκευτικῶν

ταραχῶν, διότι ὑπεστήριξε τοὺς Ἀρειανούς, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὅμως εἶχεν ἐπιτυχίας, διότι ἐνίκησε τοὺς Σαρμάτας εἰς τὸν Δούναβιν καὶ τοὺς Πέρσας εἰς τὴν Μεσοποταμίαν. Εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τῶν Ἀλαμανῶν ἀπέστειλε τὸν ἐξαδελφόν του Ἰουλιανόν, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐνίκησε καὶ τοὺς ἀπώθησεν, ἐπιδείξας μεγάλα στρατιωτικὰ προσόντα. Ὁ φιλύποπος Κωνστάντιος προσεπάθησε νὰ ὀλιγοστεύσῃ τὸν στρατὸν τοῦ Ἰουλιανοῦ, φοβούμενος τὴν δυνάμιν του, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά· ὁ στρατὸς ἀνεκλήρυξεν αὐτοκράτορα τὸν Ἰουλιανόν. Ὁ Κωνστάντιος

3. Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης

(Μικρογραφία 10ου αἰῶνος, ἐν τῇ Βατικανικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ρώμης)

ἔσπευσεν ἐναντίον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀλλ' ἀπεφεύχθη ὁ νέος ἐμφύλιος πόλεμος, διότι καθ' ὁδὸν ἀπέθανε καὶ μόνος κύριος τοῦ κράτους ἔμεινε ὁ Ἰουλιανὸς (361).

Ὁ νέος αὐτοκράτωρ εἶχε σπουδάσει εἰς τὰς Ἀθήνας ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο βαθὴν θαυμασμὸν καὶ ἀγάπην. Εὐθύς ὡς ἔγινεν αὐτοκράτωρ, προσεπάθησε νὰ ἐπαναφέρῃ ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους τὴν εἰδωλολατρειαν, ἀνοίξας τοὺς ἀρχαίους ναοὺς καὶ διώξας τοὺς χριστιανούς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνόμισεν ὁ Ἰουλιανός, ὅτι θὰ ἐπανήρχιζεν ἡ καλλιέργεια τῶν Ἑλληνικῶν Γραμ-

μάτων καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἡ ὠραιότης τῶν ὀποίων τὸν εἶχε καταγοητεύσει.

Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν ἀρχαίαν σοφίαν τὸν ἠμπόδισε νὰ διακρίνη τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ ἀντιληφθῇ, ὅτι ἡ ἀρχαία θρησκεία μὲ τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς εἶχε ἀποθάνει διὰ παντός. Ὁ Ἰουλιανός, διὰ τῆς προσπαθείας του ὅπως ἀνασυστήσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τῶν χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι τὸν ὠνόμασαν ἀποστάτην καὶ παρὰβάτην.

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν καὶ οἰκονομικὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς χώρας ὁ Ἰουλιανὸς ἀνεδείχθη ἐξαιρετος αὐτοκράτωρ, ἐπέφερε σημαντικὰς οἰκονομίας καὶ περιώρισε τὰς δαπάνας. Ἀνέλαβεν ἐπίσης καὶ πόλεμον κατὰ τῶν Περσῶν, εἰς τὸν ὅποιον ἐπληγώθη βαρέως καὶ ἀπέθανε (363). Λέγεται ὅτι, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου, λαβὼν αἷμα ἐκ τοῦ τραύματος, ἀνέκραξε, στρέψας τὰ βλέμματά του πρὸς τὸν οὐρανόν: « Νενίκηκας, Χριστέ ». Οὐδεὶς μετ' αὐτὸν αὐτοκράτωρ ἐπεχείρησε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, ὀριστικῶς δὲ ἐπεκράτησεν ὁ Χριστιανισμός.

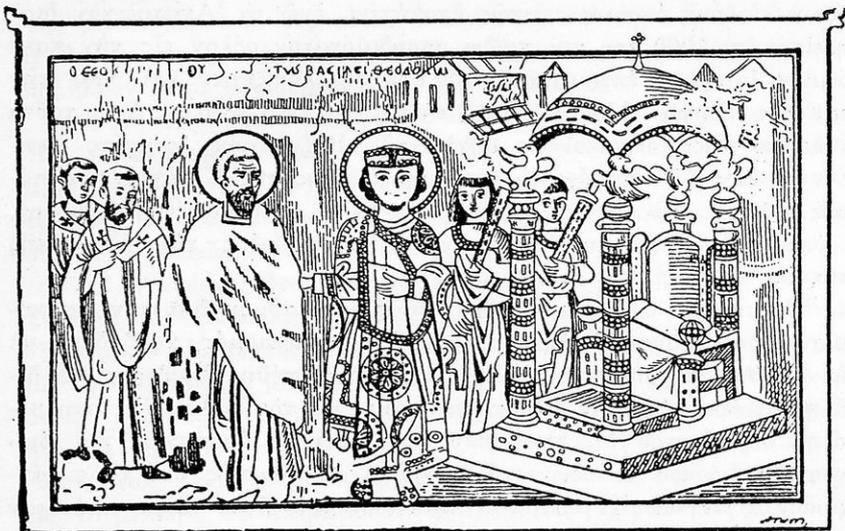
4. Θεοδοσίος ὁ Μέγας (379 — 395)

Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουλιανοῦ μέχρι τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου (379) ἐβασίλευσαν κατὰ σειρὰν ὁ Ἰοβιανός, ὁ Βαλεντινιανός καὶ ὁ Γρατιανός.

Ἐπὶ Βαλεντινιανοῦ ἡ αὐτοκρατορία διηρέθη, διότι τὴν διοίκησιν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος εἶχε ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Βάλης (364 — 378). Τὸν Βαλεντινιανὸν θανόντα διεδέχθη ὁ υἱὸς του Γρατιανός (375 — 383), ὁ ὁποῖος διώρισε ἀύγουστον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τὸν στρατηγὸν Θεοδοσίον. Ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξησφαλίσθη ὀριστικῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου, διότι οὗτος ἔλαβε μέτρα κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, ἔκλεισε τοὺς ἀρχαίους ναοὺς καὶ ἐξέδωκεν αὐστηρὰ διατάγματα κατὰ τῶν αἵρετικῶν. Ὡς τελευταῖον κτύπημα κατὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ κατάργησις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων (394).

Μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Γρατιανοῦ εἰς τὸ Λούγδουνον (Λυῶν) ὁ Θεοδοσίος ἐπενέβη εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἔλαβεν εἰς χεῖράς του τὴν διακυβέρνησιν ὀλοκλήρου τοῦ Κράτους, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ. Κατὰ τὴν

15ετή βασιλείαν του ὁ Θεοδοσίος ἐπέδειξεν ἐξαιρετά πολιτικά καί στρατηγικά προσόντα, ἐρρύθμισε τὸ διοικητικὸν σύστημα, κατέπνιξε τὰς ἐναντίον του ἐπαναστάσεις καὶ ἐχειρίσθη ἐπιδειξίως τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς χώρας. Ἰδιαιτέρως ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀμυναν τῶν συνόρων τοῦ κράτους, διοργανώσας πρὸς τοῦτο ἰσχυρὸν στρατόν. Ὅθεν δικαίως ὠνομάσθη Θεοδοσίος ὁ Μέγας καὶ κατατάσσεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν εἰς ἴσην μοῖραν μὲ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν, διότι ἀμφό-

4. Θεοδοσίος ὁ Μέγας μετὰ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ
(Μικρογραφία 9ου αἰῶνος, ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

τεροι εἶναι ἰδρυταὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ θεμελιωταὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Κατακρίνεται μόνον τὸ βίαιον καὶ δρμητικὸν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Θεοδοσίου, ὁ ὁποῖος, ἐκδικούμενος τὸν φόνον ὀλίγων μισθοφόρων ἀξιωματικῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, διέταξεν ἀθρόαν σφαγὴν τῶν Θεσσαλονικέων εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Ἄνω τῶν 7.000 ἄνθρωποι ἐφονεύθησαν. Ὅταν ὁμοῦς εὐρισκόμενος εἰς Μεδιόλανα (Μιλᾶνον) προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ Θεοδοσίος διὰ νὰ κοινωνήσῃ, ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος τοῦ ἀπηγόρευσε τὴν θείαν κοινωνίαν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ὑπεχρεώθη νὰ μετανοήσῃ δημοσίᾳ.

Ὁ Θεοδοσίος ἀπέθανε τὸ 395 εἰς τὸ Μιλᾶνον, ἀφοῦ εἶχε διανείμει τὸ κράτος του εἰς τοὺς δύο υἱοὺς του, Ἀρκάδιον καὶ Ὀνώριον, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἔλαβε τὴν Ἀνατολίην (Ρουμανίαν, Μακεδονίαν, Ἀσίαν, Πόντον, Αἴγυπτον) καὶ ὁ Ὀνώριος τὴν Δύσιν (Ἰταλίαν, Ἀφρικὴν, Γαλλίαν, Ἰσπανίαν καὶ Ἀγγλίαν).

Ἡ διαίρεσις αὕτη ἦτο ἡ τελευταία. Εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἐνώνεται τὸ Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικὸν κράτος. Τὸ Δυτικὸν δέχεται ἐπιδρομὰς βαρβάρων, εἰς τοὺς ὁποίους τελικῶς ὑποκύπτει, ἐνῶ τὸ Ἀνατολικὸν διατηρεῖται ἐπὶ 1000 ἔτη καὶ παίζει σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, ἐκχριστιανίζεται καὶ ἐξελληνίζεται καὶ ὑπὸ τὴν νέαν του μορφήν λέγεται Βυζαντινὸν κράτος. Διὰ τοῦτο οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ ὡς ἀρχὴν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας θεωροῦν τὸ ἔτος 395 καὶ ὄχι τὸ ἔτος τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (330). Μὲ τὸ ἔτος αὐτὸ τελειώνει ἡ προβυζαντινὴ περίοδος, ἡ ὁποία εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ τελευταία περίοδος τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας.

Ἐν συνόψει ὁ 4ος μ.Χ. αἰὼν ἀποτελεῖ σταθμὸν διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, διότι ἐνίκησε τελικῶς ὁ Χριστιανισμὸς, καθ' ὅσον μὲ τὴν μεγάλην μορφήν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀφέθη ἐλεύθερος νὰ διδάξῃ καὶ ἐφαρμόσῃ τὴν διδασκαλίαν του. Μὲ τὴν ἄλλην ἐξ ἴσου μεγάλην μορφήν τοῦ Μ. Θεοδοσίου ἐθριάμβυσεν ὀριστικῶς καὶ διεμορφώθη διὰ τῶν συνόδων καὶ ἐνισχύθη οἰκονομικῶς διὰ τὸ φιλάνθρωπον ἔργον του. Ἡ νίκη τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι τὸ μεγαλύτερον κοσμοῖστορικὸν γεγονός τοῦ 4ου αἰῶνος.

5. Οἱ διάδοχοι Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου.

Τὸ Ἀνατολικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος

Οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοδοσίου ἐφάνησαν ἐντελῶς ἀνίκανοι ὅπως κυβερνήσουν τὸ κράτος. Ὁ Ἀρκάδιος (395 — 408) ἦτο 18 ἐτῶν, ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, καὶ ἐπετροπεύετο ἀπὸ τὸν Εὐτρόπιον, ἄνθρωπον διεφθαρμένον, ὅστις διὰ μηχανορραφιῶν ἐπέτυχε νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὰ ἀνώτατα τιμητικὰ ἀξιώματα τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ τὸν ἱστορικὸν Ζώσιμον ὁ Εὐτρόπιος διηύθυνε τὸν Ἀρκάδιον, ὡς πρόβατον: « Ἐκυρίευν Ἀρκαδίου καθάπερ βοσκήματος ». Ὅπως διατηρήσῃ δὲ τὴν ἐπιρροήν του ὁ Εὐτρόπιος, ἔδωκεν εἰς τὸν Ἀρκάδιον

σύζυγον τὴν Εὐδοξίαν, κόρην Γερμανοῦ στρατηγοῦ. Τὰ πολλὰ λάθη, αἱ παρανομίαι καὶ οἱ ἐκβιασμοὶ κατέστησαν τὸν Εὐτρόπιον τόσον μισητόν, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ μὴν τὸν εὐνοῇ. Βραδύτερον ὁ μὲν Εὐτρόπιος κατεδικάσθη εἰς θάνατον ἐπὶ προδοσίᾳ, ἡ δὲ μεγάλη περιουσία του ἐδημεύθη.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐδοκιμάσθη ἀπὸ ἐπιδρομὰς Γότθων καὶ Οὐννων. Εὐτυχῶς ὅμως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρκαδίου ἱκανώτατος πολιτικὸς ὁ Ἀνθέμιος ἀνέλαβεν εἰς χεῖράς του τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους καὶ ἀντεπεξῆλθεν μετὰ δεξιότητος κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν.

Τὸν Ἀρκαδίον διεδέχθη ὁ ἑπταετῆς υἱὸς του Θεοδοσίος Β' ὁ Μικρὸς (408 — 450), ὅστις ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ Ἀνθεμίου (μέχρι τὸ 414), ἀναλαβόντος τὴν κατασκευὴν νέου μεγάλου τείχους, ἱκανοῦ νὰ συμπεριλάβῃ τὸν ἀΰξηθέντα πληθυσμὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Ἀνθέμιος διηύθυνε τὰ πράγματα μὲ πολλὴν σύνεσιν καὶ δεξιότητα. Δι' αὐτὸ εἶχε μεγάλας ἐπιτυχίας καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικόν. Κατέστησεν ὁ Ἀνθέμιος ἀγαθὰς καὶ φιλικὰς τὰς σχέσεις μὲ τὴν Δύσιν καὶ μὲ τὴν Περσίαν, ἐνίκησε τοὺς βορείως τοῦ Δουνάβεως Οὐννους καὶ ἐγκατέστησε περιπολίαις πλοίων εἰς τὸν Δούναβιν διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὰς διαβάσεις Οὐννων καὶ Γερμανῶν νοτίως τοῦ Δουνάβεως. Ἐὰν αὐτὸ τὸ ὥραϊον μέτρον τοῦ Ἀνθεμίου ἐτηρεῖτο καὶ εἰς τὸ μέλλον, θὰ ἀπηλλάσσετο ἡ Βαλκανικὴ χερσόνησος καὶ ἰδιαίτερος ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς καὶ καταστροφὰς τῶν διαφόρων λαῶν. Ὅλα αὐτὰ δεικνύουν τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Ἀνθεμίου, ὅστις ἐπὶ δέκα ἔτη κατώρθωσε νὰ διοικήσῃ λαμπρῶς.

Τὸ 414, ἐν συνεννοήσει μὲ τὴν σύγκλητον, ἀνεκηρύχθη αὐγούστα ἡ ἀδελφὴ τοῦ αὐτοκράτορος Πουλχερία, προικισμένη μὲ πολιτικὸν νοῦν. Διὰ τοῦτο ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους. Ἡ Πουλχερία ἦτο λίαν φιλόδοξος γυνή, στρέψασα τὴν προσοχὴν τοῦ ἀδελφοῦ της εἰς τὰ θρησκευτικὰ, τὴν ἱππασίαν καὶ τὴν ζωγραφικὴν, διὰ νὰ μὴ λάβῃ ποτὲ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ δημόσια πράγματα. Ἡ Πουλχερία ἐφρόντισε νὰ δώσῃ σύζυγον εἰς τὸν ἀδελφόν της τὴν κόρην τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου, τὴν Ἀθηναΐδα, πολὺ μορφωμένην, ἡ ὁποία ἔγινε χριστιανή, εὐσεβεστάτη μάλιστα, καὶ μετωνομάσθη Εὐδοκία.

Ἡ Εὐδοκία ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν, λόγῳ τῆς μορφώσεως καὶ τῆς εὐφυΐας της, καὶ κατέστη ἐξαιρετικὴ προσωπικότης, διότι συντέλεσε νὰ ἰδρυσθῇ μεγάλη σχολὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸ Πανδιδακτήριον (425), ὅπου, πλὴν τῶν νομικῶν, ἐδιδάσκοντο ἡ ρητορικὴ, ἡ φιλοσοφία, ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἱκανῶν διδασκάλων. Ἐκαυχᾶτο ἡ Εὐδοκία διὰ τὴν ἑλληνικὴν της καταγωγὴν καὶ συνέγραψεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, ἠδὲ νόησε δὲ πᾶσαν πνευματικὴν κίνησιν πρὸς ἐπικράτησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

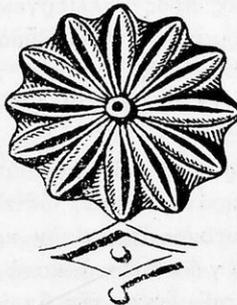
Περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου της ἡ Εὐδοκία ἀφωσιώθη εἰς ἔργα φιλανθρωπίας, τόσον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅσον καὶ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τὰ ὁποῖα δις ἐπεσκέφθη διένειμε βοηθήματα εἰς πτωχοὺς καὶ φυλακισμένους, ἠλευθέρωσε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἔδωκε πολλὰ χρήματα εἰς ἐκκλησίας καὶ μονὰς. Ἐπειδὴ ὁμως ἐπῆλθε δυσαρέσκεια μετὰξὺ Πουλχερίας, Εὐδοκίας καὶ Θεοδοσίου, ἡ εὐσεβὴς Εὐδοκία κατέφυγεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. εἶναι εὐτύχημα, ὅτι κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν τοῦ ἀνισχύρου Θεοδοσίου Β' δὲν συνέβησαν σημαντικὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα, ὅπως ἀντιθέτως εἰς τὸ δυτικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ὑφίστατο μεγάλας καταστροφὰς ἀπὸ τὰς εἰσβολὰς τῶν Γερμανῶν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου, ἡ Πουλχερία ἐνυμφεύθη τὸν Μαρκιανόν, ἔμπειρον εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ, ὅστις ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ καὶ πιθανῶς εἶναι ὁ πρῶτος τῶν αὐτοκρατόρων, ὅστις ἔλαβε τὸ στέμμα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου. Τοῦτο ἐπέδιδωξεν ὁ Μαρκιανός, διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν συνεργασίαν τοῦ κράτους μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ εὐλογία τῆς ὁποίας συνετέλεσεν ὥστε νὰ καταστῇ τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος ἱερόν. Εἰς τὸ ἕξῃς δὲ ἐπεκράτησε τὸ ἔθιμον τοῦτο. ὅπερ ἔδωκεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μεγάλην δύναμιν. Πολὺ βραδύτερον (9ος αἰὼν) εἰσήχθη καὶ ἡ χρῆσις, ἡ ὁποία τρόπον τινὰ ἀπῆλειφε προηγουμένας ἁμαρτίας τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὁ Μαρκιανός (450 — 457), βοηθούμενος καὶ ἀπὸ τὴν Πουλχερίαν, ἐκυβέρνησε μὲ σύνεσιν καὶ σθένος, ἀρίστην ἀπόδειξιν τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ἡ ἔναντι τῶν Οὐννων στάσις του, περὶ ἧς θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον. Τὸ 453 ἀπέθανεν ἡ Πουλχερία, ἀφοῦ διέθεσε τὴν περιουσίαν της ὑπὲρ ἐκκλησιῶν καὶ φιλανθρωπικῶν

ιδρυμάτων. Κτίσμα τῆς Πουλχερίας ὑπῆρξεν ὁ περίφημος ναὸς τῶν Βλαχερνῶν.

Ὁ Μαρκιανός, μετὰ τὸν θάνατον τῆς Πουλχερίας, ἐβασίλευσεν ἐπὶ τρία ἔτη καὶ ἠκολούθησε τὴν φιλανθρωπικὴν δρᾶσιν ἐκείνης. Δι' αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία ὠνόμασεν ἀμφοτέρους ἁγίους καὶ τοὺς τιμᾶ τὴν 17 Φεβρουαρίου. Ὁ Μαρκιανὸς ὅμως δὲν ἐπρόσεξε τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς καὶ ἀφῆκε τὸν θρόνον ἄνευ διαδόχου, ἐπωφεληθεὶς δὲ τῆς εὐκαιρίας ὁ πανίσχυρος στρατηγὸς τῆς Ἀνατολῆς Ἄσπαρ, γερμανικῆς καταγωγῆς, ἐπέβαλεν αὐτοκράτορα τὸν ἀξιωματικὸν Λέοντα, Θρακᾶ, διότι ἐνόμιζεν ὅτι θὰ τὸν εἶχε πειθῆνιον ὄργανόν του. Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τοῦ Θεοδοσίου.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

6. Ο Ὑ ν ν ο ι

Κ

ΑΤΑ τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα βάρβαροι λαοὶ εἰσέδυσαν εἰρηνικῶς ἢ ἔκαμνον ἐπιδρομὰς εἰς τὰς χώρας τῆς αὐτοκρατορίας καὶ προεκάλουν ἀναστάτῳσιν.

Οἱ Γερμανοὶ (Β η σ ι γ ό τ θ ο ι) ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως ἤρχισαν βραδέως καὶ ἀθορυβῶς νὰ εἰσέρχωνται ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ μικρὰς ἢ πολυαριθμοὺς ομάδας, διότι ἐγνώριζον, ὅτι εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν ὑπῆρχεν ἀσφάλεια, τάξις καὶ εὐημερία, ἡ δὲ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις εὐχαρίστως παρεχώρει γαίας εἰς αὐτοὺς πρὸς καλλιέργειαν. Αἱ κυριώτεραι αἰτίαι τῆς μετακινήσεως τῶν Γερμανικῶν λαῶν ἦσαν ἡ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν, ἡ ἔλλειψις ἐπαρκοῦς ἐδάφους πρὸς καλλιέργειαν καὶ ἡ πίεσις, τὴν ὁποίαν ἤσκουν ἐπ' αὐτῶν οἱ Οὕννοι μετὰ τῶν συμμάχων τῶν Ὀστρογότθων.

Βαθμηδὸν ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν μετακινουμένων βαρβάρων ηὐξήθη εἰς τὸ Ἀνατολικὸν κράτος τόσον, ὥστε ἤρχισε νὰ προκαλῆ φόβους. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸ δυτικὸν Ρωμαϊκὸν κράτος ἡ μεγάλη εἰσβολὴ τῶν Γερμανῶν (Ὀ σ τ ρ ο γ ό τ θ ω ν) κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἐπέφερε τὴν ὀριστικὴν διάλυσιν αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἀναστάτῳσις καὶ προσωρινὴ ἐκβαρβάρωσις τῆς Λύσεως.

Παραλλήλως πρὸς τοὺς Γερμανοὺς, εἰσβάλλουν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Ἀσιᾶται, πρῶτοι οἱ Ο ὕ ν ν ο ι, οἱ ὁποῖοι ἀνακόπτουν τὴν διείσδυσιν τῶν Γερμανῶν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἰδρύνουν κράτη εἰς τὴν Εὐρώπην (Βουλγαρίαν καὶ Οὐγγαρίαν) καὶ ἐπιφέρουν μεγάλας καταστροφάς. Ἡ ἐξάπλωσις λοιπὸν τῶν Γερμανῶν καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν Ἀσιατῶν εἰς τὴν Εὐρώπην ἐνέχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν. Τὴν περι-

οδον αὐτὴν ὀνομάζομεν εἰς τὴν ἱστορίαν Μεγάλην Μετανά-
στευσιν τῶν λαῶν.

Οἱ Οὐννοι, συγγενεῖς τῶν Τούρκων, ἀφήσαντες τὰς στέππας τῆς Ἀσίας, ἐπροχώρησαν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν νότιον Ρωσίαν, ἐλθόντες εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Γερμανοὺς. Οἱ Οὐννοι κατέστησαν φοβεροί, διότι εἶχον ἀρτίαν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν καὶ ἱκανοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὅποιοι διέπρεπον εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Οὗτοι κατὰ τὴν πορείαν των πρὸς δυσμὰς ὑπέταξαν καὶ παρέσυραν πολλοὺς Γερμανοὺς, μετὰ τῶν ὁποίων μάλιστα ἦλθον εἰς ἐπιμειξίαν καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔμαθον τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν. Οἱ Οὐννοι, μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν γερμανικῶν λαῶν τῆς σημερινῆς νοτίου Ρωσίας, ἐπεξέτειναν τὸ κράτος των μέχρι τοῦ Καυκάσου, τοῦ Δουνάβεως καὶ τῆς Οὐγγαρίας. Ἐπικίνδυνοι ὅμως εἰς τὴν Ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν γίνονται μετὰ τὸ 430 καὶ διὰ τὴν ἀποφεύγη αὕτη τὰς ἐπιδρομὰς, ἐπλήρωνεν εἰς τοὺς Οὐννοὺς κατ' ἔτος πολλὰ χρήματα.

Ὁ σημαντικώτερος ἡγεμὼν τῶν Οὐννων ἦτο ὁ Ἀτίλας (435 — 453), ὅστις ἠνάγκασε τὴν κυβέρνησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ διπλασιάσῃ τὴν ἐτησίαν πληρωμὴν. Παρὰ τὴν συμφωνίαν ὅμως ἔκαμε φοβερὰς ἐπιδρομὰς πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ 70 πόλεις μετέβαλεν εἰς ἐρείπια. Μολονότι ἀγράμματος, ὁ Ἀτίλας κατώρθωσε νὰ κυβερνᾷ πολὺ καλά τὸ κράτος του, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Δὸν ποταμοῦ μέχρι τοῦ Ρήνου. Ἦτο πονηρὸς διπλωμάτης καὶ πολιτικὸς μὲ μεγάλην ὀξυδέρκειαν, τρομερὸς πολεμιστὴς καὶ ὑπερβολικὰ ὠμός, αἱ δὲ ἐπιδρομαὶ του συνωδεύοντο ἀπὸ φρικτὰς καταστροφάς.

Οἱ Οὐννοι, ἄγριοι καὶ πολεμικοί, ἔζων μόνον μὲ τὴν λείαν τοῦ πολέμου καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ κατοικοῦν εἰς πόλεις οὔτε νὰ καλλιεργοῦν τὴν γῆν. Ἐκαμμον λοιπὸν συνεχῶς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Βαλκανικὴν καί, μολονότι ἐλάμβανον χρήματα ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, ἐληλάτων ἀγρίως τὰς πόλεις τούτου. Νέαι πάλιν διαπραγματεύσεις ἤρχισαν μεταξὺ Ἀτίλα καὶ Βυζαντίου, ὁ κίνδυνος ἦτο λίαν σοβαρὸς καὶ ἠπειλεῖτο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεγαλυτέρα καταστροφή, ὁπότε (τὸ 450) ὁ αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς μετὰ θάρρους ἠρνήθη νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς τὸν Ἀτίλαν, διότι εἶχεν ἐξηκριβωμέναν πληροφορίαν, ὅτι οἱ Οὐννοι ἠτομάζοντο δι' ἐπιδρομὴν εἰς τὴν Δύσιν. Πράγματι τὸ 451

ὁ Ἀτίλας εἰσέβαλεν εἰς τὴν Γαλλίαν μὲ πολυάριθμον στρατὸν φοβεύων καὶ καταστρέφων.

Τότε ὁ ἰκανώτατος στρατηγὸς καὶ σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Βαλεντινιανοῦ Γ' Ἀέτιος ἦλθε μὲ πολὺν στρατὸν πρὸς συνάντησιν τοῦ Ἀτίλα. Ἡ τρομερὰ σύγκρουσις ἐγένετο εἰς τὰ Καταλαυνικὰ πεδία (Châlons sur Marne), ὅπου 160 χιλιάδες νεκροὶ ἐκάλυψαν τὸ πεδίου τῆς μάχης. Αὕτη εἶναι ἡ περίφημος Μάχη τῶν Ἐθνῶν (451), κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπερίσχυσε ἡ ἰκανότης τοῦ Ἀετίου καὶ ἡ ἀνδρεία τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων, ὁ δὲ Ἀτίλας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, διατηρῶν ἀκόμη σημαντικὸν μέρος τοῦ στρατοῦ του.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Ἀτίλας εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ κατέλαβε τὴν Ἀκυλητάν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἔντρομοι κατέφυγον εἰς τὰ νησίδια τοῦ μυχοῦ τῆς Ἀδριατικῆς, ὅπου ἔδρυσαν τὴν Ἐνετίαν (452). Ὁ Ἀτίλας ἐληλάτησε τὴν βόρειον Ἰταλίαν καὶ ἦτο ἐτοιμὸς νὰ βαδίσῃ κατὰ τῆς Ρώμης, ἀλλ' ὁ πάπας Λέων ὁ Μέγας καὶ ἄλλαι προσωπικότητες κατόρθωσαν καὶ μετέπεισαν τὸν Ἀτίλαν μὲ πολλὰ δῶρα. Μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ὁ Ἀτίλας (453) καὶ τὸ κράτος τῶν Οὐννων διελύθη.

7. Γερμανοὶ

Ἐκτὸς τῶν Οὐννων, ἄλλη μεγάλη ὁμοεθνία εἶναι οἱ Γερμανοὶ, γνωστοὶ ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴν ἱστορίαν διὰ τοὺς ἀγῶνάς των ἐναντίον τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Οἱ Γερμανοὶ κατεῖχον ὅλην τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην, Ὀλλανδίαν καὶ Σκανδιναβικὴν χερσόνησον καὶ τὸν 4ον αἰῶνα ἐξηπλώθησαν μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἐκεῖθεν ἔκαμαν ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Αἰγαῖον. Οἱ κυριώτεροι γερμανικοὶ λαοὶ εἶναι οἱ Βησιγότθοι, Ὀστρογότθοι, Βάνδαλοι, Λομβαρδοὶ, Σάξονες καὶ Φράγκοι.

Κατὰ τὴν πρώτην ἐπιδρομὴν τῶν Οὐννων, οἱ Βησιγότθοι μετετοπίσθησαν καὶ ἐπροχώρησαν δυτικώτερα, διέβησαν τὸν Δούναβιν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Μοισίαν (σημερινὴν Βουλγαρίαν) ὡς σύμμαχοι τοῦ αὐτοκράτορος, ἀντὶ γῆς καὶ στέγης παρέχοντες τὰς στρατιωτικὰς τῶν ὑπηρεσίας. Δὲν ἐβράδυναν ὅμως νὰ ἐπαστατήσουν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Βάλης (364 — 378), συγκρου-

σβείς μετ' αὐτῶν εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐνίκηθη καὶ ἐκὰθ' ἐντὸς τῆς σκηνῆς του (378). Ἐχρειάσθη ἐξαιρετικῶς δραστηρία ἐνέργεια τοῦ Μ. Θεοδοσίου διὰ νὰ καταδαμασθοῦν οἱ Βησιγόθθιοι, οἱ ὅποιοι μετὰ τὸν θάνατόν του (395) ἐπανήρχισαν τὰς ἐπιδρομὰς των.

Ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν τῶν Βησιγόθθων, ὁ περιβόητος Ἀλάριχος, ἐπέπεσε κατὰ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Θράκην καὶ τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα, διότι δὲν εὔρε σοβαρὰν τὴν ἀντίστασιν τοῦ Γεροντίου, ὅστις ἀναφέρεται ὡς στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος. Τὰς Ἀθήνας ἐσεβάσθη ὁ Ἀλάριχος, διότι οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ προσέφερον διάφορα δῶρα. Πάντως πολλοὶ ἀρχαῖοι ναοὶ κατεστράφησαν, ὡς ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος εἰς τὴν Ἐλευσίνα, κατὰ προτροπὴν τῶν ἀκολουθούτων τὸν Ἀλάριχον φανατικῶν μοναχῶν (Ἀρειανῶν). Ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθῆ μετὰ τῶν Γόθθων ἀπὸ τὸν 3ον αἰῶνα, ὁ δὲ ἐκ Μ. Ἀσίας καταγόμενος Οὐλφίλας μετέφρασεν εἰς τὴν γοτθικὴν γλῶσσαν τὴν Ἀγίαν Γραφήν.

Ἀφήσας τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ὁ Ἀλάριχος ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, προχωρήσας μέχρι τῆς Σπάρτης, ἔνθα ἐσκέφθη νὰ ἐγκατασταθῆ. Τὸ Βυζάντιον ἦτο τότε ἀπασχολημένον μὲ τοὺς Οὐννοὺς καὶ δὲν ἔσπευσεν ἐγκαίρως νὰ κτυπήσῃ τὸν Ἀλάριχον. Ἀπὸ τὴν Δύσιν ἀρχιστράτηγος ἦλθεν ὁ Στιλίχων μὲ ἰκανὸν στρατὸν καί, περικυκλώσας τοὺς Γόθθους πλησίον τοῦ ὄρους Φολόης παρὰ τὴν Ἀρκადίαν (396), προετίμησε νὰ συνεννοηθῆ μετ' αὐτῶν, δεχθεὶς νὰ ἀπέλθουν ἐκεῖνοι ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

Ἐπὶ τινα ἔτη ἀκόμη οἱ Γόθθιοι ἐξηκολούθουν νὰ ἐνοχλοῦν τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν μὲ ἐπαναστάσεις καὶ ἔγιναν τόσοσ δυνατοί, ὥστε ἀνέτρεπον καὶ ὑπουργοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἀλαζονεία τοῦ Ἀλαρίχου ὤθησεν αὐτὸν περισσότερον, πρὸς τὴν Δύσιν. Εἰσβαλὼν ἐπανειλημμένως εἰς τὴν Ἰταλίαν, τελικῶς ἐνίκηθη ὑπὸ τοῦ Στιλίχωνος (402).

Ἀργότερον, δολοφονηθέντος τοῦ Στιλίχωνος, ὁ Ἀλάριχος συνέχισε τὰς ἐπιδρομὰς του μέχρι τῆς Ρώμης (410), τὴν ὁποίαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐλεηλάτησαν φοβερὰ οἱ στρατιῶταί του. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀπέθανεν ὁ Ἀλάριχος καὶ ὁ διάδοχός του Ἀτάουλος ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν νότιον Γαλλίαν, ὅπου ἴδρυσεν τὸ νέον βησιγοτθικὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὴν Τουλούζην. Τοῦτο βραδύτε-

ρον ἐπεξετάθη εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ οὕτως ὁ ἐκ τῶν Βησιγόθων κίνδυνος, ὁ ἐπὶ μακρὸν ἀπειλήσας τὴν Ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν, ἀπεσοβήθη.

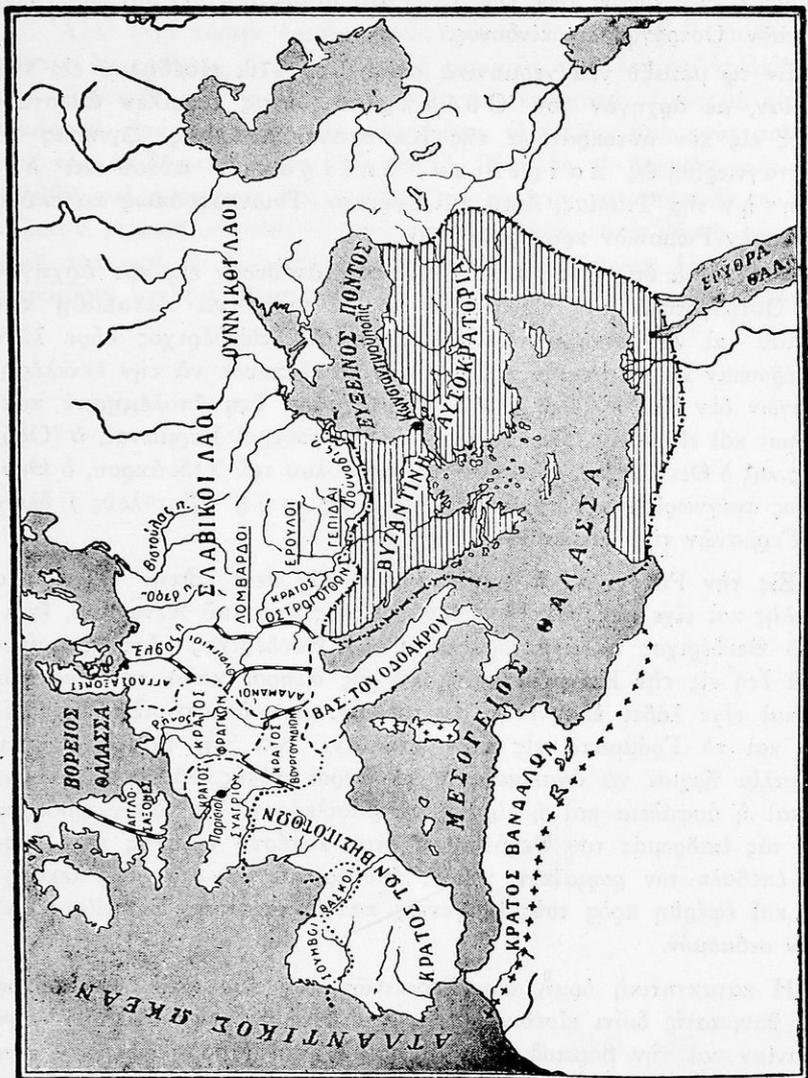
Ὅμοίως ἄλλοι Γερμανοί, οἱ Βάνδαλοι, τολμηρότεροι ὄλων, διέβησαν τὸν Ρήνον καὶ ἐκεῖθεν ἦλθον εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἐγκατασταθέντες εἰς τὰ νότια αὐτῆς. Οἱ Βάνδαλοι μὲ τὸν ἰκανώτατον ἀρχηγόν των Γιζέριχον (429 — 476) διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ Γιβραλτάρ ἦλθον εἰς τὴν Ἀφρικὴν, τὴν ὁποίαν κατέλαβον κατόπιν μακρῶν ἀγῶνων. Ὁ Γιζέριχος κατέστησε πρωτεύουσάν του τὴν Καρχηδόνα, ἐδημιούργησε στόλον καὶ ἐπεξέτεινε τὰς πειρατικὰς του ἐπιδρομὰς μέχρι τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου στρατηγὸς Ἄσπαρ δὲν ἔφερον ἀποτέλεσμα. Ὁ Γιζέριχος τὸ 455 μὲ ἰσχυρὸν πειρατικὸν στόλον ἦλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ κατέλαβε τὴν Ρώμην, τὴν ὁποίαν οἱ στρατιῶταί του ἐληλάτησαν ἐπὶ δύο ἑβδομάδας καὶ κατέστρεψαν μὲ ἀγριότητα τὰ ἔργα τῆς τέχνης, ἐξ οὗ καὶ ἡ λέξις βανδαλισμός.

Κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτὰς τῶν Βησιγόθων καὶ Βανδάλων ἐπῆλθον πολλαὶ καταστροφαὶ εἰς τὸ Δυτικὸν Ρωμαϊκὸν κράτος, τὸ ὁποῖον κατ' οὐσίαν εἶχε περιορισθῆ μόνον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνῶ τὸ Ἀνατολικὸν κράτος παρέμεινεν ἄθικτον.

Τὰ γερμανικὰ κράτη τῶν Βησιγόθων, Βουργουνδίων καὶ Φράγκων ἀντικατέστησαν τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν Γαλλίαν, οἱ Βάνδαλοι εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ τέλος εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Ὀστρογόθοι (ἦτοι ἀνατολικοὶ Γόθοι). Οὗτοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀτίλα ἔμειναν ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Οὐννων καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ὄχι μόνον νὰ προσλάβῃ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς δημοσίας θέσεις καὶ νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς γαίας, ἀλλὰ καὶ νὰ προσφέρῃ χρήματα διὰ νὰ ἀπαλλάσσεται τῶν ἐπιδρομῶν των. Ἄλλοτε πάλιν ἡ κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσεπάθει νὰ ὑποκινή ἐμφύλιον πόλεμον μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῶν γοθτικῶν φύλων εἴτε νὰ ἀπονέμῃ τιμητικὸς τίτλους (ὑπάτου κ.ἄ.), λίαν ἀρεστοὺς εἰς τοὺς βαρβάρους.

Ὁ Θεουδέριχος ὁ νεώτερος ἠνώσεν ὅλους τοὺς Ὀστρογόθους κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ λεηλατήσας τὴν Μακεδονίαν ἠπέλησε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπεχώ-

Ι. Χάρτης της Εξόφλης μετά τὸ 476 μ.Χ.

ρησε δὲ τελικῶς, ἀφοῦ ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ ὑπάτου. Κατόπιν ἐστράφη ὁ Θευδέριχος πρὸς τὴν Δύσιν καὶ οὕτως ἀπεσοβήθη ὀριστικῶς ὁ ἐκ τῶν Ὀστρογότθων κίνδυνος.

Ἐν τῷ μεταξὺ νέα γερμανικὰ στίφη, τὸ 476, εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἰταλίαν, μὲ ἀρχηγὸν τὸν Ὀδόακρον, ὅστις ἔστειλεν ἀποσταλμένους εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ζητήσας νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς πατρίκιον, ἐπίτροπον αὐτοῦ καὶ διοικητὴν τῆς Ἰταλίας, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Τοιοῦτοτρόπως κατελύθη τὸ Δυτικὸν Ρωμαϊκὸν κράτος τὸ 476.

Μετ' ὀλίγα ἔτη (488) τὸ Βυζάντιον ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Ὀστρογότθων τὸν Θευδέριχον τὴν ἐντολὴν νὰ καταλάβῃ τὴν Ἰταλίαν καὶ νὰ ἐκδιώξῃ τὸν Ὀδοάκρον. Ὁ Θευδέριχος εὔρε λίαν συμφέρουσαν καὶ τιμητικὴν τὴν ἐντολὴν καὶ ἔσπευσε νὰ τὴν ἐκτελέσῃ. Ὁ ἀγὼν δὲν ἦτο εὐκόλος, διότι ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ἐπολέμησαν κατ' ἀλλήλων καὶ εἰς βάρος τῆς Ἰταλίας οἱ δύο φοβεροὶ Γερμανοί, ὁ Ὀδοάκρος καὶ ὁ Θευδέριχος. Φονευθέντος διὰ δόλου τοῦ Ὀδοάκρου, ὁ Θευδέριχος ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου ὡς ρήξ (βασιλεὺς) ὄλων τῶν Γερμανῶν τῆς Ἰταλίας.

Εἰς τὴν Ραβένναν, ἡ ὁποία, ἕνεκα τῶν περὶ αὐτὴν ἐλῶν, ἦτο ἀσφαλὴς καὶ εἶχε καταστῆ ἔδρα τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ Ὀνωρίου, ἔκτισεν ὁ Θευδέριχος τὸ ἀνάκτορόν του. Ὁ Θευδέριχος εἶχε διαμείνει πολλὰ ἔτη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ὄμηρος κατὰ τὴν νεότητά του καὶ εἶχε λάβει ἑλληνικὴν ἀνατροφὴν. Διὸ ὑπεστήριξε τὰς Τέχνας καὶ τὰ Γράμματα εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐπὶ τῆς βασιλείας του ἡ Ἰταλία ἤρχισε νὰ ἀναλαμβάνῃ, οἱ ἀγροὶ αὐτῆς νὰ καλλιεργοῦνται καὶ ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ εἰρήνη νὰ βασιλεύουν. Ὁ τόσον φοβερὸς κατὰ τὰς ἐπιδρομάς του Θευδέριχος, ὅταν κατέστη νικητὴς τῆς Ἰταλίας ἐπέβαλε τὸν ρωμαϊκὸν νόμον, ἐκυβέρνησε μὲ σιδηρᾶν πειθαρχίαν καὶ ἐφέρεθη πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους, τοὺς Ρωμαίους, μὲ πολὺν σεβασμὸν.

Ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ τῶν Γερμανῶν τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος εἶναι θαυμαστὴ, διότι εἰσέδυσαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐτρομοκράτησαν τὴν Μεσόγειον. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ἀπεδείχθη ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἰκανότης τῶν Γερμανῶν, διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ὡς σύμμαχοι

τοῦ Βυζαντίου κατέλαβον ἀνώτατα στρατιωτικά καὶ πολιτικά ἀξιώματα.

Ἄλλ' ἐνῶ τόσην ὁρμὴν κατακτητικὴν ἔδειξάν οἱ Γερμανοί, ὑπέκυψαν ἐν τούτοις εἰς τὰ ἰθαγενῆ στοιχεῖα τῶν ἐπαρχιῶν, ἀπώλεσαν τὴν γλῶσσάν των καὶ ἐξελατινίσθησαν, ἐνίσχυσαν ὅμως μὲ τὴν ζωτικότητά των τὸ αἷμα τῶν ἐγχωρίων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοὺς πολέμους καὶ τὰς ἐπιδρομὰς εἶχον ἐξαντληθῆ. Ἐνῶ δὲ τὸ Δυτικὸν κράτος κατελύθη καὶ ἡ ἀρχαία Ρώμη ἐβυθίζετο εἰς τὴν καταστροφὴν, τὸ Ἀνατολικὸν κράτος παροδικῶς μόνον προσεβλήθη κατὰ μῆκος τῶν συνόρων του καὶ ἡ Νέα Ρώμη, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ ἰσχυρά, μεγαλυνομένη διὰ τῶν πολλαπλῶν τῆς νικῶν.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

8. Οί μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ αὐτοκράτορες (457 — 527)

ΣΕΙΔΟΜΕΝ, μετὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ ἐξέλειπεν ὁ οἶκος τοῦ Θεοδοσίου καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν μισθοφορικῶν στρατευμάτων Γερμανὸς Ἄσπαρ ἐπέβαλεν ὡς αὐτοκράτορα τὸν ἐκ Θράκης χιλιάρχον Λέοντα Α' (457 — 474), ὅστις ἐστέφη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Ὁ Ἄσπαρ συνεκέντρωσεν εἰς τὰς χεῖράς του μεγάλην πολιτικὴν ἐξουσίαν καὶ διότι ἦτο ἰκανὸς στρατηγὸς καὶ διότι εἶχε στήριγμα τοὺς ἐν τῷ στρατῷ Γερμανοὺς. Εὗρεν ὅμως οἰκτρὸν τέλος. Ὁ ὑπερήφανος αὐτοκρατορικὸς στόλος, ἡ πρώτη μεγάλη ἀρμάδα, τὴν ὁποίαν παρεσκεύασε τὸ Βυζαντινὸν κράτος, τεθεῖσα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἀναξίου ἀνδρός, τοῦ Βασιλίσκου, ἀδελφοῦ τῆς αὐτοκρατείας, κατεστράφη ἀδόξως εἰς τὴν κατὰ τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδάλων ἐκστρατείαν. Ὁ ναύαρχος Βασιλίσκος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ναυμαχίας ἐφρόντισε νὰ σωθῇ διὰ τῆς φυγῆς καὶ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, νὰ κρυβῇ. Ἐπεύθυνος τοῦ κακοῦ ἐφοδιασμοῦ, ἐπομένως, καὶ τῆς μεγάλης καταστροφῆς ἐθεωρήθη ὁ Ἄσπαρ καὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐθανατώθη.

Τὸ 474 ἀπέθανεν ὁ Λέων Α' καταλιπὼν τὸν θρόνον εἰς τὸν ἐξαετῆ ἔγγονόν του Λέοντα, ὅστις, μετὰ δεκάμηνον βασιλείαν, ἀπέθανεν αἰφνιδίως· τῇ συναινέσει δὲ τῆς συγκλήτου ἀνέλαβε τὸν θρόνον ὁ πατὴρ του Ζήνων (474 — 491), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔγινεν ἡ ὀριστικὴ κατάλυσις τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ ἡ ἴδρυσις εἰς τὴν Ἰταλίαν τοῦ Ὄστρογοτθικοῦ. Ἐπὶ Ζήνωνος ἀκόμη συνέβη ἡ τυρκαῖα τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἀνήλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀναστάσιος ὁ Α' (491 — 518).

Οὗτος ἦτο ὑπάλληλος τῆς συγκλήτου καὶ ἐπέδειξε πολλές ἀρετάς, ἔχαιρε δὲ μεγάλης ὑπολήψεως εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο ὁ λαός, κατὰ τὴν ἀναγόρευσίν του, ἀνεφώνει «ὡς ἔζησας, οὕτω καὶ βασιλεύσον εὐσεβῶς ἔζησας, εὐσεβῶς βασιλεύσον». Ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχον θρησκευτικαὶ ἔριδες ἐξ αἰτίας τῶν αἰρετικῶν, ὁ πατριάρχης πρῶτον ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ἀναστασίου ἔγγραφον ὁμολογίαν, ὅτι θὰ τηρήσῃ τὴν Ὁρθοδοξίαν, καὶ κατόπιν τὸν ἔστεψεν αὐτοκράτορα.

Εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας ἐδείχθη ἡ πείρα, ἡ πολιτικὴ σύνεσις καὶ ἡ δεξιότης τοῦ Ἀναστασίου. Κατήργησε τὴν βαρεῖαν φορολογίαν, διεχειρίσθη καλῶς τὰ οἰκονομικὰ καὶ διόγκησε τιμίως. Ἀνήγειρε πολλὰ κτήρια, ὑδραγωγεῖα, λουτρὰ καὶ ὄχυρὰ εἰς πολλές πόλεις, ἐξασφάλισας διὰ φρουρίων τὰ σύνορα τοῦ κράτους. Πρὸς ὑπεράσπισιν δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔκτισε τὸ μακρὸν τεῖχος ἀπὸ τῆς Σηλυμβρίας τῆς Προποντίδος μέχρι τῶν Δέρκων ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου, διότι νέος ἐχθρὸς, οἱ Βούλγαροι, συγγενεῖς τῶν Οὐννων, ἐπεχείρουν ἤδη ἐπιδρομὰς.

Τὸ 518 ἀπέθανεν ὁ Ἀναστάσιος εἰς βαθὺ γῆρας, χωρὶς νὰ ἔχη ὀρίσει τὸν διάδοχόν του. Ἐξελέγη δὲ ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ στρατοῦ ὁ γηραιὸς ἀξιωματούχος τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Ἰουστίνος, ὅστις καὶ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὡς Ἰουστίνος Α' (518 — 527).

Οὗτος κατήγετο ἐκ Μακεδονίας καὶ ἦτο ἀπλοῦς χωρικός, ἐλθὼν πρὸ πενήκοντα ἐτῶν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν πρὸς ἀναζήτησιν τύχης, καλὸς καὶ γενναῖος στρατιώτης, ἀγράμματος ὅμως, κατορθώσας, μετὰ σκοτεινὴν μηχανορραφίαν, νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ νὰ γίνῃ ἰδρυτὴς δυναστείας. Ὡς αὐτοκράτωρ ὁ Ἰουστίνος ὠφέλησε τὸ κράτος, διότι εἶχε παρὰ τὸ πλευρόν του ὡς σύμβουλον τὸν ἀνεψιὸν του Ἰουστινιανόν. Ὁ Ἰουστινιανός, συμμετέχων εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους, παρεσκεύαζε τὴν ἰδικήν του ἀρχήν, διὰ νὰ γίνῃ δὲ ἀγαπητὸς εἰς τὸν λαὸν ἐμοίραζεν εἰς αὐτὸν μεγάλα χρηματικὰ ποσά, ὅπως κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς του ὡς ὑπάτου.

Τὸ σπουδαιότερον γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου ἦτο ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς ἐνότητος μετὰ τὴν Ρώμην (βλέπε § 21), πρᾶγμα ἀπαραίτητον διὰ τὴν σχεδιαζομένην ἀνάκτησιν τοῦ Δυτικοῦ κράτους. Ἐπίσης ἐπὶ Ἰουστίνου ἤρχισεν ἡ πολιτικὴ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν γειτονικῶν εἰδωλολατρικῶν

λαῶν, ταύτην δὲ βλέπομεν βραδύτερον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ νὰ συνεχίζεται εἰς μεγαλύτεραν κλίμακα.

9. Ἰουστινιανὸς (527—565)

Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ὁ Ἰουστίνος ἔστεφε τὸν ἀνεψιὸν του Ἰουστινιανὸν αὐτοκράτορα. Οὗτος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον εἰς ἡλικίαν 45 ἐτῶν (527) καὶ ἐκυβέρνησε τὸ κράτος ἐπὶ ἡμισυν περιπλου αἰῶνα, διότι πραγματικῶς ἀπὸ τὸ 518 εἶχεν εἰς χεῖράς του τὴν ἑξουσίαν καὶ κατ' ὄνομα μόνον ἦτο αὐτοκράτωρ ὁ Ἰουστίνος. Κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνέβησαν μεγάλα γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν σταθμὸν εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέβη ἑξαίρετος αὐτοκράτωρ, τὸ δὲ ὄνομά του παραμένει ἀθάνατον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Εἶναι βέβαιον, ὅτι κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς βασιλείας του εἰργάζετο πολὺ καὶ ἐκοιμᾶτο ἐλάχιστα, διὰ τοῦτο δὲ ὠνομάσθη ἀκοίμητος.

Ἡ σύζυγός του Θεοδώρα ἤσκει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ καὶ εἰς πολλὰ ζητήματα ἐπέβαλλε τὴν γνώμην της. Αὕτη διεκρίθη διὰ τὴν εὐφυίαν καὶ τὴν ἐπιδεξιότητά της εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ πράγματα καὶ δὲν ἀρνοῦνται τοῦτο οὔτε οἱ ἐχθροὶ της. Ἡ Θεοδώρα ἦτο κόρη ἀρκοτροφίου καὶ ἔμεινεν ὀρφανὴ μητρὸς ἐνωρίς, εἰργάζετο δὲ ὡς χορεύτρια εἰς τὸ θέατρον καὶ τὸν ἵπποδρομον. Ὅταν ἐγνώρισε τὸν Ἰουστινιανόν, ἀφωσιώθη εὐλικρινῶς εἰς αὐτὸν καὶ ὁ βίος της ὡς αὐτοκρατείας εἶναι ἄψογος καὶ ἀνεπίληπτος. Ἡ Θεοδώρα ἐπέδειξε πολὺ τιμὰ χαρίσματα καὶ ἀρετάς, ἰδίως ἰσχυρὰν θέλησιν, ἣ ὁποία κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα ἔσωσε τὸ κράτος.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφιλοδόξησε νὰ ἀνασυστήσῃ τὸ ἀρχαῖον Ῥωμαϊκὸν κράτος, δὲν ἐστερεῖτο δὲ οὔτε ἰκανότητος οὔτε καταλλήλων προσώπων. Πρὸς τοῦτο ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ προσεταιρισθῇ τὸν πάπαν τῆς Ῥώμης καὶ νὰ συμφιλιωθῇ μετ' αὐτοῦ, ὅταν δὲ ὁ πάπας Ἰωάννης Β' ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ Ἰουστινιανὸς προητοίμασε θριαμβευτικὴν ὑποδοχὴν.

Ὁμοίως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόνει, ὅτι εἶχε καθῆκον ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν ἔκαμεν αὐτοκράτορα, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν Ὀρθόδοξιαν ἐντὸς τοῦ κράτους, νὰ καταπολεμήσῃ τὰς αἱρέσεις καὶ τὸν ἐθνι-

σμόν καί νά διαδώσῃ τὸν χριστιανισμόν ἔξω τοῦ κράτους. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔκλεισαν αἱ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀλλαχοῦ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν εἰδωλολατρῶν. Δηλαδὴ πολιτικὴ τοῦ ἰσχυροῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο ἐν κράτος, μία Ἐκκλησία, μία νομοθεσία.

Διπλωματικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο, διὰ τῆς παροχῆς μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν, νά χρησιμοποιῶν εἰς τὰ σύνορα τὸν ἕνα λαὸν κατὰ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔμαθον οἱ βάρβαροι νά ζητοῦν χρήματα ἀπὸ τὸ Βυζάντιον.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦλθεν εἰς ρῆξιν μὲ τὰς φατριάς τοῦ Ἰπποδρόμου, αἱ ὁποῖαι ὠνομάζοντο δῆμοι. Οἱ δῆμοι ἦσαν ὠργανωμένοι κατὰ περιφερείας τῆς πρωτεύουσας, εἶχον δήμαρχον, δημοτολόγιον, δημοτικὰ τινα καθήκοντα ἀνάλογα μὲ τὰ σημερινά, πρὸς δὲ καὶ πολιτικὴν ἰσχύν. Εἰς τὸν Ἰππόδρομον εἶχον τὰς ἰδιαιτέρας τῶν θέσεις καὶ ὑπεστήριζον τοὺς ἀγωνιζομένους φίλους τῶν. Τὸ ἔθιμον τῶν ἰπποδρομιῶν ἦλθεν ἐνωρὶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὴν Ρώμην καὶ ὡς θέαμα ἦτο λίαν ἀγαπητόν, κατὰ χιλιάδας δὲ ὁ λαὸς παρηκολούθει τὰς ἰπποδρομίας.

Κατ' αὐτὰς οἱ δῆμοι ἐλάμβανον τὸ θάρρος καὶ παρουσιάζοντο εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἐξέφραζον τὰ παράπονά τῶν καὶ ἐνίοτε τὴν θέλησίν τῶν. Οὗτοι βαθμηδὸν ἀπέβησαν ἰσχυροὶ πολιτικοὶ παράγοντες καὶ ἡ γνώμη τῶν ἐστερέανε τὸν θρόνον τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος ἐπευφημεῖτο εἰς τὸν Ἰππόδρομον.

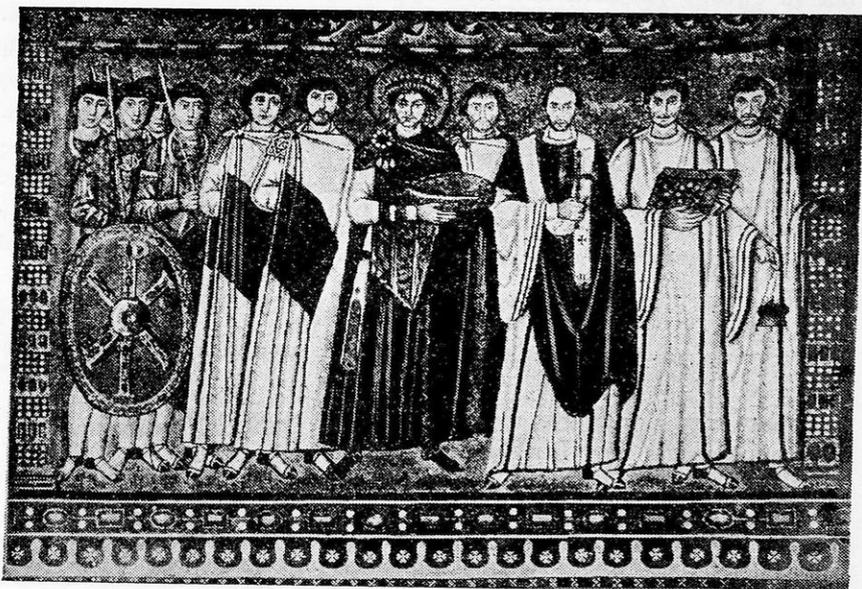
Οἱ δῆμοι ἐκ τοῦ χρόματος τῆς ἐνδυμασίας, τῆς σημαίας ἢ τῶν ἡνιόχων ἔφερον διάφορα ὀνόματα, Πράσινοι, Βένετοι (γαλάξιοι) κ.ἄ. Οὗτοι ἐπ' εὐκαιρίᾳ διαφόρων γεγονότων συνέθετον δημῶδη σκωπτικὰ ἄσματα καὶ πολιτικούς στίχους, διὰ τῶν ὁποίων ἐνέπαιζον ἀνωτέρους ὑπαλλήλους τοῦ κράτους, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα. Π.χ. διὰ τὸν Φωκᾶν (601 — 610), τὸν φιλοπότην καὶ τὰ καθήκοντά του παραμελοῦντα, ἐλέγχθη ἐν τῷ Ἰπποδρόμῳ ὑπὸ τῶν Πρασίνων « *πάλιν τὸν καῦκον ἔπιες, πάλιν τὸν νοῦν ἀπόλεσας* ».

Τὸ κράτος εἰς πολλὰς περιστάσεις ἐξίτηι τὴν βοήθειαν τῶν δῆμων, ὡς διὰ τὴν ἀπόκρουσιν ἐχθρῶν, διὰ τὴν ταχεῖαν ἀνοικοδόμησιν τῶν τειχῶν καὶ δι' ἄλλας κατεπειγούσης φύσεως περιπτώσεις.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους 532 ἡ κυβέρνησις προσεπάθησε νά περιορίσῃ τὰς πολιτικὰς ἐπεμβάσεις καὶ νά τιμωρήσῃ τοὺς κακοποιούς

ἀμφοτέρων τῶν φατριῶν, ἀλλ' αὐται συνενωθεῖσαι ἐκήρυξαν ἐπανάστασιν, γνωστὴν μὲ τὸ ὄνομα Στάσις τοῦ Νίκα, ἐκ τοῦ συνθήματος τῶν στασιαστῶν « νίκα ». Ἐν τῷ μεταξὺ πυρκαϊά, ἀναφθῆσα ὑπὸ τῶν στασιαστῶν, ἠλείφθησεν ἡ ἀνάκτορα. Πλεῖστα δημόσια κτήρια ἀπετεφρώθησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τὸ παρ' αὐτὸν ξενοδοχεῖον τοῦ Σαμψών, ὅπου κατέλνον καὶ ἐτύγγανον περιποιήσεως δωρεὰν οἱ ἄποροι ξένοι.

Ἡ κατάστασις ἀπέβαινε κρισιμοτάτη. Ὁ αὐτοκράτωρ, οἱ σύμ-

5. Ἰουστινιανὸς Α' (527 — 565) μετὰ τῆς ἀκολουθίας του
(Μωσαϊκὸν τοῦ βου αἰῶνος, ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Βιταλίου τῆς Ραβέννης)

βουλοὶ του καὶ αὐτὸς ὁ Βελισάριος, δεδοκιμασμένος στρατηγός, ἐσκέπτοντο περὶ φυγῆς. Τότε ἐφάνη ἡ ἰσχυρὰ θέλησις τῆς Θεοδώρας, ἡ ὁποία ἔσωσε τὸν Ἰουστινιανόν, διότι ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν ἦτο διατεθειμένη νὰ φύγη, ἀλλ' ὅτι θὰ ἔμενε ν' ἀποθάνῃ ὡς βασίλισσα. Ἡ τόλμη τῆς Θεοδώρας ἔδωκε θάρρος εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ ὁ στρατηγὸς Βελισάριος ἠδυνήθη νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν εἰς

τὸ αἷμα. Λέγεται, ὅτι 30 χιλιάδες νεκροὶ ἐκάλυψαν τὸν Ἰππόδρομον.

Ἡ νίκη αὕτη ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτεύματος, διότι ἔπαυσαν εἰς τὸ ἐξῆς λαὸς καὶ σύγκλητος νὰ εἶναι πολιτικοὶ παράγοντες, ἡ δὲ ἐξουσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπέβη ἀπεριόριστος.

10. Πολεμικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ

Μετὰ ταῦτα ὁ Ἰουστινιανὸς ὅλως ἀπερίσπαστος ἐπεδόθη εἰς τὴν

6. Ἡ Ἐνθρονος Θεοτόκος. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς ὁ Ἰουστινιανὸς προσφέρων τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος προσφέρων τὴν Πόλιν εἰς τὴν Θεοτόκον
(Μωσαϊκὸν τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως)

ἐτέλεσιν τῶν κατακτητικῶν του σχεδίων, δηλαδὴ τὴν ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ πρῶτον ἐστράφη κατὰ τῶν Βανδάλων.

Πολλοὶ σύμβουλοι, πρὸ πάντων ὁ Ἰωάννης Καππαδόκης, προσεπύθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐκστρατείαν αὐτήν. Ἐν τούτοις ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν ἀπεφάσισεν, μὲ πολλὴν πεποίθησιν εἰς τὸν νικητὴν

τῶν στασιαστῶν Βελισάριον, τὸν ὁποῖον τώρα ἀνεκήρυξε στρατηγὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Βελισάριος, μὲ ὀλίγον σχετικῶς ἄλλ' ἐκλεκτὸν στρατὸν, ἦτοι δέκα χιλιάδας πεζῶν καὶ πέντε χιλιάδας ἰππέων, ἐπιβίβασθεις 500 πλοίων, ἐξ ὧν τὰ 100 περίπου πολεμικά, ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐνίκησε τὸν πολυαριθμότερον στρατὸν τῶν Βανδάλων.

Περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἔγραψεν ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος, ὅστις ἠκολούθησε τὸν Βελισάριον ὡς βοηθὸς καὶ πολιτικὸς σύμβουλος αὐτοῦ.

Εἰς τὸ Τρικάρων, εἴκοσι μίλια περίπου δυτικῶς τῆς Καρχηδόνας, συνήφθη ἡ δευτέρα μάχη, ἡ ὁποία ἔκρινε καὶ τὴν τύχην τοῦ βανδαλικοῦ κράτους. Ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τοῦ Βελισαρίου ὁ βασιλεὺς τῶν Βανδάλων Γελμέρος ἔφυγεν εἰς τὴν Νουμιδίαν, χωρὶς νὰ προβάλλῃ καμμίαν ἀντίστασιν. Τὸ κράτος τῶν Βανδάλων, τὸ ὁποῖον ἦτο ἔργον ἑνὸς μόνου ἀνδρός, τοῦ Γιζεριχου, διελύθη (533), χωρὶς ν' ἀφήσῃ οὐδὲν ἔγχος. Ὁ δὲ Βελισάριος, μετὰ τὴν νίκην του, τὴν ὁποίαν ἴσως καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἐφαντάζετο τόσον εὐκόλον, ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε τὴν σύλληψιν τοῦ Γελμέρου, τὸν ὁποῖον ἔφερεν αἰχμάλωτον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς κόσμημα τοῦ θριαμβοῦ του.

Ὁ Βελισάριος, προσεκτικὸς ὅπως ἦτο, ἔλαβεν ὅλα του τὰ μέτρα νὰ ὀχυρώσῃ τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἰδίως τὴν Καρχηδόνα, ἡ ὁποία κατέστη κέντρον διοικητικὸν καὶ παρέμεινε πιστὴ ὑπήκοος τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐπὶ 150 ἔτη ἀκόμη.

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τῶν Βανδάλων, ἤρχισεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν κατὰ τῶν Ὀστρογότθων πόλεμον (533 — 554), ὅστις διήρκεσεν 20 ἔτη, διότι διεξήχθη δι' ἀνεπαρκῶν μέσων. Αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ στρατηγοῦ Βελισαρίου εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἔκαμαν τὸν Ἰουστινιανὸν νὰ σκεφθῇ, ὅτι ἐξ ἴσου εὐκόλως θὰ κατέκτα καὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ θὰ ἀποκαθίστα ἑνιαῖον ρωμαϊκὸν κράτος καὶ συγχρόνως ἑνιαίαν ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

Ἀφορμὴν ἔλαβεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκ τῆς δολοφονίας τῆς βασιλείσης τῶν Ὀστρογότθων Ἀμαλασοῦνθας, ἡ ὁποία ἦτο σύμμαχος του, καὶ εὐθὺς ἐπενέβη εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἰταλίας. Πρὸς τοῦτο ὁ Βελισάριος μὲ 7.500 ἄνδρας ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Σικελίαν (535) καὶ κατέλαβεν, ἐντὸς ὀλίγων ἐβδομάδων, τὰς Συρακούσας, τὴν Πάνορμον καὶ ἄλλας πόλεις, σχεδὸν χωρὶς ἀντίστασιν.

Ὁ βασιλεὺς τῶν Ὀστρογότθων Θευδᾶτος ἐδολοφονήθη καὶ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ ἀνέλαβεν ὁ νέος βασιλεὺς Οὕτιγις. Τοῦτον νικήσας ὁ Βελισάριος συνέλαβεν αἰχμάλωτον, ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν Ὀστρογότθων δὲν διελύθη. Κατόπιν ἐστάλη ἐναντίον τῶν Ὀστρογότθων ὁ στρατηγὸς Ναρσῆς, ὁ ὁποῖος εἰς σκληρὰν μάχην ἐνίκησε τὸν νέον βασιλέα αὐτῶν Τωτίλαν. Ἡ νίκη τοῦ Ναρσῆ ἦτο μεγάλη. Ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἀφρική ἔγιναν ἐπαρχίαι τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, κυβερνώμεναι ἀπὸ ἀντιβασιλέα (ἔξαρχον). Πρῶτος ἔξαρχος διωρίσθη ὁ Ναρσῆς. Ὁ εἰκοσαετῆς αὐτὸς πόλεμος ἐστοίχιεν εἰς τὸ Βυζάντιον πολὺ, διότι ἐσπαταλήθη στρατὸς καὶ χρῆμα καὶ δὲν εἶχε μόνιμον ἀποτέλεσμα, καθ' ὅσον ἡ Ἰταλία, καταληφθεῖσα ταχέως ὑπὸ ἄλλης γερμανικῆς φυλῆς, τῶν Λογοβάρδων, ἐχάθη ὀριστικῶς.

Μετ' ὀλίγον ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπενέβη εἰς τὴν Ἰσπανίαν κατὰ τοῦ κράτους τῶν Βησιγότθων καὶ ἐκυρίευσεν τὸ νοτιοανατολικὸν τμήμα αὐτῆς. Διὰ τῶν κατακτήσεων τούτων ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπραγματοποίησε τὸ σχέδιόν του, τὸ κράτος ἐδιπλασιάσθη, ἡ Μεσόγειος ἔγινε λίμνη βυζαντινὴ καὶ ἡ Δαλματία, ἡ Ἰταλία, ἡ Ἀφρική, ἡ Νότιος Ἰσπανία, ἡ Σικελία, ἡ Κορσική, ἡ Σαρδηνία καὶ αἱ Βαλεαρίδες νῆσοι ἀπετέλεσαν τμήμα τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας.

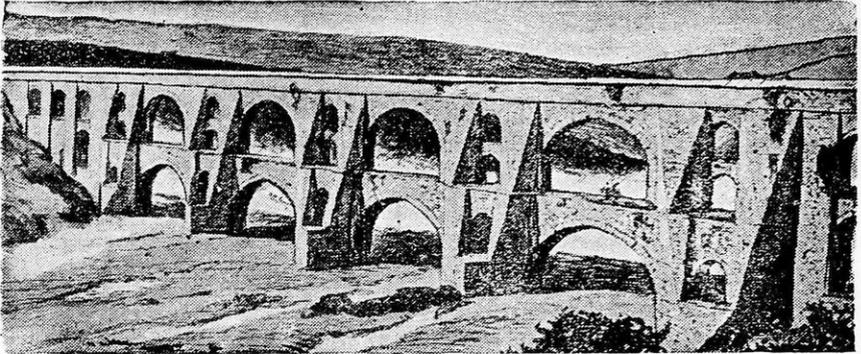
Οἱ πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν διεξήχθησαν μόνον εἰς τὴν Δύσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οἱ Πέρσαι ἀνησυχῶντες διὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους εἰς Ἀρμενίαν, Καύκασον καὶ Συρίαν, ἐπολέμησαν ἐπὶ 5 ἔτη (527 — 532), ὅτε δὲ ἐπῆλθεν εἰρήνη, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπελευθέρωσας τὰς ἐν Ἀνατολῇ στρατιωτικὰς του δυνάμεις, ἐστράφη πρὸς τὴν Δύσιν. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης Α', ἀνησυχῶν ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν τῇ Δύσει, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἠκύρωσε τὴν συναφθεῖσαν «ἀπέραντον εἰρήνην» τοῦ 532. Ὁ Χοσρόης εἰσέβαλεν εἰς τὴν Συρίαν (540) καὶ αἱ πόλεις ἐκυριεύοντο ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ὡς καὶ ἡ Ἀντιόχεια.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκάλεσε τὸν Βελισάριον ἐξ Ἰταλίας, ἀλλ' οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ τὸν Πέρσην βασιλέα, διότι ὁ πόλεμος ἔλαβε μεγάλας διαστάσεις καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν ἀνατολικῶν συνόρων ἀπὸ Κολχίδος μέχρι Μεσοποταμίας καὶ Συρίας. Ὁ Ἰουστινιανὸς τελικῶς ἔκλεισεν εἰρήνην μὲ τὸν Πέρσην (562) ὑποχρεωθεὶς εἰς

καταβολὴν χρηματικῆς ἀποζημιώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐξασφάλισας τὴν Λαζικήν χώραν, ἐξ ἧς οἱ Πέρσαι ἀπεχώρησαν.

11. Εἰρηνικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ

Ὁ Ἰουστινιανὸς πρωτίστως ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν νομοθετικὴν καὶ διοικητικὴν ἀνασύνταξιν. Τὸ νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ

7. Ἐδραγωγεῖον παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν,
ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν

εἶναι ὄντως μέγα καὶ θὰ γίνῃ περὶ αὐτοῦ εἰδικὸς λόγος κατωτέρω (§ 30).

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόντισεν ἐπίσης νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀγανῆ αὐτοκρατορίαν του ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις τῶν βαρβάρων. Διὰ τοῦτο κατέβαλε συντόνους προσπάθειάς νὰ τοὺς ἐκχριστιανίσῃ, ἐπὶ πλεόν δὲ ἀνήγειρεν εἰς τὰ κυριώτερα συνοριακὰ σημεῖα πολυάριθμα φρούρια καὶ ὀχυρώματα, τὰ ὁποῖα ὠνόμασαν Ἰουστινιανεία. Τὰ ἔρειπια τούτων προκαλοῦν καὶ σήμερον τὸν θαυμασμόν μας. Ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἱστορικὸς Προκόπιος βεβαίωσι, ὅτι τὸ κολοσσιαῖον ἀμυντικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔσωσε πολλάκις τὴν αὐτοκρατορίαν.

Κατὰ μῆκος τῶν συνόρων ὁ Ἰουστινιανὸς ἵδρυσεν σταθμούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησεν εἰδικὰ στρατεύματα καὶ διὰ πρώτην φορὰν ὠρίσθη, ὅπως οἱ διοικηταὶ τῶν συνοριακῶν περιφερειῶν στρατηγοὶ συγκεντρώσουν εἰς χεῖράς των τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν

ἐξουσίαν, ἐνῶ μέχρι τοῦδε ἡ διοίκησις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἠκολούθει τὴν ρωμαϊκὴν ὀργάνωσιν, τὸν χωρισμὸν δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἐξουσίας.

Ἐκτὸς τῶν ὀχρωμάτων καὶ φρουριῶν, τὰ ὁποῖα ἀνήγειρεν ὁ Ἰουστιανὸς εἰς τὰ σύνορα τοῦ κράτους, πλῆθος ἀπέραντον μεγάλων δημοσίων ἔργων εἶδε τὸ φῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Οὐδεμία ἴσως ἄλλη περίοδος τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας παρουσιάζει τόσην κτηριακὴν δραστηριότητα, ὅσην ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκτίσθησαν νέαι πόλεις, γέφυραι, ὁδοί, λουτρά, ξενοδοχεῖα, ὅπου κατέλυνον οἱ ἄποροι ξένοι, ὑδραγωγεῖα, δεξαμεναί, δικαστήρια καὶ πρὸ πάντων μοναστήρια καὶ ἐκκλησίαι, ὡς ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται κατωτέρω ἐκτενέστερος λόγος (§ 27).

Ἐπίσης ἡ διοίκησις τοῦ Βυζαντίου εἶχε μεγάλας ἀτελείας, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἀναγκαῖος ἔλεγχος. Διὰ τοῦτο, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβεν εἰδικὰ μέτρα πρὸς βελτίωσιν τῆς διοικήσεως. Ἡὔξησε τοὺς μισθοὺς τῶν ὑπαλλήλων, διὰ νὰ μένουν ἀδέκαστοι καὶ ἀνεπηρέαστοι εἰς τὰ καθήκοντά των, καὶ ἐμείωσε τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπαλλήλων εἰς τινὰς ἐπαρχίας, ὅπως περιορίσῃ τὰς δαπάνας. Εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένας ἐπαρχίας, ὡς εἶπομεν, ἀνετέθη ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξουσία εἰς ἓν πρόσωπον, διὰ νὰ μὴ ζητοῦνται ἀπὸ τὴν πρωτεύουσαν κατευθύνσεις διὰ κάθε προκῦπτου ζήτημα.

Ἐπίσης ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεδίωξε νὰ ἀναπτύξῃ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Τότε εἰσῆχθη ἀπὸ τὴν Κίναν ἡ βιομηχανία τῆς μετάξης, ἡ ὁποία μεγάλως ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Συρίαν. Κατὰ τὸν Προκόπιον, τὸν μεταξόσπορον εἰς τὸ Βυζάντιον ἔφεραν μοναχοί. Ἡ μεταξουργία προσεπόρισε τεράστια κέρδη καὶ ἠσκεῖτο ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν εἰς πολλὰς πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, ὡς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, Βέροιαν, Θήβας, Πάτρας, Κόρινθον κ.ἄ. Εἰς πολλὰς δὲ περιοχὰς ἐφυτεύθησαν μορέαι, ἰδίως εἰς τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον, ἡ ὁποία ὠνομάσθη Μορέας καὶ κατ' ἐπέκτασιν ὅλη ἡ χερσόνησος.

Γενικῶς, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἔλαβε μεγάλην ἔκτασιν καὶ αἴγλην. Ἡ διὰ μίαν φορὰν ἀκόμη ἀνασῦστασις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις αὐτοῦ ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας καὶ κατέστησαν τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέγα.

12. Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοί

Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐξήντησαν τὸ κράτος οἰκονομικῶς καὶ στρατιωτικῶς. Ἄλλοι τώρα λαοὶ ἀρχίζουν τὰς ἐπιδρομὰς των κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ὡς οἱ γερμανικῆς καταγωγῆς Ἔρουλοι, Γεπίδαι καὶ Λογγοβάρδοι.

Ἐκ τούτων οἱ δύο πρῶτοι ἐξεχριστιανίσθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὑπηρετήσαν δὲ ὡς στρατιῶται τὸ Βυζάντιον κατὰ τοὺς διαφόρους πολέμους. Οἱ Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοὶ ἔγιναν καὶ αὐτοὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ χριστιανοὶ καὶ ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς παρὰ τὸν Δούναβιν χώρας, ἐβοήθησαν δὲ ὡς μισθοφόροι τὸν στρατηγὸν Ναρσήν κατὰ τὸν μακροχρόνιον πόλεμον ἐν Ἰταλίᾳ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρει δι' ἱεραποστόλων τὸν ἐκχριστιανισμόν τῶν γειτονικῶν εἰδωλολατρικῶν ἐθνῶν καὶ διὰ λόγους καθαρῶς θρησκευτικούς καὶ διὰ λόγους πολιτικούς, διότι ἐπίστευεν, ὅτι οἱ ἐκχριστιανιζόμενοι λαοὶ καθίσταντο φιλικώτεροι πρὸς τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Βραδύτερον, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Ἀβάρων, οἱ Λογγοβάρδοι κατῆλθον εἰς τὴν Ἰταλίαν μὲ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδιά των καὶ ἐγκατεστάθησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν Β. Ἰταλίαν, ἣ ὅποια ὑπ' αὐτῶν ὠνομάσθη Λομβαρδία (569). Βαθμηδὸν δὲ οὗτοι κατῆλθον νοτιώτερον καί, μὴ εὐρόντες σοβαρὰν ἀντίστασιν παρὰ τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ, κατέλαβον εὐκόλως τὴν χώραν, ἐκτὸς τῶν ὠχυρωμένων πόλεων τῆς Ραβέννης, τῆς Ρώμης καὶ τῆς Νεαπόλεως.

Οἱ πάπαι ὅπως ἀποκρούσουν τοὺς ἐπιδρομεῖς, κατ' ἀρχὰς ἐξήτησαν τὴν βοήθειαν τοῦ Βυζαντίου, βραδύτερον ὅμως ἐστράφησαν πρὸς τοὺς Φράγκους, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐκχριστιανισθῆ ἀφότου ὃ ἡγεμῶν αὐτῶν Χλωδοβίκος ἔγινε χριστιανὸς (496). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ λογγοβαρδικὸς κίνδυνος ὤθησε τοὺς πάπας νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Βυζάντιον καὶ νὰ στραφοῦν ὀριστικῶς πρὸς τοὺς Φράγκους. Τὸ κράτος τῶν Λογγοβάρδων κατελύθη ὑπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου (774).

Ἐκ τῆς ταχείας ὅμως καὶ ἀπροβλέπτου συστάσεως τοῦ Λομβαρδικοῦ κράτους εἰς τὴν Ἰταλίαν ὃ ἐκεῖ εἰκοσαετῆς πόλεμος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (534 — 554) ἀπέβη διὰ τὸ Βυζάντιον ἀνωφελής. Ἡ προσω-

ρηνή ἀνάκτησις τοῦ Δυτικοῦ κράτους πολὺ ἐστοίχισεν εἰς στρατὸν καὶ χρῆμα, ἐξησθένησε δὲ τὴν φρούρησιν τῶν βορείων καὶ ἀνατολικῶν συνόρων τοῦ κράτους.

13. Σ λ ά β ο ι

Οὔτοι, ὁρμώμενοι ἀπὸ τὸν Δούναβιν, ἔκαμνον ἐπιδρομὰς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου καὶ ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς Σ κ λ α β η ν ο ί , Σ κ λ ά β ο ι καὶ Σ λ ά β ο ι , ἔξων δὲ βίον ποιμενικόν.

Οἱ Σλάβοι δὲν ἦσαν πολεμικοὶ ὅσον οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Οὔννοι καὶ διὰ τοῦτο δὲν κατώρθωσαν νὰ ἰδρῦσουν ἴδιον κράτος, ἀλλ' ὑπετάσσοντο εἰς ἰσχυροτέρους λαοὺς καὶ ἔνεκα τούτου τὸ ὄνομα σκλάβος κατέληξε νὰ σημαίνει τὸν δούλον ἢ τὸν αἰχμάλωτον. Κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα ἤρχισαν οἱ Σλάβοι νὰ ἀκολουθοῦν τοὺς ἐπιδρομεῖς Οὔννους καὶ Ἀβάρους εἰς τὰς πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως χώρας. Ἡ Θράκη καὶ ἡ νοτιωτέρα Ἑλλάς εἶδε πολλὰς καταστροφάς. Ἰδίως φοβερὰ ἀπέβη ἡ εἰσβολὴ τοῦ ἔτους 540, ἡ ὁποία ἀνεστάλη πρὸ τῶν ὄχθων τοῦ Ἴσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἄλλοτε πάλιν οἱ ἐπιδρομεῖς ἐπροχώρησαν μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασαν νὰ καταλάβουν, ἀλλὰ ματαίως. Τὸ 559 ἠπείλησαν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ὁ Βελισάριος, καίτοι γέρον πλέον, ἀπώθησεν αὐτούς.

Οἱ Σλάβοι, μετὰ τὴν παρακμὴν τῶν Ἀβάρων κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, κατέρχονται μόνον τῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν καὶ ἐπιδίδονται εἰς μικροτέρας πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Οὔτοι δὲν εἶχον πλήρη στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ὀργάνωσιν, ὥστε, ἂν καὶ κατεῖχον μέγα τμῆμα τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Γερμανίαν μέχρι τῶν Οὐραλίων ὄρεων, δὲν ἰδρυσαν κράτος, διότι δὲν εἶχον τὴν τύχην ν' ἀποκτήσουν ἱκανοὺς ἀρχηγούς, ὡς οἱ Οὔννοι, οἱ Γότθοι κ.ἄ. Πολυάριθμοι Σλάβοι ἔξων εἰς τὴν σημερινὴν Ρουμανίαν, ἡ ὁποία δι' αὐτὸ ὀνομάζετο καὶ Σκλαβηνία. Κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα οἱ Σλάβοι εἰσέβαλον εἰς τὴν βόρειον Βαλκανικὴν καὶ ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος ἐγκατεστάθησαν μονίμως, ἰδίως εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν.

Ἡ ζωὴ τῶν Σλάβων διήρχετο κυρίως εἰς τὸν στάβλον, τὸν ἀγρὸν ἢ τὸ ποίμνιον καὶ εἰς τούτους ὀφείλονται τὰ σλαβικὰ ἐν Ἑλλάδι το-

πωνύμια καὶ αἱ εἰσαχθεῖσαι εἰς τὴν ἑλληνικὴν σλαβικαὶ λέξεις, ὡς βελέντζα (μάλλινον κλινοσκέπασμα), γκοῦσα, κοτέτσι, Ἀράχοβα, Βοδενίτσα κ.ἄ. Ἡ διείσδυσις τῶν σλαβικῶν φυλῶν εἰς τὰς χώρας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τὸ πλεῖστον ἔγινεν εἰρηρικῶς μὲ τὴν μετακίνησιν τῶν ποιμνίων, ὅπως ἔγινε βραδύτερον ἢ διείσδυσις τῶν ἁλβανικῶν ποιμενικῶν φυλῶν, ἀλλ', ὅπως εἶπομεν, δὲν ἔλειψαν καὶ σοβαραὶ πολεμικαὶ ἐπιδρομαί. Οἱ Σλάβοι ἔζων εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχάς, ἐλάχιστοι εἰς τὰς πεδιάδας, ὅπου εὐρίσκοντο Ἕλληνες χωρικοί, οὐδέποτε δὲ εἰς τὰς πόλεις. Οὗτοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν φόρον εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ὡς ὑποτελεῖς, ὡσάκις δὲ οἱ φόροι ἦσαν βαρεῖς, προεκάλουν ἀσημάντους ἀνταρσίας, αἱ ὁποῖαι ταχέως κατεπνίγοντο ἀπὸ τὰς αὐτοκρατορικὰς φρουράς. Βραδύτερον οἱ Σλάβοι ἔγιναν χριστιανοὶ καὶ ἐξηλληνίσθησαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εὐρίσκομεν Σλάβους μαχομένους παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἑλλήνων.

Ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Σλάβων μερικοὶ ἱστορικοὶ ἐξήγαγον ἐσφαλμένα συμπεράσματα περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ κυρίως εἰς Γερμανὸς λόγιος, ὀνόματι Φαλμεράϋερ, ὑπεστήριξεν, ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν Σλάβων καὶ ἄλλων φυλῶν.

Ὁ Φαλμεράϋερ ἐμεγαλοποίησε τὰς τοπικὰς ἐπιμειξίας, αἱ ὁποῖαι ἄλλως τε δὲν λείπουν εἰς κανὲν ἔθνος, καὶ προεκάλεσε πολὺν θόρον. Δὲν ἐπρόσεξεν ἀκόμη, ὅτι τὸ ὄνομα Ἑλλάς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς εἶχε ποικίλην ἔκτασιν καὶ ἐνίοτε περιελάμβανε τὴν μέχρι τοῦ Δουνάβεως Βυζαντινὴν χώραν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας. Ἄλλο λάθος διέπραξεν ἐκλαθὼν μεταγενεστέρως εἰδήσεις περὶ ἐρημώσεως τῆς Ἀττικῆς ὡς ἀναφερομένας εἰς τοὺς χρόνους τῶν Σλάβων.

Πολλοὶ Ἕλληνες ἱστορικοὶ καὶ Εὐρωπαῖοι ἀπέδειξαν ἐσφαλμένην τὴν θεωρίαν τοῦ Φαλμεράϋερ μὲ ἀδιάσειστα ἐπιχειρήματα.

14. Ἄβαιοι

Ἄλλο σημαντικὸν γεγονός ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ἡ ἐγκατάστασις ἐνὸς νέου μογγολικοῦ λαοῦ, τῶν Ἀβάρων, συγγενῶν τῶν Οὐννων, εἰς τὴν μεταξὺ Κασπίας θαλάσσης καὶ Εὐξείνου

Πόντου χώραν. Τὸ 558 οἱ ᾿Αβαροι ἔστειλαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τοὺς πρῶτους πρέσβεις, οἱ ὁποῖοι ἔκαμαν τόσῃ ἐντύπωσιν, ὥστε, κατὰ τὸν Θεοφάνη (Χρονογρ. 1, 232), « πᾶσα ἡ πόλις συνέτρεχεν εἰς τὴν θέαν αὐτῶν, ὡς μηδέποτε ἔωρακότες τοιοῦτον ἔθνος ». Τὸν ἡγεμόνα των οἱ ᾿Αβαροι ὠνόμαζον **Χάνον** ἢ **Χαγάνον**. Ὑπὸ γενναίους ἀρχηγούς κατώρθωσαν νὰ σχηματίσουν μέγα κράτος πρὸς βορρᾶν τοῦ Δουνάβεως, διότι δὲν συνήντησαν ἀντίστασιν οὔτε ἀπὸ τοὺς Σλάβους οὔτε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ Λογγοβάρδους. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ᾿Αβάρων, κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Οἱ ᾿Αβαροι, ἐκμεταλλεῦόμενοι τὰς δυσχερεῖας τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Περσικὸν πόλεμον (572 — 592), ἐζήτησαν χρήματα, τὰ ὁποῖα ἔλαβον ἔναντι τῆς στρατιωτικῆς των ὑπηρεσίας, διότι τὸ Βυζαντινὸν κράτος μετεχειρίσθη τοὺς ᾿Αβάρους ὡς συμμάχους τού κατὰ τῶν Σλάβων. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ Αὐτοκρατορία ἦτο ἀπασχολημένη μὲ αἱματηροὺς καὶ μακροχρονίους πολέμους, οἱ ᾿Αβαροι ἐπεχειροῦν ἀνενόηλοι ἐπιδρομὰς εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας αὐτῆς, ἐπολιόρησαν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἠπειλήσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 591, ὅπως καὶ ἀργότερον ἐπὶ Ἡρακλείου. Τέλος ὁ Βυζαντινὸς στρατὸς τοῦ Δουνάβεως περιώρισεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἐκεῖθεν τοῦ ποταμοῦ χώρας.

Βραδύτερον ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων Κάρολος ὁ Μέγας ἐνίκησεν ὀλοσχερῶς τοὺς ᾿Αβάρους (796), τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἐξηλείφθη εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Τὰ λείψανα τῶν ᾿Αβάρων ἀνεμίχθησαν μὲ τοὺς Εὐρωπαίους καὶ ἐξεχριστιανίσθησαν. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνέλαβον τὸ βαρὺ ἔργον ν' ἀποκρούσουν τοὺς νέους ἐπιδρομῆς Σλάβους καὶ ᾿Αβάρους.

15. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὥρισεν ἐπισημῶς τὸν διάδοχόν του, ἀλλ' ὁ ἀνεψιὸς του Ἰουστίνος, ὁ κουροπαλάτης, ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, ὡς Ἰουστίνος Β' (565 — 578), ἄνθρωπος ὑπερόπτης καὶ ἀσθενικῆς κράσεως. Πάντως ἐπεδίωξε μεγάλας οἰκονομίας καὶ περιώρισε τὰς χορηγίας πρὸς τοὺς ξένους λαοὺς καὶ διὰ τοῦτο ἐσημειώθη πραγματικὴ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας του.

Τοῦτον θανόντα διεδέχθη ὁ στρατηγὸς **Τιβέριος** (578 —

582), ὅστις ἐπὶ Ἰουστίνου Β' διέπρεψεν εἰς τοὺς πολέμους κατὰ τῶν Περσῶν, ἐτέλεσε δὲ θρίαμβον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅταν ὁ στρατηγὸς του Μαυρίκιος συνέτριψεν εἰς μάχην τοὺς Πέρσας. Τὸν Μαυρίκιον κατέστησε διάδοχον τοῦ θρόνου, δώσας σύζυγον εἰς αὐτὸν τὴν κόρην του Κωνσταντῖναν.

Ὁ Μαυρίκιος (582 — 602) ἀνεδείχθη ἐξαιρετος ἡγεμῶν, ἐξασφαλίσας τὰ σύνορα τοῦ κράτους καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οὗτος ἐτεράτισε τὸν ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου Β' εἰκοσαετῆ πόλεμον κατὰ τῶν Περσῶν (572 — 592), καταστήσας βασιλέα των τὸν Χοσρόην Β', ὅπως ἀπαλλάξῃ δὲ τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλάβων, ἐνίσχυσε τὰ σύνορα εἰς τὸν Δούναβιν. Ἐπὶ Μαυρικίου, ὁ στρατηγὸς Πρίσκος, ἔχων στόλον εἰς τὸν Δούναβιν, διεβίβαξε στρατὸν ὅπου παρίστατο ἀνάγκη καί, νικήσας ὀλοσχερῶς τοὺς Ἀβάρους, ἠνάγκασε τούτους νὰ συνάψουν εἰρήνην (600). Συμφώνως πρὸς τὴν εἰρήνην, ὠρίσθη ὁ Δούναβις ὡς « μεσίτης » (σύνορον) μεταξὺ τῶν Ἀβάρων καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἀξιωματιμῶν εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ γεγονός τῆς ἐκτοπίσεως τῆς λατινικῆς γλώσσης, ὡς γλώσσης τοῦ κράτους, ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς.

Ὁ στρατὸς ὅμως, παρὰ τὰς νίκας, τὰς ὁποίας κατήγαγεν, εἶχε κουρασθῆ ἀπὸ τοὺς μακροχρονίους πολέμους καὶ ἐπανεστάτησεν, ἐπευφήμησε δὲ ὡς αὐτοκράτορα ἓνα ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἀξιοματικόν, τὸν Φωκᾶν, ὅστις, ἐλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν Πρασίνων, ἐστέφθη αὐτοκράτωρ.

Ὁ Φωκᾶς (602 — 610) ἤρχισεν εὐθύς νὰ σκέπτεται, πῶς νὰ ἐξοντώσῃ τοὺς ἀντιπάλους του, ἰδίως τοὺς ἱκανοὺς στρατηγούς, διὰ νὰ μὴ κινδυνεύσῃ νὰ χάσῃ τὸν θρόνον. Ἡ ἐξουσία τούτου, ἀνδρὸς ἀνικάνου καὶ ἀπανθρώπου, ἐπεσώρευσεν εἰς τὸ κράτος συμφοράς.

Κατὰ τρόπον βάρβαρον καὶ ἀνανδρον ἐξώντισε τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μαυρικίου καὶ προεκάλεσε τὴν φρίκην τοῦ λαοῦ καὶ τῶν φίλων του ἀκόμη. Πολλοὶ στρατηγοὶ καὶ πολιτικοί, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν σφαγὴν, κατέφυγον εἰς μοναστήρια καὶ ἔγιναν μοναχοί, ἄλλοι δὲ συνεκεντρώθησαν πολὺ μακρὰν εἰς τὴν Καρχηδόνα καὶ ἤρχισαν νὰ μελετοῦν, τίνι τρόπῳ θ' ἀπηλλάσσοντο τοῦ Φωκᾶ, ἐνῶ ὁ Χοσρόης Β', κατὰ πρόφασιν ἢ ἐξ εἰλικρινείας, ἐδικούμενος τὸν φόνον τοῦ εὐεργέτου του Μαυρικίου, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον, κατέλαβε τὴν Μεσοποταμίαν καὶ προεκάλεε καταστροφάς.

Ὁ ἕξαρχος τῆς Καρχηδόνος Ἡράκλειος ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ Φωκᾶ καὶ τὸν μὲν ἀνεψιὸν του Νικήταν ἀπέστειλε μὲ στρατὸν διὰ ξηρᾶς νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀποστολὴν οἴτου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸν δὲ υἱὸν του Ἡράκλειον ἀπέστειλε μὲ στόλον κατ' εὐθείαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδεὶς ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν Φωκᾶν, ὅστις, συλληφθεὶς καὶ ἐξευτελισθεὶς, ἐκάη. Τὸ τόλμημα τοῦ Ἡρακλείου ἐπροκάλεσεν ἐνθουσιασμὸν καί, κατὰ προτροπὴν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ πατριάρχου Σεργίου, ἐστέφθη αὐτοκράτωρ.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

16. Ἡράκλειος (610 - 641)

ΠΟ τοῦ Ἡρακλείου ἄρχεται κυρίως ἡ πλήρης επικράτησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μὲ τὴν ἀπώλειαν πολλῶν περιφερειῶν προεκλήθη ἔμμεσος ὠφέλεια, διότι ἀπεσπάρσθησαν ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ξένα ἔθνη καὶ τὸ κράτος ἔκτοτε περιορίσθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν μὲ μίαν γλῶσσαν, τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ μὲ μίαν θρησκείαν, τὴν Ὀρθόδοξον Χριστιανικὴν.

Ὁ νέος αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος εὔρε τὸ κράτος εἰς κατάστασιν ἀελπιστικὴν, οἰκονομικοὺς πόρους δὲν εἶχε, ἔστρεψεν τὸ στρατὸν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἰσχυροὶ ἐχθροὶ ἐπετίθεντο εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Οἱ Σλάβοι ἐντελῶς ἀνενόχλητοι ἔκαμνον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν νοτίως τοῦ Δουνάβεως ἢ εἰσέδουν εἰρηνικῶς καὶ ἐγκαθίσταντο. Οἱ Ἄβαροι ὁμοίως ἦλθον κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (617).

Οἱ Πέρσαι ἀπέβησαν φοβεροὶ μὲ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν κατέλαβον τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, τὴν Συρίαν, κατόπιν δὲ τὴν Παλαιστίνην, ἔγιναν μάλιστα κύριοι τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἀπήγαγον τὸν Τίμιον Σταυρόν, πρῶτα, ὅπερ προεκάλεσε κατάπληξιν εἰς ὅλους τοὺς Χριστιανούς. Ἐπίσης οἱ Πέρσαι δὲν ἐδυσκολεύθησαν νὰ ἐπεκταθοῦν εἰς τὰ ἀσιατικὰ παράλια τοῦ Βοσπόρου, κατέλαβον ὅλας τὰς πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πόλεις καὶ ἠπειλήσαν σοβαρῶς αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ Ἡράκλειος, πρὸ τῶν μεγάλων συμφορῶν, ἔχασε τὸ θάρρος του καὶ πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθη νὰ μεταφέρει τὴν ἔδραν τῆς διοικήσεως εἰς τὴν Ἀφρικήν.

Τότε ἐνεθάρρυνε τὸν αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης Σέργιος, ὅστις

ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν του ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἤρχισαν νὰ προετοιμάζουσαν στρατὸν καὶ στόλον. Ὅπως ἀποφύγη δὲ ὁ Ἡράκλειος διμέτωπον πόλεμον κατὰ Περσῶν καὶ Ἀβάρων μετὰ τῶν Σλάβων, ἦλθεν εἰς συμφωνίας καὶ συνῆψεν εἰρήνην μὲ τοὺς Ἀβάρους ἀντὶ πολλῶν χρημάτων, ἐξασφαλίσας οὕτω τὰ νῶτά του.

8. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος
(Χαλκοῦν ἄγαλμα ἐν Μπασιλέττα).

τὸν ἠνάγκασε νὰ ἔκκενώσῃ τὴν Μ. Ἀσίαν. Αὕτῃ εἶναι ἡ πρώτη ἐκστρατεία (622 — 623) τοῦ Ἡρακλείου, ἀποβάσα ἐπιτυχής, διότι ἠλευθερώθη ἡ Μ. Ἀσία. Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας αὐτὰς ὁ Ἡράκλειος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, διὰ νὰ λάβῃ ἀποφάσεις ἐπὶ τῆς νέας

Οἱ Πέρσαι δὲν ἀνέκοψαν τὴν πορείαν των, ἀλλὰ κατέλαβον τὴν Αἴγυπτον, ὅπου προεκάλεσαν φοβερὰς καταστροφάς. Ἐναντίον τῶν Περσῶν τότε ἦλθεν ὁ Ἡράκλειος, προετοιμασθεὶς δεόντως. Οὗτος, ἀνακτῆσας τόλμην καὶ πρωτοβουλίαν, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτοπροσώπως καὶ νὰ εἰσβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Περσίαν. Ἐπεβιβάσθη τοῦ στόλου καὶ ἀπέπλευσεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινουπόλιν τὸ 622, ἀφοῦ παρέστη εἰς δοξολογίαν, ἣτις ἐψάλη εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἡ ἐκστρατεία λοιπὸν ἔλαβε μορφήν σταυροφορίας, διότι καὶ οἱ Πέρσαι εἰς τὰς ἐπιδρομάς των ἔδωσαν θρησκευτικὸν χαρακτήρα.

Ὁ Ἡράκλειος διὰ τῆς Μ. Ἀσίας ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἐνισχύων διὰ νέων ὀπλιτῶν τὸν στρατὸν του, γυμνάζων αὐτὸν καὶ προσπαθῶν νὰ τὸν φανατίσῃ κατὰ τῶν Περσῶν. Εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἐνίκησε τὸν περσικὸν στρατὸν καὶ

ἐπιδρομῆς τῶν Ἀβάρων. Τὸ 624 ἐπεχείρησε δευτέραν ἐκστρατείαν ὁ Ἡράκλειος κατὰ τῶν Περσῶν καί, ἔχων συμμάχους τοὺς Χαζάρους Τούρκους, εἰσέβαλεν εἰς τὸ περσικὸν κράτος ἀπὸ τὴν Ἀρμενίαν. Εἶναι ἀληθῶς ἀξιολαύμαστος ὁ ἡρωϊσμός τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὰς πολλὰς τλαιπωρίας εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀρμενίας, ὠδήγησε τὸν στρατὸν του εἰς τὴν νίκην ὁ ἴδιος.

Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χορσόης συνεχῶς ὑπεχώρει καὶ ὁ Ἡράκλειος κατελάμβανε πόλεις καὶ φρούρια, ἀπηλευθέρωνεν αἰχμαλώτους καὶ κατέστρεφεν εἰδωλολατρικούς ναοὺς πρὸς ἀντεκδίκησιν διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν.

Ἐνῷ ὅμως ἐπροχώρει ὁ Ἡράκλειος πρὸς τὴν Περσίαν, οἱ Πέρσαι ἐπεχείρησαν τολμηρὸν ἀντιπερισπασμὸν καί, ἐν συνεννοήσει πρὸς τοὺς Ἀβάρους, ἔστειλαν, τὸ 626, στρατὸν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ πρωτεύουσα διέτρεξε σοβαρὸν κίνδυνον, διότι ὁ μὲν περσικὸς στρατὸς εἶχε φθάσει εἰς τὴν Χαλκηδόνα, οἱ δὲ Ἀβαροὶ μὲ στόλον εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ὁ Ἡράκλειος ἔλαβε διὰ ταχυδρομῶν τὴν εἶδησιν, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθανε νὰ ἐπιστρέψῃ· εἶχεν ἄλλως τε ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον καὶ εἰς τὸν σύμβουλόν του μάγιστρον Βῶνον.

Πράγματι ὁ Σέργιος ἦτο ἡ ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως. Κρατῶν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, περιήρχετο τὰς ἐπάλλξεις καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀμυνομένους στρατιώτας καὶ πολίτας, οἱ ὅποιοι ἔδειξαν θάρρος καὶ καρτερίαν. Μὲ πείσμα ἐπολέμησαν ἀμφοτέρω, ἕως ὅτου ὁ βυζαντινὸς στόλος ἐβύθισε τὸν στόλον τῶν Ἀβάρων καὶ ἀπῆλλαξε τὴν Πόλιν τοῦ κινδύνου, διότι καὶ οἱ Πέρσαι ἔφυγαν, νομίσαντες ὅτι ὑπῆρχε στρατὸς πολὺς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς, οἱ γράφοντες περὶ τῆς πολιορκίας ταύτης, ἀποδίδουν τὴν νίκην εἰς τὴν « Ὑπέρμαχον στρατηγόν », τὴν Θεοτόκον τῶν Βλαχερνῶν, πλησίον τῆς ὁποίας ἔγινεν ἡ ναυμαχία, πρὸς τιμὴν δὲ τῆς πολιούχου Θεοτόκου ἐποιήθη καὶ ἐψάλη εἰς τὰς ἐκκλησίας ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος, δηλαδὴ οἱ Χαιρετισμοί.

Παρὰ ταῦτα, ὁ περσικὸς στρατὸς ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἕως ὅτου ἐνικήθη εἰς μάχην ἀποφασιστικὴν ἀπὸ τὸν Ἡράκλειον παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Νινεβί, (12 Δεκεμβρίου 627). Οὕτως ἔληξε νικηφόρος καὶ ἡ τρίτη ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν Περσῶν (627).

Κατόπιν τούτου λαός και στρατός εις την Περσίαν επανεστάτη-
σεν, ο Χοσρόης εδολοφονήθη και ο ανακηρυχθείς νέος βασιλεύς Σι-
ρόης εκλείσεν ειρήνην με τον 'Ηράκλειον. Διά τής ειρήνης (628)
υπεχρεώθησαν οι Πέρσαι να περιορισθοῦν εις τα παλαιά των σύνορα
και απέδωσαν τους αιχμαλώτους, καθως και τον Τιμιον Σταυρόν.

Μετα την ειρήνην, ο 'Ηράκλειος ηλθεν εις την Πόλιν (629),
όπου έγινε με άπίστευτον ένθουσιασμόν δεκτός από τον στρατόν, τον
λαόν και τον κλήρον. Είμαι χαρακτηριστικόν, ότι έφερον ο ίδιος ο
'Ηράκλειος τον έλευθερωθέντα Σταυρόν εις τα 'Ιεροσόλυμα και την
14 Σεπτεμβρίου τον έστησεν επί του Γολγοθά, όπου τον είχεν άλλοτε
τοποθετήσει ή μήτηρ του Μ. Κωνσταντίνου, ή 'Αγία 'Ελένη. 'Από
τότε ή 'Εκκλησία έορτάζει την "Υψωσιν του Τιμιου
Σταυροῦ.

'Ο 'Ηράκλειος δικαίως έθεωρήθη ήρωσ και ήπότης του Χρι-
στιανισμού. 'Απέθανε το 641 και άφηκε το άπέραντον κράτος του
έξηντηλημένον από τον είκοσιπενταετή πόλεμον κατά των Περσών, ένῶ
νέος επικίνδυνος έχθρός παρουσιάζεται, οι "Αραβες.

17. 'Ο 'Ισλαμισμός

Εις την άρχήν του 7ου αιώνος ένεφανίσθη εις την 'Αραβίαν νέα
θρησκεία, ο 'Ισλαμισμός, ή πρόοδος τής όποίας είχε κοσμοϊστορικάς
συνεπειάς. 'Αρχηγός του 'Ισλαμισμοῦ, ο Μωάμεθ, άγνωστος έως τότε,
με την διδασκαλίαν του κατέρριψε τους παλαιούς θεούς τής χώρας
και προεκάλεσε κοινωνικήν άναστάωσιν. Πριν έλθωμεν εις το έργον
του Μωάμεθ, είναι ανάγκη να είπωμεν όλίγας λέξεις περι τής χώρας,
έκ τής όποίας προήλθεν ούτος.

'Η 'Αραβία είναι μεγάλη χερσόνησος τής νοτιοδυτικής 'Α-
σίας κατά μέγα μέρος άμμώδης και άνυδρος και ως εκ τούτου πτωχή
χώρα και μόνον όταν έβρεχεν έτρεφεν αύτη πρόβατα, καμήλους και
ίππους. "Όταν δέν έβρεχεν, έπρεπε να μετακινούνται οι κάτοικοι διά
να εύρουν τροφήν και, όσάκις παρίστατο ανάγκη, έπολέμου. 'Η φύ-
σις λοιπόν τής 'Αραβίας κατέστησε τους κατοίκους νομάδας, με
μεγάλην άντοχήν εις την πορείαν, την πείναν και την δίψαν άκόμη.
'Εν τιμήμα μόνον τής 'Αραβίας ήτο εύφορον, ή προς την 'Ερυθράν
θάλασαν στενή λωρίς, ή δυτική 'Αραβία, τής όποίας δύο έπαρχίαι

εἶναι γνωστότεροι, ἢ Εὐδαίμων Ἀραβία (Ὑεμένη σήμερον) καὶ ἡ Πετραία Ἀραβία, ἔνθα ἤκμασαν καὶ δύο ἀξιόλογοι ἐμπορικαὶ πόλεις, ἡ Μέκκα καὶ ἡ Μεδίνα.

Οἱ Ἀραβες ἀνήκουν εἰς τὴν λευκὴν φυλὴν καὶ εἶναι συγγενεῖς τῶν Ἑβραίων. Ἦσαν γενναῖοι, ἰπποτικοί, φιλόξενοι καὶ συναισθηματικοί. Δὲν ἀπετέλουν ἓν κράτος, ἀλλ' ἦσαν χωρισμένοι κατὰ φυλὰς καὶ ἐκάστη φυλὴ ἐπίστευεν εἰς διαφόρους θεοὺς καὶ κυρίως εἰς λίθους πεσόντας ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ λιθολατρεία ἦτο ἢ μᾶλλον διαδεδομένη θρησκεία εἰς τὴν Ἀραβίαν. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Μέκκαν μετεωρίτης λίθος, ἐντὸς κτίσματος τετραγώνου, τοῦ Κααθᾶ, ἦτο κοινὸν προσκύνημα ὄλων τῶν ἀραβικῶν φυλῶν. Ἡ Μέκκα ἦτο τὸ κυριώτερον κέντρον τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἐπικοινωνίας.

Ὁ Μωάμεθ (570 — 632) ἐγεννήθη εἰς τὴν Μέκκαν περὶ τὸ 570, ἀνῆκεν εἰς πτωχὴν οἰκογένειαν, ἔμεινεν ὄρφανός καὶ ἀνετράφη ἀπὸ ἓνα συγγενῆ του. Γράμματα δὲν φαίνεται νὰ ἐγνώριζεν, ἢ συχνῆ ὅμως ἐπικοινωνία εἰς τὴν Μέκκαν μὲ Ἰουδαίους καὶ Χριστιανούς ἤνοιξεν εἰς αὐτὸν τὸν ἔξυπνον Ἀραβα νέους κόσμους καὶ ἀπὸ τότε ἤρχισε νὰ σκέπτεται πῶς νὰ συντρίψῃ τὰ εἰδῶλα καὶ νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν κοινωνίαν τῆς πατρίδος του.

Ἀπὸ ἡλικίας 40 ἐτῶν ἤρχισε νὰ διδάσκῃ κατ' ἀρχὰς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους του, οἱ ὅποιοι ὅμως δὲν ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ δεχθοῦν τὰς γνώμας του καὶ τὸν κατεδίωξαν. Ἡ ἀντίδρασις τούτων δὲν ἀπεθάρρυνε τὸν Μωάμεθ, ἀλλὰ τὴν 16 Ἰουλίου 622 κατέφυγεν εἰς τὴν Μεδίναν, ὅπου ἐγένετο εὐχαρίστως δεκτός καὶ ἀπέκτησεν ὀπαδοὺς. Λαβὼν αὐτοὺς ὁ Μωάμεθ, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Μέκκαν καὶ διὰ τῆς βίας ἐπέβαλε τὴν θρησκείαν.

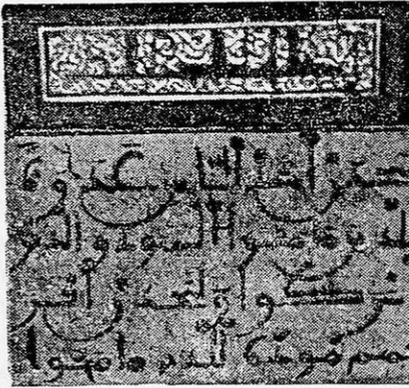
Ἐκτοτε ὁ Μωάμεθ ἤρχετο εἰς συγκρούσεις πρὸς τοὺς Ἀραβας φυλάρχους, διὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θρησκείαν του, καὶ αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικόν, διότι οἱ ὀπαδοί του διεξάγουν μὲ πείσμα τὸν « ἱερὸν πόλεμον », δηλ. πόλεμον πρὸς διάδοσιν τῆς πίστεως.

Τὸ 632 ἀπέθανεν ὁ Μωάμεθ, ἀφοῦ ὤρισεν ὡς τοποτηρητὴν του (χαλίφην) καὶ ἀρχηγὸν τῶν πιστῶν, τὸν Ἀβού Βάκρ.

Ποία εἶναι ἡ διδασκαλία, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν εἰς τοὺς Ἀραβας ὁ Μωάμεθ ; Οὗτος παρέλαβε τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς διδασκαλίας του ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν, προσ-

έθεσεν ὅμως παχυλὰς τινὰς δοξασίας, ὅπως παράδεισον μὲ ὀλιστικὰς ἀπολαύσεις, τὸ ὅτι τὸ Κοράνιον εἶναι πιστὸν ἀντίγραφον τοῦ ἐν οὐρανῶι βιβλίου κ.ἀ., κυρίως διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ καὶ νὰ φανατίσῃ τοὺς ὀπαδοὺς του.

Τέσσαρα εἶναι τὰ κύρια δόγματα τῆς νέας θρησκείας : 1) Εἰς Θεὸς ὑπάρχει καὶ προφήτης του εἶναι ὁ Μωάμεθ· 2) ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος· 3) αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων καθορίζονται ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (κισμὲτ = πεπρωμένον)· καὶ 4) ἀπαγορεύεται ἡ παράστασις τοῦ Θεοῦ δι' εἰκόνων καὶ ἀγαλμάτων.

Τὴν διδασκαλίαν του ὁ Μωάμεθ ὠνόμασεν Ἰσλάμ (= ἀφοσίωσιν εἰς τὸν Θεὸν) καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του Μουσλίμ (= ἀφωσιωμένους). Διὰ τοῦτο ἡ νέα θρησκεία ὠνομάσθη Ἰσλαμισμὸς καὶ Μουσουλμανισμὸς, λέγεται δὲ καὶ Μωαμεθανισμὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἰδρυτοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ περιέχεται εἰς τὸ Κοράνιον.

9. Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Κορανίου Ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, διατηρήσασα τὴν δουλείαν, τὴν πολυγαμίαν καὶ ἐπιτρέπουσα πολλὰ ἔκτροπα, διδάσκει προσευχὴν πεντάκις τῆς ἡμέρας, νηστείαν κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Ραμαζάν, τὴν προσκύνησιν τοῦ Κααβᾶ τῆς Μέκκας, τὴν ἐλεημοσύνην καὶ τὴν διὰ τῆς βίας ἀκόμη ἐξάπλωσιν τοῦ Ἰσλαμισμοῦ. Τὸ τελευταῖον ἀποτελεῖ κυριώτατον χαρακτῆρα τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ὅστις ἐξηπλώθη πολὺ γρήγορα. Οὕτως ὁ Μωάμεθ δὲν εἶναι μόνον ἰδρυτῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ κράτους. Συνήνωσεν ὅλας τὰς ἀραβικὰς φυλὰς καὶ ἐσχημάτισε τὸ ἀραβικὸν κράτος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔδωκε τὴν ὀριστικὴν κατεύθυνσιν : Πόλεμος κατὰ τῶν ἀπίστων. Οἱ ἀνθιστάμενοι εἰς τὴν διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας ἔπρεπε νὰ νικηθοῦν διὰ τῆς βίας, νὰ αἰχμαλωτισθοῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἢ νὰ γίνουν πιστοὶ ἢ τοῦλάχιστον νὰ πληρώσουν φόρους,

ἂν ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ Ἑβραῖοι. Πάντες δὲ οἱ εἰδωλολάτραι ἐφονεύοντο.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ραγδαία ἀραβικὴ κατάκτησις, ἀπὸ Ἀφγανιστὰν μέχρις Ἰσπανίας. Οἱ Ἄραβες εἰς τοὺς κατακτηθέντας λαοὺς ἐπέβαλον τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν καὶ θρησκείαν καὶ ἀπεμάκρυναν τοὺς ἐγγωρίους ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν των. Οἱ Ἄραβες, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ὠφελήθησαν πολὺ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τῶν Χριστιανῶν, ὁ δὲ μέγας πολιτικὸς Μ ω α β ι ᾱ μετέφερε τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἀραβικοῦ κράτους εἰς τὴν Δαμασκὸν τῆς Συρίας.

18. Ἡ ἔξοδος τῶν Ἀράβων ἐκ τῆς χώρας των

Μὲ τὴν μέθην καὶ τὴν ὀρμὴν τῶν νεοφωτίστων ἐξῆλθον οἱ Ἄραβες ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας των, διὰ νὰ ὑποτάξουν ὅλον τὸν κόσμον εἰς τὴν νέαν θρησκείαν.

Καὶ πρῶτον ἐστράφησαν πρὸς τὰ γειτονικὰ κράτη, τῶν Περσῶν καὶ Βυζαντινῶν, τὰ ὁποῖα εὗρον πολὺ ἐξηντλημένα ἀπὸ τὸν μεταξὺ των 25ετῆ πόλεμον. Ὁ περσικὸς στρατὸς ἐνίκηθη (637) καὶ ὅλη ἡ Περσία ὑπετάγη εἰς τοὺς Ἄραβας καὶ ἐδέχθη τὴν νέαν θρησκείαν. Τοιοῦτοτρόπως ἐξεργιζώθη ἡ παλαιὰ περσικὴ θρησκεία τοῦ Ζωροάστρου, ὅσοι δὲ τῶν Περσῶν δὲν ἠθέλησαν νὰ δεχθῶν τὸν Ἰσλαμισμόν κατέφυγον εἰς τὰς Ἰνδίας.

Παραλλήλως οἱ Ἄραβες ἐπέδραμον εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας τῆς Συρίας, τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Αἴγυπτον (633), ὅπου ὁ φανατισμὸς ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν ἦτο μέγας, καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν εἶδον δυσαρέστως τοὺς Ἄραβας κατακτητὰς. Τὸ Βυζάντιον δὲν εἶχεν ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ ἀραβικοῦ κινδύνου καὶ δὲν ἔλαβε τὰ δέοντα μέτρα ἀσφαλείας. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε καταπονηθῆ πολὺ εἰς τὴν Περσίαν καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν κατάστασιν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Παλαιστίνης ἐμίссουν τοὺς Χριστιανούς καὶ δι' αὐτὸ ἐβοήθησαν τοὺς Ἄραβας εἰς τὴν κατάκτησιν.

Σοβαρὰν ἀντίστασιν ἀντέταξε τὸ Βυζάντιον, τὸ 636, νοτίως τῆς λίμνης Τιβεριάδος (εἰς τὴν Παλαιστίνην) μὲ 30.000 στρατόν, ἀλλ' ἐνίκηθη, διότι οἱ μὲν Ἄραβες ἐπολέμουν μὲ πείσμα καὶ ἡρωισμόν, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ εἶχον πολλοὺς μισθοφόρους ἀρμενικῆς καὶ ἀραβικῆς

καταγωγῆς. Τοιουτοτρόπως ἐντὸς ὀλίγου ἢ Ἱερουσαλὴμ (638), ἢ Βηρυτὸς, ἢ Ἀντιόχεια καὶ ὀλόκληρος ἢ Συρία καὶ ἢ Παλαιστίνη, κέντρα τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ, κατελήφθησαν ὀριστικῶς ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ὁ λόγος τῆς εὐκόλου ὑποταγῆς τῶν χωρῶν αὐτῶν δὲν εἶναι μόνον ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῶν Ἀράβων, ἀλλὰ καὶ τὸ μῖσος τῶν μονοφυσιτῶν κατοίκων τούτων ἀπέναντι τοῦ Ὁρθοδόξου Βυζαντίου.

Οἱ Ἀραβες, πρὶν ἀκόμη συμπληρώσουν τὴν κατάκτησιν τῆς Συρίας, εἰσέβαλον εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς διάστημα μόνον δύο ἐτῶν (640 — 642) κατέλαβον ὀλόκληρον τὴν χώραν. Περισσότεραν ἀντίστασιν προέβαλεν ἢ ἑλληνικὴ πόλις Ἀλεξάνδρεια, ἢ ὅποια τελικῶς ὑπέκλυεν εἰς τοὺς Ἀραβας (641), ἀφοῦ ἀντὶ ὀρισμένου φόρου διέτηρησε τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν τῆς. Μὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπωλέσθη διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ἢ Αἴγυπτος, ὅπου ἐπὶ 1000 ἔτη περίπου ἦνθησεν ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Οἱ πλείστοι τῶν Αἰγυπτίων προσῆλθον εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν, μερικοὶ ὅμως παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ὀνομάζονται Κόπται. Μόλις τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἀναζωογονεῖται, πάλιν διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἢ Ὁρθοδοξία τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας.

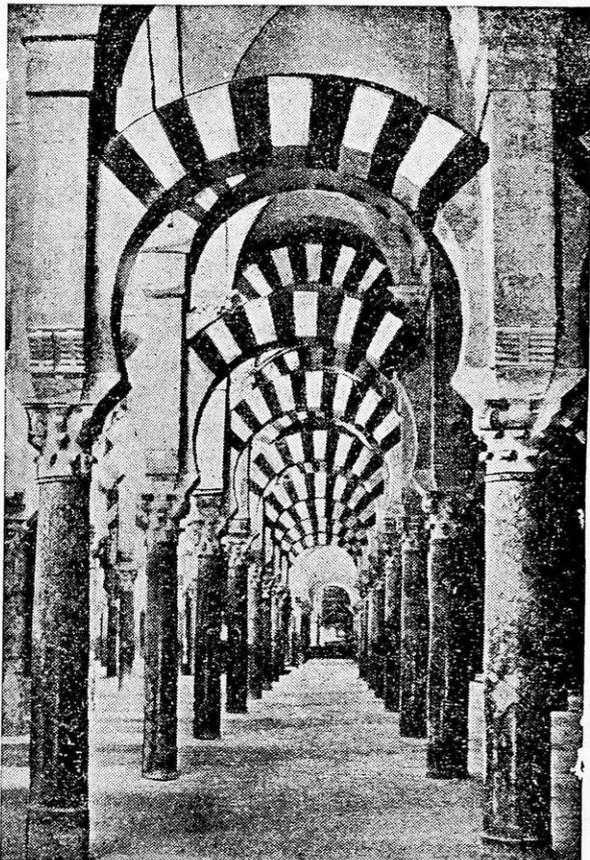
Ὁ κυριώτερος καὶ ἐδῶ λόγος τῆς εὐκόλου ὑποταγῆς τῆς Αἴγυπτου εἶναι, ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι ἐμίσουν τοὺς Ἑλληνας καὶ ἐβοήθησαν τοὺς νέους κατακτητὰς, νομίζοντες ὅτι ἢ ἀραβικὴ κατάκτησις θὰ ἦτο καλυτέρα. Ὁμολογουμένως τὸ Βυζάντιον δὲν ἐκυβέρνησε καλὰ τὴν Αἴγυπτον, διότι τὴν ἤθελε μόνον διὰ τὴν προμήθειαν σίτου καὶ τὴν πληρωμὴν φόρων, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀραβες δὲν ἐπέδειξαν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον δι' αὐτὴν καὶ οὕτω ταχέως ἢ Αἴγυπτος παρέηκμασεν.

19. Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς

Οἱ Ἀραβες, ὄχι μόνον δὲν κατέστρεψαν τὸν πολιτισμὸν, τὸν ὅποιον εὔρον εἰς τὰς κατακτηθείσας ὑπ' αὐτῶν ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Διέτηρησαν τὰς μεγάλας ἐμπορικὰς ὁδοὺς, διὰ τῶν ὀποίων ἐγένετο ἢ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν χωρῶν τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἀπὸ Ἀνατολῆς. Οὕτω, διὰ τῶν Ἀράβων ἦλθον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μεγά-

λαι καὶ πλούσιαι πόλεις, ὡς ἡ Δαμασκός, ἡ Κορδοῦη, τὸ Κάϊρον καὶ ἡ Βαγδάτη, κέντρα γραμμάτων, ἐπιστημῶν, τεχνῶν καὶ βιομηχανίας.

Ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν Ἀράβων ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν, διότι, μαθόντες εἰς Αἴγυπτον τὴν γεωργικὴν καὶ ἀρδευτικὴν τέχνην, μετέδωσαν αὐτὴν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς Ἰσπανίας. Σήμερον ἀκόμη σώζεται τὸ σύστημα διοχετεύσεως ὑδάτων, τὸ ὁποῖον οἱ ἴδιοι

10. Τέμενος τῶν Ἀράβων ἐν Κορδοῦῃ σκοῦ τὰ ξίφη καὶ τὰ λινὰ ὑφάσματα, τῆς Τολέδης τὰ ἐγχειρίδια, τῆς Μουσούλης τὰ λεπτὰ ὑφάσματα (μουσελῖναι). Ἡ χρυσοχοία, ἡ ἐλε-

εῖχον ἰδρύσει εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Γουαδαλκεβίρ. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπίσης εἰσήγαγον διάφορα δένδρα καὶ φυτὰ, ὡς τὸ ζακχαροκάλαιμον καὶ τὴν ὄρυζαν ἀπὸ τὰς Ἰνδίας, τὴν μορέαν, τὰ φασόλια, τὸν βάμβακα, τὴν βερυκοκέαν κ.ἄ.

Πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ κλάδοι τῆς βιομηχανίας, τοὺς ὁποίους ἐτελειοποίησαν οἱ Ἀραβες, ὡς ἡ κατασκευὴ τῆς πορσελάνης, ἡ καταργασία τῶν μετάλλων, ἡ ταπητουργία. Εἰς τὴν Κορδοῦην τῆς Ἰσπανίας ἐτελειοποιήθη ἡ καταργασία τῶν δερμάτων. Περιφ-

μα ἦσαν τῆς Δαμα-

φαντουργία και ή ξυλουργία είχαν επίσης προοδεύσει εις τὸ ἀραβικόν κράτος.

Τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ἀράβων προεκάλεσεν αὐτὴ αὐτὴ ή διδασκαλία τῆς θρησκείας, ή ὁποία ἔλεγεν, ὅτι τὸ ἐμπόριον ἦτο εὐχάριστον εἰς τὸν Θεόν, ὁ ἴδιος δὲ ὁ ἀρχηγὸς τῆς θρησκείας τῶν ἦτο ἔμπορος. Διεξήγον δὲ οἱ Ἀραβες τὸ ἐμπόριόν τῶν εἰς τὴν ξηρὰν και εἰς τὴν θάλασσαν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν σταυροφοριῶν τὰ ἀραβικὰ πλοῖα ἐκυριάρχουν εἰς τὴν Μεσόγειον και ἔφθανον μέχρι τῆς Ἰνδοκίνας και τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Ἀφρικῆς. Ἡ Τύρος, ή Ἀλεξάνδρεια, ή Βηρυτὸς και ή Βαρκελώνη ἀπέβησαν ἀξιόλογοι λιμένες. Εἰς τὴν ξηρὰν τὰ ἀραβικὰ καραβάνια ἔφθανον ἕως τὴν Κίναν και τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀφρικῆς.

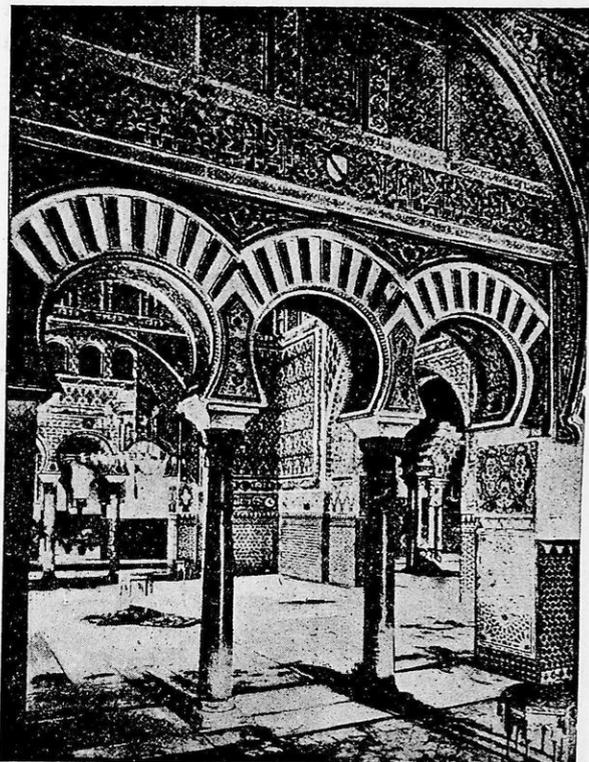
Ἀπὸ τὴν Ἀσίαν παρέλαβον οἱ Ἀραβες τὸν χάρτην, τὴν πυρίτιδα και τὴν ναυτικὴν πυξίδα, τὰ ὁποῖα βραδύτερον κατέστησαν γνωστὰ και εἰς τὴν Δύσιν.

Διὰ τῶν μεταφράσεων τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, τὰς ὁποίας εἶχον κάμει οἱ Σῦροι, ἐμυήθησαν οἱ Ἀραβες εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν σοφίαν και οἱ ἴδιοι μετὰ ταῦτα προσέφεραν πολλὰ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν Γραμμάτων και τῶν Ἐπιστημῶν. Τούτων ή ἀκμὴ συμπίπτει μετὴν βασιλείαν τοῦ Ἀ ρ ο ὦ ν - ἄ λ - Ρ α σ ἰ δ (9ος αἰὼν) εἰς τὴν Βαγδάτην, εἰς δὲ τὴν Ἰσπανίαν ἐπὶ τῶν χαλιφῶν Ἀ β δ ο υ ρ α χ μ ἄ ν Γ' και Χ α κ ἰ μ Β' (10ος αἰὼν). Εἰς τὴν πόλιν Κορδούην ὁ Χακίμ ἴδρυσεν πλουσιωτάτην βιβλιοθήκην, ή ὁποία περιελάμβανε 600.000 τόμους βιβλίων.

Οἱ Ἀραβες ἠσχολήθησαν ἐπιτυχῶς μετὴν ποίησιν, διηγηματογραφίαν, ἱστοριογραφίαν, φιλοσοφίαν και τὰ μαθηματικά. Τὸ ὄνομα τῆς Ἀλγέβρας εἶναι ἀραβικόν, πολλοὶ δὲ ἀστρονομικοὶ ὄροι, ὡς ναδίρ, ζενίθ, εἶναι ἀραβικοί. Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογος ἦτο ή συμβολὴ τῶν Ἀράβων εἰς τὴν ἱατρικὴν, τὰ ἱατρικὰ δὲ συγγράμματα αὐτῶν ἐχρησίμευον ὡς διδακτικὰ βιβλία εἰς τὴν Εὐρώπην ἕως τὸν 17ον αἰῶνα. Ἀραβες ἀλχημισταὶ ζητοῦν νὰ εὔρουν τὴν φιλοσοφικὴν λίθον, δηλαδὴ τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ μετατρέπουν τὰ μέταλλα εἰς χρυσόν, θέτοντες τοιοῦτοτρόπως τὰς βάσεις τῆς χημείας (τὴν λέξιν χυμείαν ἔλαβον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς και τὴν μετέβαλον εἰς alchemie, ἐξ οὗ γαλλ. la chemie και ἑλλην. χημεία· κακῶς ἀπεδόθη διὰ τοῦ η, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ γράφεται χυμεία). Διὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἰσπανίας ἐγνώρισεν ή

Δύσιν τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ γράμματα καὶ αὐτῶν τὰ ἀνώτερα σχολεῖα ὑπῆρξαν τὰ πρότυπα τῶν πρώτων εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων.

Οἱ Ἄραβες δὲν ἀνέπτυξαν μόνον τὰς Ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ τὰς Καλὰς Τέχνας. Εἰς τὴν Συρίαν εἶδον τὸν βυζαντινὸν

11. Αἴθουσα τῶν Πρεσβευτῶν τοῦ Ἀλκαζάρ
(Σεβίλλη)

ρυθμὸν, τὸν ὁποῖον ἐτροποποίησαν συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς θρησκείας των, διετήρησαν τὸν βυζαντινὸν θόλον καὶ εἰσήγαγον ποικίλα τόξα, σχήματος γωνίας καὶ πετάλου. Παρέλαβον ἐπίσης ἀπὸ τοῦς Πέρσας τοῦς λεπτοὺς καὶ ὑψηλοὺς κίονας. Οἱ ναοὶ (τὰ τεμένη) καὶ τὰ ἀνάκτορα εἶναι τὰ κύρια οἰκοδομήματα τῶν Ἀράβων.

Τὰ ἀνάκτορα ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὰ διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα στολιζονται διὰ στοῶν. Ἐσωτερικοὶ κήποι μὲ κρήνας καὶ πίδακας συνεπλήρουν τὰ ἀνακτορικὰ συγκρο-

τήματα. Τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀράβων ὁμοιάζουν μὲ τὰ βυζαντινὰ καὶ τὰ περσικά, ἀλλ' ὑπερέχουν κατὰ τὴν πολυτέλειαν. Δείγματα τῶν ἀραβικῶν οἰκοδομημάτων ὑπάρχουν ὀλίγα, διότι τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν, ἐπειδὴ τὸ ὕλικόν μὲ τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθησαν δὲν ἦτο στερεὸν

(πλίνθοι καὶ ἄσβεστος), κατέρρευσαν. Ἡ ἀραβικὴ τέχνη φθάνει εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς της ἀπὸ τὸν 10ον — 13ον αἰῶνα. Περισσότερον ὀνομαστὰ μνημεῖα εἶναι τὰ δύο ἀνάκτορα τῆς Ἀλάμπρας τοῦ 13ου αἰ-

ῶνος εἰς τὴν πόλιν Γρανάδαν καὶ τοῦ Ἀλκαξάρ τοῦ 14ου αἰῶνος εἰς τὴν Σεβίλλην. Ἐνῶ τοῖχοι μονότονοι, ὁμοιάζοντες μὲ φρούρια, ἀποτελοῦν τὸ ἀνάκτορον Ἀλάμπρας, ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχουν περίπτερα, δεξαμεναί, αὐλαί, πίδακες. Αἱ ὀροφαὶ τῶν δωματίων εἶναι ἀπὸ πολύτιμον ξύλον καὶ στολιζονται μὲ ἄργυρον, σμάλτον, χρυσὸν καὶ πολυτίμους λίθους. Ἐξέχουν ἰδίως ἡ Αἰθουσα τῶν Πρεσβευτῶν καὶ ἡ Αὐλὴ τῶν Λεόντων. Τὰ τόξα εἶναι ποικίλης μορφῆς, οἱ κίονες πολύχρωμοι, τὰ παράθυρα παντὸς με-

12. Ἡ Αὐλὴ τῶν Λεόντων τῆς Ἀλάμπρας
(Γρανάδα)

γέθους. Ἡ τεραστία αὕτη ποικιλία προσδίδει ἀληθινὴν φαντασμαγορίαν εἰς τὸ ἀνάκτορον.

Διὰ θρησκευτικὸς λόγους δὲν ἀναπτύσσονται ποσῶς ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ, διότι τὸ ἱερὸν βιβλίον τῶν Ἀράβων, τὸ Κοράνιον,

ἀπηγόρευε τὴν ἀπεικόνισιν ἀνθρωπίνων ἢ ἄλλων μορφῶν. Ὡς ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς διακοσμητικῆς τέχνης. Οἱ Ἄραβες δίδουν μεγάλην προσοχὴν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν διάκοσμον τῶν οἰκοδομημάτων των. Ἐκ τῆς τάσεως δὲ ταύτης ἐδημιουργήθησαν τὰ λεγόμενα ἀραβουργήματα. Τὰ ἀραβουργήματα ἐγίνοντο ἐπὶ πάσης γυμνῆς ἐπιφανείας, ὀροφῶν, τοίχων, τόξων κ.ἄ., ἐφιλοτεχνοῦντο δὲ μὲ ποικίλην ὕλην, μάρμαρον, γῦψον, ξύλον καὶ μαρμαροκονίαμα. Ἐὰ ἀραβουργήματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ εὐθείας γραμμῆς, συμπλεκόμενας κατὰ κανονικὰ σχήματα. Πολλάκις τὰς εὐθείας γραμμὰς ἀντικατέστησαν θέματα ἐκ τοῦ φυτικῆς κόσμου, χωρὶς πάντως νὰ σχηματίζεται τι συγκεκριμένον.

Χριστιανικοὶ ναοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, καλλωπισθέντες περὶ τὸν 10ον αἰῶνα, φέρουν ποικίλα ἀραβουργήματα, σχηματίζοντα συμπλέγματα μὲ ρητὰ ἐκ τοῦ Κορανίου καὶ μὲ διαφόρους ἄλλους μουσουλμανικοὺς ἀφορισμούς. Οἱ τοῖχοι καὶ τὰ τόξα τῶν ναῶν τούτων εἶναι διάτρητα ἀπὸ λεπτὰ σχέδια ἐκ γύψου, ἀπὸ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ ἀπὸ διάφορα φυλλώματα καὶ γράμματα.

Ἡ ὅλη ἀνάπτυξις τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ ὀφείλεται κυρίως εἰς τοὺς Σύρους, οἱ ὅποιοι, μαθόντες τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν καὶ δεχθέντες τὸν Ἰσλαμισμόν, συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ ὠνομάζετο *συριακὸς πολιτισμὸς*. Ἄλλως τε οἱ πλεῖστοι τῶν εἰς τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ διαπρεψάντων Ἀράβων ἦσαν Σύροι.

Δημιουργήματα ἐπίσης τῶν Σύρων ἦτο καὶ ὁ περίφημος ἀραβικὸς στόλος, ὅστις διεδραμάτισε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ἐπὶ πολλοῦς αἰῶνας.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (330 - 641)

20. Ἀρειανισμός

ΙΔΟΜΕΝ, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς χριστιανούς νὰ τελοῦν ἐλευθέρως τὰ θρησκευτικὰ των καθήκοντα μὲ τὸ Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων (313), τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη κατὰ συναίνεσιν καὶ τοῦ συνάρχοντος Λικινίου. Βραδύτερον, ὅτε κατέστη μονοκράτωρ, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ὑπεστήριξε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἀνεγνώρισεν ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους τὴν Χριστιανικὴν.

Ἐνῶ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἠγωνίζετο νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὸ κράτος του θρησκευτικὴν ἐνότητα, παρουσιάσθησαν πολλοὶ Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι, ἔχοντες φιλοσοφικὴν μόρφωσιν, ἐπεζήτησαν νὰ κατανοήσουν διὰ τῆς λογικῆς τὰ δόγματα τῆς θρησκείας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔδωσαν διαφορετικὴν ἐρμηνείαν εἰς τὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα παρεδέχετο ἡ Ἐκκλησία. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται λέγονται αἰρέσεις καὶ προεκάλεσαν ἀναστάτωσης καὶ ταραχὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μὲ ἐπιβλαβὴ ἀποτελέσματα εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ πρώτη αἵρεσις, ἡ ὁποία διήρесе τὴν Ἐκκλησίαν εἰς δύο μεγάλα στρατόπεδα, ἦτο τοῦ Ἀρείου. Ὁ Ἄρειος, σύγχρονος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἔλαβε μεγάλην μόρφωσιν καὶ ἦτο ἀξιόλογος ἐρμηνευτὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Οὗτος ἐδίδαξεν, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἦτο Θεός, ὅπως ὁ Πατὴρ καὶ ὁμοούσιος τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ κτίσμα, τὸ πρῶτον καὶ τελειότατον τοῦ Θεοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου διεδόθη εὐρέως εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν λοιπὴν Ἀνατολήν, προεκλήθη δὲ μέγας σάλος μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος δὲν ἠδιαφόρησεν, ἀλλ' εὐθύς συνεκάλεσε τὴν

Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆν Σύνοδον (325), διὰ τῆς ὁποίας κατεδικάσθη ὁ Ἀρειανισμὸς καὶ ἀπηγορεύθη ἡ ἐξάπλωσις αὐτοῦ. Εἰς τὴν σύνοδον ὑπεστήριξε μὲ θάρρος τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁ Ἄρειος, ἐπολέμησεν ὅμως τοῦτον ὁ Μ. Ἀθανάσιος μὲ πολλὴν εὐγλωττίαν καὶ πολυγλωσίαν. Ἡ σύνοδος τῆς Νικαίας συνέταξε τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκηρύχθη, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦτο ὁμοούσιος τοῦ Πατρὸς. Οὕτως ἔμαθον οἱ Χριστιανοὶ τί πρέπει νὰ πιστεύουν, ὥστε νὰ μὴ παραπλανῶνται.

Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Κωνσταντῖος δὲν ἠκολούθησε τὴν θρησκευτικὴν ὁδὸν τοῦ πατρὸς του, ἀλλ' ἀνεγνώρισε τὸν Ἀρειανισμὸν ὡς ἐπίσημον δόγμα καὶ ἠνόνησε τὴν ἐξάπλωσίν του, γενόμενος πρόξενος θρησκευτικῶν ταραχῶν εἰς διάφορα μέρη τοῦ κράτους.

Ἄλλον πάλιν σοβαρὸν κίνδυνον διέτρεξεν ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν διάδοχον τοῦ Κωνσταντίνου Ἰουλιανόν, ὁ ὁποῖος ἀπεκήρυξεν ἐπισήμως τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἐπεχείρησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἄλλ' οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου εἶχον πρὸ πολλοῦ ἀποθάνει καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀναστηθοῦν. Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ (353), ἡ Ἐκκλησία ἔμεινεν ἀνενόητος εἰς τὴν μεγάλην τῆς ἀποστολῆν.

Ὁ Ἀρειανισμὸς ὅμως δὲν εἶχεν ἐξαφανισθῆ, ἀλλὰ φανατικοὶ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀρείου ἐξηκολούθουν νὰ ταρασσούν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἡσυχίαν τοῦ κράτους. Ὄθεν συνεκλήθη ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (381), ἡ ὁποία συνεπλήρωσε τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως καὶ ἐπανέφερε τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Οὕτως ἐπὶ Θεοδοσίου ἠδραιώθη ὡς ἐπίσημος θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας ἡ Χριστιανικὴ. Ἐξηφανίσθη δὲ ἔκτοτε τόσον ἡ ἀρχαία ἐθνικὴ θρησκεία, ὅσον καὶ ὁ Ἀρειανισμὸς.

21. Μονοφυσισμὸς

Τὴν δογματικὴν ἡσυχίαν τοῦ Βυζαντίου ἐτάραξε καὶ ὁ Νεστόριος, ὅστις ὑπερετόνιζε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔλεγε, ὅτι ἡ Παναγία πρέπει νὰ ὀνομάζεται Χριστοτόκος καὶ ὄχι Θεοτόκος. Ἄλλὰ διὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὁ Νεστόριος καθηρέθη, καταφυγὼν εἰς Ἀντιόχειαν.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Νεστορίου ἔφθασαν εἰς ἀντίθετον συμπέρασμα, διδάσκοντες ὅτι ἡ θεία φύσις τοῦ Χριστοῦ ἐθέωσε τὴν ἀνθρωπίνην καί, ἐπειδὴ παρεδέχοντο, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦτο μόνον Θεός, ὠνομάσθησαν μονοφυσιταί. Διὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451), κατεδικάσθησαν οὗτοι ὡς αἰρετικοί, ἀλλὰ κατώρθωσαν νὰ διαδώσουν τὴν διδασκαλίαν των εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Αἴγυπτον.

Βραδύτερον ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων (474 — 491) διὰ τοῦ Ἐνωτικοῦ διατάγματος καὶ ὁ Ἀναστάσιος Α' (491 — 518) ἠγωνίσθησαν εἰλικρινῶς, ὅπως ἐπιτύχουν τὴν ἔνωσιν τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν μονοφυσιτῶν. Δὲν ἔφεραν ὅμως τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα, διότι τὰ αἷτια τῶν διαφωνιῶν δὲν ἦσαν μόνον θρησκευτικά, ἀλλὰ καὶ ἐθνικά. Ἐξ αἰτίας μάλιστα τοῦ Ἐνωτικοῦ τοῦ Ζήνωνος προεκλήθη σχίσμα Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας (484 — 519), τὸ ὁποῖον ἤρθη ἐπὶ Ἰουστίνου. Ἄλλ' οὔτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλυσε τὸ ζήτημα τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Ἐξησφάλισεν ὅμως τὴν ὑπὸ πάντων τῶν κατοίκων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους παραδοχὴν τῆς Ὄρθοδοξίας ὡς τοῦ μόνου ἐπισήμου δόγματος.

Μετά τινα ἔτη, ἐπὶ Ἡρακλείου (610 — 641), ὁ πατριάρχης Σέργιος, ἐκ Συρίας καταγόμενος, συνέταξε τὴν Ἐκθεσιν, τὴν διατύπωσιν δηλ. τῆς θεωρίας περὶ μιᾶς θελήσεως τοῦ Χριστοῦ, διότι ἐπεθύμει μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν δογματικὴν συμφιλίωσιν τῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ Ἀράβων ἀπειλουμένων ἐπαρχιῶν Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Αἰγύπτου, ὅπου ἦτο πολὺ διαδεδομένος ὁ Μονοφυσιτισμός. Οὕτω προεκλήθη ὁ Μονοθελητισμός, ὅστις, ἀντὶ νὰ ἐπιφέρῃ προσέγγισιν ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν, ἐδημιούργησε νέον θρησκευτικὸν ζήτημα, ἐνῶ οἱ μονοφυσιταί, μὴ ἐπιθυμοῦντες τὴν συνεννόησιν μὲ τὴν ὀρθόδοξον Κωνσταντινούπολιν, ἐπροτίμησαν τοὺς Ἀραβας καὶ πλεῖστοι ἠσπάσθησαν τὴν θρησκείαν τοῦ Μωάμεθ.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ πολιτισμός τῆς πρώτης περιόδου (330 — 641) ὑπέστη ἐπίδρασιν ρωμαϊκὴν καὶ ἀνατολικήν. Ἡ Κωνσταντινούπολις, ὡς διάδοχος τῆς ἀρχαίας Ρώμης, παρέλαβε πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, εὐρισκομένη δὲ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου, ἐδέχθη ποικίλα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸ σημαντικώτερον στήριγμα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Δύο ὅμως εἶναι τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ : Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς. Ὁμιλοῦντες περὶ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἐννοοῦμεν τὸν Ἑλληνικὸν Χριστιανικὸν πολιτισμὸν κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν. Μὲ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐτέθη τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Ἀγὼν ὀξὺς ἐμφανίζεται μεταξὺ πολλῶν καὶ μεγάλων συγγραφέων, χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν. Ἐν τέλει ἐπικρατεῖ ὁ Χριστιανισμὸς, ἐπιτρέψας τὴν διατήρησιν καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξιν πολλῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Εἰς τὸν Βυζαντινὸν βίον καὶ πολιτισμὸν περιλαμβάνονται τὰ Γράμματα, αἱ Τέχναι, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τοῦτο ἀνέπτυξεν ἀξιόλογον πολιτισμὸν (330 — 1453), ὁ ὁποῖος ἐπέδρασεν ἐπὶ πολλῶν λαῶν. Οὕτως ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἀπέκτησε παγκόσμιον σημασίαν καὶ ἐνδιαφέρει ἀμέσως τοὺς περισσοτέρους λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Διὰ τοῦτο ἡ περίοδος αὕτη τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ μελετᾶται ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων μετὰ ζήλου καὶ ἀγάπης.

22. Ἡ παιδεία

Τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἔχει ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, διότι αὐτὸ διετήρησε τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἐκληροδότησεν εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Οἱ πολῖται τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες ἢ ἐξηλληνισμένοι Ἀσιᾶται, οἵτινες ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἐθνικὴν τῶν γλῶσσων. Ἄλλωστε μόνον ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἠδύνατο νὰ μορφώσῃ. Διὰ τοῦτο οἱ Βυζαντινοί, διαφυλάττοντες τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς τὰς βιβλιοθήκας, ὡς ἀντικείμενα μεγάλης ἀξίας, ἀντέγραφον αὐτὰ μὲ ἐπιμέλειαν καὶ τὰ ἐμελέτων ἐπισταμένως. Οὕτως ἡ παιδεία, ἀπὸ τὴν μικροτέραν ἕως τὴν μεγαλύτεραν βαθμίδα, ἦτο ἑλληνικὴ.

Εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος δὲν ὑπῆρχεν ἐνιαῖον σχολικὸν πρόγραμμα, ὅπως ἔχομεν σήμερον. Οἱ γονεῖς, ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως, ἐκανόνιζον πότε θὰ ἐπήγαιναν τὰ τέκνα τῶν εἰς τὸ σχολεῖον. Δι' αὐτό, ἄλλοι παῖδες ἤρχιζον τὸ σχολεῖον ὅταν ἔφθανον τὸ πέμπτον ἔτος, ἄλλοι τὸ ἕκτον, οἱ πλεῖστοι δὲ τὸ ἕβδομον καὶ τὸ ὄγδοον. Ὅπως δὲ καὶ σήμερον, τοιοῦτοτρόπως καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, τρεῖς ἦσαν αἱ βαθμίδες τοῦ σχολείου.

Τὰ πρῶτα γράμματα, τὰ ὁποῖα ἐμάνθανον οἱ Βυζαντινοὶ παῖδες εἰς τὰ κατώτερα σχολεῖα, ὠνομάζοντο « τὰ τῆς παιδείας πρότερα γράμματα ». Ἐπειδὴ δὲ τὰ κείμενα ἦσαν ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ὠνομάζοντο καὶ « τὰ ἱερὰ γράμματα ». Τὰ πρῶτα αὐτὰ γράμματα ἦσαν ἀνάγνωσις καὶ γραφή. Σκοπὸς τῆς παιδείας, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἦτο νὰ διαπλάσῃ καλοὺς Χριστιανοὺς καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰς χεῖρας τῶν μαθητῶν ἐδίδοντο κυρίως θρησκευτικὰ βιβλία, ὡς ἀναγνωστικά, συνήθως τὸ Ψαλτήριον, ἢ Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη κ.τ.λ. Ὅχι μόνον δὲ ἀνεγίνωσκον τὸ Ψαλτήριον, ἀλλὰ καὶ ἔψαλλον τεμάχια αὐτοῦ, ὥστε ἐγίνοντο ἱκανοὶ νὰ ψάλλουν εἰς τὰς ἐκκλησίας.

Ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, οἱ μαθηταὶ ἐμάνθανον καὶ ἀριθμητικὴν. Τὰ κατώτερα σχολεῖα ἐστεγαζόντο εἰς οἰκήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν ὅπως τὰ σημερινά. Οἱ τότε διδάσκαλοι ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον κληρικοί, ἱερεῖς ἢ μοναχοί, καὶ ὡς σχολεῖα ἐχρησιμοποιοῦντο πενιχρὰ δωμάτια ἢ ὁ περιβόλος τῶν ἐκκλησιῶν, ὅχι δὲ σπανίως ὁ νάρ-

θηξ αὐτῶν. Πολλάκις μάλιστα τὰ μοναστήρια ἐδέχοντο καὶ ἕξωτερικούς μαθητάς, οἱ ὁποῖοι ἐδιδάσκοντο τὰ μαθήματά των εἰς τὰ κελιά.

Εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν παραδόσεων ὑπῆρχεν ὁ «*Ἑδιδασκαλικὸς θρόνος*», ὅπως ἔλεγον τὴν ἔδραν, καὶ τὰ καθίσματα διὰ τοὺς μαθητάς. Ταῦτα ἐλέγοντο *σκίμποδες ἢ ἀναβάθραι*. Ἄν ἔλειπαν τὰ καθίσματα, οἱ μαθηταὶ ἐκάθηντο εἰς τὸ ἔδαφος, ὅπου ἔστρωναν τὰς λεγομένας *διφθέρας ἢ προβέας*. Εἰς τὴν αἴθουσαν ὑπῆρχεν ἐπίσης τὸ *ἀναλογεῖον*, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐλάμβανον οἱ μαθηταὶ τὰ βιβλία καὶ ἀνεγίνωσκον. Διδακτικαὶ ἐπιγραφαί, ὅπως «*Θεὸν φοβοῦ*», «*τὸν βασιλέα τίμα*», «*γονεῖς σέβου*», ἐστόλιζον τοὺς τοίχους.

Μεταβαίνοντες οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ σχολεῖον, ἔφερον μαζί των διάφορα ἀντικείμενα. Ὁ *μάρσιππος* (ἢ *δέρρις*) ἦτο δερμάτινος σάκκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔθετον οὗτοι τὰ βιβλία των, τὴν *παράγραφον* καὶ τὸ *πινακίδιον* (ἢ *πινακίδα*). Ἡ παράγραφος ἦτο ὁ κανὼν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐχάρασσον εὐθείας γραμμάς, καὶ τὸ πινακίδιον ἦτο ξύλινος πίναξ ἐπληρωμένος μὲ κηρόν, εἴτε ἀπλοῦς εἴτε πολυσέλιδος (δίπτυχος, τρίπτυχος, πολύπτυχος). Ἐπὶ τούτου ἔγραφον οἱ μαθηταὶ δι' αἰχμηροῦ ὄργάνου, τοῦ *γραφείου* καλουμένου, ἢ διὰ μέλανος. Ἐπίσης ἐντὸς τοῦ μαρσίππου ἔθετον οἱ Βυζαντινοπαίδες τὴν *σμίλην*, δηλαδὴ *μαχειρίδιον*, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπέξεον τὸν γραφικὸν κάλαμον, καὶ *ψήφους*, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν ἀρίθμησην.

Διὰ τὴν ἀρίθμησην ἐπίσης οἱ μαθηταὶ εἶχον τὸ *ἀβάκιον*, τὸ ὁποῖον ἦτο ὀριζόντιος πίναξ μὲ περιθώριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔρριπτον ἄμμιον καὶ μὲ τὸν δάκτυλον ἔκαμνον διαφόρους ὑπολογισμούς. Εἰς τὴν *θήκη*ν ἐτοποθετοῦντο αἱ γραφίδες, ἀποτελούμεναι ἀπὸ καλάμους, καλουμένους *κονδύλια*. Ἡ θήκη αὕτη ἐλέγετο *καλαμάριον*, ὅπερ κατ' ἐπέκτασιν σημαίνει καὶ τὸ μελανοδοχεῖον.

Ἡ φοίτησις εἰς τὸ σχολεῖον τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἦτο συνήθως τριετής. Οἱ μαθηταὶ ἐπεράτωνον αὐτὸ εἰς ἡλικίαν 10 ἕως 12 ἐτῶν καὶ μετέβαινον ἀμέσως εἰς τὸ ἀνώτερον σχολεῖον, ὅπως λέγομεν σήμερον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐλέγετο τοῦ *γραμματικοῦ* καὶ ἡ φοίτησις διήρκει 3 — 4 ἔτη. Ὁ διδάσκαλος ἐλέγετο *γραμματιστής* καὶ *γραμματοδιδάσκαλος*.

Κατόπιν ἠκροῶντο μαθημάτων εἰς ἀνωτέρας σχολάς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν εἰς διαφόρους πόλεις τοῦ ἀπεράντου Βυζαντινοῦ κράτους, ὡς λ. χ. εἰς Κωνσταντινούπολιν, Ἀθήνας, Ἀλεξάνδρειαν, Ἀντιόχειαν, Ἔδεσσαν (Εὐφράτου), Βηρυτὸν καὶ ἀλλαχοῦ. Διότι αἱ σχολαὶ τῶν ἐθνικῶν ἢ μετετρέπησαν εἰς χριστιανικὰς ἢ ἔπαυσαν νὰ λειτουργοῦν, ὅπως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἢ νεοπλατωνικῆ σχολῇ τῶν Ἀθηνῶν (529), τῆς ὁποίας οἱ ἑπτὰ τελευταῖοι καθηγηταὶ κατέφυγον εἰς τὴν Περσίαν. Οὗτοι ἔγιναν εὐμενῶς δεκτοὶ ἀπὸ τὸν βασιλέα τῆς Περσίας Χοσρόην, ἐδίδαξαν ἐπὶ μακρὸν καὶ μετέφρασαν εἰς τὴν περσικὴν γλῶσσαν ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Εἰς τὰς ἀνωτέρας σχολὰς οἱ Βυζαντινόπαιδες ἐδιδάσκοντο ρητορικὴν, ἢ ὁποία ἦτο χρήσιμος εἰς κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, καὶ φιλοσοφίαν, δηλαδὴ λογικὴν, ἠθικὴν, δογματικὴν καὶ μεταφυσικὴν. Ἐκ τῶν φιλοσόφων ἐδιδάσκοντο κυρίως ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλάτων καὶ οἱ Στωϊκοί. Ὅπως ἰδιαίτερος ἤμασε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ λεγόμενον Πανδιδακτήριον, γνωστὸν ὡς Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ κτηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐστεγάζετο. Τοῦτο ἵδρυσεν ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Β' ὁ Μικρὸς (425), κατὰ προτροπὴν τῆς συζύγου του Εὐδοκίας (βλ. σ. 24). Ἀφοῦ αἱ ἐπαρχιακαὶ πόλεις εἶχον μεγάλην πνευματικὴν κίνησιν, δὲν ἐπετρέπετο ἢ Κωνσταντινούπολις, ὡς πρωτεύουσα, νὰ ὑστερῇ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Ὁ ὄργανισμὸς τοῦ Πανδιδακτηρίου προέβλεπε 31 διδασκάλους, 15 διὰ τὰ Ἑλληνικά, 13 διὰ τὰ Λατινικά, 2 διὰ τὸ Δίκαιον καὶ 1 διὰ τὴν Φιλοσοφίαν. Ὅλοι οἱ καθηγηταὶ ἦσαν Ἕλληνες καὶ εἶχον τὸν τίτλον τοῦ κόμιτος. Ὁ διδάσκων εἰς τὰς ἀνωτέρας σχολὰς ἐλέγετο οἰκουμενικὸς διδάσκαλος ἢ διδάσκαλος τῶν διδασκάλων ἢ μέγας διδάσκαλος ἢ ὑπατος τῶν διδασκάλων. Φοιτηταὶ ἤρχοντο ἀπὸ ὅλον τὸ κράτος καὶ ξένοι, ὡς ὁ ὄνομαστὸς Ἀρμένιος Μεσρὼβ (Μεσρώπιος, 441), ὁ ὁποῖος μαθὼν τὰ Ἑλληνικά, ἐσημάτισε τὴν ἀρμενικὴν ἀλφάβητον καὶ μετέφρασε διάφορα χριστιανικά ἔργα.

23. Ἡ λογοτεχνία

Εἰς τὴν λογοτεχνίαν παρατηροῦμεν, ὅτι ἔλειψαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, αἱ ἐμπνεύσεις ἀπὸ τὴν μυθολογίαν, τὸ θέατρον εἶχε παρακμάσει

καὶ ἡ φιλοσοφικὴ καὶ λοιπὴ σκέψις ἐτέθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐπειτα σοβαρὸν ἐμπόδιον εἶναι ἡ γραφομένη γλῶσσα. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ὁμιλουμένης εἶχεν ἤδη δημιουργηθῆ χάσμα ἀπὸ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, τὸ ὁποῖον εἶχε καταστῆ μέγιστον κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας.

Τὸ κάλλος καὶ ἡ δύναμις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων εἶχε θαμβώσει τόσοσ πολὺ τοὺς λογίους τοῦ Βυζαντίου, ὥστε οὗτοι ἐθεώρουν ὑποχρέωσίν των νὰ τηροῦν αὐστηρῶς τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματικῆς. Ἡ προσκόλλησις αὕτη καὶ εἰς τὸ τυπικὸν καὶ εἰς τὸ λεξιλόγιον τῆς ἀττικῆς διαλέκτου ἦτο ἐπιζήμιος διὰ τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῶν λογοτεχνῶν. Διότι οὗτοι διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν σκέψεων των ὄφειλον νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν σύγχρονόν των γλῶσσαν καὶ ὄχι τὴν ἀρχαίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐβασάνιζον καὶ ἐπίεζον τὰ διανοήματά των. Οὕτως ἔχανον οἱ λογοτέχναι τὴν φραστικὴν δροσερότητα καὶ τὴν πηγαίαν ἔμπνευσιν. Πολλοὶ ὅμως συγγραφεῖς, προικισμένοι μὲ ἔντονον λογοτεχνικὸν ἄλαντον, ὑπερεπήδησαν τὰ ἐμπόδια ταῦτα καὶ ἀνεδειχθησαν ἱκανοὶ χειρισταὶ τοῦ καλάμου, ὡς λ.χ. οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταὶ καὶ οἱ θεολόγοι.

Οἱ πρώτοι Βυζαντινοὶ ποιηταὶ ἐξηκολούθησαν νὰ μιμοῦνται τὰ μέτρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν, τὰ ὁποῖα ἐστηρίζοντο εἰς τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν, τὴν προσωδίαν. Ἐνωρὶς ὅμως κατώρθωσαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ αὐτὰ καὶ νὰ στηρίξουν τὸ μέτρον τῶν ποιημάτων των εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν, τὸν τόνον καὶ ἐνίοτε εἰς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Οὕτω κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰσῆχθη εἰς τὴν ποίησιν νέον μετρικὸν σύστημα μὲ τονικὸν ρυθμὸν, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπεκράτησε.

Τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ἐστηρίχθησαν πολὺ εἰς τὴν μουσικὴν, ὠνομάσθη ὕμνος καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ πρωτότυπα δημιουργήματα τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ ὕμνος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ προοίμιον, τὸ ὁποῖον εἶναι μία ἢ δύο εἰσαγωγικαὶ στροφαί, τὴν κυρίαν στροφὴν καὶ τέλος εἴκοσι ἕως τριάκοντα ἄλλας ὁμοίας μορφῆς στροφάς. Ὁ τελευταῖος στίχος ἐκάστης στροφῆς λέγεται ἐφύμνιον, ἦτο ὁμοῖος καὶ ἐψάλλετο ὑπὸ ὄλων τῶν πιστῶν μαζί.

Τὸ μέτρον λοιπόν, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν οἱ Βυζαντινοὶ

ποιηταί, διέκρινεν αὐτοὺς εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς ἀκολουθοῦντας τὰ ἀρχαῖα μέτρα καὶ τοὺς μελωδοὺς.

Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκουν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Συνέσιος Πτολεμαῖδος, ὁ Γεώργιος Πισίδης καὶ ἄλλοι. Τοῦ Γρηγορίου σφῆζονται 18.000 στίχοι εἰς ποικίλα ἀρχαῖα μέτρα. Τὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου ἔχουν ἀφθαστον λυρισμόν, πάθος, μεγαλοπρέπεια, ἔμειναν ὁμως ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μέτρα των. Ἐν τούτοις ποιητικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ πανηγυρικοὺς λόγους τοῦ Γρηγορίου ἐνετάχθησαν εἰς ὕμνους μεταγενεστέρων ὕμνογράφων, ὡς ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ ἐπισκόπου Μαίουμα τὸ « Χριστὸς γεννάται, δοξάσατε... » Οἱ ὕμνοι τοῦ Συνεσίου εἶναι χριστιανικοὶ μετὰ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν εἰς μέτρα ἀνακρεόντια, τοῦ δὲ Πισίδου ἰαμβικοί. Ἐκτὸς τῶν καθαρῶς θρησκευτικῶν ποιημάτων τοῦ Πισίδου, περίφημον ἦτο τὸ ἐξυμνοῦν τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Ἀβάρων, ὅταν οὗτοι ἐπολιόρκησαν τὴν πρωτεύουσαν ταῦ κράτους. Ὁ Πισίδης δὲν ἐστερεῖτο ποιητικοῦ ταλάντου καὶ ἐμμεῖτο τόσον ἐπιτυχῶς τὰ μέτρα τοῦ Εὐριπίδου, ὥστε οἱ Βυζαντινοὶ διηρωτῶντο: « τίς στιχίζει κρεῖττον, ὁ Εὐριπίδης ἢ ὁ Πισίδης ; »

Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, τοὺς μελωδοὺς, ὅλως ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχει ὁ μεγαλύτερος ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς ὅλων τῶν αἰῶνων, ὁ ὕμνογράφος Ρωμανὸς (περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος). Ὁ Ρωμανὸς κατήγετο ἐκ Συρίας, ἔλαβεν ἑλληνικὴν μόρφωσιν καὶ μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καὶ ἔγραψε τὰ ποιήματά του.

Ὁ μελωδὸς οὗτος ἐξυμνεῖ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, τὰς πράξεις τῶν ἁγίων καὶ τὰ γεγονότα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται αἱ χριστιανικαὶ ἑορταί. Ἡ γλῶσσά του περιέχει καὶ πολλὰ στοιχεῖα τῆς ὁμιλουμένης, ἢ δὲ διήγησίς του ἔχει δραματικότητα. Ἡ ἐπίδρασις εἶναι μεγάλη εἰς τοὺς μετέπειτα ὕμνογράφους μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἢ δὲ φήμη του ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε ὠνομάσθη Πίνδαρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως.

Ἀπὸ τοὺς ὠραιότερους ὕμνους αὐτοῦ εἶναι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν Δευτέραν Παρουσίαν (« Ὄταν ἔλθῃ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς μετὰ δόξης »), εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα, εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ (« Ἡ παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίπτει ») κ.ἄ. Ἐκ τῶν περιφήφων ὕμνων του σφῆζονται 85 τὸν ἀριθμόν. Πιθανὸν καὶ ὁ Ἀκά-

θιστος ὕμνος νὰ ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ὄχι ὑπὸ τοῦ Σεργίου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος διεκρίθη κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ἀβάρων, ἢ τοῦ Πισίδου. Ἡ θέρη, μὲ τὴν ὁποίαν ἔχει γραφῆ ὁ ὕμνος οὗτος, καὶ ἡ ὅλη καλολογικὴ του ἀξία προκαλεῖ ἔντονον θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν συγκίνησιν. Ὁ Ρωμανὸς ὁ μελωδὸς ἀνεκνήρυσθη ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἅγιος (ἐορτ. 1 Ὀκτ.).

Μὲ τὸ νέον μετρικὸν σύστημα ἀνεπτύχθη καὶ τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ πλούσιον. Μέγα πλῆθος ἐπιγραμμάτων εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας. Πολλὰ ἄλλα ἐπιγράμματα εἶναι ἐπίσης ἀξιόλογα καὶ εἴτε ἀναφέρονται εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν εἴτε ἐκφράζουν τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς μεγάλους σοφοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἴδου ἓν ἐπίγραμμα ἀφιερωμένον εἰς τὸν Πλάτωνα :

*Ψυχὴν ἀνειπὼν ἀθάνατον ὁ Πλάτων
ἀφήκεν δόξαν ἀθάνατον ἐν βίῳ.*

Εἰς τὴν κυρίως λογοτεχνίαν ὑπάγεται τέλος τὸ μυθιστορημα, τὸ ὁποῖον, ἄγνωστον εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, εἶναι γνήσιον δημιούργημα τῶν Βυζαντινῶν. Οἱ μυθιστοριογράφοι λαμβάνουν περιπετειώδεις ὑποθέσεις ἀπὸ τὴν ζωὴν. Ὁ ἦρωσ καὶ ἡ ἡρωὶς παρουσιάζονται συνήθως ὡς πρόσωπα μὲ μεγαλυτέρας ἀδυναμίας ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ σφίζονται ἢ μὲ τὴν τύχην ἢ μὲ τὴν βοήθειαν δυνατῶν φίλων.

Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν μὲ βεβαιότητα, ἂν οἱ μυθιστοριογράφοι ἦσαν χριστιανοὶ ἢ ἐθνικοί, διότι ἡ προσωπικότης τοῦ συγγραφέως διαφαίνεται ἐλάχιστα.

Πάντως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ μυθιστορήματος ἐπέδρασε πολὺ ὁ Χριστιανισμὸς, διότι δι' αὐτοῦ ἐπεδιώκετο πάντοτε ἡ διατήρησις τῆς ἠθικῆς τελειότητος τῶν πρωταγωνιστῶν καὶ ἰδιαίτερος τῶν ἡρωιδῶν. Τὸ μυθιστορημα ὑπῆρξε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ πλέον ἀγαπητὸν λογοτεχνικὸν εἶδος. Ἡ διάδοσίς του συνετέλεσε νὰ ἀναπτυχθῇ τοῦτο καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

Τρεῖς εἶναι οἱ διαπρεπεῖς μυθιστοριογράφοι τῶν χρόνων τούτων, ὁ Ἡλιόδωρος, ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος καὶ ὁ Λόγγος. Ὁ τελευταῖος μάλιστα ἀνεδείχθη ἀνώτερος κατὰ τὴν ψυχολογικὴν ἐμβάθυνσιν τῶν ἡρώων του.

24. Ἡ ἱστορία

Πρῶτοι ἱστορικοὶ συγγραφεῖς εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικοί, ὅπως ὁ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ὁ συγγράφας ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων καὶ βίον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐμφανίζονται συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι μὲ ἀκριβείαν καὶ παραστατικότητα ἱστοροῦν τὰ σύγχρονα γεγονότα, χωρὶς νὰ παύουν νὰ μιμοῦνται τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς καὶ νὰ γράφουν εἰς ἀρχαῖζουσαν γλῶσσαν. Παρὰ ταῦτα, εἶναι ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ τὴν δουλικὴν μίμησιν καὶ δεικνύουν ἀνεξαρτησίαν. Οὗτοι εἶναι οἱ λεγόμενοι κυρίως ἱστορικοί. Μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνεδείχθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, παρέχοντες πλήρη ἐξιστόρησιν τῶν ἀξιολογωτέρων γεγονότων τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Σημαντικώτερος ἱστορικὸς εἶναι ὁ Προκόπιος. Οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὴν Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης καὶ διετέλεσε βοηθὸς καὶ σύμβουλος τοῦ στρατηγοῦ Βελισαρίου. Ὁ Προκόπιος παρηκολούθησε τὸν Βελισάριον εἰς ὅλας του τὰς ἐκστρατείας εἰς τὴν Ἰταλίαν, εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ εἰς τὸν δεύτερον περσικὸν πόλεμον. Ἐπειδὴ δὲ ἔζησε τὰ πολεμικὰ γεγονότα ἀπὸ πολὺ πλησίον, τὰ ἱστορικά του συγγράμματα εἶναι αὐθεντικά. Ἀναδεικνύεται δὲ ὁ Προκόπιος μεγάλης ἀκριβείας ἱστορικός, ἄξιος συνεχιστῆς τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ἱστορικῶν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ Προκόπιος ἔγραψε τρεῖς πραγματείας : 1) Τὰς Ἱστορίας, 2) Περὶ τῶν κτισμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ 3) Τὰ Ἀνέκδοτα. Εἰς τὸ πρῶτον, τὰς Ἱστορίας, ἐκτίθενται μὲ ἀκριβείαν περιγραφῆς οἱ διάφοροι πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἰς τὸ δεύτερον, τὸ Περὶ κτισμάτων, ἀναφέρονται τὰ οἰκοδομήματα, κτίσεις πόλεων, φρουρίων, δημοσίων λουτρῶν, βιβλιοθηκῶν κ.ἄ. Εἰς τὸ τρίτον, τὰ Ἀνέκδοτα, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περιλαμβάνονται γεγονότα τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς Θεοδώρας καὶ τῆς αὐλῆς του.

Τὸ ἔργον τοῦ Προκοπίου συνεχίζουσιν ὁ Ἀγαθίας, ὁ Μένανδρος καὶ ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης (ἐπὶ Ἡρακλείου). Ὁ τελευταῖος συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ Τιβερίου καὶ τοῦ Μανυρίου.

Ἐκτὸς τῶν ιστοριῶν τούτων, εἰς τὰς ὁποίας ἐξιστοροῦνται σύγχρονα γεγονότα, ἀνεπτύχθη τότε καὶ ἄλλο εἶδος ιστορίας πρωτότυπον, ἡ **χρονογραφία**. Ὁ χρονογράφος δὲν ἐξιστορεῖ μόνον γεγονότα τῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἀνατρέχει εἰς τοὺς ἀπωτάτους χρόνους καὶ ἀρχίζει ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἦτοι ἀπὸ Ἀδάμ, γράφει τὴν ιστορίαν ὄλων τῶν λαῶν καὶ φθάνει μέχρι τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἔργον τοῦ χρονογράφου, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται **Σύνοψις ἱστοριῶν** ἢ **Χρονικὸν** ἢ **Χρονογραφία**, εἶναι παγκόσμιος ἱστορία, γραμμὴν διὰ τὸν λαόν.

Αἱ χρονογραφίαι ἐγράφοντο εἰς τὴν δημόδη γλῶσσαν καὶ διεδίδοντο εὐρέως ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ξένους λαοὺς ἐν μεταφράσει.

Ὁ παλαιότερος καὶ σπουδαιότερος χρονογράφος εἶναι ὁ Ἰωάννης Μαλάλας, τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας. Ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα ἀπέβη ὑπόδειγμα εἰς τοιοῦτου εἶδους δημόδεις ἱστορίας. Αὕτη ἔχει ἀξίαν μόνον ὅπου ἀναφέρει γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως ἢ δίδει εἰδήσεις διὰ τὴν ζωὴν τῶν συγχρόνων του. Εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ τοῦ παρελθόντος ὕστερῃ ἢ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα, διότι ἐπικρατεῖ σύγχυσις καὶ ἀσάφεια. Ἀ.χ. ὁ Διόνυσος παρουσιάζεται ὡς συγγραφεύς, γράφας περὶ τῆς ἀμπέλου καὶ γεωργίας, ὁ φιλόσοφος Θαλῆς παρουσιάζεται ὡς ἱστορικὸς κ.ἄ. Ἦτοι αἱ χρονογραφίαι περιέχουν ἱστορικὰ σφάλματα καὶ δὲν προδίδουν λογοτεχνικὴν διάθεσιν καὶ καλαισθησίαν ὕφους.

Ἰδιαιτέρον εἶδος ἱστοριογραφίας εἶναι οἱ βίοι ἁγίων. Κυρίως συγγραφεῖς τούτων εἶναι μοναχοί, οἱ ὁποῖοι, διηγοῦμενοι τὰ μαρτύρια καὶ τὴν ἀγνότητα τοῦ ἁγίου, προσεπάθουν νὰ δυναμώσουν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ λαοῦ. Ἐπίσης ἐπεδίωκον νὰ πολεμήσουν τὰς ξένας θρησκείας καὶ τὰς αἵρέσεις.

Μεταξὺ τῶν βιογράφων τῶν ἁγίων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ Ἰωάννης Μόσχος, ὁ ὁποῖος ἔζησε περὶ τὰ τέλη τοῦ βου αἰῶνος. Τὸ βιβλίον τούτου ὀνομάζεται **Λειμῶν** ἢ **Λειμωνάριον**, μεταφρασθὲν δὲ εἰς τὴν λατινικὴν ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν Δύσιν. Εἰς αὐτὸ περιέχονται ἀνέκδοτα, ἀξιόλογοι πράξεις καὶ πρὸ πάντων θαύματα τῶν ἁγίων. Οἱ βίοι τῶν ἁγίων συχνὰ δὲν στεροῦνται φι-

λογικῆς ἀξίας. Ἡ ἀπέριττος γλῶσσα τοῦ Μόσχου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Ἑσσελιγγ « ἀληθῆς χρυσωρυχεῖον », αἱ δὲ ἀπλαῖ πνευματικαὶ ἱστορίαι του τέρπουν καὶ οἰκοδομοῦν. Ἀξίζει ἰδιαίτερος ἐπίσης νὰ ἀναφεροθῆ ὁ βίος τοῦ Μ. Ἀντωνίου, συγγραφεὶς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου.

25. Ἡ θεολογία

Περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο οἱ Βυζαντινοὶ ἠσχολήθησαν μετὰ τὴν θεολογίαν, διότι τὰ θεολογικὰ προβλήματα ἦσαν τὰ σπουδαιότερα καὶ τὰ μεγαλύτερα τῆς ἐποχῆς. Ἐνῶ οἱ ἐθνικοὶ συγγραφεῖς προσεπάθουν νὰ σώσουν τὴν εἰδωλολατρείαν, ἢ ὁποῖα ἐκλονίζετο, τοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς ἀντιθέτως ἐκίνει ἢ ἐπιθυμία νὰ ἐνισχύσουν τὴν θέσιν τῆς νέας θρησκείας, νὰ κατανοήσουν τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, νὰ μεταδώσουν τὴν διδασκαλίαν του καὶ νὰ τὸν προφυλάξουν ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἐθνικῶν καὶ ἀπὸ τὰς αἰρέσεις.

Διὰ τοῦτο οἱ θεολόγοι συγγραφεῖς τῆς περιόδου ταύτης διακρίνονται εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς χριστιανοὺς. Ἐκ τῶν πρώτων σπουδαιότεροι εἶναι ὁ Λιβάνιος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός. Ὁ Λιβάνιος (314—393) ἠσθάνετο ἀποστροφὴν πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, διότι ἐνόμιζεν, ὅτι αὕτη ἀπεμάκρυνε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα οὗτος ἠγάπα καὶ μετὰ θερμοῦ ζήλου ἐμελέτα.

Ὁ Λιβάνιος ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ ρητορικὴν. Ἐδίδαξε τὴν ρητορικὴν εἰς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσας σχολὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει, Νικομηδείᾳ καὶ Ἀντιοχείᾳ, μαθηταὶ του δὲ ὑπῆρξαν ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ ἄλλοι διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Λιβάνιος ἔγραψε λόγους, διηγήσεις, μελέτας καὶ ἐπιστολάς εἰς ὕφος περίτεχνον καὶ ρητορικόν. Ἐκ τῶν ἔργων του ἐσώθησαν πολλά, παρέχοντα πλήρη εἰκόνα τῆς συγχρόνου του κοινωνίας.

Ὁ ἕτερος εἶναι ὁ Ἰουλιανὸς (331—363). Οὗτος ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ ρητορικὴν ἐπίσης εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ἠρξισε νὰ αἰσθάνεται ἀποστροφὴν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ἀφ' ὅτου εἶχεν ἐγκλεισθῆ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου μετὰ τὸν ἀδελ-

φόν του Γάλλον εις μοναστήριον. Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἰουλιανὸς ἔγινεν αὐτοκράτωρ, προσεπάθησε νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν. Ἀναφέρεται, ὅτι ἠρώτησε σχετικῶς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν καὶ ἔλαβε τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν :

*Ἐῖπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος ἀλλὰ,
οὐκ ἐτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσιν, ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.*

Τὰς περὶ τῆς νέας θρησκείας ἀπόψεις του ὁ Ἰουλιανὸς ἀνέπτυξεν εἰς ἐπιστολάς καὶ εἰς εἰδικὰ συγγράμματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ πάθος. Ἀλλὰ ματαιῶς ἠγωνίζετο ὑπὲρ θρησκείας, ἣ ὁποία δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν ψυχικὴν ἀνάγκην τῶν ἀνθρώπων.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς θεολόγους, οἱ χριστιανοὶ γράφουν εἰς γλῶσσαν ἀπλουστέραν, μολοντί καὶ αὐτοὶ προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἐπισημότεροι εἶναι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ Κλημῆς, Ὡριγένης καὶ Ἀθανάσιος ὁ Μέγας. Γενικῶς ἡ ἀνατολικὴ θεολογία παρήγαγε κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας ἔργα ἀνώτερα κατὰ πολὺ ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν θεολόγων τῆς Δύσεως.

Σταθμὸν ὅμως ἀποτελεῖ ὁ 4ος αἰὼν, ὁ γνωστὸς ὡς χρυσοῦς αἰὼν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Οὗτος ἐδημιουργήθη ἐκ δύο αἰτίων: 1) ἔπρεπε νὰ διεξαχθῆ ζωηρὸς ἀγὼν κατὰ τῶν ἐθνικῶν συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι προσέβαλλον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἀρχαίας σοφίας καὶ 2) νὰ καταπολεμηθοῦν αἱ αἰρέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν τάσιν τῶν λογίων. Ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ κινδύνου ἔδωσεν εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν ἔδαφος νὰ ἀναπτυχθῆ καὶ καλλιεργηθῆ. Πέραν ὅμως τῶν αἰτίων τούτων ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία εἶχεν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην νὰ ἀναπτύξῃ τὴν διδασκαλίαν της καὶ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰς θείας ἀληθείας. Ἐξαιρέτοι πιστοὶ μὲ φιλοσοφικὴν καὶ ἄλλην μόρφωσιν ἔγραψαν σοφὰ συγγράμματα εἴτε ἐδίδασκον μὲ ἀσυνήθη εὐγλωττίαν καὶ ὀρμῆν.

Κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἀκμάζουν οἱ Μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Ὁ Μέγας Βασίλειος (330 — 379) κατήγετο ἀπὸ πλουσίαν οἰκογένειαν τῆς Καισαρείας. Ἐσπούδασε ρητορικὴν, φιλοσοφίαν καὶ ἰατρικὴν εἰς τὰς σχολὰς τῆς Καισαρείας, τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐγνώρισε τὸν Ἰουλιανὸν καὶ συνεδέθη διὰ στενῆς φιλίας μὲ τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ἐπειτα ἐπεσκέφθη τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐμελέτησε τὸν μοναχικὸν βίον, ὁ ὁποῖος ἤκμαζεν εἰς αὐτάς. Γενόμενος ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας (370) διεκρίθη ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ καὶ διέδωσε τὸν μοναχικὸν βίον εἰς τὴν ἐπαρχίαν του. Συνέγραψεν ὁ Μ. Βασίλειος τοὺς περιφήμους Ἀσκητικoὺς Κανόνας, πλεῖστα συγγράμματα δογματικά, ἠθικὰ καὶ ἑκατοντάδας ἐπιστολῶν. Αἱ Ὀμιλίαι του πρὸς τὸν λαὸν τῆς Καισαρείας προκαλοῦν συγκίνησιν μὲ τὸ βάθος καὶ τὸ λυρικὸν ὕφος. Εἰς εἰδικὰς πραγματείας του κηρύσσεται ἀπεριφράστως ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τῶν νέων διὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων.

Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης (335 — 394), νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μ. Βασιλείου, διετέλεσεν ἐπίσκοπος τῆς Νύσσης τῆς Καππαδοκίας. Ἐγραψε λόγους, ἐπιστολάς, ἀσκητικὰ καὶ δογματικὰ συγγράμματα. Εἰς τὰ τελευταῖα εὗρίσκομεν βάθος φιλοσοφικόν, τὸ ὁποῖον προδίδει τὴν μεγάλην τοῦ ἱεράρχου μόρφωσιν. Ἴσως εἶναι ὁ φιλοσοφώτερος τῶν Πατέρων. Ἐπολέμησεν ὁ Γρηγόριος μετὰ θέρμης τὰς αἱρέσεις, ἰδίως τὸν Ἀρειανισμόν.

Ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς (330 — 390) κατήγετο ἀπὸ τὴν Ναζιανζὸν τῆς Καππαδοκίας, ἐσπούδασε ρητορικὴν καὶ διέπρεψεν ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ. Ἄν καὶ ἦτο στενὸς φίλος τοῦ Μ. Βασιλείου, ἀνθρώπου κατ' ἐξοχὴν τῆς δράσεως, ἠγάπα ὁ Γρηγόριος τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς δεσμούς. Εἰς τὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα εἶναι Λόγοι, Ἐπιστολαὶ καὶ Ποιήματα, ὀμιλεῖ συχνὰ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ ψυχικοῦ του βίου. Τὰ ποιήματά του δεικνύουν λεπτὴν συγκίνησιν. Διὰ τοὺς περιφήμους θεολογικοὺς του λόγους ὁ Γρηγόριος ἀπεκλήθη Θεολόγος. Τὸν φίλον του Μ. Βασίλειον ἐνεκαομίασεν εἰς τὸν ἐξαιρετὸν Ἐπιτάφιον λόγον του.

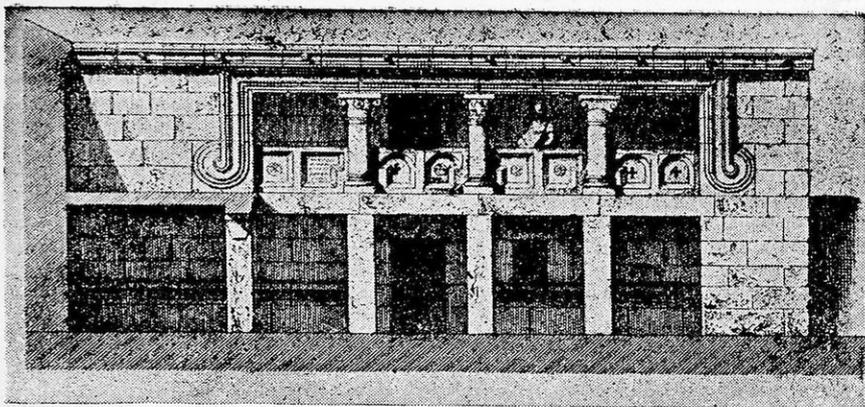
Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (347 — 407) ἀνεδείχθη ὁ μέγιστος ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ τῶν αἰώνων. Γεννηθεὶς εἰς Ἀντιόχειαν, ἐσπούδασεν ἐκεῖ καὶ ἐμόνασε κατὰ τὴν νεότητά του εἰς τὰ ὄρη

τῆς Συρίας. Προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου εἰς Κωνσταντινούπολιν (397), ἐχειροτονήθη πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο ὑπερβολικὰ αὐστηρός, ἐδημιούργησεν ἐχθρούς, ἰδίως τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν, τῆς ὁποίας ἐκαυτηρίαζε τὴν διαγωγὴν. Διὰ τοῦτο ἐξεθρονίσθη τὸ 403 καὶ ἐξωρίσθη. Ἐπανελθὼν μετ' ὀλίγον ἐξεθρονίσθη ὀριστικῶς, ἔνεκα νέας διενέξεως πρὸς τὴν Εὐδοξίαν. Ἐξόριστος πάλιν εἰς ἀπόκεντρον γωνίαν τῆς Καππαδοκίας δὲν ἠσύχασεν, ἀλλ' ἐξηκολούθησε νὰ ἐνισχύῃ δι' ἐπιστολῶν τοὺς ἀπαρηγορήτους συνεργάτας του, νὰ φροντίζῃ διὰ τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικά του καθήκοντα καὶ τὸ ἱεραποστολικόν του ἔργον. Ὡς ἐκ τούτου ἐκτοπίζεται εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ καθ' ὁδὸν ἀποθνήσκει εἰς χωρίον τῆς Ἀρμενίας. Τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πλεῖστα καὶ ποικίλα, Πραγματεῖαι, Ὁμιλίαι καὶ Ἐπιστολαί. Εἰς ταῦτα φαίνεται ὁ πλοῦτος ὠραίων εἰκόνων, μεταφορῶν καὶ παρομοιώσεων. Διὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἡ θρησκευτικὴ ὁμιλία ἀπέβη ἕξοχον λογοτεχνικὸν εἶδος. Οἱ σύγχρονοὶ του τὸν ὠνόμασαν Χρυσόστομον καὶ οἱ μεταγενέστεροὶ τὸν θεωροῦν ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους ρήτορας τοῦ κόσμου. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου ἦσαν τὸ προσφιλέστερον ἀνάγνωσμα κλήρου καὶ λαοῦ.

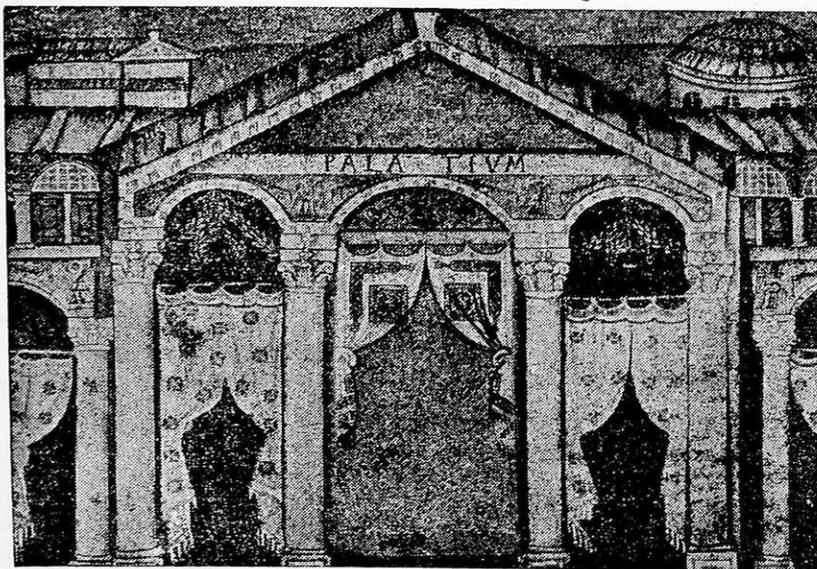
Οἱ Μεγάλοι Πατέρες τοῦ 4ου αἰῶνος θεωροῦνται ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς θεολογικῆς σοφίας καὶ τὸ ἔργον τῶν μεταγενεστέρων περιορίζεται εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν αὐτῶν. Ὁ Ἅγιος Συνέσιος, ἐπίσκοπος Πτολεμαίδος, ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Θεοδώρητος, ἐπίσκοπος Κύρου τῆς Συρίας, εἶναι οἱ ἀξιολογώτεροι ἀπὸ τοὺς θεολόγους τοῦ 5ου αἰῶνος, οἱ ὅποιοι κατάρθωσαν νὰ διατηρήσουν ἐν μέρει τὴν παράδοσιν τοῦ μεγάλου αἰῶνος.

26. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ

Ἐνῶ εἰς τὰ λογοτεχνικά εἶδη τοῦ Βυζαντίου παρατηρεῖται δεσμός τις μετὰ τὴν παράδοσιν, τὸ ὅλως ἀντίθετον σύμβαίνει εἰς τὴν Τέχνην. Οἱ χριστιανοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ τελοῦν τὰς λειτουργίας των εἰς οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα ἐνθυμίζουσι τοὺς ναοὺς τῶν εἰδωλολατρῶν. Κατ' ἀνάγκην προκαλεῖται ἀληθῆς ἀναγέννησις εἰς τὴν τέχνην καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Τὴν τελευταίαν δὲν γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ

13. Βυζαντινή οικία τοῦ 6ου αἰῶνος

14. Τὸ ἀνάκτορον τῆς Ραβέννης
(Μωσαϊκὸν τοῦ Ἁγίου Ἀπολλωνίου τοῦ νέου, 5ος αἰὼν)

παλάτια τῶν βασιλέων ἢ ἀπὸ ἄλλα μεγάλα ἰδιωτικά κτήρια, διότι ὅλα αὐτὰ ἔχουν καταστραφῆ. Τὴν γνωρίζομεν μόνον ἀπὸ τοὺς ναοὺς, τινὲς τῶν ὁποίων διεσώθησαν, ἀφοῦ μετετράπησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τζαμιά.

Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοὶ ἐχρησιμοποίησαν ὡς ναοὺς ἰδιωτικὰς οἰκίας, εἴτε κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν τὰς *κατακόμβας*, ἔνθα ἐτέλουν τὰ θρησκευτικά των καθήκοντα. Ὅταν ὅμως μὲ τὸν καιρὸν, καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἦσκουν ἐλευθέρως τὰς τελετὰς των, ἔκτισαν ναοὺς. Τῶν πρώτων Χριστιανῶν ὁ ναὸς ἦτο μακρὸς ὀρθογώνιος σηκός, σκεπασμένος μὲ ξυλίνην στέγην.

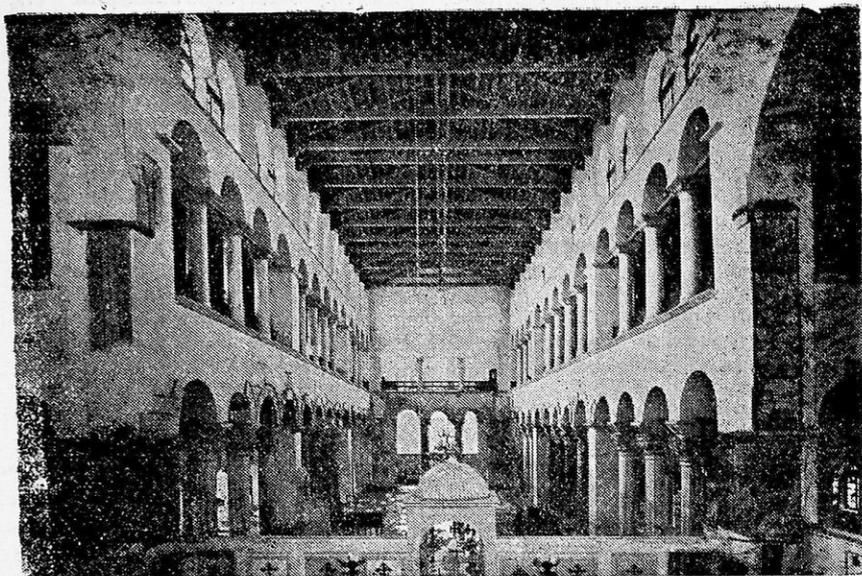
Ὅταν βραδύτερον οἱ ἀρχιτέκτονες ἔκτισαν εὐρυχωροτέρους ναοὺς, ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς τὸ σχῆμα τῶν δημοσίων ρωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ἐλέγοντο *Βασιλικαί*. Ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ ταῦτα ὡς δικαστήρια ἢ ὡς χρηματιστήρια καὶ εἶχον σηκόν, ὁ ὁποῖος ἦτο πλατύτερος καὶ ὑπεβαστάζετο ὑπὸ δύο σειρῶν κίωνων.

Τοιοιουτρόπως ἡ ἐκκλησία διαιρεῖται εἰς τρία τμήματα, ὀνομαζόμενα κλίτη. Ἐνίοτε αἱ σειραὶ τῶν κίωνων ἦσαν τέσσαρες καὶ οὕτω τὰ κλίτη ἀνῆρχοντο εἰς πέντε. Τὸ μεσαῖον, εὐρύτερον καὶ ὑψηλότερον ἀπὸ τὰ ἄλλα, εἶχε παράθυρα καὶ ὁ ναὸς ἐφωτίζετο δι' αὐτῶν. Ἐμπρὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑπῆρχεν αὐλή, μὲ κρήνην εἰς τὸ μέσον. Τὰ μέρη τοῦ ναοῦ ἦσαν τρία, ὁ *νάρθηξ*, στενὸς πρόδομος, ὁ *κυρίως ναὸς* καὶ εἰς τὸ βάθος πρὸς τὴν ἀνατολὴν ἡμικυκλικὴ ἀψίς, ὅπου ἐσχηματίζετο τὸ *ἱερόν* καὶ ἐντὸς αὐτοῦ εὐρίσκετο ἡ Ἁγία Τράπεζα.

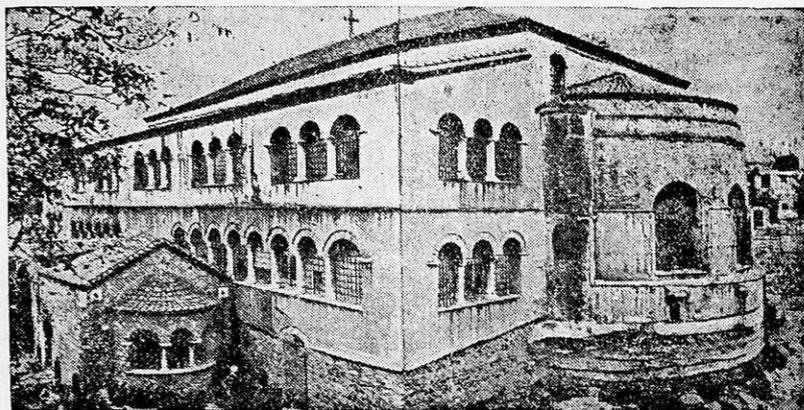
Ναοὶ μὲ τὸ σχῆμα τοῦτο ἐκτίσθησαν πολλοὶ εἰς τὴν Δύσιν, Βαλκανικὴν καὶ λοιπὴν Ἀνατολήν. Τοιοῦτου σχήματος ναοὺς ἴδρυσαν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἡ μήτηρ του Ἁγία Ἐλένη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, Ρώμην, Παλαιστίνην καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Ὀνομαστὸς ναὸς ἦτο ὁ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη τὸν 5ον αἰῶνα. Οὗτος, καεὶς κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1917, ἐπανιδρύθη μετὰ τινα ἔτη. Εἶναι ἑπαμμέγιστος, εἰς σχῆμα βασιλικῆς μὲ πέντε κλίτη, τὰ ὁποῖα χωρίζονται διὰ κιονοστοιχιῶν. Δύο νάρθηκες εἰσῆγον εἰς τὸν κυρίως ναόν, ὁ ὁποῖος κατέληγεν εἰς τὴν μεγάλην κόγχην τοῦ ἱεροῦ.

Ἐν Θεσσαλονίκη ἐπίσης εἶναι τοῦ 5ου ἢ τοῦ 6ου αἰῶνος ὁ ναὸς

15. 'Ο ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου
(Ἐσωτερικὸν ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Βήματος)

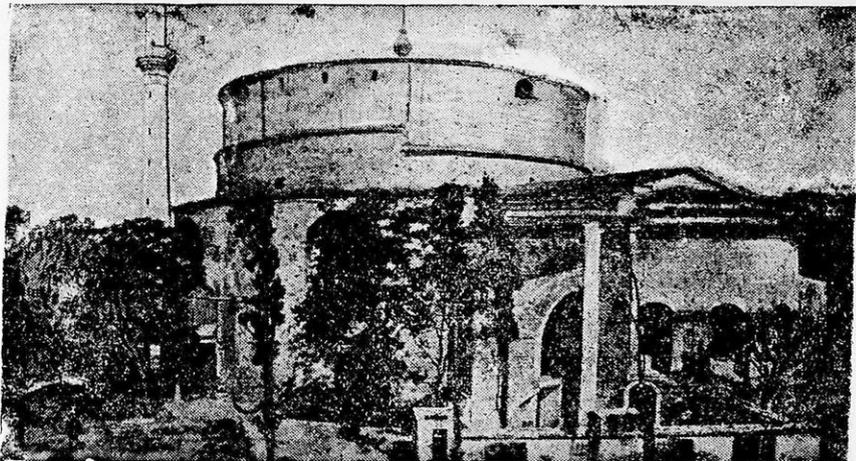

16. 'Ο ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τῆς Ἀχειροποιήτου
(Νοτιανατολικὴ ὄψις)

τῆς Θεοτόκου τῆς Ἀχειροποιήτου, γνωστὸς καὶ ὡς ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, εἰς σχῆμα βασιλικῆς.

Ὅμοίως ὑπάρχουν καὶ ἐκκλησὶαι πολυγωνικαὶ καὶ κυκλικαί. Τοιοῦτον κυκλοτερὲς σχῆμα ἔχει ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, πιθανῶς ρωμαϊκὸν μασσωλεῖον τοῦ 4ου αἰῶνος.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μεταβατικὴ περίοδος ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ἕως τὸν Ἰουστινιανόν. Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας

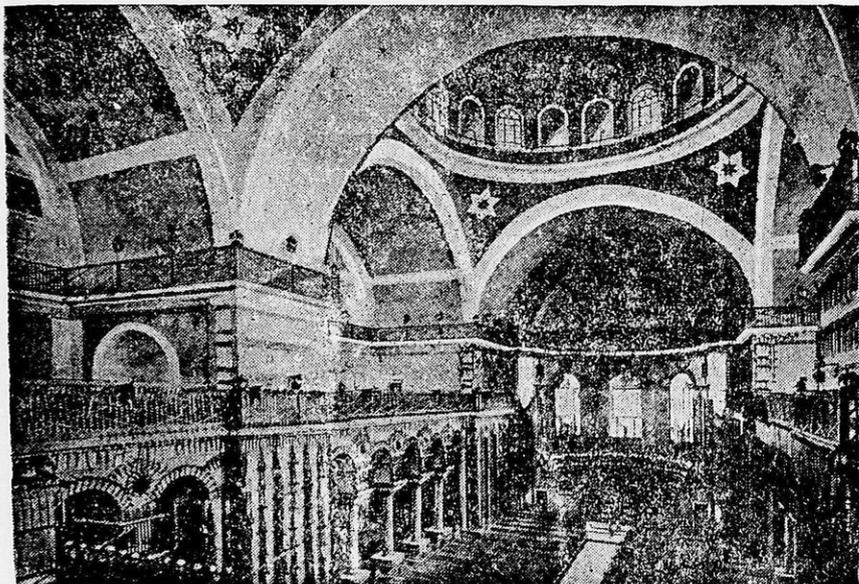

17. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου

(6ος αἰὼν) ἐδημιούργησαν τὸν βυζαντινὸν ρυθμόν. Ὁ περίφημος ναὸς τῆς Ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, παρὰ τὰς πολλὰς καταστροφὰς καὶ ἐποικοδομήσεις, διατηρεῖ μέχρι σήμερον τὸ ἀρχικόν του σχέδιον. Ὁ νέος οὗτος ρυθμὸς ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Κιλικίαν καὶ Συρίαν, ἔλαβεν ὅμως τὴν τελειοτάτην ἔκφρασίν του εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας.

Ἐκτὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκτισεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἄλλας ἐκκλησίας, ὡς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Εἰρήνης, τὸν ναὸν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων καὶ τὸν ναὸν τῶν Ἀγίων Σεργίου καὶ Βάχχου, ὁ ὁποῖος ἐπίσης σφῆζεται μέχρι σήμερον.

Ἐπίσης εἰς μεγάλας ἑπαρχιακὰς πόλεις ἀνηγγέρθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ πολλαὶ ἐκκλησίαι, εἰς τὴν Ἐφεσον λ.χ. ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, εἰς τὴν Ἐλενόπολιν τῆς Βιθυνίας καὶ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου, ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη **Νέα Ἐκκλησία**, τὸσον δὲ ἦτο ὠραῖος, ὥστε οὐδὲν ἄλλο κτίσμα ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ μὲ αὐτόν.

18. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης Κωνσταντινουπόλεως
(Χρησιμοποιουμένου νῦν ὡς μουσεῖον τῶν τουρκικῶν πολέμων)

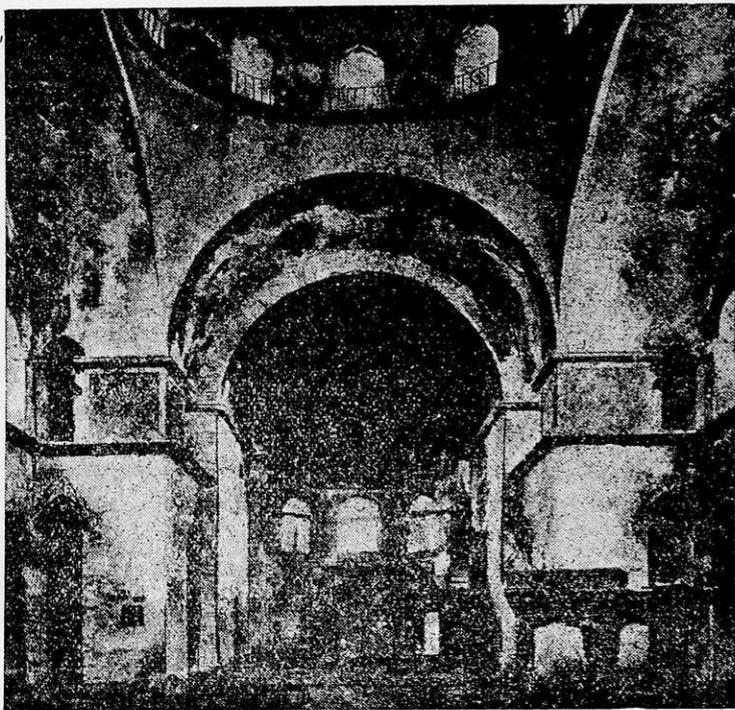
Τὸν βον αἰῶνα ἐκτίσθη εἰς Θεσσαλονίκην ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀτελής μίμησις τοῦ μεγάλου ὁμωνύμου ναοῦ τῆς πρωτεύουσας.

27. Ἡ Ἁγία Σοφία

Ἀπὸ ὅλα ὅμως τὰ κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ λαμπρότερον εἶναι ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους.

Ὁ ναὸς αὐτὸς δὲν εἶναι ἀφιερωμένος εἰς ἁγίαν τινά, ἢ ὁποῖα ὀνομά-
ζετο Σοφία, ἀλλ' εἰς τὴν Σοφίαν τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ πρῶτον ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔκτισε μικρὸν ναὸν τῆς Ἁγίας
Σοφίας, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Κώνστας τὸν ἔκαμε περισσότερον εὐρύ-
χωρον. Καεῖς δὲ ὑπὸ τοῦ ὄχλου τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξω-

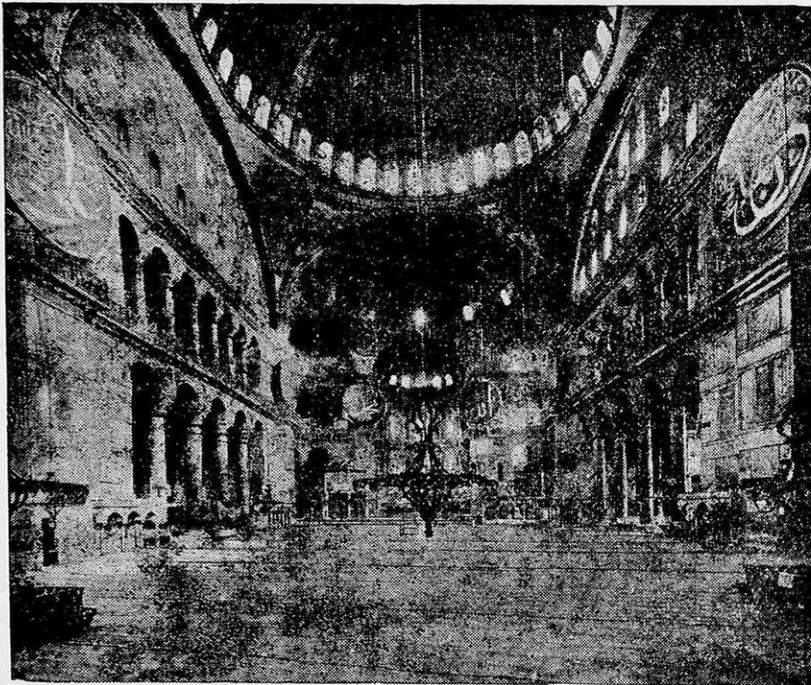
19. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης
(Πρὸ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ καέντος κατὰ τὸ ἔτος 1894 μνημείου)

ρίσθη ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἐκτίσθη ἐκ νέου ἐπὶ αὐτοκράτορος
Θεοδοσίου τοῦ Β'.

Ὁ μικρὸς αὐτὸς ναὸς ἐκάη τὸ 532 κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα
καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ κτίσῃ ἄλλον, μεγαλύτερον καὶ λαμ-
πρότερον. Οἱ ἀρχιτέκτονες Ἀνθέμιος ἀπὸ τὰς Τράλλεις τῆς

Μ. Ἀσίας καὶ Ἰσίδωρος ἀπὸ τὴν Μίλητον ἐξεπόνησαν τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ. Τὸ πρόβλημα, τὸ ἑποῖον ἀντίκρυσαν οὗτοι, συνίστατο εἰς τοῦτο, νὰ ἰδρυθῆ ἐπὶ ὀρθογωνίου ἐπιφανείας κυκλικὸς θόλος, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ μεταβληθῆ τὸ ἐσωτερικὸν σχῆμα τοῦ ναοῦ.

Πρὸς τοῦτο ὕψωσαν εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ τέσσαρας μεγάλους

20. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως

κίονας, οἱ ὁποῖοι λέγονται πεσσοί, καὶ συνέδεσαν αὐτοὺς μεταξύ των δι' ἀψίδων. Ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἀπεῖχεν ὑπὲρ τὰ εἴκοσι μέτρα ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν πεσσῶν ἐστηρίχθη ὁ θόλος, ὁ ὁποῖος ἐπεκάθητο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ἀψίδων καὶ τῶν κοίλων σφαιρικῶν τριγώνων, τὰ ὁποῖα συνδέουν τὰς ἀψίδας πρὸς ἀλλήλας. Τοιοῦτοτρόπως ἐλύθη τὸ ἀρχιτεκτονικὸν πρόβλημα νὰ οἰκοδομηθῆ θόλος ἐπὶ μιᾶς ὀρθογωνίου ἐπιφανείας.

Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν μέρος τοῦ θόλου κατεσκευάσθησαν, ὡς προέκτασις τῆς βάσεως, δύο ἡμιθόλια, ἕκαστον μὲ δύο κόγχας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ φαίνεται ὁ κυρίως θόλος ὑψούμενος εἰς

21. Ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως

τὸν ἀέρα, καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ εἰσερχομένου εἰς τὸν ναὸν ἀμέσως κατ' εὐθεΐαν γραμμὴν νὰ προσβλέπη τὸ κέντρον τοῦ θόλου, ὁ δὲ ὀφθαλμὸς τοῦ καθημένου εἰς οἰονδήποτε μέρος τοῦ ναοῦ νὰ διακρίνη ὅλας τὰς γραμμὰς τοῦ θόλου.

Τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ναοῦ ἐπεκτείνεται διὰ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, τοιοῦτοτρόπως δ' ἐσηματίσθη ἐπιμήκης χώρος, τοῦ ὀποίου ἡ στέγη ἀποτελεῖ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Ἐκατέρωθεν ὑπάρχουν δύο πλάγιοι σηκοὶ μὲ δύο πατώματα, τὰ ὀποῖα στηρίζονται ἐπὶ σφαιρικῶν τόξων. Τὸ ἄνω πάτωμα ἦτο γυναικωνίτης.

Τὸ μέγα πλεονέκτημα τοῦ νέου σχεδίου ἦτο, ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν διετηρήθη τὸ ὀρθογώνιον σχῆμα τοῦ ναοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ θόλου καὶ τῶν ἡμιθολίων τὸ βλέμμα ὑψοῦται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἡ

ψυχή μεταρσιούται. Συγχρόνως δημιουργείται νέον κέντρον φωτός και αέρος, ώστε να νομίζη τις, ότι εύρίσκεται εις τὸ ὑπαίθρον και ὅτι ἀτενίζει τὸν οὐρανόν.

Ἡ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν προξενεῖ και σήμερα ἀκόμη τὸ μέγα τοῦτο καλλιτέχνημα, εἶναι καταπληκτικὴ. Τὸ πλῆθος τῶν ἐγγυρῶμων μαρμάρων, τὰ μωσαϊκὰ ἐπὶ χρυσοῦ ἢ βαθυκυάνου ἐδάφους, αἱ εἰκό-
νες, ὁ χρυσοῦς, ὁ ἄργυρος και οἱ πολύτιμοι λίθοι, ἄφινον τὸν ἐπισκέ-
πτην ἐκστατικόν. Λέγεται, ὅτι 360 ἑκατομμύρια χρυσοῦν δραχμῶν ἔδα-

22. Γενικὴ σημερινὴ ἀποψὶς τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας

πανήθησαν διὰ τὴν ἴδρυσιν και τὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέβλεπε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν και τὴν ταχεῖαν προ-
μήθειαν καλοῦ ὕλικου. Δέκα χιλιάδες ἐργατῶν εἰργάσθησαν ἐπὶ πέντε
ἔτη και 10 μῆνας πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὴν τελετὴν
τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ (537) ὁ Ἰουστινιανός, μεταβάς δι' ἄρμα-
τος, συρομένου ὑπὸ 4 ἵπων, ἕψωσε τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Θεὸν και ἀνέ-
κραξεν, ὡς βεβαιοῦσι, « Νενίκηκά σε, Σολομών ».

Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ὁ ἱστοριογράφος Προκόπιος χαρακτηριστικῶς γράφει « ἐν αὐτῷ ὁ νοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαιρόμενος ἀεροβατεῖ, οὐ μακρὰν πού ἤγούμενος αὐτὸν εἶναι. . . τούτου τοῦ θεάματος οὐδεὶς ἔλαβε πώποτε κόρον, ἀλλὰ παρόντες μὲν ἄνθρωποι τοῖς ὄρωμένοις γεγῆθασιν, ἀπίοντες δὲ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ διαλόγοις ἀποσεμνύονται ».

Ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι τὸ μέγα ἐκκλησιαστικὸν καὶ ἐθνικὸν κέντρον τοῦ Βυζαντίου, σύμβολον τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο αἱ ἐπισημότεραι πράξεις τοῦ Βυζαντίου, στέφεις αὐτοκρατόρων, ἐκκλησιαστικαὶ σύνοδοι, ἐπινίκιοι δοξολογίαι, προσηύχοντο οἱ βασιλεῖς ἐν βαθυτάτῃ κατανύξει εἰς τὰς κρισίμους στιγμάς. Ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τοῦ ναοῦ ἀνεγιγνώσκοντο ἐκθέσεις τῶν αὐτοκρατόρων περὶ τῶν πολέμων, ὅπως ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ Ἁγία Σοφία ἄνομιάσθη Μεγάλη Ἐκκλησία καὶ εἶναι τὸ καλλιτεχνικώτερον μνημεῖον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ πρότυπον τοῦ νέου βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐμμήθησαν οἱ ἀνατολικοὶ λαοί, οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Τοῦρκοι.

28. Ζωγραφικὴ καὶ Γλυπτικὴ

Ὁ βυζαντινὸς ναὸς ἐπιζητεῖ νὰ ἔχῃ διακεκοσμημένον τὸ ἐσωτερικὸν καὶ νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς πιστοὺς τὰς μεγαλυτέρας μορφὰς τῆς θρησκείας καὶ τὰ κυριώτερα ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ λόγος αὐτὸς συνέβαλε πολὺ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ζωγραφικῆς, ἡ ὁποία ἤρχισεν ἀπὸ τὸν 4ον αἰῶνα νὰ λαμβάνῃ ἰδιάζουσαν μορφήν. Τὸν 5ον αἰῶνα εἰσάγονται εἰς τὸν ναὸν εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας καὶ τῶν Ἀγίων μὲ σκοπὸν διδακτικόν. Ἀλλὰ κυρίως ἡ ζωγραφικὴ διεμορφώθη κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα καὶ ἔκτοτε δὲν μετεβλήθη.

Οἱ τεχνῖται δὲν ἀγαποῦν τὴν φυσικὴν παράστασιν τῆς ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς, ἀλλ' εἰς τὰς στάσεις δίδουν θρησκευτικὴν αὐστηρότητα, εἰς τὰς εἰκόνας δὲν θέτουν βάθος, παρατάσσουν δηλαδὴ τὰς παραστάσεις ἐπὶ ἐπιπέδου ἐπιφανείας, καὶ τέλος προσπαθοῦν, ἀποποιούντες τὸ σχέδιον, νὰ ἐξάρουν κυρίως τὸ διακοσμητικὸν στοιχεῖον.

Ὁ Βυζαντινὸς ἀγιογράφος ἔχει νὰ διακοσμήσῃ τὰ τρία μέρη τοῦ ναοῦ, τὸν νάρθηκα, τὸν κυρίως ναὸν (σηκὸν) καὶ τὸ ἱερόν, ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον ἕκαστον. Ἐπίσης ἔπρεπε νὰ ζωγραφισθῇ καὶ τὸ τέμπλον ἢ προσκυνητάριον, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὸ ἱερόν ἀπὸ τὸν σηκόν.

Ὁ τρόπος ὁμοῦς, κατὰ τὸν ὁποῖον ἕκαστον ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ μέρη ἔπρεπε νὰ διακοσμηθῇ, ἦτο ὁμοιόμορφος εἰς ὅλους τοὺς ναοὺς καὶ αὐστηρῶς καθωρισμένος. Ὁ τροῦλλος π.χ. καταλαμβάνεται ἀπὸ εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, ὡς παντοκράτορος, ὅστις κρατεῖ τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ εὐλογεῖ μὲ τὴν δεξιάν. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος μὲ τὸν Χριστὸν ὡς παιδίον.

Ἰδιαιτέρως ἀναπτύσσεται ἡ Ψηφιδογραφία.

Ἡ τέχνη αὕτη συνίσταται εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν τοίχων τῶν

23. Ὁ καλὸς Ποιμὴν

(Μωσαϊκὸν ἐνὸς μνημείου τῆς Ραβέννης, 5ος αἰών. Ὁ Χριστός, γαλήνιος ἐντὸς παραδεισιακοῦ τοπίου, περιστοιχίζεται ὑπὸ ἑξ συμβολικῶν προβάτων)

ναῶν μὲ μικροὺς πολυχρῶμους λίθους. Τούτους κολλοῦν μὲ τοιαύτην τέχνην καὶ τόσην ἀντίθεσιν χρωμάτων, ὥστε προξενοῦν ἐντύπωσιν ἀπὸ μακρὰν εἰς τὸν θεατὴν. Οἱ λίθοι αὗτοι λέγονται ψηφίδες καὶ διὰ τοῦτο αἰζωγραφίαι, αἱ ὁποῖαι κατασκευάζονται τοιουτοτρόπως, ὀνομάζονται ψηφιδωτὰ ἢ μωσαϊκά.

Τῆς ἐποχῆς ταύτης μωσαϊκὰ δὲν ἐσώθησαν πολλά. Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἦσαν ἄγνωστα μέχρι τίνος, διότι οἱ Τοῦρκοι τὰ ἐσκέπασαν μὲ ἄσβεστον, ὅταν τὸ 1453 κατέ-

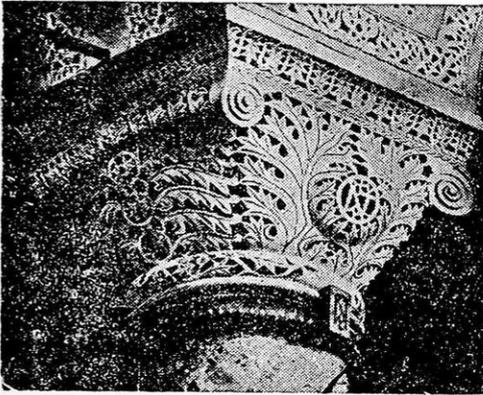
λαβον την Πόλιν. Κατά τὰ τελευταῖα ὅμως ἔτη, κατόπιν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, ἐξέθαψαν ἀπὸ τὸ κόνιαμα Ἀμερικανοὶ ἀρχαιολόγοι πολλὰ ἐξαισία ψηφιδωτὰ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὡς τὸ ἐν

σελ. 39 (εἰκ. 6) ὠραῖον μωσαϊκὸν τῆς ἐνθρόνου Θεοτόκου.

Ἐπίσης τὰ μωσαϊκὰ τοῦ πυροπληθέντος ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον. Εἰς ἓν ψηφιδωτὸν παριστάνεται ὁ πολιοῦχος προσιατεύων τοὺς εὐλαβεῖς ἰδρυτὰς τοῦ ναοῦ, εἰς ἄλλο ὁ ἅγιος μὲ λευκὸν ἔνδυμα μεταξὺ ἐνὸς ἐπισκόπου καὶ ἐνὸς μεγιστάνος. Τοῦ 5ου αἰῶνος ἐπίσης ψηφιδωτὸν εἶναι ἡ μεγαλοπρεπὴς σύνθεσις εἰς τὸν ἀπέραντον τροῦλλον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία παριστάνει ἁγίους προσευχομένους πρὸ ναῶν. Τὰ παριστανόμενα πτηνὰ καὶ δοχεῖα μὲ ἄνθη ἐνθυμίζουσι τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. Ψηφιδωτὰ τοῦ ἰδίου αἰῶνος εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τῆς Ἀχειροποιήτου εἶναι διακοσμῆσις μὲ

24. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ οἱ ἰδρυταὶ (Μωσαϊκὸν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, 7ος αἰῶν) ἁγίους προσευχομένους πρὸ ναῶν. Τὰ παριστανόμενα πτηνὰ καὶ δοχεῖα μὲ ἄνθη ἐνθυμίζουσι τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. Ψηφιδωτὰ τοῦ ἰδίου αἰῶνος εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τῆς Ἀχειροποιήτου εἶναι διακοσμῆσις μὲ

25. Κιονόκρανον τῆς Ἁγίας Σοφίας
τῆς Κωνσταντινουπόλεως

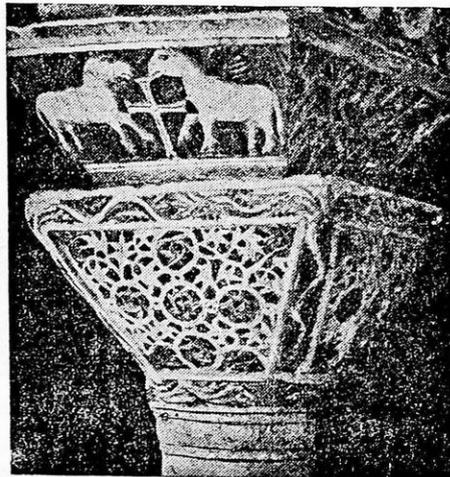
Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ζωγραφικὴν, ἡ γλυπτικὴ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους παρημελήθη.

Τοῦτο ἐφείλεται εἰς δύο λόγους : Ὁ χριστιανισμός, μὴ ἀποδίδων σημασίαν εἰς τὴν καλλονὴν τοῦ ἀνθρώπου, περιεφρόνησεν αὐτὴν καὶ δὲν ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ τὴν παραστήσῃ. Ἐπειτα, ἡ γλυπτικὴ εἶχε συνδεθῆ ἑπιρροήν μετὰ τοὺς εἰδωλολατρικοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποίους ἀπεικόνιζε, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠγαπήθη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Οἱ γλύπται τῆς ἐποχῆς περιορίσθησαν εἰς τὸ διακοσμητικὸν μέρος. Ἐσκόλιον θαναμάσια κιονόκρανα, με πρωτοτύπους συνθέσεις. Ἐπίσης ἀνέπτυξαν τὴν ἐπίδοσιν των καὶ εἰς μερικὰ ἀνάγλυφα, ὅπως εἰς σαρκοφάγους.

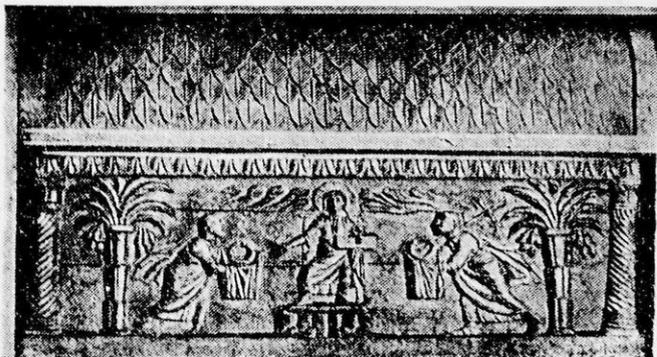
Ἐκτὸς τούτου, ἡ γλυπτικὴ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ

ἄνθη, καρποὺς καὶ φύλλα.

Ἐκτὸς τῶν ψηφιδωτῶν τούτων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, διατηροῦνται ἐπίσης καὶ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου καὶ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου εἰς τὴν ἰταλικὴν πόλιν τῆς Ραβέννης, ὅπου παρίστανται ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα μετὰ τὴν ἀκολουθίαν των. Εἰς τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα διακρίνεται ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης μετὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὴν χριστιανικὴν σοβαρότητα.

26. Κιονόκρανον τοῦ Ἁγίου Βιταλίου
τῆς Ραβέννης

27. Σαρκοφάγος τῆς Ραβέννης (5ος αἰὼν)

(Εἰκονίζουσα τὸν Χριστὸν μεταξὺ τῶν δύο κορυφαίων Ἀποστόλων, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου, προσφερόντων εἰς τὸν Χριστὸν στεφάνους)

28. Σαρκοφάγος τῆς Ραβέννης (5ος αἰὼν)

(Εἰκονίζουσα ἐν μέσῳ τὸν Χριστὸν ὡς ἀμὸν, ἱστάμενον ἐπὶ ὄρους, ἐξ οὗ πηγάζουν οἱ τέσσαρες ποταμοὶ τοῦ Παραδείσου, ἐκατέρωθεν δὲ τοῦ Χριστοῦ τοὺς Ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον, εἰκονιζομένους ὡς πρόβατα)

δικάλιωμα ἀναγλύφων ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν κομποτεχνημάτων καὶ σκευῶν ἐκ χρυσοῦ.

Εἰς μεγίστην τελειότητα ἔφθασαν τὰ κεντήματα ἐπὶ ὑφασμάτων, τὰ ὅποια ἐχρησίμευον ἢ διὰ τὸν στολισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν ἢ διὰ τὰς ἐνδυμασίας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας.

29. Ἡ φιλανθρωπία

Ὁ Χριστιανισμὸς ἤσκησεν εἰς εὐρείαν κλίμακα τὴν φιλανθρωπίαν, ὡς ὑψιστον χριστιανικὸν καθήκον.

Εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος ὑπῆρχον νοσοκομεῖα, πτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα καὶ ἄλλα εὐαγῆ ἰδρύματα, εἰς τὰ ὅποια περιεθάλποντο πτωχοί, ἀσθενεῖς καὶ ξένοι. Περισσότερον γνωστὴ εἶναι ἡ φιλανθρωπικὴ δρᾶσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας.

Ἐπῆρχε συνήθεια τὴν Μ. Παρασκευὴν νὰ ἐπισκέπτονται οἱ αὐτοκράτορες τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πάντα ταῦτα ἐπῆγοντο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους, εἰδικὸς δὲ ὑπάλληλος, πάντοτε κληρικός, ὁ μέγας ὀρφανοτροφός, ἐφρόντιζε διὰ τὰ πάσης κοινωνικῆς τάξεως ὀρφανὰ καὶ διεχειρίζετο τὴν τυχὸν περιουσίαν τῶν ὀρφανῶν, κατέχων μεγάλην κοινωνικὴν θέσιν.

Ἐπῆρχον ἄφθονα παραδείγματα τῆς ὑπὲρ τῶν πτωχῶν φροντίδος βασιλέων καὶ βασιλισσῶν τοῦ Βυζαντίου, ὡς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς Πλακίλλης, τῆς Θεοδώρας κ.ἄ. Ὁ Ἰουστινιανός, διὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς σεισμοπαθεῖς, ἔκαμεν οἰκονομίαν, καταργήσας τὰς τελετὰς τῶν ἀνακτόρων.

Τέλος τὰ μοναστήρια παρεῖχον καθημερινῶς φιλοξενίαν, οἱ δὲ μοναχοὶ δὲν διέθετον μόνον κλίνην καὶ τροφήν διὰ τοὺς ξένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς πόδας τῶν ἐνιπτον μὲ θερμὸν ὕδωρ. Ἐν παρημέλῳ τὸ καθήκον τοῦτο, ὑπεβάλλοντο εἰς ἑκατὸν μετανοίας. Ἰδίως πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὴν φιλάνθρωπον δρᾶσιν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ὅστις μεγάλην φροντίδα κατέβαλε διὰ τὴν ταφήν τῶν ἀπόρων ξένων εἰς ἰδιαίτερα νεκροταφεῖα, τὰ λεγόμενα ξενοτάφια.

Διὰ τοὺς ξένους ὑπῆρχεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, εἰς τινα δὲ τῶν

ξενοδοχείων (ξενώνων) παρείχετο καὶ δωρεὰν νοσηλεία. Τόσον καλλιεργημένον ἦτο τὸ αἶσθημα τῆς φιλοξενίας. Ὁ περιφημὸς ξενὼν τοῦ Σαμψών, καεῖς κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα (532), ἀνεκαινίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ περιέλαβεν ἰατρικὰ τμήματα. Ἡ Ἐκκλησία τιμᾷ τὴν 27ην Ἰουνίου τὴν μνήμην τοῦ Ἁγίου Σαμψών τοῦ ξενοδόχου.

Τὸ πνεῦμα τῆς φιλανθρωπίας εἶναι διάχυτον καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Βυζαντινῶν. Αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου ἔγραψε πρὸς ἀνεψιὸν του τὸ ἑξῆς :

*Ἔνδυσε πένητα γυμνόν, χόρτασε πεινασμένον,
θλιμμένους παρηγόρησον, ἀρρώστους ἐπισκέπτου.*

30. Ἡ νομοθεσία

Εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐξηκολούθει νὰ ἰσχύη τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον. Παρέστη ὅμως ἀνάγκη νὰ γίνῃ συγκέντρωσις τῶν νόμων, τῶν ἐκδιδομένων ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. Τὸ 429 συγκροτεῖται ἐπιτροπὴ ἀπὸ νομοδιδασκάλους καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη (438) φέρει αὕτη εἰς φῶς τὸν Θεοδοσιανὸν κώδικα. Οὗτος διετήρησε τὴν ἰσχύν του μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ εἰς τὴν Δύσιν μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος.

Ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία ὑπέστη βαθμηδὸν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αἱ ἀντιλήψεις περὶ ἰσότητος τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄνδρα κατακτοῦν ἕδαφος. Ἐπίσης ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν δούλων, ἡ ὑπαρξίς τῶν δικαιωμάτων τῶν παιδιῶν καὶ γενικῶς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν καλυτέρευσιν τῆς οἰκογενείας ἀναγνωρίζεται σιγὰ - σιγὰ ὑπὸ τοῦ κράτους.

Ἰδίως ὅμως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν συλλογὴν καὶ κατάταξιν τῶν νόμων, διότι μεγάλη ἀκαταστασία ὑπῆρχεν εἰς τὴν διοίκησιν καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἔνεκα κακῆς ἐφαρμογῆς καὶ κακῆς ἐρμηνείας τῶν νόμων, ἦτο αὐθαίρετος. Οὗτος, εὐθὺς ὡς ἀνήλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἀνέθεσεν εἰς δωδεκαμελῆ ἐπιτροπὴν, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Τριβωνιανοῦ, τὴν τακτοποίησιν τῶν νόμων. Ἡ ἐπιτροπὴ, τὸ 529, ἐξέδωκε τὸν Ἰουστινιανέιον κώδικα, περιέχοντα τοὺς ρωμαϊκοὺς νόμους ἀπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ μέχρι τοῦ 529. Μετὰ

ταῦτα νέα ἐπιτροπή ὑπὸ τὸν Τριβωνιανὸν ἐπεφορτίσθη νὰ συγκεν-
τρώσῃ τὰς γνώμας τῶν παλαιῶν μεγάλων νομικῶν, πρὸ πάντων τοῦ
Παπιανοῦ, Οὐλπιανοῦ κ.ἄ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἦλθεν
εἰς φῶς νέα ἐργασία, ἣτις ὠνομάσθη Digesta, ἑλληνιστὶ Παν-
δέκτης.

Παραλλήλως ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθεσεν εἰς νέαν ἐπιτροπὴν ὑπὸ
τὸν αὐτὸν Τριβωνιανὸν τὴν συγγραφὴν νομικοῦ ἐγχειριδίου πρὸς
χρῆσιν τῶν σπουδαστῶν, ἐπεδίωξε δηλαδὴ καὶ τὴν μεθοδικὴν μόρ-
φωσιν νέων νομικῶν, διὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν
τοῦ κράτους. Τὸ νομικὸν τοῦτο ἐγχειρίδιον ὠνομάσθη Εἰσηγή-
σεις (Institutiones). Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάζετο
νὰ ἐκδίδη νέους νόμους, τὰς Νεορὰς (Nouvellaes), διὰ νὰ ρυθμίξῃ
διάφορα ζητήματα, περὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶχε προβλέψῃ ἡ παλαιότερα
νομοθεσία.

Τὸ ἔργον τοῦτο, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Ἰουστινιανὸς δικαίως ἦτο ὑπε-
ρήφανος, ὠνομάσθη Ρωμαϊκὸν Ἀστικὸν Δίκαιον, εἶχε
δὲ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς νομοθεσίας τῶν νεωτέρων λαῶν. Νεώ-
τερος ἱστορικὸς γράφει τὰ ἑξῆς περὶ τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας τοῦ
Ἰουστινιανοῦ : « Δύο δῶρα μεγίστης ἀξίας ἐχάρισε τὸ Βυζάντιον εἰς
τὴν Δύσιν : τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα καὶ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον ».

Βαθμηδὸν γίνεται χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τὴν σύν-
ταξιν νόμων καὶ προσαρμόζεται τὸ ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν δίκαιον πρὸς
τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν καὶ τὸ σύγχρονον πνεῦμα. Ὅθεν ἐτρο-
ποποιήθη ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία καὶ ἔγινεν ἑλληνο-ρωμαϊκὴ καὶ ἡ λα-
τινικὴ γλῶσσα ἀντικατεστάθη ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς.

31. Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις

Κάθε πολίτης τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ
ὑπηρετῇ εἰς τὸν στρατὸν ἀπὸ τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας του μέχρι τοῦ
40οῦ. Τὸ κράτος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ καλῇ τὸν πολίτην εἰς τὸν στρα-
τόν, ἐφ' ὅσον ἔκρινε τοῦτο ἐπιβεβλημένον.

Τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀπηλλάσσοντο μόνον ὅσοι ἀνήκον
εἰς τὰς διαφόρους ὑπηρεσίας τοῦ βασιλέως, ὅσοι ἠσχολοῦντο μὲ τὴν
ἀλιεῖαν τῶν πορφυροῦχων κογχυλίων καὶ τινες ἄλλοι. Οἱ ἀνήκοντες
εἰς τὴν ἀνωτέραν κοινωνικὴν τάξιν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν ὡς

ἀξιωματικοί. Ἡ στρατιωτικὴ ὑποχρέωσις δὲν ἦτο προσωπικὴ καὶ ὁ καθεὶς ἠδύνατο νὰ στείλῃ ἀντικαταστάτην του.

Τὸ ἀπέραντον κράτος τοῦ Βυζαντίου δὲν διέθετεν ἀπὸ ὅλας τὰς χώρας ἴσης ἀξίας στρατιώτας. Ἐπὶ πᾶσι περιφέρειαι, ὅπως ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη, ἡ Ἰσαυρία, ἡ Καππαδοκία καὶ ἡ Ἀρμενία, αἱ ὁποῖαι παρείχον λαμπροὺς στρατιώτας. Ὅσοι ἐπαρχαῖοι δὲν ἐστρατολογοῦντο, ἐφορολογοῦντο ἀπὸ τὸ κράτος, δηλαδὴ ἐξηγόραζον τὴν στρατιωτικὴν θητείαν. Ἀποτέλεσμα τῶν ἀπαλλαγῶν ἦτο νὰ μὴ συλλέγεται στρατός, ἀπὸ ἀπόψεως ποιότητος καὶ ἀριθμοῦ, ἄξιος νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ ἀπέραντον Βυζαντινὸν κράτος. Ἐνεκα τούτου ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐνισχύσῃ τὸν στρατὸν μὲ μισθοφόρους. Οὗτοι προήρχοντο κυρίως ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς, τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὰ σύνορα τοῦ κράτους, ἐλάμβανον δὲ μεγάλον μισθὸν καὶ γαίας ἔναντι τῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν.

Ὁ Βυζαντινὸς στρατὸς ὑπεβάλλετο εἰς διαρκῆ τραχεῖαν ἄσκησιν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ἄξιον ὄργανον ὄχι μόνον τηρήσεως τῆς τάξεως ἐντὸς τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἀντιμετωπίσεως παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου. Τὸ σπουδαιότερον γνώρισμα τοῦ στρατοῦ τούτου ἦτο τὸ ἀνεπτυγμένον θρησκευτικὸν συναίσθημα. Μὲ πεποίθησιν ἐπὶ τὴν νίκην, ἐβάδιζον εἰς τὴν μάχην οἱ Βυζαντινοὶ στρατιῶται ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας.

Ἐνῶ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ ἦτο τόσον θαυμαστόν, ὁ ἀριθμὸς του δὲν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Οὐδέποτε κατῴρθωσε νὰ ὑπερβῇ τὰς 200.000 ἀνδρῶν. Ὁ Βελισάριος ὑπέταξε τὸ κράτος τῶν Βανδάλων μὲ 15 χιλιάδας στρατοῦ, ἡ δὲ κατάλυσις τοῦ Ὄστρογοθικοῦ κράτους εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔγινε μὲ 25 — 30 χιλιάδας.

Ὁ στρατὸς τοῦ Βυζαντίου ἀπετελεῖτο ἀπὸ πεζικὸν καὶ ἵππικόν. Οἱ βαρέως ὀπλισμένοι πεζοὶ καὶ ἵππεῖς ἔφερον τὰ ἑξῆς: Τὸ λωρίκιον (θώρακα), τὴν κασίδα (περικεφαλαίαν), τὰς κνημίδας, τὸ σκουτάριον (ἀσπίδα), τὸ σπαθίον (τὸ ξίφος) καὶ τὸ κοντάριον (μικρὰν λόγχην). Ἐκτὸς τούτων, ὑπῆρχον πεζοὶ καὶ ἵππεῖς ἐλαφρῶς ὀπλισμένοι, οἱ λεγόμενοι τοξόται.

Ἐκτὸς τοῦ στρατοῦ τούτου, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς προάσπισιν τοῦ κράτους ἀπὸ ἐχθρικὰς εισβολὰς ἢ ἐπαναστάσεις,

τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἶχεν ὀργανώσει διαφοροτρόπως τὴν ἄμυναν τῶν συνόρων. Κατὰ μῆκος τῶν ἀπεράντων συνόρων τοῦ ἐγκατέστησε σώματα στρατοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνεπιστεύθη τὴν ἄμυναν αὐτῶν. Οἱ στρατιῶται αὐτοὶ τῆς μεθοριακῆς γραμμῆς, τῶν ἀκρῶν, ὠνομάσθησαν ἀκρίται, καὶ ἐγκαθίσταντο μὲ τὰς οἰκογενεῖας των εἰς τὰς γαίας, τὰς ὁποίας ἐχορήγει τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἰς αὐτούς, ὡς ἀνταμοιβὴν διὰ τὴν στρατιωτικὴν των ὑπηρεσίαν.

Οἱ ἀκρίται εἶχον ὡς κύριον ἔργον νὰ κατέχουν τοὺς ὄχυρους τόπους, τοὺς πύργους καὶ τὰς ἀκροπόλεις, διὰ τῶν ὁποίων ἦτο ἠσφαλισμένον ὅλον τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Πολλὰ ἀπὸ τὰ φρούρια ταῦτα εἶχον κτισθῆ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ὅμως ἔγιναν πολὺ περισσότερα. Ἦκολούθουν τὸ ἐν τὸ ἄλλο εἰς μίαν ἀδιάκοπον σειρὰν καὶ εἰς αὐτὰ κατέφευγον οἱ κάτοικοι τῶν πέριξ περιοχῶν, ὡσάκις ἐγίνοντο ἐπιδρομαὶ βαρβάρων. Οἱ ἀκρίται ἐπέβλεπον τὰ σύνορα, παρηκολούθουν πᾶσαν κίνησιν τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀπέκρουον πᾶσαν ἐπιδρομὴν των, ἐνίοτε δὲ προληπτικῶς πρῶτοι ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους.

Ἡ Βυζαντινὴ ἐποποιεῖα ἐξύμνησε τὰ κατορθώματα τῶν ἀκριτῶν τῆς Ἀσίας εἰς τὸ ποίημα τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα, ὅπου ἐξαίρεται ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ πατριωτισμὸς των.

Ἐκτὸς τῶν συνοριακῶν ἀκροπόλεων, καὶ ἐντὸς τοῦ κράτους εἶχον ληφθῆ μέτρα ἀμύνης κατὰ ἐνδεχομένων ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν. Ὅλαι αἱ μεγάλαι πόλεις ἦσαν ὄχυρωμέναι, περιβαλλόμεναι ἀπὸ ὑψηλὰ καὶ παχέα τείχη, τὰ ὁποῖα κατὰ διαστήματα ἐνισχύοντο ὑπὸ ἰσχυρῶν πύργων. Ὁ ὅλος περίβολος εἶχε σχῆμα τετραγωνικὸν ἢ σχεδὸν κυκλοτερές, ἔμπροσθεν δὲ αὐτοῦ ὑπῆρχεν εὐρεῖα τάφρος. Διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν φρουρίων εἰσεπράττετο εἰδικὸς φόρος ἀπὸ τοὺς κατοίκους, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα φόρος καστροκτισίας.

Οἱ πύργοι τῶν μοναστηρίων τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τὰ διασωθέντα μεγάλα τμήματα τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μᾶς δίδουν σαφῆ εἰκόνα τῆς τοιαύτης ὄχυρώσεως.

Ἐκτὸς τοῦ στρατοῦ, τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἶχεν ἰσχυρὸν στόλον, ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦ βου αἰῶνος ἦτο κυρίαρχος εἰς τὰς ἀνατολικὰς θαλάσσας, μέχρι δὲ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἀράβων ἦτο ὁ μόνος στόλος τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Τὰ μεγαλύτερα πολεμικὰ πλοῖα ἦσαν οἱ κάραβοι. Τὰ περισσότερον ὅμως συνήθη καὶ σπουδαιότερα ἦσαν

οἱ δ ρό μ ω ν ε ς , μέ πλήρωμα 300 ἀνδρῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 70 στρατιῶται. Ἐκτὸς τούτων, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἐλαφρότερα πλοῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέβαινον 130 — 160 ἄνδρες.

Τὰ πληρώματα τοῦ στόλου προήρχοντο ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἀπὸ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Οἱ ναύσταθμοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν πάντοτε γεμάτοι ἀπὸ ναυπηγήσιμον ξυλείαν καὶ ἀπὸ τὰ ὕλικά τὰ χρήσιμα διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν πολεμικῶν πλοίων. Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου κατήγαγε λαμπρὰς νίκας κατὰ πολλῶν ἐχθρῶν, βοηθούμενον καὶ ἀπὸ τὸ ὑ γ ρ ὸ ν π ὦ ρ .

32. Αἱ πόλεις

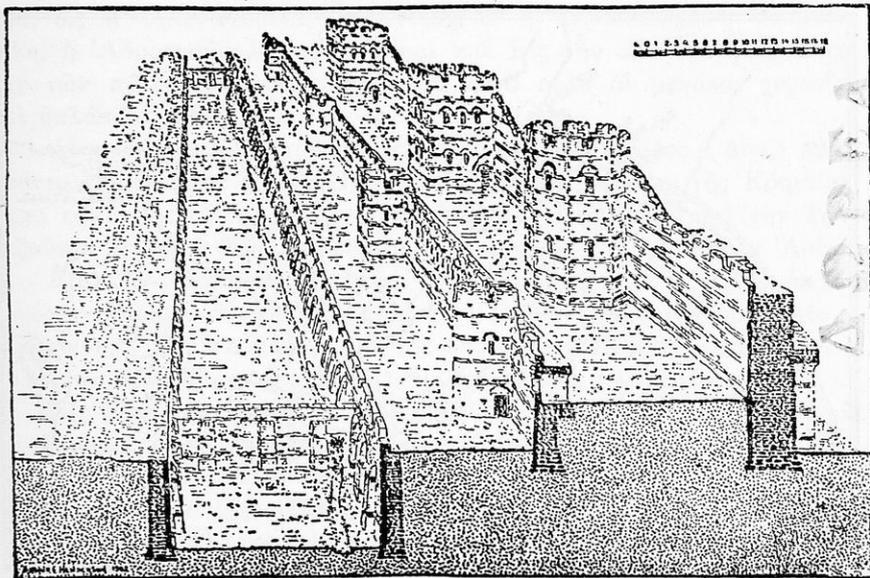
Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὰς πόλεις ὑπῆρξε συνεχὲς καὶ ποικίλον. Ἐκαστος τούτων ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ὀχυρώνη πόλεις καὶ νὰ καλλωπίζη αὐτάς, διὰ τῆς ἰδρύσεως διαφόρων δημοσίων ἔργων κοινῆς ὠφελείας.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἐκτίσθησαν πολλαὶ πόλεις. Δὲν ἐνδιεφέρθη μόνον ν' ἀσφάλισι αὐτάς διὰ διαφόρων ὀχυρωματικῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰς ἐξωραίσῃ. Εἰς τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ κράτους ὀχύρωσε πολλὰς πόλεις ὁ Ἰουστινιανός, ὅπως τὴν Ἔδεσαν καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν. Ἐπίσης ἐφρόντισε δι' ὕδραγωγεία καὶ δεξαμενάς, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπαρκεῖαν ὕδατος καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ εἰς περίπτωσιν πολιορκίας. Ἡ Ἀντιόχεια εὐηργετήθη μὲ λουτρά, στοὰς καὶ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Εἰς τὴν Ἐλενόπολιν τῆς Βιθυνίας ἰδρύθησαν λουτρά καὶ ἡ κοίτη τοῦ διὰ τῆς πόλεως διερχομένου ποταμοῦ Δράκοντος ἐρρυθμίσθη καταλλήλως. Εἰς τὴν Παλαιστίνην ἀνώρυσεν ὁ Ἰουστινιανὸς φρέατα καὶ ἴδρυσεν πτωχοκομεῖα, πολλὰς δεξαμενάς καὶ ἄλλα κτίσματα. Εἰς τὴν Καρχηδόνα ἔκτισε μεγάλας θέρμας (λουτρά), τὰς ὁποίας ὠνόμασε Θεοδωριανὰς, πρὸς τιμὴν τῆς συζύγου του. Χάριν τῆς συγκοινωνίας ἔκτισε καὶ γεφύρας εἰς διαφόρους ποταμοὺς τῆς ἐπικρατείας του.

Δύο πόλεις ἐξέχουν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἡ Θεσσαλονίκη. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος ἰδρύθησαν τὰ βυζαντινὰ τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία

εἶναι ἡ δευτέρα πόλις τοῦ κράτους. Ἡ πόλις ἦτο μεγάλη καὶ εὐρεῖα, διότι μέγας ἦτο ὁ κύκλος τῶν τειχῶν της, τὰ ὅποια εἶχον πύργους καὶ προμαχῶνας, ἀπὸ ἀνατολῶν δὲ καὶ δυσμῶν ἡ πόλις ἠσφαλιζέτο ὑπὸ δύο χειμάρρων. Παλάτια ἐστόλιζον τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου διέμενον οἱ αὐτοκράτορες, ὁσάκις τὴν ἐπεσκέπτοντο καὶ ἰδίως τὴν 26ην Ὀκτωβρίου.

Τὸ μεγαλύτερον ὅμως ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων εἴλκυεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἡ ὀχύρωσις αὐτῆς ἦτο τόσον σημαντικὴ, ὥστε κατώρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσῃ πολλὰς πολιορκίας καὶ

29. Τμήμα τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως

μάλιστα εἰς περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας μόνη αὐτὴ ἀπ' ὅλον τὸ κράτος εἶχε μείνει ἐλευθέρα. Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ πληθυσμὸς της ἠϋξήθη τόσον πολὺ, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ περιλάβουν αὐτὸν τὰ τείχη τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Θεοδοσίος ὁ Β' (408 — 450) ἀνήγειρε νέα τείχη, εὐρύτερα. Ταῦτα ὄχι μόνον ἠδύναντο νὰ περιλάβουν πληθυσμὸν ἑνὸς ἑκατομ-

33· Ἐμπόριον - Ναυτιλία - Βιομηχανία

Ἕλληνες κυρίως διεξάγουσιν τὸ ἐμπόριον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ διαδίδουσιν συγχρόνως καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Μεταφέρουσιν οἱ ἔμποροι τὰ πολύτιμα προϊόντα τῶν Ἰνδιῶν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἐκ τῆς Συρίας οἶνον, λιπὰ ὑφάσματα, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀντικείμενα. Ὅσοι ἐκ τῶν Βυζαντινῶν ἐμπορεύονται εἰς τὴν Γαλλίαν λέγονται Γ α λ λ ο δ ρ ό μ ο ι καὶ ὅσοι εἰς τὴν Ἰσπανίαν Σ π α ν ο δ ρ ό μ ο ι.

Μεγάλαι ἐπαρχιακαὶ πόλεις ἀπέβησαν ἀξιόλογα ἐμπορικὰ κέντρα, ὡς ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἱερουσαλήμ, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἀδριανούπολις, αἱ Πάτραι κ.ἄ. Εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων τούτων συνέβαλον κατὰ πολὺ αἱ μεγάλαι χερσαῖαι καὶ θαλάσσιαι ὁδοί.

Αἱ ποτάμια ὁδοὶ τοῦ Δνειπέρου καὶ τοῦ Τανάϊδος (Δόν) εὐρίσκοντο εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ Βυζάντιον διὰ τῶν λιμένων τῆς Κριμαίας. Ἀπὸ τὴν χώραν τῶν Λαζῶν (τῆς παλαιᾶς Κολχίδος) καὶ τὴν Τραπεζοῦντα ἤρχιζον ὁδοί, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἀσίαν.

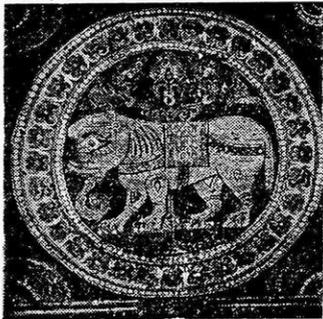
Εἰς τὴν Βαλκανικὴν ὑπῆρχον πολλαὶ χερσαῖαι ὁδοί, αἱ ὁποῖαι συνέδεον ἀπομεμακρυσμένας πόλεις, ἡ μεγαλυτέρα ὅμως ὅλων ἦτο ἡ περίφημος Ἐ γ ν α τ ί α , διὰ τῆς ὁποίας συνεδέετο ἡ Κωνσταντινούπολις μὲ τὴν Ἀδριατικὴν καὶ ἐντεῦθεν μὲ ὅλην τὴν Δύσιν.

Εἰς ὅλας τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ὑπῆρχον μεγάλοι λιμένες, ὅπου συνηντῶντο ἔμποροι ἀπ' ὅλον τὸν κόσμον. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἦτο ἡ Ἀ λ ε ξ ά ν δ ρ ε ι α . Ἐξ αὐτῆς ἐξήγοντο τὰ δημητριακὰ προϊόντα τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου ποταμοῦ καὶ εἰς αὐτὴν διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης εἰσήγοντο τὰ προϊόντα πολλῶν χωρῶν, ὡς τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας, τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Κεϋλάνης καὶ τῆς Κίνας, τὰ ἀρώματα, οἱ πολύτιμοι λίθοι καὶ τὰ σπάνια μέταλλα.

Εἰς τοὺς λιμένας τῆς Συρίας τὰ μεγάλα καραβάνια ἔφερον ἀπὸ τὴν Κίναν τὴν ἀκατέργαστον μέταξιν καὶ τὰ πλούτη τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τοὺς λιμένας αὐτοὺς τὰ καραβάνια παρελάμβανον ὡς ἀντάλλαγμα τὰ προϊόντα τῆς συριακῆς βιομηχανίας, τὰ ὁποῖα ἦσαν ποικίλα, ὑάλινα σκευῆ, ὑφάσματα, κομψοτεχνήματα, κεντήματα, οἶνοι καὶ κοράλλια,

Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἢ Ταρσός, ἢ Ἀττάλεια, ἢ Ἐφεσος, ἢ Σμύρνη, ἢ Φώκαια, εἰς δὲ τὸν Εὐξείνιον Πόντον ἢ Τραπεζοῦς καὶ ἢ Χερσῶν εἶναι σπουδαῖα κέντρα ἀνταλλαγῶν. Ἐκ τούτων ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτος ἦτο ἡ Χερσῶν. Οἱ λαοὶ τῆς ἐνδοχώρας, Πατινάκαι, Ρῶσοι καὶ Χάζαροι, ἔφερον εἰς Χερσῶνα τὸν σῖτον, τὸ χαβιάριον καὶ τὰ γουνναρικά καὶ ἠγόραζον τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας.

Εἰς τὸ Ἴόνιον πέλαγος ἦσαν ὁ Αὐλών, τὸ Δυρράχιον καὶ ἡ Κέρκυρα. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα τὸ Ναύπλιον, ἢ Κόρινθος, αἱ Ἀθῆναι, ἢ Χαλκίς, αἱ Πάτραι ἐδέχοντο ἐμπόρους, οἱ ὁποῖοι ἠγόραζον τὰ μεταξωτὰ τῶν ἐργοστασίων τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας.

31. Βυζαντινὸν μεταξωτὸν ὕφασμα

Δύο ἦσαν τὰ σπουδαιότερα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις.

Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι ἡ δευτέρα μετὰ τὴν πρωτεύουσαν ἐμπορικὴ πόλις τοῦ κράτους. Δεσπόζει τοῦ σημαντικοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῶν μεγάλων ὁδῶν ἐπικοινωνίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὅχι μόνον ὅλον τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν

κατηθύνετο εἰς τὸν Βόσπορον, ἔπρεπεν ἀναγκαστικῶς νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴν, ἀλλ' αὐτὴ ἦτο καὶ ἡ φυσικὴ ὁδὸς τῆς ἐξαγωγῆς εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας.

Κατ' ἔτος καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, εἰς τὴν πεδιάδα μετὰ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀξιῶ ἐγίνετο μεγάλη ἐμπορικὴ πανήγυρις, ἢ ὁποία διήρκει πολλὰς ἡμέρας, τὰ Δημήτρια. Εἰς αὐτὴν μετείχον ἐμποροὶ ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου, Ἕλληνες, Σλάβοι, Ἴταλοί, Ἴσπανοὶ καὶ ἄλλοι. Οἱ ἐμποροὶ ἴδρουν πρόχειρα καταστήματα καὶ τὰ ἐπλούτιζον μὲ διάφορα ἐμπορεύματα, ὑφάσματα, ποικίλα ἔργα τέχνης καὶ γεωργικὰ καὶ βιομηχανικὰ προϊόντα πάσης φύσεως.

Ἄλλ' ἔτι σπουδαιότερον ἐμπορικὸν κέντρον ἦτο ἡ Κωνσταν-

τινούπολις. Εἰς αὐτὴν συνεκεντρώοντο τὸ ἐμπόριον ὅλου τοῦ κόσμου. Εἰς τὰ μεγάλα καταστήματα κατὰ μῆκος τῆς μεγάλης ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὠνομάζετο Μέση, ἦσαν συσσωρευμένα τὰ προϊόντα διαφόρων κλάδων τῆς βιομηχανίας. Ταῦτα ἦσαν ὑφάσματα πολύτιμα, θαυμάσια ἔργα χρυσοχοικῆς, κομψοτεχνήματα ἀπὸ ἐλεφαντοστοῦν ἢ ἀπὸ χαλκὸν καὶ ἄργυρον ἢ ἀπὸ χρυσοῦν καὶ σιμάλτον. Ἐκεῖ, ὑπὸ τὰς στοὰς καὶ εἰς τὰς πλατείας, εἰργάζοντο διάφοροι ἐπαγγελματίαι, χρυσοχοί, δερματοπῶλαι, κηροποιοί, ἀρτοποιοί, ἔμποροι ὑφασμάτων, μαλλίων καὶ βάμβακος, ἵππων, ἰχθύων καὶ ἀρωμάτων. Ἀπειράριθμοι ἀγορασταὶ ἐπλήρουν τὴν μεγάλην πόλιν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως.

Εἰς τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου συνέβαλε τὸ ἐμπορικὸν ναυτικόν. Τὸ Σέκρετον τῆς θαλάσσης (τὸ σημερινὸν Ἵπουργεῖον τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας) διὰ τῶν ἀρμοδίων ὑπαλλήλων ἐνεθάρρυνε τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν καὶ τὸ κράτος εἰσέπραττε πολλοὺς φόρους. Πηγὴ πλούτου λοιπὸν ἦτο ἡ ἰσχυρὰ ναυτιλία τοῦ Βυζαντίου, διότι τότε οἱ ἔμποροι προετίμων τῆς χερσαίας τὴν θαλασσίαν συγκοινωνίαν ὡς ἀσφαλεστέραν.

Ζωηρὰ ἐμπορικὴ κίνησις διεξήγετο εἰς τὴν Μεσόγειον μεταξὺ τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ ἐγχώρια προϊόντα ἐξήγοντο εἰς ξένας ἀγορὰς καὶ ηὔξανον τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους.

Ἐπίσης περίφημα ἦταν τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, μάλλινα, λινὰ ὑφάσματα καὶ γουνναρικά. Οὐδὲν ἄλλο κράτος ἠδύνατο ν' ἀνταγωνισθῆ πρὸς τὰ προϊόντα τῆς βυζαντινῆς χρυσοχοίας καὶ ἐλεφαντουργίας.

Τόσον τὸ ἐμπόριον, ὅσον καὶ ἡ βιομηχανία ἠσκούντο ἐλευθέρως εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος· μόνον ὠρισμένα ἐπαγγέλματα, ὡς τοῦ ὄπλοποιοῦ καὶ νομισματοκόπου, δὲν ἦσαν ἐλεύθερα εἰς τοὺς ιδιώτας. Πλεῖσται πόλεις ἀναφέρονται ὡς ἀξιόλογα βιομηχανικὰ κέντρα, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἀδριανούπολις, αἱ Θῆβαι, αἱ Πάτραι, ἡ Κόρινθος, ἡ Καστορία κ.ἄ.

Μετὰ τὸν Ἰουστινιανόν, σπουδαιότερα βιομηχανία εἶναι ἡ μεταξουργία, ἡ ὁποία ἐφωδίαζεν ὅλην τὴν Εὐρώπην μὲ τὰ προϊόντα της.

Μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ μέταξα ἦτο πολὺ ἀκριβή, διότι, παραγομένη εἰς τὴν Κίναν, ἐχρειάζετο πολλὰ ἔξοδα νὰ μεταφερθῆ εἰς τὸ Βυζάντιον, οἱ δὲ Κινέζοι ἀπηγόρευον τὴν ἐξαγωγήν

αὐγῶν μεταξοσκώληκος. Ὁ Ἰουστινιανὸς μετεχειρίσθη τὸ ἐξῆς τέχνασμα. Δύο Ἕλληνες μοναχοὶ μετέβησαν εἰς Κίναν καὶ ἔμαθον, πῶς καλλιεργεῖται ὁ μεταξοσκώληξ. Ὅταν ἔφευγον, ἔκρυψαν αὐτὰ μεταξοσκώληκος εἰς τὰς σωληνωτὰς ράβδους τῶν καὶ μετέφερον αὐτὰ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ἐκτοτε ἡ βιομηχανία τῆς μετάξης ἀνεπτύχθη πολὺ καὶ διεδόθη εἰς πολλὰς πόλεις.

Ἐν γένει οἱ κυριώτεροι κλάδοι τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἦσαν τὸ ἐμπόριον, ἡ ναυτιλία καὶ ἡ βιομηχανία.

34. Ἡ Γεωργία

Παρὰ τὴν τεραστίαν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἡ γεωργία δὲν ἔπαυσε ν' ἀποτελῆ τὴν βάσιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κατοίκων τῆς ὑπαιθρου ἠσχολεῖτο εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὴν δασοπονίαν.

Πολλάκις ὁμως παρετηρεῖτο μείωσις τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς καὶ αἰτία ἦτο ἡ ληστρική, οὕτως εἰπεῖν, διαγωγὴ τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, οἱ ὅποιοι ἐλέγοντο Δυνατοί. Οὗτοι εἶχον μεγάλας ἐκτάσεις καὶ ἀπερρόφων τὰ κτήματα τῶν μικρῶν ιδιοκτητῶν. Οἱ δυνατοὶ ἦσαν ἡ μάστιξ τῆς ὑπαιθρου χώρας, κατελήστευον τὴν χώραν, ἐκακοποιοῦν πρόσωπα, ἐσφετερίζοντο ἀλλότρια κτήματα, ιδιωτικά, ἐκκλησιαστικά καὶ δημόσια ἀκόμη, ὥστε τὰ κτήματα τῶν δυνατῶν ἤϋξανον εἰς βάρος τοῦ δημοσίου καὶ τῆς μικρᾶς ιδιοκτησίας. Δὲν ἤρκοῦντο δὲ εἰς τὰς ἀπεράντους γαίας οἱ δυνατοί, ἀλλὰ, ἀποκτῶντες καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν, ἐστασίαζον καὶ ἐστρέφοντο ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος. Πολλάκις ἡ κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπησχόλησε μέρος τοῦ στρατοῦ τῆς πρὸς κατάπνιξιν τῶν ἐπαναστάσεων τῶν δυνατῶν.

Πρὸ τοῦ κινδύνου τούτου, οἱ ἐλεύθεροι χωρικοὶ (χωρῖται) ἢ ἐγκατέλειπον τὴν ὑπαιθρον καὶ συνωθοῦντο εἰς τὰ ἀστικά κέντρα ἢ ἐγίνοντο δουλοπάροικοι τῶν δυνατῶν. Οἱ δουλοπάροικοι ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὸ κτῆμα καὶ ἠκολούθουν τὴν τύχην τοῦ κτήματος, ἐκαλλιέργουν δὲ τοῦτο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἡ δουλο-

παροικία ἐπροξένησε μέγα κακὸν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ ἀνάγεται εἰς πολὺ παλαιούς χρόνους.

Λόγος ἐπίσης σημαντικὸς διὰ τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δουλοπαροίκων ἦτο ἡ καταστροφή τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐκ τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων. Οἱ μικροὶ γεωργοὶ δὲν ἠδύνατο νὰ πληρῶνουν τοὺς φόρους εἰς τὸ κράτος καὶ ἠναγκάζοντο νὰ πωλοῦν τὰ κτήματά των εἰς τοὺς πλουσίους καὶ νὰ συρρέουν εἰς τὰς πόλεις. Ἡ ἀπομάκρυνσις ὅμως τῶν γεωργῶν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς δὲν συνέφερον εἰς τὸ κράτος. Διὰ τοῦτο, ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς κοινοτικoὺς ἄρχοντας καὶ εἰς τοὺς μεγάλους ἰδιοκτῆτας νὰ ἐπαναφέρουν διὰ τῆς βίας τοὺς δραπέτας καλλιεργητὰς καὶ νὰ ἐμποδίζον τὴν ἀναχώρησίν των. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδημιουργήθη ἡ ἀρχή, ὅτι οἱ γεωργοὶ ἦσαν ἀναποσπαστως προσηρτημένοι εἰς τὸ κτῆμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν διὰ τῆς γενήσεως ἢ τῆς μακροχρονίου διαμονῆς.

Ἡ κυβέρνησις πολλάκις ἐλάμβανε μέτρα καὶ προσεπάθει νὰ προστατεύῃ τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν τῶν πτωχῶν ἀγροτῶν ἐναντίον τῶν ἰσχυρῶν καὶ νὰ καλυτερεύῃ τὴν κατάστασιν τῶν ἀγροτῶν, δίδουσα εἰς τὰς κοινότητες τῶν χωρίων περισσοτέρας ἐλευθερίας.

Ἄλλ' αἱ προσπάθειαι αὗται δὲν εἶχον μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ εἰς πολλὰς περιοχὰς οἱ ἀγροὶ ἤρχισαν νὰ ἐρημώνωνται καὶ ἡ γεωργία νὰ ἐγκαταλείπεται. Εὐτυχῶς ὅμως, τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἶχε πλεόνασμα γεωργικῶν προϊόντων ἐκ τῶν εὐφόρων πεδιάδων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μ. Ἀσίας.

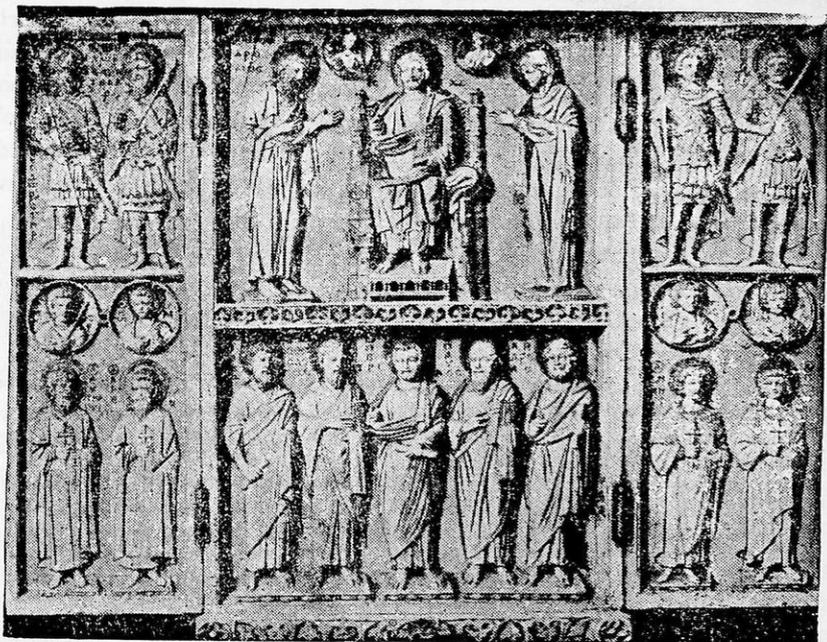
35. Κατοικία - Ἐνδυμασία - Τροφή

Ἡ κατοικία τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο τὸ Μέγα Παλάτιον, τὸ ὁποῖον ἦτο ὄχι μόνον τὸ μεγαλοπρεπέστερον στόλισμα τῆς πρωτευούσης, ἀλλὰ συγχρόνως τὸ κέντρον τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ κράτους.

Τοῦτο δὲν ἦτο ἐν οἰκοδόμημα, ἀλλ' ἀπετέλει ὀλόκληρον συνοικίαν παρὰ τὸν Βόσπορον, τὸ ὠραιότερον μέρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἔκτασις τοῦ παλατίου ἦτο 400.000 τ.μ. καὶ περισσότερα τῶν 10.000 ἀτόμων κατοικοῦν εἰς αὐτό. Τὸ Παλάτιον ἦτο σύμπλεγμα κτηρίων, ἐκκλησιῶν, αὐλῶν, πλατειῶν καὶ κήπων. Οἱ ἐκάστοτε βασιλεῖς ἐφιλοτιμοῦντο καὶ ἀνεκαίνιζον ἢ ἐπεξέτεινον ἢ ἐξωραΐζον αὐτό.

Τὰ ἰδιαίτερα διαμερίσματα τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἐλέγοντο

ιερόν παλάτιον καὶ ἐπεκοινώνουν μεταξύ των μὲ διαδρόμους, στολισμένους μὲ στοάς, ἀγάλματα καὶ μαρμάρινα συντριβάνια. Εἰς ὅλα τὰ διαμερίσματα ὑπῆρχον θαυμάσιαι αἰθουσαι, μὲ τοὺς τοίχους στολισμένους ἀπὸ ὠραία ψηφιδωτά, τὰ ὁποῖα παρίστανον ἀγίους ἢ νίκας τῶν αὐτοκρατόρων. Αἱ θύραι ἦσαν τεχνουργημέναι ἀπὸ ἄργυρου καὶ ἐλεφαντοστοῦν. Ὑπῆρχον ἐπίσης ἐκκλησίαι, κῆποι, στέρνοι,

32. Τρίπτυχον μουσεῖου Λούβρου

(Ἐνθα διακρίνομεν τὸ ἔνδυμα τῶν Βυζαντινῶν, 11ος αἰὼν)

ἀποθῆκαι τροφίμων, κατοικίαι διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, στρατῶνες, στάβλοι κ.ἄ.

Αἱ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι, σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιον τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν, ἦσαν ἀπλαῖ, μονώροφοι ἢ διώροφοι, τὰ δωμάτια δ' αὐτῶν ἐκτίζοντο περίε τῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία ἦτο κλειστή.

Αἱ οἰκίαι τῶν πλουσίων εἶχον στοὰς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Ὁ στολισμὸς αὐτῶν ἦτο ἐπίσης πολυτελής, ὅπως καὶ τοῦ παλατίου,

διότι οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων ἐστρώνοντο μὲ μάρμαρα, μὲ ψηφιδωτὰ καὶ ζωγραφίας, τὰ δὲ ἐπιπλα ἐστολίζοντο μὲ ἑλεφαντοστοῦν καὶ σμάλτα. Καθίσματα ὑπῆρχον ὄλων τῶν εἰδῶν. Βαρύτιμοι τάπητες ἐσκέπαζον τὸ

πάτωμα καὶ πολύτιμοι πολυέλαιοι συνεπλήρωνον τὴν λαμπρὰν ἐμφάνισιν τῶν οἰκιῶν.

Τὴν ἰδίαν πολυτέλειαν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τῶν Βυζαντινῶν, μεταξωτὸν μὲ χρώματα κτυπητὰ καὶ χρυσᾷ κεντήματα. Ἡ ἐνδυμασία τῶν Βυζαντινῶν κατ' ἀρχὰς ἦτο ἀπλή, ὁμοία μὲ τὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, χιτῶν καὶ ἱμάτιον. Ὁ χιτῶν τῶν ἀνδρῶν ἦτο κοντὸς καὶ τῶν γυναικῶν μακρὺς. Εἰς τοὺς πόδας ἐφόρουσιν περικνημίδας καὶ ὑποδήματα ἀπὸ δέρμα.

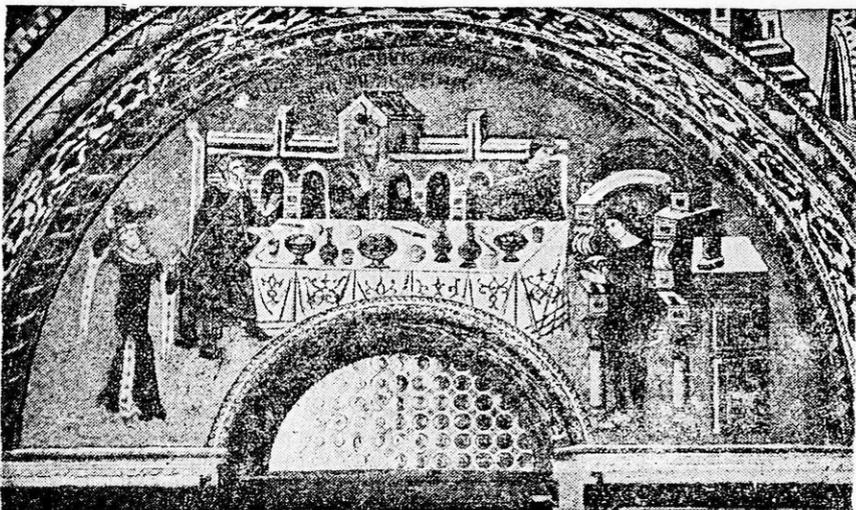
Κατόπιν ὁμοῦ εἰς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ ἰδίως τῶν γυναικῶν ἔγιναν πολλαὶ μεταβολαί, ὡς δεικνύουν τὰ ὀνόματα τῶν φορεμάτων καὶ κοσμημάτων. Μεγάλην ἀγάπην αἱ γυναῖκες τοῦ Βυζαντίου εἶχον εἰς τὰ κοσμήματα (περιδέραια, ἐνώτια, βραχιόλια, δακτυλίδια, ζῶνας), τὰ ὁποῖα ἦσαν στολισμένα μὲ πολυτίμους λίθους. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶχον μακρὰν κόμην.

Ἡ πολυτέλεια τῆς τραπέζης εἶναι ἐπίσης μεγάλη. Εἰς τὸ παλάτιον καὶ τὰ μέγαρα τῶν πλουσίων τὰ πινάκια, τὰ ποτήρια καὶ τὰ ἄλλα σκευῆ εἶναι χρυσᾷ ἢ ἀργυρᾷ. Εἰς τὴν τακτοποίησιν τῆς τραπέζης

33. Ἐνδυμα Βυζαντινῆς

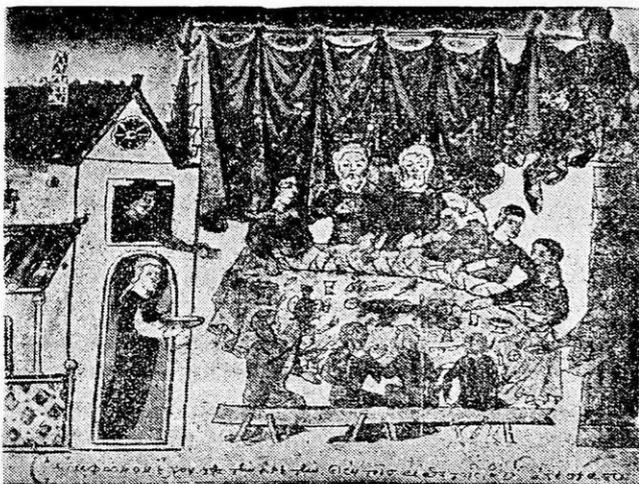
(Ἐκ μωσαϊκοῦ τοῦ ἐν Ραβέννῃ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου τοῦ νέου, βος αἰῶν)

ἐπικρατεῖ λεπτὴ κομψότης. Τὰ ἀρώματα καὶ τὰ ἄνθη εἶναι ἄφθονα. Ἐτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ συνήθως ὅπως οἱ ἀρχαῖοι, ἐξηπλωμένοι εἰς κλίνας, πρὸ τῶν ὁποίων ἦσαν τοποθετημένοι τράπεζαι. Κοχλιάρια καὶ μαχαίρια εἶχον πάντοτε. Πιρουνία κατ' ἀρχὰς δὲν εἶχον, ἀλλ' ἔτρωγον μὲ τὰς χεῖρας καὶ δι' αὐτὸ πρὸ καὶ μετὰ

34. Εικὼν συμποσίου

(Μωσαϊκὸν τοῦ βαπτιστηρίου τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, 14ος αἰὼν)

35. Εικὼν συμποσίου

(Μικρογραφία τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων, 14ος αἰὼν)

τό φαγητόν ἦτο ἀπαραίτητον τὸ νίψιμον τῶν χειρῶν. Ἀργότερον ὅμως εἰσήχθη ἡ χρῆσις πικρουίνων.

Ἡ συνήθης τροφή τοῦ λαοῦ ἦτο ἄρτος μαῦρος, ὄσπρια, λάχανα, τυρός, ἰχθύες παστοὶ ἢ νωποὶ, ἐλαῖαι καὶ ἄλλα. Ἐπινον δὲ οἶνον ἢ τὸ κ υ μ ι ν ᾱ τ ο ν, δηλ. ὕδωρ βραστόν με κύμινον. Εἰς τὰς τραπέζας ὅμως τῶν πλουσίων ὑπῆρχεν ἄρτος λευκός, ἰχθύες νωποὶ, αὐγοτάραχα, καραβίδες, ἀστακοί, στρεΐδια, κρέας ψητόν, τυρός ἐκλεκτός καὶ ἄλλα, ὅχι πολὺ διάφορα ἀπὸ τὰ ἰδικά μας. Καὶ τὰ γλυκίσματα ἦσαν ἄφθονα καὶ οἱ καρποὶ, ξηροὶ καὶ χλωροί. Ὁ δὲ οἶνος, τὸν ὁποῖον ἔπινον οἱ πλούσιοι, ἦτο ἐκλεκτός τῆς Χίου, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σάμου.

36. Αἱ ἐορταί

Μέσα διασκεδάσεων εἶχον οἱ Βυζαντινοὶ πολλά. Συνηντῶντο εἰς τὰ δημόσια λουτρά, καθὼς καὶ εἰς τὰς λουτροπόλεις ἰαματικῶν ἢ θαλασσίων λουτρῶν. Ὁ λαὸς διεσκεδάξεν ἐπίσης εἰς τὰ καπηλεῖα, παρηκολούθει παραστάσεις γελωτοποιῶν καὶ ἔπαιξε διάφορα παιγνίδια, ὡς ζατρίκιον κ.ἄ.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς εἶχεν αἱ θρησκευτικαὶ ἐορταί. Τὸν ἐορτάζοντα ναὸν ἐστόλιζον με κλάδους δάφνης ἢ μυρσίνης, ἔθιμον διατηρούμενον μέχρι σήμερον. Ἐὰν ὁ ναὸς ἦτο μακρὰν τῆς πόλεως, οἱ ἐκκλησιαζόμενοι μετὰ τὴν θεῖαν λειτουργίαν συνήθιζον νὰ συμποσιάζουν πέριξ τοῦ ναοῦ, νὰ ψάλλουν διάφορα ἕσματα καὶ νὰ χορεύουν.

Αἱ μεγάλαι ἐορταὶ τῶν Χριστουγέννων, τῶν Φώτων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Μεταμορφώσεως ἐτελοῦντο με πολλὴν λαμπρότητα. Κατὰ τὴν νύκτα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου ἡ φωταγωγία εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰς οἰκίας ἦτο ἀπλετος. Εἰς τὰς ἐορτὰς συμμετεῖχον οἱ βασιλεῖς καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐδίδοντο ἐπίσημα γεύματα.

Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον καὶ κ ο ι ν ω ν ι κ ᾶ ς ἐ ο ρ τ ᾶ ς. Κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν γενεθλίων ἐδέχοντο τοὺς φίλους των καὶ παρέθετον δεῖπνον. Τὰ ὀνομαστήρια ἦσαν ἐορτὴ ὀνομαστική.

Ἐπῆρχον ὅμως καὶ λαϊκαὶ ἐορταί, ὡς ἡ πρώτη τοῦ Ἰανουαρίου καὶ ἡ πρώτη τοῦ Μαρτίου. Ταύτας παρέλαβον οἱ Βυζαντινοὶ ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτραις (Καλένδαι, ἐξ οὗ καὶ κάλανδα).

Τὸ γενέθλιον τῆς πόλεως ἦτο ἑορτή. Τὴν 11ην Μαΐου ἐκάστου ἔτους ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐώρταζε καὶ ἐχόρευεν εἰς τὴν Μέσην, τὴν μεγαλυτέραν ὁδὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τὰ ἀνάκτορα οἱ ἄρχοντες παρεκάθηντο εἰς γεῦμα.

Ἐκτὸς τῶν ἑορτῶν, ὑπῆρχον καὶ αἱ ἐπίσημοι τελεταί. Ὅταν ἐγεννᾶτο βασιλόπαις, ἐτελεῖτο ἑορτή. Κατ' ἀρχὰς ἤρχετο ὁ Πα-

36. Ἀνάρρησις τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ ἀσπίδος
(Μικρογραφία ἐν κώδικι 14ου αἰῶνος)

τριάρχης μὲ τὸν κληρὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἔδιδε τὰς εὐχὰς τῆς γεννήσεως, ἔπειτα οἱ συγκλητικοὶ καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν ἤρχετο ἀντιπροσωπεῖα τῶν Πρασίνων καὶ τῶν Βενέτων.

Ἡ βᾶπτισις τοῦ βασιλόπαιδος ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, παρουσίᾳ ὅλων τῶν ἀρχόντων. Τὸ νεοφώτιστον ὠδηγεῖτο ἐν πομπῇ εἰς τὰ ἀνάκτορα.

Ἡ ἡμέρα τῶν γενεθλίων τοῦ βασιλέως ἐωρτάζετο ἐπισήμως καὶ

κατ' αὐτὴν ἐγίνοντο προαγωγαὶ τῶν ὑπαλλήλων. Τὰ βασιλικὰ βροῦμάλια, ἤτοι αἱ ὀνομαστικαὶ ἐορταὶ τῶν βασιλέων, ἐωρτάζοντο κατὰ τρόπον λαμπρὸν, ὡς καὶ οἱ γάμοι αὐτῶν. Ἀγῶνες καὶ θεατρικαὶ παραστάσεις ἐγίνοντο εἰς τὸν Ἰππόδρομον, ὅπου ἀνηρτῶντο καὶ εἰκόνες τῶν νεονύμφων.

Μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας ἐορτὰς τοῦ Βυζαντίου ἦτο ἡ ἡμέρα τῆς αὐτοκρατορίας, δηλαδὴ ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνηγορεύετο ὁ αὐτοκράτωρ. Ὑψοῦτο οὗτος ἐπὶ ἀσπίδος, ἐν μέσῳ τῶν εὐχῶν τοῦ λαοῦ, καὶ ἤκουε τὰς παρακλήσεις καὶ τὰ παράπονα αὐτοῦ. Τὴν παραμονὴν τῆς ἐπετείου τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ βασιλέως ἀντιπρόσωποι τῶν δήμων προσήρχοντο εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἔνθα παρετίθεντο ἐπίσημα γεύματα καὶ ἐδίδοντο χοροί.

Οἱ πανηγυρισμοὶ δι' εὐχάριστα γεγονότα ἦσαν πάμπολλοι καὶ ἐλέγοντο δημόσια ἱλαρίαι. Ἡ ἀναγγελία νίκης, ἡ σύναψις εἰρήνης, ἡ ἀναχώρησις ἐχθρῶν καὶ ἡ ὑποδοχὴ ἐπισήμων ξένων ἐλάμβανον πανηγυρικὸν χαρακτῆρα. Ὑπερέβαινε ὅμως πάσης ἄλλης ἐορτῆς τὴν λαμπρότητα ἡ ὑποδοχὴ τοῦ βασιλέως, ὅταν οὗτος ἐπέστρεφε νικητῆς ἀπὸ ἐκστρατείας. Ἐγίνετο τότε θρίαμβος, ὅπως παλαιότερον εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν.

Ὁ βασιλεὺς ἐστάθμευεν ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τὴν Χαλκηδόνα. Ἐκεῖ ἔσπευδον νὰ τὸν συναντήσουν ὁ Πατριάρχης, οἱ συγκλητικοί, οἱ οἰκειοὶ του καὶ πλῆθος λαοῦ. Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἡ πομπὴ ἐξεκίνει πρὸς τὴν πρωτεύουσαν.

Ὁ βασιλεὺς, ἐπιβαίνων τοῦ βασιλικοῦ του πλοίου, ἤρχετο εἰς τὸ προάστειον Ἐβδομόν (βλέπε χάρτην σελ. 100), ὅπου ὁ λαὸς τὸν ἀνέμευεν ἐνθουσιῶν. Ἐκεῖθεν μετέβαινεν εἰς τὴν Χρυσῆν Πόρταν, ὅποθεν θὰ ἐγίνετο ἢ εἰς τὴν πρωτεύουσαν θριαμβευτικὴ τοῦ εἰσοδοῦ. Αἱ ὁδοὶ τῆς πόλεως, διὰ τῶν ὁποίων θὰ διήρχετο ἡ πομπή, εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ, κατόπιν διαταγῆς τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως, στολισθῆ καὶ στρωθῆ με ἄνθη.

Διὰ τῆς μεσαίας πύλης, τῆς Χρυσῆς Πόρτας, διήρχοντο οἱ αἰχμάλωτοι καὶ τὰ λάφυρα καὶ ἠκολούθει ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τεθρίππου ἄρματος ἢ ἐπὶ λευκοῦ ἵππου. Ὁ λαὸς, ἰστάμενος παρὰ τὰς ὁδοὺς, ἔρραινε τὸν θριαμβευτὴν αὐτοκράτορα με ἄρώματα καὶ ἄνθη.

37. Τὰ Δυτικά κράτη

ΙΣ ΤΑΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ τῆς παλαιᾶς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ιδρύθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν διάφορα κράτη, τῶν Βουργουνδίων, Βησιγότθων, Ὀστρογότθων, Βανδάλων, Λομβαρδῶν, Ἀγγλοσαξόνων, Βαυαρῶν, Σαξόνων καὶ Φράγκων. Τὰ πλεῖστα κατελήφθησαν ἑνωρὶς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων. Περισσότερον διετηρήθη τὸ Φραγκικὸν κράτος καὶ ἀνέπτυξεν ἀξιόλογον ἱστορικὴν δρασίν. Πραγματικὸς ἰδρυτὴς τοῦτου ἔγινεν ὁ Χλωδοβίκος (466 — 511), ὅστις κατέστησε πρωτεύουσάν του τοὺς Παρισίους καὶ ἐδέχθη τὸν Χριστιανισμόν.

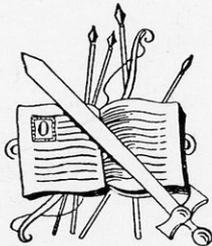
Ἐπὶ Χλωδοβίκου καὶ τοῦ Δαγοβέρτου (628 — 638) τὸ Φραγκικὸν κράτος ἐπεξετάθη πολὺ, ἀφοῦ ὑπετάγησαν οἱ Βουργουνδιοὶ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Γαλλίαν καὶ ἀπωθήθησαν πέραν τῶν Πυρηναιῶν οἱ Βησιγότθοι. Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Δαγοβέρτου τὰ σύνορα τοῦ φραγκικοῦ κράτους ἐμεγάλωσαν καὶ πέραν τοῦ Ρήνου, ἰδίως μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν Βαυαρῶν καὶ Σαξόνων. Οἱ διαδεχθέντες τὸν Δαγοβέρτον κατὰ σειρὰν βασιλεῖς ἔστερουντο προτερημάτων καὶ τὸ κράτος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τῶν αὐλαρχῶν, τῶν λεγομένων μαγιορδόμων (Major domus).

Ἡ ἰδρυσις τοῦ Φραγκικοῦ κράτους εὐθὺς μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ ἀποτελεῖ ἀξιόλογον γεγονός, διότι εἰς τὸ ἀπέραντον χάος, τὸ ὁποῖον προῆλθεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς βαρβάρων λαῶν, ἠδραιώθη ἰσχυρὸν κράτος Χριστιανικὸν εἰς τὴν Δύσιν.

Εἰς τὰς νήσους Μεγάλην Βρεττανίαν καὶ Ἰρλανδίαν ἴδρυσαν οἱ Γερμανοὶ ἄλλο κράτος. Τὸ 449 πληθὸς Ἑγγλων καὶ Σαξόνων διεπεραιώθη εἰς τὴν νῆσον καὶ κατέλαβεν ὅλην τὴν πεδινὴν χώραν, ἣ ὁποία διὰ τοῦτο ὠνομάσθη Ἑγγλία. Οἱ παλαιοὶ κάτοικοι, οἱ Κέλται, περιορίσθησαν εἰς τὰ βόρεια (Σκωτίαν) καὶ δυτικὰ (Οὐαλίαν, Κορνουαλίαν) καὶ εἰς τὴν Ἰρλανδίαν. Οἱ Ἑγγλοσάξονες ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ ἀπεσταλμένους τοῦ Πάπα.

Μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Γερμανῶν εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπῆλθε βαρβαρότης ἐπὶ τινα χρόνον, οἱ κάτοικοι ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν βίαν καὶ ἄσυλον εὖρισκον μόνον εἰς τὰ μοναστήρια. Τὰ Γράμματα ἐλησμονήθησαν, αἱ Τέχναι παρημελήθησαν καὶ ἦθη τραχύτερα ἐπεκράτησαν. Ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν οἱ βασιλεῖς τῶν Γερμανικῶν κρατιδίων ἐμμήθησαν τοὺς Ρωμαίους, τὸν πολιτισμὸν τῶν ὁποίων ἐδέχθησαν.

Βαθμηδὸν οἱ Γερμανοὶ ἀπέμαθον τὴν γλῶσσάν των καὶ συνεχωρεύθησαν μὲ τοὺς παλαιοὺς κατοίκους. Ἐκ τῆς ἐπιμειξίας ταύτης προῆλθον οἱ νέοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖοι λέγονται Νεολατινικοὶ λαοί, ὡς ὀμιλοῦντες γλώσσας προερχομένας ἀπὸ τὴν λατινικὴν, ἥτοι τὴν γαλλικὴν, ἰσπανικὴν, ἰταλικὴν κ.ἄ. Ὅθεν τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, δυνάμεθα νὰ ὑπαγάγωμεν εἰς τρεῖς μεγάλας ὁμοειδίας, τὴν Νεολατινικὴν, τὴν Γερμανικὴν καὶ τὴν Σλαβικὴν.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ (ΙΤΥΣΥΔΕ)

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ»
ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΟΛΙΑΣΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ»
ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΟΛΙΑΣΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ»
ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΟΛΙΑΣΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1ον

ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ — ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

1. Οί Διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου

ΜΕ ΤΟΝ θάνατον τοῦ Ἡρακλείου (641) εἰσερχόμεθα εἰς τὴν καθ' αὐτὸ βυζαντινὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ κράτος γίνεται ὁμοιογενές, δηλ. Ἑλληνικόν. Μεγάλαι ἐπαρχίαι, εἰς τὰς ὁποίας ὑπῆρχον πολλοὶ αἰρετικοί, ἀπεσάσθησαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ ὑπετάγησαν εἰς τοὺς Ἀραβας (Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτος), εἰς δὲ τοὺς Σλάβους οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ Θρᾶκες. Δηλ. κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον (641 — 1204) ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία χάνει ἔδαφος, ἀλλὰ κερδίζει ὁμοιογενῆ πληθυσμόν. Ἐθνολογικῶς ἀποβαίνει αὕτη καθαρῶς ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία μὲ ἐπίσημον θρησκείαν τὴν ὀρθόδοξον Χριστιανικὴν. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ ὁμιλουμένη καὶ ἡ γραφομένη, ἀντικαθιστᾷ δὲ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν τὴν λατινικὴν.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡρακλείου ἡ Ἑλληνικὴ κατέστη ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους. Οἱ νόμοι, τὰ διατάγματα καὶ ὅλα τὰ δημόσια ἔγγραφα συνετάσσοντο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Τὰ δὲ νομίματα, τὰ ὁποῖα ἐκυκλοφόρουσαν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἰς τὸ ἔξωτερικόν, ἔφερον ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς. Χρησις τῆς Ἑλληνικῆς ἐπίσης γίνεται εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν ἀγοράν. Ἡ λατινικὴ εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητος εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἡ λέξις Ρωμαῖος ἔπαυσε νὰ ἔχῃ ἔθνικὴν σημασίαν, μόνον δ' ὡς τιμητικὸς τίτλος ἐφέρετο ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐπίσης, ἐκτὸς τῆς ἑλληνικότητος, ἰδιαιτέρον γνώρισμα τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἡ ὀρθόδοξία. Αὕτη, ὡς θρησκευτικὸν καὶ ἔθνικὸν γνώρισμα, διακρίνει τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς χριστια-

νοὺς τῆς Δύσεως καὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς (αἱρετικοὺς) τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ἡράκλειος, « πιστὸς ἐν Θεῷ βασιλεὺς », πολεμῶν κατὰ τῶν Περσῶν, ἐνθαρρύνει τὸν στρατὸν μὲ τὸν Σταυρὸν εἰς τὴν χεῖρα, λέγων « Σταυρὸς ἐνίκησε, Σταυρὸς νικᾷ ». Ἐκτοτε οἱ πόλεμοι ἔλαβον χαρακτηριστῆρα θρησκευτικόν, δηλ. χαρακτηριστῆρα σταυροφορίας, ὃ δὲ πατριωτισμὸς τῶν Βυζαντινῶν ἐστηρίχθη εἰς τὴν θρησκείαν.

Ἡ Ἐκκλησία ἀπέκτησε μεγάλην δύναμιν, ἡ δὲ ἐπιρροή της εἶναι ἰσχυρὰ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἰδιαιτέρως σπουδαῖον ρόλον ἔπαιξεν εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὃ ὁποῖος, ἀφοῦ διὰ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων ἐχάθησαν τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας, κατέστη μεγάλη προσωπικότης.

Τὸν Ἡράκλειον θανόντα (641) διεδέχθη ὁ υἱὸς του Κωνσταντῖνος Β΄, ὃ ὁποῖος μετὰ τρεῖς μῆνας ἀπέθανε. Τοῦτον διεδέχθη ὁ υἱὸς του Κωνσταντῖνος Β΄ (641 — 668), ὀνομαζόμενος καὶ Κωνσταντῖνος Γ΄.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τούτου τὸ ἀραβικὸν κράτος ἐστερέωσε τὰς θέσεις του καὶ ὁ ὀξυδερκής χαλίφης Μωαβιᾶ κατέστησε πρωτεύουσαν τοῦ κράτους τὴν Δαμασκὸν τῆς Συρίας καὶ ἐνωρὶς κατεσκεύασεν ἰσχυρὸν στόλον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκυριάρχησεν εἰς τὴν Μεσόγειον, καταλαβὼν τὴν Κύπρον (649) καὶ Ρόδον (654).

37. Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνᾶτος
(Μικρογραφία 14ου-15ου αἰῶνος)

Ὁ τολμηρὸς οὗτος πολιτικὸς καὶ ἐπιδέξιος ὄργανωτῆς τοῦ ἀραβικοῦ κράτους, μετὰ τὴν δημιουργίαν ναυτικοῦ, ἀπέβη πολὺ ἐπικίνδυνος εἰς τὸ Βυζάντιον. Αὐτοκράτωρ τότε ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνος Β΄ Κωνσταντῖνος Δ΄, ὃ ἐπικαλούμενος Πωγωνᾶτος (668 — 685), ὅστις, διαλύσας τὰς ἐναντίον του ἐπαναστάσεις, ἐστερέωσε μὲ ταχύτητα τὴν ἐξουσίαν του.

Τὸ 673 ὁ Μωαβιᾶ μὲ ἰσχυρὸν στρατὸν εἰσέβαλεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ἐπροχώρησεν μέχρι τῆς Χαλκηδόνος, ἐνῶ συγχρόνως πολυ-ἀριθμὸς στόλος ἀνέπλευσε τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Πρωτευούσης, ἡ ὁποία ἐπολιορκήθη ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἐπὶ πέντε ἔτη (673 — 678), πλὴν τῶν χειμερινῶν μηνῶν, καθ' οὓς ὁ ἀραβικὸς στόλος κατέφυγεν εἰς τὴν Κύζικον.

Ἐπὶ τοιαύτας συνθήκας ἀνέτως παρεσκευάσθη ὁ Πωγωνᾶτος πρὸς ἀντεπίθεσιν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐκ Συρίας μηχανικοῦ Καλλινίκου, τοῦ ἐφευρέτου ὄπλου ἰσχυροτάτου, τοῦ ὑγροῦ πυρός, κατέκαυσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀραβικοῦ στόλου. Τὸ ὑγρὸν πῦρ, « θαλάσιον πῦρ », ὡς γράφουν οἱ Βυζαντινοί, συνίστατο ἐξ εὐφλέκτων οὐσιῶν, θείου, νίτρου, πετρελαίου κ.ἄ., ἐξεσφενδονίζετο διὰ σωλήνων μακρῶν καὶ προεκάλει πυρκαϊὰν εἰς τὰ ἐχθρικά πλοῖα. Ὁ Μωαβιᾶ ἐξηναγκάσθη νὰ κλείσῃ ταπεινωτικὴν εἰρήνην καὶ νὰ πληρώσῃ ἐτήσιον φόρον εἰς τὸ Βυζάντιον.

Παρὰ ταῦτα, βραδύτερον, οἱ Ἀραβες εἶχον ἐπιτυχίας ἄλλαχού καί, συμπληρώσαντες τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῆς Αἰθιοπίας, ἐκυρίευσαν τὴν Κυρηναϊκὴν, τὴν Τρίπολιν, τὴν Τύνιδα, τὸ Ἀλγέριον καὶ τὸ Μαρόκον. Τοιοῦτοτρόπως, 50 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ, οἱ Ἀραβες ἔφθασαν εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν (681).

2. Οἱ Βούλγαροι

Ἄλλο σπουδαῖον γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Πωγωνάτου εἶναι ἡ ἐγκατάστασις τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν Κάτω Μοισίαν, τὴν σημερινὴν δηλαδὴ Βουλγαρίαν, τὴν ὁποίαν ἕως τότε κατόκουν Σλάβοι γεωργοί. Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ὀνομάζουν μὲ διάφορα ὀνόματα τοὺς Βουλγάρους, Σκύθας, Μυσοῦς, Οὔννοους καὶ πολὺ βραδύτερον Βούλγαρους. Ἄλλοι ἱστορικοὶ δέχονται ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶναι τουρκικὴ φυλὴ καὶ ἄλλοι φινο-συγγρικὴ, ἐπομένως συγγενεῖς τῶν Οὔγγρων. Ἐκ τούτων ἀπεχωρίσθησαν πολλοὶ καὶ κατέκλυσαν τὴν μεταξὺ Δνειστέρου, Δουνάβεως καὶ Μαύρης θαλάσσης χώραν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν δὲ τοῦ ἡγεμόνος των Ἀσπαροῦχ κατήχοντο νοτιώτερον καὶ ἐληλάτουν τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας καὶ ἐνίστε ἔφθανον μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ αὐτοκράτωρ Πωγωνᾶτος, ἀντιληφθεὶς τὸν κίνδυνον ἦλθεν

έναντίον των εις τὸν Κάτω Λούναβιν (679), ἀλλ' ἀσθενήσας ἀπεσύρθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Ἀσπαροῦχ τὴν μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Αἴμου χώραν, ἔνθα ἴδρυσεν τὸ κράτος τοῦ ὁ Ἀσπαροῦχ, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Βάρναν. Ὅλα τὰ σλαβικὰ φύλα τῆς περιφέρειᾶς ταύτης ὑπετάγησαν καὶ ἀνεμείχθησαν μὲ τοὺς νέους κατακτητὰς, ἀποτελέσαντα ἓν ἔθνος, τὸ βουλγαρικόν, μὲ μίαν γλῶσσαν, τὴν σλαβικήν, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο νὰ ἀπασχολήσῃ εἰς τὸ μέλλον τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν καὶ μέχρι σήμερον τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Ἀσφαλῶς ὁ Πωγωνάτος, δὲν προεῖδεν ὅσον ἔπρεπεν, ὡς πολιτικός, τὸν βουλγαρικὸν κίνδυνον, ἄλλως δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἐγκατάστασιν τούτων εἰς βυζαντινὰς χώρας.

Τὸν Κωνσταντῖνον Δ' διεδέχθη ὁ υἱὸς τοῦ Ἰουστινιανὸς Β' (685 — 695), ὅστις εἶναι ὁ τελευταῖος τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, ἀληθῶς παράφρων τὸν χαρακτῆρα. Οὗτος, ἐκθρονισθεὶς καὶ ἐξορισθεὶς, ἀνέλαβε πάλιν τὴν ἀρχὴν (705 — 711) καὶ διέπραξε σωρείαν σφαλμάτων καὶ αὐθαιρεσιῶν, ἀναστατώσας ἐσωτερικῶς τὸ κράτος καὶ προκαλέσας ἐξωτερικὴν κρίσιν διὰ τῆς ἀσυνέτου πολιτικῆς του κατὰ τὸν πρὸς τοὺς Ἀραβας πόλεμον. Διὰ τοῦτο, συλληφθεὶς, ἐφονεύθη, παρὰ τὸν μέγαν σεβασμόν, τὸν ὁποῖον ἔτρεφεν ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς πρὸς τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου, ἢ ὁποῖα ἐκυβέρνησε τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐπὶ 85 ἔτη. Τοιοῦτοτρόπως ὄλως ἀδόξως ἐτελείωσεν ἡ μεγάλη δυναστεία τοῦ ἐνδόξου Ἡρακλείου.

Κατὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐβασίλευσαν οἱ ἐξῆς κατὰ σειρὰν αὐτοκράτορες : Λεόντιος (695 — 698), Τιβέριος Α' (698 — 705), Φιλιππικὸς (711 — 713), Ἀναστάσιος Β' (713 — 716) καὶ τέλος Θεοδόσιος Γ' (716 — 717). Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον κατὰ τὴν στρατιωτικῶν στάσεων, ἢ δὲ αὐτοκρατορία ἐπλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ τὴν θλιβερὰν αὐτὴν ἀναστάτωσιν καὶ τοὺς ἀναξίους αὐτοκράτορας.

Κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν στιγμήν, καθ' ἣν ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ περιέζωνον τὸ Βυζαντινὸν κράτος, παρουσιάσθη ἀνὴρ ἰκανός, ὁ Λέων Γ' ὁ Ἰσαύρος, στρατηγὸς τῶν στρατευμάτων τῆς Μ. Ἀσίας, τὸν ὁποῖον ὄλοι ἀνεγνώρισαν αὐτοκράτορα (717). Ὁ Λέων ἴδρυσεν νέον ὀνομαστὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον, τὴν λεγομένην Δυναστείαν τῶν Ἰσαύρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2ον

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ (717 — 802)

3. Λέων δ Γ' (717 — 740)

ΑΡΧΗΓΕΤΗΣ τῆς δυναστείας Λέων Γ' (717 — 740) ἦτο ἄνθρωπος μεγάλης ἀξίας, στρατηγὸς ἰκανώτατος, εὐστροφος διπλωμάτης καὶ νοῦς ὀργανωτικός. Ἡ βασιλεία τούτου εἶναι σπουδαῖος σταθμὸς ὄχι μόνον τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, διότι ἔσωσε τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἀπὸ τοὺς Ἀραβας.

Ὁ Λέων κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἰσαυρίαν, ἀλλ' ἐγεννήθη εἰς τὴν Συρίαν, διὰ τοῦτο λέγεται Συρογενής. Πρὶν γίνῃ αὐτοκράτωρ, εἶχε διακριθῆ ὡς στρατηγός. Ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον, κατώρθωσε νὰ ἐπαναφέρῃ τὰξιν εἰς τὸ Βυζάντιον, ἔνθα μεγάλη ἀναρχία ἐπεκράτει μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου. Πολλοί, ὑποτιμῶντες τὰς ἰκανότητας καὶ τὰ προτερήματα τοῦ Λέοντος, ὡς αὐτοκράτορος, ἐπεχείρησαν κινήματα κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντα ἀπέτυχον οἰκτροτάτα.

38. Λέων Γ' δ Ἰσαυρὸς
(Μικρογραφία 14ου-15ου αἰῶνος)

Ἐκτὸς τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν ἡ μεγάλη

μορφή του Λέοντος, και άλλο σημαντικώτερον κατόρθωμα αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀπόκρουσις τῶν Ἀράβων.

Ὅταν ὁ Λέων ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, οἱ Ἀραβες εὗρισκοντο εἰς τὴν πόλιν Πέργαμον, μετ' ὀλίγους δὲ μῆνας ἔσπευδον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ πολλὴν στρατὸν (περὶ τὰς 80.000) και ἐπολιόρκουν τὴν Πρωτεύουσαν κατὰ ξηρὰν. Ὀλίγον χρόνον κατόπιν ἔφθασε και ἀραβικὸς στόλος ἐκ 1.800 πλοίων και οὕτω ἡ πολιορκία γίνεται και ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Οἱ Ἀραβες προητοιμάζοντο πρὸ πολλοῦ και θὰ ἐπετύγγανον τὸν σκοπὸν των, ἐὰν δὲν εἶχε τὴν ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὰς στιβαρὰς χεῖράς του ὁ Λέων. Ἡ πολιορκία παρετάθη ἐπὶ ἓν ἔτος, διαρκούντος τοῦ ὁποῖου κατέφθανον ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν συνεχῶς νέαι ἐνισχύσεις. Τότε ὁ Λέων κατώρθωσε νὰ προκαλέσῃ τὴν λιποταξίαν τῶν χριστιανῶν, τῶν ὑπηρετούντων εἰς τὸν ἀραβικὸν στόλον, μὲ συνεχῆ δὲ χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρὸς νὰ καύσῃ τὰ περισσότερα πλοῖα τῶν Ἀράβων, ὅσα δὲ ἀπέμειναν τὰ κατέστρεψεν ἢ φοβερὰ τρικυμία. Παραλλήλως ὁ ἀραβικὸς στρατὸς ἐνίκηθη και κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Ἀραβες, μετὰ τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν και κατὰ ξηρὰν και κατὰ θάλασσαν, ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ περιωθέντα πλοῖα και ἀνεχώρησαν.

Ἡ ἀπόκρουσις τῶν Ἀράβων εἶναι μέγα κοσμοϊστορικὸν γεγονός, διότι ἐσώθη ὄχι μόνον τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἀλλὰ και ἡ Εὐρώπη ὁλόκληρος ἀπὸ τὸν Ἰσλαμισμὸν. Ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἡ μεγάλη αὐτὴ νίκη τοῦ Λέοντος, ὁ δὲ Λέων δύναται ν' ἀνακηρυχθῆ ὁ Μιλτιάδης τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ και ὁ σωτὴρ τῆς Εὐρώπης. Ὀλίγα ἔτη βραδύτερον, οἱ Ἀραβες προωθούμενοι ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν, τὴν ὁποῖαν εἶχον καταλάβει ἀπὸ τὸ 711, διέσχισαν τὰ Πυρηναῖα και εἰσῆλθον εἰς τὴν Γαλλίαν. Τότε ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Κάρολος Μαρτέλος ἐνίκησε τὸ 732 παρὰ τὸ Πουατιέ (Poitiers) τοὺς Ἀραβας και κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὀριστικῶς ἀνεκόπη ἡ πρόοδος τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Δύσιν, οὗτοι δὲ περιορίσθησαν ἔκτοτε εἰς τὴν Ἰσπανίαν.

Οἱ Εὐρωπαῖοι ἱστορικὸι θαυμάζουν και ἐξαίρουν τὴν νίκην τοῦ Μαρτέλου, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται και ἡ νίκη τοῦ Λέοντος, ὅστις ἀνέκοψε τὸν κύριον ὄγκον τῶν Ἀράβων, ἡ δὲ Κωνσταντινουπόλις ἐπὶ σειρὰν ἑτῶν ἀντέστη εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν νεοφωτιστικῶν Μουσουλμάνων, διαφυλάξασα τὸν Χριστιανισμὸν και τὸν Ἑλληνικὸν

πολιτισμόν. Καί σήμερον ἀκόμη ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ψάλλουσα τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον, τιμᾷ τοὺς τρεῖς μεγάλους ἥρωας, Ἡράκλειον, Κωνσταντῖνον Δ' καὶ Λέοντα Γ', ὡς σωτήρας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Εἰς τὸ μέλλον οἱ Ἀραβες οὐδέποτε ἐπεχείρησαν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἤρκοῦντο μόνον εἰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, διότι εἶχον μάθει εἰς τὰ λάφυρα καὶ ἦτο δύσκολον νὰ μείνουν ἤσυχοι. Διὰ τοῦτο, ὁ μὲν βυζαντινὸς στόλος συνεχῶς κατεδίωκε τοὺς Ἀραβας πειρατὰς τῆς Μεσογείου, ὁ δὲ Λέων, ὅπως περιορίσῃ τὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἐπιδρομὰς, ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τῶν Ἀράβων μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀναγορεύσει συμβασιλέα του. Εἰς σκληρὰν μάχην ἐνικήθησαν οἱ Ἀραβες καὶ ἐφρονεύθη ὁ γενναῖος αὐτῶν ἀρχηγός, ὁ δὲ Λέων μὲ τὸ σημαντικόν του κατόρθωμα ἀπήλλαξε τὴν Μ. Ἀσίαν ὀριστικῶς ἀπὸ τοὺς Ἀραβας.

Μετὰ ταῦτα, ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἠσύχασεν, ἀλλ' ἐπεδόθη ἐντατικῶς εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἀνασυγκρότησιν τοῦ κράτους καὶ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν συνόρων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ Λέων παρετήρησεν, ὅτι οἱ στρατηγοὶ μεγάλων « θεμάτων » ἀπέβαινον πολλάκις ἐπικίνδυνοι καὶ ἐστασίαζον κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, περιορίσῃ τὴν ἔκτασιν τῶν θεμάτων καὶ ἠὔξησε τὸν ἀριθμὸν τούτων.

Μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Ἀράβων ἀφωσιώθη ὁ Λέων εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ στρατοῦ, εἰς τὴν τακτοποίησιν τῶν οικονομικῶν καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον μεταβολὴν τῆς νομοθεσίας. Ἡ ἀνάμιξις ὁμῶς αὐτοῦ εἰς τὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἐπεχείρησε νὰ μεταρρυθμίσῃ κατὰ τὴν ἰδικήν του ἀντίληψιν, τὸν ἔβλαψε. Διὰ τοῦτο οἱ σύγχρονοὶ του ἱστοριογράφοι, μοναχοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἠμαύρωσαν τὴν εἰκόνα τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ καὶ πολιτικοῦ ἀνδρός, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐμεγαλοποίησαν τὰ σφάλματά του.

4. Κωνσταντῖνος ὁ Ε' (740 — 755)

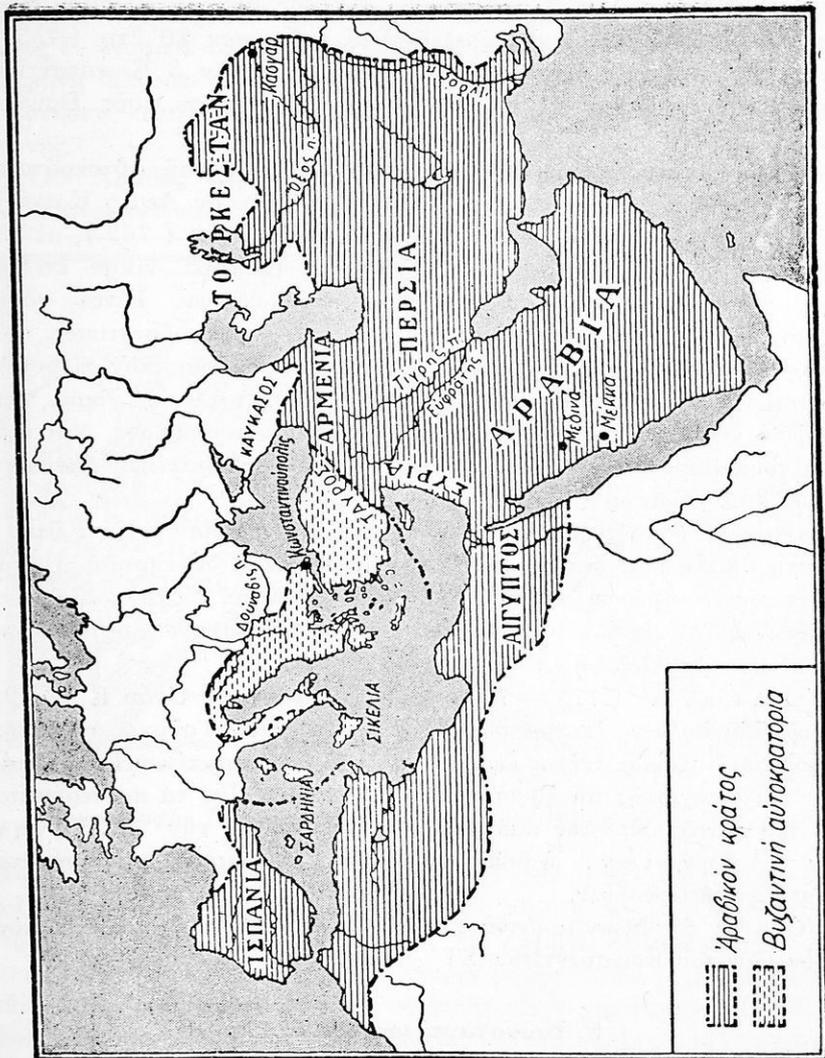
Τὸν Λέοντα θανόντα (740) διεδέχθη ὁ υἱὸς του καὶ συμβασιλεὺς ἦδη ἀπὸ τοῦ 720 Κωνσταντῖνος. Οὗτος ἐνυμφεύθη τὴν κόρην τοῦ ἡγεμόνος τῶν Χαζάρων Τούρκων ἀπὸ πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν σκοπὸν, ἦτοι νὰ διαδοθῇ ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τοὺς Χαζάρους καὶ νὰ

χρησιμοποιηθῶν οὔτοι κατὰ τῶν Ἀράβων. Τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος ἦσαν πολὺ δύσκολα, διότι ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρός του ἐπανεστάτησε καὶ κατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ ἓν ἔτος, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος εὗρισκετο μακρὰν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμως ἔδειξε θάρρος καὶ πείσμα καὶ ἔγινε πάλιν κύριος τοῦ θρόνου. Ὡς αὐτοκράτωρ ἔδειξε μεγάλα προτερήματα καὶ στρατηγικὰς ἰκανότητας, διότι διεξήγαγεν ἐνδόξως δύο πολέμους, κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων.

Οἱ Ἀραβες, μετὰ τὴν ἥττάν των εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (718) καὶ εἰς τὸ Πουατιέ (732), παρέμειναν μέχρι τῶν Πυρρηναίων, καταλαβόντες τῆς Ἰσπανίας τὸ μεγαλύτερον μέρος. Εἰς τὰ ὄρη διεσώθησαν ὀλίγοι Χριστιανοί, οἱ πλεῖστοι ἐξισλαμίσθησαν καὶ ὡς νεοφώτιστοι ἔγιναν φανατικώτεροι τῶν Ἀράβων. Μετὰ ταῦτα ἤρχισαν ἐμφύλιοι ἀγῶνες μεταξὺ τῶν Ἀράβων, ἀνετράπη ἡ παλαιὰ δυναστεία, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ πρίγκιψ Ἀβδουρραχμὰν ἐσχημάτισε τὸ Ἀραβικὸν κράτος εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἡ νέα δυναστεία τῶν Ἀβασιδῶν μετέφερε τὴν πρωτεύουσαν ἐκ Δαμασκοῦ εἰς τὴν Βαγδάτην, ἐπὶ τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ, καὶ ἴδρυσεν νέον κράτος. Βραδύτερον ἐσχηματίσθη τρίτον ἀραβικὸν κράτος, με πρωτεύουσαν τὸ Κάϊρον.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπωφελοῦμενος τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν τῶν Ἀράβων, εἰσέβαλεν εἰς τὸ ἀραβικὸν κράτος καὶ ἐκυρίευσεν μέρος τῆς Συρίας καὶ τὴν Κύπρον καὶ ἐπροχώρησε νικητὴς μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ τῆς Ἀρμενίας. Ὁ Κωνσταντῖνος κατὰ τὰς ἐκστρατείας του ταύτας δὲν ἐνδιέφερετο νὰ καταλάβῃ μόνον πόλεις, ἀλλὰ νὰ διαλύσῃ ἐπικίνδυνα στρατιωτικὰ σημεῖα τῶν Ἀράβων καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὰ βυζαντινὰ σύνορα, ὥστε εἰς τὸ ἔξῃς νὰ μὴ εἰσβάλλουν ἐπιδρομεῖς. Πράγματι ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔγινεν ἡ καλύτερα ὁχύρωσις τῶν συνόρων. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεράτωσε νικηφόρος τὸν κατὰ τὸν Ἀράβων πόλεμον (756), χάρις εἰς τὴν στρατιωτικὴν του ἰκανότητα περισσότερον παρὰ εἰς τὴν ὑπαρξίν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν εἰς τὸ ἀραβικὸν κράτος.

Ἐνδοξότερος ὑπῆρξεν ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Βουλγάρων. Μέχρι τοῦ Λέοντος Γ' οἱ Βούλγαροι ἦσαν συνήθως φίλοι τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἐπολέμησαν μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Ἀράβων κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (717 — 718). Ἐπὶ Κωνσταντίνου

II. Χάρτης του αραβικού κράτους κατά το 750 μ.Χ.

όμως αρχίζουν οί πόλεμοι, οί όποιοί έμελλον έπί αιώνας νά διαρκέσουν μεταξύ Βυζαντίου και Βουλγάρων. Οί Βούλγαροι ήρχισαν μέ επιδρομάς και ληστείας, ό Κωνσταντίνος ανέλαβε μακρόν πόλεμον έναντίον των, ό όποίος μέ μικρά διαλείμματα διήρκεσεν 20 έτη (755 — 775). Έννέα φοράς έξεστράτευσεν έναντίον αυτών ό Κωνσταντίνος και μέ τήν έπιμονήν και τόν ήρωϊσμόν του ένίκησε τούς Βουλγάρους.

Πρό πάντων άξιωμαχόμενοι είναι αί νίκαι του άυτοκράτορος παρά τó φρούριον τών Μ α ρ κ ε λ λ ω ν (σήμερον Δεμλε Καπού), νοτίως του Αΐμου, τó 759, και εις τήν ' Α γ χ ί α λ ο ν (762), μέ τήν βοήθειαν του στόλου. Διά τήν τελευταίαν μάλιστα νίκην έτέλεσε μεγαλοπρεπή θρίαμβον εις τήν Κωνσταντινούπολιν. Είναι χαρακτηριστική ή έπιμονή του Κωνσταντίνου νά νικήση όριστικώς τούς Βουλγάρους, διότι διέγνωσε καλώς πρώτος τόν βουλγαρικόν κίνδυνον. Δύναται νά όνομασθῆ και αυτός Β ο υ λ γ α ρ ο κ τ ό ν ο ς , διότι, έπιχειρήσας έννέα έξστρατείας, κατά τó πλείστον νικηφόρους, κατετρόπωσε τούς Βουλγάρους. Κατά τήν τελευταίαν έξστρατείαν άπέθανεν ό ίδιος ό άυτοκράτωρ (775).

Όταν δέ βραδύτερον ό βασιλεύς τών Βουλγάρων Κ ρ ο υ μ ο ς κατέστη άπειλητικός διά τó Βυζάντιον, τόσον είχε διατηρηθῆ ή άνάμνησις τών νικηφόρων πολέμων του Κωνσταντίνου, ώστε πολλοί τών κατοίκων ήλθον εις τόν τάφον του λέγοντες « *ανάστηθι και βοήθησον τῆ πολιτεία άπολλυμένη* » (Θεοφάν. 1,501).

Ό Λ έ ω ν Δ ' (775 — 780), υίός του Κωνσταντίνου Ε', άνήλθεν εις τόν θρόνον, έπονομασθείς Χάζαρος (ήτοι Τοῦρκος) έκ τῆς μητρός του Χαζάρας. Οῦτος ώρίσθη υπό του Κωνσταντίνου Ε' ώς διάδοχος και συνεχιστής του έργου του. Ό Λέων δέν είχε τά προτερήματα ούτε του πατρός ούτε του πάππου του. Ένυμφεῦθη τήν Ε ί ρ ή ν η ν τ ῆ ν ' Α θ η ν α ί α ν , ή όποία είχε πολλά πνευματικά προτερήματα και μεγάλην φιλοδοξίαν.

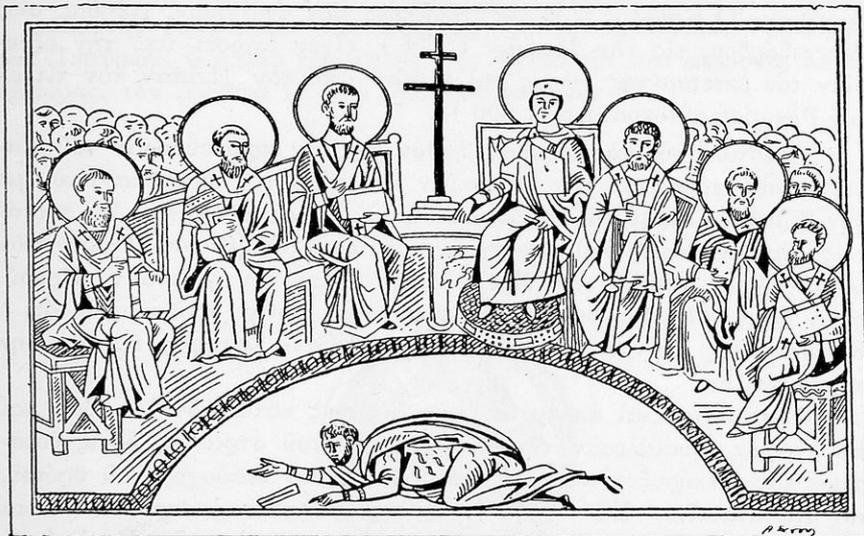
Ό Λέων άπέθανεν αϊφνιδίως (780), άλλ' είχεν ανακηρύξει τόν μικρόν υίόν του Κωνσταντίνον ΣΤ' συμβασιλέα.

5. Κωνσταντίνος ό ΣΤ'

Οῦτος έγεννήθη βασιλεύοντος του πατρός του, δι' δ και εκλήθη

Πορφυρογέννητος, όταν δὲ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἦτο ἀνήλικος καὶ τὸν ἐπετρόπειεν ἡ μήτηρ του Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία. Αὕτη ἦτο γυνὴ φιλόδοξος καὶ ἰσχυροῦ χαρακτῆρος, κατώρθωσε δὲ νὰ κυβερνήσῃ τὸ κράτος ἐν ὀνόματι τοῦ υἱοῦ της. Ὁ στρατὸς δὲν τὴν ἠγάπα, δι' αὐτὸ δὲ ἡ Εἰρήνη διέλυσε τὰ τάγματα τῶν παλαιμάχων στρατιωτῶν καὶ ἀντικατέστησεν αὐτὰ μὲ νεοσυλλέκτους, ἀφωσιωμένους εἰς τὸν θρόνον της.

Οἱ Ἄραβες τῆς Μεσοποταμίας, μαθόντες ὅτι γυνὴ κυβερνᾷ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἤρχισαν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

39. Κωνσταντῖνος ΣΤ'

(Μικρογραφία 10ου αἰῶνος τῆς ἐν τῇ Ρώμῃ Βατικανῆς Βιβλιοθήκης)

Ἄφοῦ δὲ ἐλελάτησαν τὸν τόπον, ἔφθασαν πάλιν εἰς τὴν Χρυσόπολιν, ἀπέναντι τῆς πρωτευούσης. Ἡ Εἰρήνη δὲν εἶχεν ἀξιόμαχον στρατὸν νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσῃ καὶ ὑπεχρεώθη νὰ συνάψῃ ταπεινωτικὴν εἰρήνην καὶ νὰ πληρώσῃ ἐτήσιον φόρον (783). Ἡ ταπείνωσις αὕτη ἔθιξε τοὺς στρατιωτικούς, οἱ ὁποῖοι εἶχον παραγκωνισθῆ ἀπὸ τὴν βασιλομήτορα καὶ εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὴν μνήμην τοῦ Κωνσταντίνου Ε' καὶ τῶν ἱκανῶν στρατηγῶν του.

Ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ ἐγκατεστημένοι ὡς ποιμένες Σλάβοι

ἐκινήθησαν πρὸς ἀνταρσίαν καὶ ἡ Εἰρήνη ἀπέστειλε τὸν Σ τ α υ ρ ᾶ - κ ι ο ν στρατηγόν, ὅστις ὑπέταξε πάντας εὐκόλως, ἠγχαλώτισε πολλοὺς καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ πληρώνουν φόρον ὑποτελείας, πολλὰ δὲ λάφυρα ἔφερεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἐτέλεσε θρίαμβον.

Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀράβων ἀνευώθησαν βραδύτερον καὶ ἀπέβησαν περισσότερον καταστρεπτικάι. Τῶν Βουλγάρων ὁμοίως ὑπὸ νέον ἱκανὸν βασιλέα, τὸν Κ ἄ ρ δ α μ ο ν, ἐπανήρχισαν ἀπειλητικώτεραι αἱ ἐπιδρομαὶ. Ἡ Εἰρήνη τότε ἐστράφη πρὸς τὴν Δύσιν, ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν. Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας, βασιλεὺς τῶν Φράγκων, νικήσας τοὺς Λογγοβάρδους εἰς τὴν Παβίαν (774), εἶχεν ἐνώσει ὑπὸ τὴν ἔξουσίαν του ἐκτεταμέναις χώραις καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Πάπαν τὸν τίτλον τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος (800).

Ἀπεσταλμένοι τῆς Εἰρήνης ἦλθον εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Καρόλου καὶ ἐπρότειναν τὴν μνηστείαν τοῦ υἱοῦ τῆς Κωνσταντίνου μὲ τὴν Ἐρυθρῶ, κόρην τοῦ Καρόλου. Ὁ Κάρολος ἐδέχθη τὰς προτάσεις τῆς μνηστείας καὶ ἐκράτησεν εἰς τὴν αὐλήν του Βυζαντινὸν λόγιον, ὅπως διδάξῃ τὴν Ἐρυθρῶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Βραδύτερον ὅμως ἡ Εἰρήνη διέλυσε τὴν μνηστείαν αὐτήν, φοβουμένη, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος μὲ τὸν γάμον αὐτὸν θὰ ἐγίνετο ἰσχυρὸς καὶ θὰ τὴν παρηγκώνιζεν.

Αἱ στρατιωτικαὶ ἀποτυχίαι τῆς Εἰρήνης κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ Βουλγάρων προεκάλεσαν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐστάσασε καὶ ἀνεκήρυξεν αὐτοκράτορα τὸν νόμιμον διάδοχον τοῦ θρόνου, τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ' (790). Οὗτος ἀνέλαβεν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τελικῶς συνέτριψε τὸν στρατὸν τῶν Βουλγάρων παρὰ τὸ φρούριον Μ α ρ κ ἔ λ λ α ς (792).

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ὁμοίαζεν ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα πρὸς τὴν μητέρα του, εἶχεν ἀγαθότητα καὶ ἐδέχθη τὴν μητέρα του καὶ πάλιν εἰς τὸ Παλάτιον, ἣ ὁποία, ἄκαρδος καὶ φιλόδοξος, ὡς ἦτο, ἐξεμεταλλεύθη ἐκραγεῖσαν ἐναντίον τοῦ υἱοῦ τῆς ἐπανάστασιν. Ἀποτέλεσμα ταύτης ἦτο νὰ συλληφθῇ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ νὰ τυφλωθῇ εἰς τὴν Π ο ρ φ ῦ ρ α ν, εἰς τὸ δωμάτιον δηλ. τῶν ἀνακτόρων, ὅπου ἐγενῶντο οἱ πορφυρογέννητοι. Οὕτω κατώρθωσεν ἡ Εἰρήνη νὰ ἀνέλθῃ καὶ πάλιν εἰς τὸν θρόνον (797).

Γεγονὸς περιεργον ἔμελλε νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ τέλος τῆς Εἰρήνης.

Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας, μετὰ τὴν στέψιν του (800) ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος, ἐσκέφθη νὰ ἐνώσῃ τὴν Ἀνατολὴν μετὰ τῆς Δύσεως καὶ νὰ ὀνομασθῇ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων. Ἀντὶ νὰ πολεμήσῃ, ἐπέδιωξε τὴν ἔνωσιν διὰ γάμου μὲ τὴν Εἰρήνην καὶ πρὸς τοῦτο ἐστειλε πρέσβεις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ φιλόδοξος βασίλισσα θὰ ἐδέχετο τὸν γάμον. Ἀλλὰ τότε οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ τοῦ κράτους ἐφοβήθησαν, μήπως διὰ τοῦ γάμου αὐτοῦ ὑποταγῇ ἡ αὐτοκρατορία εἰς τὴν Δύσιν, διωργάνωσαν στάσιν ἐναντίον της, τὴν καθήρεσαν καὶ τὴν ἐξώρισαν εἰς τὴν Λέσβον, ὅπου ἀπέθανεν ἀδόξως (802).

Μὲ τὴν ἐκθρόνισιν τῆς Εἰρήνης ἐξέλιπεν ἡ ἑνδοξος δυναστεία τῶν Ἰσαύρων, ἡ ὁποία ἔδωκεν εἰς τὸν Βυζάντιον δύο λαμπροὺς αὐτοκράτορας, τὸν Λέοντα Γ' καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ε'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3ον

ΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 802 - 867 ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

6. Οί από τοῦ 802 - 813 αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου

ἘΤΑ τὴν δυναστείαν τῶν Ἰσαύρων, ἀπὸ τοῦ 802 - 867, δηλ. ἐπὶ 64 ἔτη, ἐβασίλευσαν ἕξ βασιλεῖς, οἱ ὅποιοι δὲν ἀνήκουν εἰς καμμίαν δυναστείαν. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ συνέβησαν σημαντικὰ γεγονότα, τόσον ἐσωτερικὰ ὅσον καὶ ἐξωτερικὰ.

Οἱ στασιασταί, οἱ ἐκθρονίσαντες τὴν Εἰρήνην, ἐξέλεξαν αὐτοκράτορα τὸν Νικηφόρον, λογοθέτην τοῦ Γενικοῦ, δηλ. ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν, ὅπως λέγομεν σήμερον.

Ὁ Νικηφόρος Α΄ (702 — 811) εἶχε μεγάλην πείραν εἰς τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα καὶ ἦτο ἡγεμὼν εὐφυῆς καὶ δραστήριος. Μὲ διάφορα οἰκονομικὰ μέτρα ἐφρόντισε νὰ ἀυξήσῃ τὸν πλοῦτον τῆς χώρας. Ἐφορολόγησε τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ κτήματα καὶ διὰ τοῦτο ἐπέσυρεν ἐναντίον του τὸ μῖσος τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι πολ- λάκις μὲ τὰς ἐπεμβάσεις των ἐκλόνιζον τὸ κῦρος τοῦ κράτους.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σπουδαιότερα μονὴ ἦτο ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴ τοῦ Στουδίου. Τὸ κῦρος τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Θεοδώρου Στουδίτου ἦτο μέγα, δι' ὃ καὶ ἐξήτησε τὴν γνώμην τούτου ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος περὶ τοῦ καταλλήλου προσώπου, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ τὸν κενὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ὁ Θεόδωρος προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας, ὠργάνωσε διὰ πρώτην φορὰν τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, ἡ ὁποία ἐβοήθησε τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων, συνεκέντρωσε πολλὰ χειρόγραφα ἀρχαίων καὶ χριστιανῶν συγγραφέων καὶ διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἠυκόλυνε τὴν διάδοσιν αὐτῶν.

Ἡ μονὴ αὕτη ἀπέβη κέντρον τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν οἰκονομικῶν μέτρων τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ δὲ Θεόδωρος ἐκίνει κατ' αὐτοῦ τοὺς μοναχοὺς.

Οἱ Στουδίται ἦσαν μαχητικοὶ καὶ ἀκαμπτοὶ, ἐπίμονοι εἰς τὸ νὰ ἐπιβάλλουν τὰς γνώμας των. Ἀλλὰ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος, ὄχι ὀλιγώτερον ἀποφασιστικὸς, ἔλαβε δραστήρια μέτρα, διεσκόρπισε τοὺς μοναχοὺς καὶ τὸν ἠγούμενον τῆς μονῆς ἐξώρισεν.

Ἐκτὸς τῶν μέτρων τούτων διὰ τὴν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ εὐημερίαν, ὁ Νικηφόρος, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του, ἀπησχολήθη μὲ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀράβων. Ἐπειδὴ ἠρνήθη νὰ πληρώσῃ τὸν φόρον τὸν συμφωνηθέντα ἐπὶ τῆς Εἰρήνης, ὁ χαλίφης τῶν Ἀράβων τοῦ ἐκήρυξε τὸν πόλεμον. Ὁ αὐτοκράτωρ, ἐκστρατεύσας κατ' αὐτῶν ἠτύχησε καὶ ἠναγκάσθη νὰ δεχθῆ εἰρήνην μὲ ὄρους περισσότερον ταπεινωτικούς. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἀπέθανεν ὁ χαλίφης Ἀρῶν Ἀρσίνδ (809) καὶ τὸ Βυζάντιον ἠσύχασε, τοὺς δὲ ὄρους δὲν ἐξεπλήρωσεν.

Ἄλλο σπουδαῖον γεγονός ἐστὶν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Νικηφόρου κατὰ τῶν Βουλγάρων, διότι οὗτοι, ὑπὸ τὸν ἰκανώτατον ἀρχηγὸν Κροῦμον, εἶχον πολὺ ἐπεκτείνει τὸ κράτος των. Τὸ 809 ὁ Νικηφόρος ἀνέλαβεν ἐκστρατείαν κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ὑπεχώρησε μὲ σημαντικὴν ἀπώλειαν στρατοῦ.

Τὸ 811 ὁ Νικηφόρος ἐπεχείρησε δευτέραν ἐκστρατείαν, ἀφοῦ παρεσκευάσθη δεόντως. Παρέλαθε μαζί του τὸν γαμβρόν του Μιχαήλ Παγκαβὲν καὶ τὸν υἱόν του Σταυράκιον καὶ «πάντας τοὺς πατριζίους καὶ ἄρχοντας», προφανῶς διὰ νὰ δώσῃ μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ θάρρος εἰς τὸν στρατόν.

Παρέταξεν εἰς τὴν μάχην καὶ «τῶν ἀρχόντων τὰ τέκνα ἀπὸ δεκαπέντε ἐτῶν καὶ ἐπάνω», τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὴν σωματοφυλακὴν τοῦ υἱοῦ του, μὲ τὸ νέον ὄνομα Ἰκανᾶτοι. Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς εἶχεν ἐπιτυχίαν καὶ εἰς δύο συμπλοκάς ἐφόνευσε πολλοὺς Βουλγάρους, κατόπιν δὲ ἐτόρπη ἀνοήτως εἰς λεηλασίας, νομίσας ὅτι ἦτο νικητὴς. Ὁ Κροῦμος, ἐπιτεθεὶς ἐναντίον τοῦ Νικηφόρου αἰφνιδίως, ἐπέφερε μεγάλας ζημίας εἰς τὸν βυζαντινὸν στρατόν· ὁ ἴδιος ὁ Νικηφόρος ἐφονεύθη καὶ ὁ υἱὸς του Σταυράκιος ἐπληγώθη. Ἡ καταστροφὴ αὕτη ἦτο μεγάλη καὶ προεκάλεσεν ἀναταραχὴν τοῦ λαοῦ.

Ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐβοήθησε τότε νὰ ἐκλεγῆ αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαὴλ Α΄ Ραγκαβῆς (811 — 813), ἀφοῦ ἐζήτησεν ἔγγραφον ἰδιόχειρον «περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως», ὅτι δηλ. δὲν θὰ βάρη τὰς χεῖράς του εἰς αἷμα χριστιανῶν καὶ ὅτι θὰ σέβεται τοὺς μοναχοὺς καὶ κληρικούς. Ὁ Μιχαὴλ ἦτο ἀνίκανος νὰ ἀποκρούσῃ τὸν Κροῦμον, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν ἐπιδρομῶν του ἔφθασεν εἰς τὴν Βερσινικίαν, παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν (813). Ὁ Κροῦμος ἐδῶ ἐνίκησε τὸν ἀδέξιον Μιχαὴλ καὶ ἐβάδιζεν ἤδη πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν ἤλπιζε νὰ καταλάβῃ. Ὁ Μιχαὴλ ἀπεσύρθη εἰς μοναστήριον, ἀφοῦ προηγουμένως ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἱκανὸν στρατηγὸν Λέοντα, τὸν λεγόμενον Ἀρμένιον, ν' ἀναλάβῃ τὸν θρόνον καὶ τὸν ἀγῶνα.

7. Λέων Ε΄ ὁ Ἀρμένιος (813 - 820)

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Λέοντος, ὁ Κροῦμος μὲ πεζικὸν καὶ ἵππικὸν στράτευμα ἦλθε πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐτέλει θυσίας εἰς τοὺς βουλγαρικοὺς θεοὺς. Ὁ Λέων ἀνασυνέταξε τὸν στρατὸν του καὶ διέλυσε τὰ πρὸ τῆς πρωτεύουσῃς βουλγαρικὰ σίφη, τὰ ὁποῖα διεσκορπίζοντο εἰς τὰ περὶχωρα πρὸς εὐρεσιν τροφῶν. Κατόπιν ἀνέλαβεν ὀρμητικὴν ἐπίθεσιν, ἐπροχώρησε καὶ κατέλαβε τὴν πόλιν Μεσημβρίαν, πλησίον τῆς ὁποίας συνῆψε περιφημὸν μάχην (813), καθ' ἣν ἐνίκησε καὶ κατέστρεψε τελείως τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν. Ὁ Κροῦμος ἐπληγῶθη κατὰ τὴν μάχην καὶ ἀπέθανε βραδύτερον ἀπὸ τὸ τραῦμα. Τὸ στρατόπεδον τῶν Βουλγάρων, μὲ ὅλα τὰ λάφυρα καὶ τοὺς Ἑλληνας αἰχμαλώτους, περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ.

Ὁ Λέων συνῆψεν εἰρήνην τριακονταετῆ (814) μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Κροῦμου Ὁμουρτάγ, καθορισθέντων τῶν συνόρων τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐφρόντισε νὰ ἐπουλώσῃ τὰς πληγὰς ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου καὶ ἀνήγειρεν ἐκ βάρων διαφόρους καταστραφείσας πόλεις. Διωργάνωσε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους καὶ ἐφήρμοσεν αὐστηρὰν δικαιοσύνην. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ὁ ἴδιος μετέβαινεν εἰς τὰ δικαστήρια, καὶ «πολλὰς τῶν κρίσεων ἐξεπέραινεν» αὐτοπροσώπως.

Ὁ Λέων, ἐξαιρετος κυβερνήτης καὶ στρατηγός, κακῶς ἀνεμείχθη

εις τὸ ζήτημα τῶν εικόνων καὶ προεκάλεσεν ἀντίδρασιν κατ' αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἐξεμεταλλεύθη ὁ ἄλλοτε συνεργάτης τοῦ Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς καὶ φίλοι αὐτοῦ ἐφόνευσαν τὸν Λέοντα, ἐνῶ ἔψαλλεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνακτόρων τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων.

Ἀμέσως ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαὴλ Β' ὁ Τραυλὸς (820 — 829), ὁ ὁποῖος κατήγετο ἀπὸ τὸ Ἀμόριον τῆς Φρυγίας, ἦτο καλὸς στρατηγὸς καὶ ἄνθρωπος νοήμων, μὲ ἄστατον ὅμως χαρακτῆρα καὶ χωρὶς ἠθικὰς ἀρχάς.

Σπουδαιότατον γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Β' ἦτο ἡ στάσις τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ Καπαδόκη, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Ε', ἀπῆτει τὸν θρόνον. Ὁ Θωμᾶς, κατορθώσας νὰ εὔρη χρήματα, ὠργάνωσε τὸ κίνημά του, παρασύρας κατὰ τοῦ Μιχαὴλ ὅλους τοὺς δυσηρεστημένους στρατιώτας, φορολογουμένους, δούλους, πρὸ πάντων δὲ τοὺς εἰκονοφίλους. Ὁ Θωμᾶς δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ συνεννοηθῇ καὶ μὲ τὸν χαλίφην τῶν Ἀράβων καὶ κατὰ συναίνεσιν τούτου ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας.

Κατόπιν ὁ Θωμᾶς μὲ πολλὴν στρατὸν καὶ στόλον ἦλθε κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν ἐπολιόρησεν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θάλασσης, ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ καταληφθῇ.

Ὁ Μιχαὴλ ἀπεποιήθη γενναιοφρόνως τὰς προτάσεις ἐπικουρίας τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Ὁμουράγ, ὅστις ἐν τούτοις πρὸς λαφυραγωγίαν ἐπετέθη κατὰ τοῦ Θωμᾶ ἐκ τῶν νῶτων, ἐνῶ ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν τοῦ Μιχαὴλ ἐνίκων τὸν Θωμᾶν. Ὁ Θωμᾶς, συλληφθεὶς, ἐφυλακίσθη καὶ ἐφονεύθη. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη, διαρκέσασα περισσότερον τῶν δύο ἐτῶν (821 — 823), ἔβλαψε μεγάλως τὸ κράτος καὶ πρὸ πάντων τὸ ναυτικὸν τοῦ Αἰγαίου.

Ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ στόλου ἐπωφελήθησαν οἱ Ἀραβες τῆς Ἰσπανίας, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων Σαρακηνοὶ καὶ Ἀγαρηνοί.

Σαρακηνοὶ περίπου 15.000 ἦλθον εἰς τὴν Αἴγυπτον πρὸς ἀναζήτησιν καλυτέρας τύχης. Ἐκδιωχθέντες ὅμως ἐκεῖθεν, ἐστράφησαν πρὸς τὴν Κρήτην, τὴν ὁποίαν κατέλαβον σχεδὸν ἀμαχητὶ (824). Ἐκτίσαν οἱ Ἀραβες τὴν πρωτεύουσάν των Χάνδακα, τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον, καὶ ἱδρυσαν ἀνεξάρτητον ἀραβικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον διετηρήθη μέχρι τοῦ 961, δηλ. ἐπὶ 140 περίπου ἔτη. Οἱ Ἀραβες ἐξισλάμισαν πολλοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἀπέβησαν μὲ τὰ πειρατικά

των πλοῖα ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τοῦ Αἰγαίου, καταστρέφοντες τὸ ἐμπορίον τῆς Μεσογείου.

Ὁ Μιχαὴλ Β' ἔστειλε στόλον εἰς τὴν Κρήτην, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Δαμιανόν, ὅστις ἐφονεύθη καὶ οὐδὲν κατώρθωσε (825). Καὶ δευτέραν φορὰν ὁ στόλος τοῦ Βυζαντίου, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Κ ρ α - τ ε ρ ὀ ν , οὐδὲν ἐπέτυχεν. Ἄλλοι Ἄραβες, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς Β. Ἀφρικῆς, κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Σικελίας καὶ ἤρχισαν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν μέχρι τῆς Ρώμης. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὐρίσκετο τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Μιχαὴλ καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱὸς του Θεόφιλος .

8. Θεόφιλος (829 - 842) καὶ οἱ διάδοχοί του

Οὗτος ὑπῆρξε πολὺ δίκαιος αὐτοκράτωρ καὶ διὰ τοῦτο ὡς ὑπόδειγμα δικαστοῦ ἀνεφέρετο μετὰ τοῦ Αἰακοῦ καὶ Μίνωος. Καμμία δίκη ἐκκρεμῆς δὲν ὑφίστατο, διότι τὰ δικαστήρια ἐξεδίκαζον ταχέως καὶ δικαίως τὰς δίκας, ἐκ φόβου μὴ περιέλθῃ εἰς γῆρα τῶν Θεοφίλου ἀδικίαι τις. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοφίλου παρατηρεῖται ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἀκμὴ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας.

Ὁ Θεόφιλος διεκρίθη ὁμοίως διὰ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὰ Γράμματα. Οἱ διδάσκαλοί του Ἰωάννης Γραμματικὸς καὶ Λέων ὁ Μαθηματικὸς καὶ ἀκόμη ὁ εἰκονόφιλος Μεθόδιος ἦσαν πάντοτε εὐπρόσδεκτοι εἰς τὸ Παλάτιον διὰ τὴν σοφίαν των. Ὁ αὐτοκράτωρ διωργάνωσε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας, τὸ ὁποῖον ἀνέδειξεν ἄνδρας περιωμῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Γραμμάτων.

Παρὰ τὴν πνευματικὴν του καλλιέργειαν καὶ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὰ Γράμματα καὶ τὰς Τέχνας ὁ Θεόφιλος παρέμεινε τὸν χαρᾶκτιῆρα δῆξ καὶ τραχὺς. Εἶναι γνωστὸς ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Θεόφιλος ἠθέλησε νὰ ἐκλέξῃ βασιλίссαν, καὶ τὸ ἐπεισόδιον τῆς ὥραιας Εἰκασίας, ἡ ὁποία ἐκ στιγμιαίας ἰδιοτροπίας τοῦ αὐτοκράτορος ἀπώλεσε τὸν θρόνον, τὸν ὁποῖον ἀσφαλῶς ἐξησφάλιζον εἰς αὐτὴν ἡ ὥραιότης, ἡ παιδευσίς καὶ ἡ εὐφυΐα της. Ἡ Εἰκασία ἐνεδύθη τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα καὶ ἀπεσύρθη εἰς μονήν, τὴν ὁποίαν ἔκτισεν ἡ ἰδία, ὀνομασθεῖσα Κασσιανή. Ἡ Κασσιανὴ εἶναι ὑμνογράφος τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ συνέθεσε πολλὰ ἰδιόμελα τροπάρια, ἐν οἷς καὶ τὸ

ψαλλόμενον κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Μεγάλης Τρίτης· «Κύριε, ἢ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή...».

Ἐπὶ τοῦ Θεοφίλου ἐπανελήφθη ὁ ἀραβικὸς πόλεμος. Ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως τῶν Χουραμιτῶν, ἐνήργησε δύο μεγάλας καὶ ἐπιτυχεῖς ἐκστρατείας, καθ' ἃς κατέλαβε πολλὰς πόλεις καὶ ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον ἐν Κωνσταντινουπόλει (829 καὶ 831).

Ἀργότερον ὁ Θεόφιλος παρεσκεύασε πολὺν στρατὸν καὶ νικηφόρως ἐπροχώρει ἐντὸς τοῦ ἀραβικοῦ κράτους (837). Ἐξῆψεν ὁμως τὸν φανατισμὸν τῶν Ἀράβων, διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς γενεθλίου πόλεως τοῦ χαλίφου Σ ω ζ ο π έ τ ρ α ς , παρὰ τὰς παρακλήσεις τοῦ χαλίφου νὰ φεισθῆ τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος. Τότε ἠγέρθη ἱερὸς πόλεμος τῶν Ἀράβων κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο ἡ ἦττα τοῦ Θεοφίλου καὶ ἡ καταστροφή τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος, τοῦ Ἀ μ ο ρ ί ο υ τῆς Φρυγίας. Ἡ ἄλωσις αὐτοῦ προεκάλεσε μεγάλην συγκίνησιν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὁ Θεόφιλος ἐστενοχωρήθη πολὺ, ἴσως δ' ἔνεκα τούτου ἠσθένησε καὶ ἀπέθανε τὸ 842.

Τὸν Θεόφιλον διεδέχθη ὁ υἱὸς του Μ ι χ α ἦ λ ὁ Γ ' (842 — 867), τὸν ὁποῖον, ὡς ἀνήλικον, ἐπετρόπευεν ἡ μήτηρ του Θεοδώρα. Τὴν κυβέρνησιν ὁμως τοῦ κράτους εἶχον εἰς χεῖράς των ἱκανοὶ πολιτικοί, ὁ Θεόκτιστος καὶ ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατορίας Β ά ρ δ α ς .

Μετά τινα ἔτη, ἡ Θεοδώρα ἀπῆλθεν εἰς μοναστήριον καὶ ἀνέλαβον τὴν διεύθυνσιν τῶν δημοσίων πραγμάτων ὁ νεαρὸς βασιλεὺς Μιχαὴλ Γ' καὶ ὁ Βάρδας. Βυζαντινοὶ ἱστοριογράφοι ἐπονομάζουσι τὸν Μιχαὴλ, ὅστις διεσκέδαζε περισσότερον τοῦ δέοντος, μέθυσον καὶ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας ἐποχὴν τῆς διαφθορᾶς, μεροληπτοῦντες σφόδρα ὑπὲρ τῆς ἐπομένης δυναστείας τῶν Μακεδόνων. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μιχαὴλ ἐγίναν ἀξιόλογα γεγονότα, ἤκμασαν οἱ ἐξαιρέτοι στρατηγοὶ Π ε τ ρ ω ν ᾱ ς , Ν ι κ ῆ τ α ς Ὡ ρ ο ρ ῦ φ α ς καὶ ἱκανοὶ πολιτικοί, διάσημοι ἄνθρωποι τῶν Γραμμάτων καὶ ἀξιόλογοι ἱεραπόστολοι τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ συνεχίσθησαν οἱ ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀράβων. Οἱ Ἀραβες τῆς Ἀνατολῆς ἠττήθησαν τὸ 863, χάρις εἰς τὸν ἱκανώτατον στρατηγὸν Π ε τ ρ ω ν ᾱ ν , ἀδελφὸν τοῦ Βάρδα καὶ τῆς Θεοδώρας. Ἡ νίκη αὕτη ἦτο ἡ ἐκδίκησις διὰ τὴν καταστρο-

φήν τοῦ Ἀμορίου καὶ εὗρεν ἀπήχησιν εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν τῶν Βυζαντινῶν. Ἐκτοτε οἱ Ἄραβες, ἀπησχολημένοι εἰς ἐμφυλίους πολέμους, δὲν ἀποτελοῦν πλέον σοβαρὸν κίνδυνον διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν.

Ἄλλ' οἱ Ἄραβες τῆς Κρήτης, Σικελίας καὶ Ἀφρικῆς παρενοχλοῦν τὸ κράτος μὲ ἐπιδρομάς, φθάνοντες ἀκόμη μέχρι τοῦ Ἄθω καὶ τῶν θρακικῶν παραλίων. Δι' αὐτὸ τὸ 866 παρεσκευάσθη ὑπερπόντιος ἐκστρατεία, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Μιχαήλ. Φονευθέντος ὁμοῦς ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Βάρδα ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ κατόπιν αὐτοκράτορος Βασιλείου, ὁ στόλος ἐπανῆλθεν.

Ἀξιομνημόνευτος ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἀπόκρουσις τῶν Ρώσων. Οὗτοι, ἐκ Σκανδιναβίας προερχόμενοι, ὑπέταξαν τοὺς Σλάβους καὶ κατέλαβον τὴν περὶ τὸ Κίεβον χώραν. Ἐκεῖθεν διὰ τῶν ποταμῶν κατέβησαν εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ μὲ 200 πλοιάρια ἔφθασαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860). Τότε ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὡς ἄλλοτε ἐπὶ Ἡρακλείου ὁ Σέργιος, ἐβοήθησε τὸν αὐτοκράτορα διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πρωτευούσης καὶ προσέτι ἔγραψε δύο ὁμιλίας « εἰς τὴν ἔφοδον τῶν Ρώσ », ἔνθα παρέχεται ζωηρὰ εἰκὼν τοῦ παγεροῦ φόβου τῶν Βυζαντινῶν πρὸ τῶν ἀγρίων καὶ φοβερῶν τὴν ὄψιν Ρώσων καὶ ἐκφράζεται ἡ βεβαία ἐλπίς ὅτι « ἡ Μήτηρ τοῦ λόγου » θὰ σώσῃ τὴν Πόλιν.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥ 641 - 867

9. Ἡ μέχρι τῆς εἰκονομαχίας θρησκευτικὴ πολιτικὴ

ΕΙΔΟΜΕΝ ἄνωτέρω ὅτι ἐπὶ Ἡρακλείου (610 — 641) δὲν ἐλύθη τὸ ζήτημα τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, παρὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ πατριάρχου Σεργίου. Οὗτος, ὅπως ἐπιτύχη συνδιαλλαγὴν ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν, εἰσήγαγε τὸν Μονοθελητισμόν, τὴν ἀποδοχὴν δηλαδὴ δύο μὲν φύσεων, ἀλλὰ μιᾶς θελήσεως τοῦ Χριστοῦ. Οἱ Μονοφυσῖται δὲν ἐπέισθησαν εἰς τοὺς λόγους τοῦ Σεργίου, ἀλλὰ προετίμησαν τοὺς Ἄραβας. Ὅριστικῶς δὲ αἱ κυριώτεραι χῶραι τοῦ μονοφυσιτισμοῦ Συρία, Παλαιστίνη καὶ Αἴγυπτος ὑπετάγησαν εἰς τοὺς Ἄραβας.

Μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν χωρῶν τούτων, ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῆς Β' (641 — 688), ἐγγονὸς τοῦ Ἡρακλείου, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του ὅπως ἐπιτύχη συνδιαλλαγὴν πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ἐξέδωκε τὸ 648 διάταγμα, τὸν Τύπον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηγόρευε τὰς σχετικὰς συζητήσεις περὶ δύο ἐνεργειῶν ἢ θελήσεων τοῦ Χριστοῦ. Ὁ υἱὸς του δέ, ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Δ' ὁ Πωγωνᾶτος (688 — 685), διὰ νὰ ἐπιτύχη περισσότερον τὴν συνδιαλλαγὴν μὲ τὴν Δύσιν, συνεκάλεσε νέαν Σύνοδον, τὴν ἔκτην οἰκουμενικὴν, εἰς τὴν θολωτὴν αἴθουσαν τοῦ Παλατίου, τὸν Τροῦλλον (680 — 681).

Εἰς ταύτην τὴν σύνοδον ἔλαβον μέρος καὶ ἀπεσταλμένοι τοῦ Πάπα, ἐπῆλθε δὲ προσέγγισις τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας, διότι κατεδικάσθη ὁ Μονοθελητισμὸς παρ' ἀμφοτέρων. Ἐκ-

τοτε τὸ Βυζαντινὸν κράτος δὲν ἀπασχολεῖται μὲ ζητήματα αἰρέσεων, διότι αἱ κατοικοῦμεναι ὑπὸ ξένων καὶ αἰρετικῶν ἐπαρχίαι ἀπεσπάρθησαν. Ὁρθοδοξία δὲ καὶ Βυζαντινὸν κράτος συμβαδίζουσι ὁμαλῶς. Διὰ τοῦτο οἱ μεταγενέστεροι ἐπήνεσαν τοῦ Πωγωνίου τὴν ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας πολιτικὴν, διότι ὁ σκληρὸς οὗτος καὶ ἀδάμαστος πολεμιστὴς ἀπέδωκεν εἰς τὸ κράτος τὴν θρησκευτικὴν του εἰρήνην.

Αἱ θρησκευτικαὶ ἔριδες καὶ αἰρέσεις ἀπασχόλησαν ἐπὶ μακρὸν τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Τὰ θεολογικὰ ζητήματα τότε συνεζητοῦντο μὲ πάθος καὶ φανατισμὸν. Κέντρον τῶν θεολογικῶν συζητήσεων ἦτο κυρίως ἡ Πρωτεύουσα, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι πόλεις, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια κλπ.

Αἱ κατὰ καιροὺς ἐμφανισθεῖσαι αἰρέσεις ἐτάραξαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ κράτος, διότι διήρσαν τὸν λαὸν εἰς ἀντιμαχομένας μερίδας καὶ ὤξυναν τὰ πάθη, ὡς ἐκ τούτου δὲ τὸ κράτος ἠναγκάζετο νὰ ἐπεμβαίη, διὰ νὰ ἀποκαθίσταται ἡ ἐσωτερικὴ γαλήνη καὶ ἡ θρησκευτικὴ εἰρήνη. Ἡ ὑπὸ τῶν συνόδων καταπολέμησις τῶν αἰρέσεων κατέληξεν εἰς τὴν ὀριστικὴν διατύπωσιν τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν νίκην τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἄλλ' εὐθύς ὡς ἠσύχασε τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀπὸ τὸν σάλον τῶν αἰρέσεων καὶ τὴν ταραχὴν τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων, ἐδημιουργήθη νέον ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, τὸ εἰκονομαχικὸν (726 — 833), τὸ ὅποιον προεκάλεσε στάσεις, κινήματα, ἀναρρήσεις καὶ καθαιρέσεις αὐτοκρατόρων. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι, ἐνῶ αἱ αἰρέσεις ἀνεφάνησαν ἐκ τοῦ λαοῦ, μοναχῶν καὶ θεολόγων, τώρα τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα προεκλήθη ἀπὸ αὐτὴν τὴν κυβέρνησιν, δηλ. ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν αὐτοκράτορα. Κατὰ βάθος ἡ εἰκονομαχία εἶναι ἕρις μεταξὺ τοῦ ἀσιατικοῦ (νεστοριανικοῦ, μονοφυσιτικοῦ, στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ) πνεύματος τῶν εἰκονομάχων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ (ὀρθοδόξου, πνευματικοῦ, πολιτιστικοῦ) πνεύματος τῶν εἰκονοφίλων, ἦτο ἐπομένως εὐρύτερα τῆς προσκνήσεως ἢ μὴ τῶν εἰκόνων θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ μεταρρύθμισις.

10. Εἰκονομαχία (726 - 787)

Ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρὸς, τολμηρὸς πολιτικὸς καὶ γενναῖος στρατιωτικὸς, ὡς ἦτο, διέκρινε κατὰ τοὺς ἀγῶνάς του κατὰ τῶν Ἀράβων, ὅτι

οί κάτοικοι τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπελείποντο πολὺ ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους εἰς τὸν θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμόν. Οἱ Ἄραβες, ὡς νεοφώτιστοι, εἶχον θερμὸν θρησκευτικὸν ζῆλον, ἐμίμνοντο δὲ τοὺς Χριστιανούς ὡς πολυθεϊστάς διῆθεν, καθ' ὅσον ἐτίμων ἢ τινὲς ἐν ὑπερβολῇ ἐλάτρευον τὰς ἀγίας εἰκόνας, τὰ λείψανα τῶν ἀγίων καὶ πολλὰ ἱερὰ κειμήλια.

Τῇ ἀληθείᾳ, πολλοὶ ἀπέδιδον εἰς τὰς εἰκόνας θεῖαν δύναμιν, μεταχειρίζοντο τὰ χρώματα ὡς φάρμακα καί, ἀναμιγνύοντες αὐτὰ μετὰ τῆς Θεῖας Εὐχαριστίας, μετελάμβανον. Ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ θεολόγοι καὶ πρὸ τοῦ Λέοντος, ἔχοντες ὀρθὴν θρησκευτικὴν ἀντίληψιν, μὲ δυσφορίαν ἔδλεπον ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν ἀγίων εἰκόνων εἶχεν ἀποθῆ εἰδωλολατρεία.

Τὸ πνεῦμα τοῦ Λέοντος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτρέψῃ ὄχι τὴν λατρείαν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων.

Ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν συγκρότησιν ἰσχυροῦ στρατοῦ καὶ τὴν πολιτικὴν ἰσχὴν τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Λέων ἀπέδιδεν ὀλίγην σημασίαν εἰς τὰ Γράμματα καὶ ἔκλεισε τὴν ἀνωτέραν Σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἐθεώρει, ὅτι τὰ μοναστήρια, παρὰ τὴν ἀξιόλογον πολιτιστικὴν δρασίαν τῶν, ἦσαν ἐπιβλαβῆ ἀπὸ πολιτικῆς ἐπόψεως, διότι πλῆθος ἀκμαίων ἀνδρῶν κατέφευγον εἰς αὐτά, ἐστέρουσαν τὴν γῆν ἀπὸ ἐργατικῆς χεῖρας καὶ τὴν πατρίδα ἀπὸ ὑπερασπιστάς. Ἀπ' ἑτέρου καὶ τοῦ κράτους αἱ εἰσπράξεις ἠλαττώνοντο, διότι αἱ ἀπέραντοι ἐκτάσεις τῶν μοναστηρίων ἔμενον ἀφορολόγητοι. Ἰδίως ἐπικίνδυνος ἦτο ἡ ἐπιρροή τῶν μοναχῶν ἐπὶ τῶν πιστῶν, οἱ ὅποιοι, φανατιζόμενοι ὑπ' ἐκείνων, ἀντέδρων εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως.

Διὰ πάντα τὰ ἀνωτέρω, ὁ Λέων ἤρριξεν ἀπὸ τοῦ 726 μὲ πρῶτον διάταγμα νὰ παρασκευάξῃ τὴν κοινὴν γνώμην διὰ τὸ μεταρρυθμιστικὸν σχέδιόν του καὶ ὑπέβαλε τοὺς μοναχοὺς καὶ τὰ μοναστήρια ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν του. Τὸ 730 ἐξέδωκε τὸ κατὰ εἰκόνων δεύτερον διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηγόρευσε τὴν προσκύνησιν τῶν ἀγίων εἰκόνων καὶ διέταξε τὴν ἀνάρτησιν αὐτῶν εἰς μέρος ὑψηλότερον ἢ τὴν καταστοφὴν αὐτῶν.

Εἰς τὰ εἰκονομαχικὰ σχέδια τοῦ Λέοντος ἀντέδρασαν ὁ πάπας τῆς Ρώμης καὶ ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις καὶ ἀντικατεστάθη ὑπὸ ἄλλον, φίλου τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, φανατιζόμενος ὑπὸ τῶν μοναχῶν,

ἐστασίασεν, ἐκδηλώσας οὕτω τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὸ πρωτοφανὲς διάταγμα τοῦ Λέοντος, ἀλλ' ἡ στάσις κατεστάλη εὐκόλως.

Τότε ἡ ἔρις ἐκορυφώθη μεταξὺ τῶν δύο μερίδων, τὰ πάθη ὡξύνθησαν καὶ οἱ μοναχοὶ καθ' ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν ἀνέλαβον σφοδρὸν ἀγῶνα. Αἱ δύο μερίδες συζητοῦν μὲ πάθος τὸ ζήτημα, οἱ μεταρρυθμισταὶ ὀνομάζουσι τοὺς εἰκονοφίλους ἀντιπάλους των **Εἰκονολάτραις**, ἐκεῖνοι πάλιν τοὺς μεταρρυθμιστὰς **Εἰκονοκλάσταις** καὶ **Εἰκονομάχοις**. Ἡ εἰκονομαχία ἀπασχολεῖ τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐπὶ ἓνα καὶ πλέον αἰῶνα, ἀλλὰ τελικῶς δὲν ἐπικρατεῖ, διότι ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπεδείχθη ἰσχυροτέρα τοῦ Λέοντος.

Ἡ κατάστασις περιπλέκεται περισσότερον, ἀφ' ὅτου ἐπεμβαίνει εἰς τὴν ἔριν ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ὁ πάπας **Γρηγόριος Γ'** ἐξήγειρεν εἰς στάσιν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν Μέσσην Ἰταλίαν καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν Λομβαρδῶν, κατεχόντων τὴν Βόρειον Ἰταλίαν. Ἐπίσης ὁ Γρηγόριος Γ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐξήγειρε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι ὑπήγοντο τότε ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Ρώμην. Ἀρχηγὸς τῶν στασιαστῶν τῆς Ἑλλάδος ὁ **Ἀγαλλιανὸς**, ἀναγορεύσας νέον αὐτοκράτορα, τὸν **Κοσμᾶν**, κατέπλευσε μὲ στόλον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀντίκρουσε μὲ θάρρος τοὺς νέους κινδύνους, τὴν δὲ ἐπίθεσιν τῶν **Ἑλλαδικῶν**, ὡς ἐλέγοντο τότε οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, ἐξεμυθένισε, διότι κατέστρεψε τὸν στόλον διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς καὶ ἐφόνευσε τὸν Κοσμᾶν. Ὁ Ἀγαλλιανὸς ἠττοκτόνησε, ριφθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν.

Τὴν Μέσσην Ἰταλίαν ἔχασεν ὁ Λέων ὀριστικῶς, διατηρήσας τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Τὸν πάπαν ὅμως ἐτιμώρησεν ὁ Λέων, διότι ἀφῆρεσεν ὅλα τὰ κτήματά του εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ ὑπήγαγεν ἐκκλησιαστικῶς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, καθὼς καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἰλλυρικὸν (Βαλκανικὴν), εἰς τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκτοτε οἱ πάπαι τῆς Ρώμης, ἐξ ἀφορμῆς τῆς εἰκονομαχίας, ἐζήτουν τὴν βοήθειαν τῶν βασιλέων τῶν Φράγκων, νικητῶν τῶν Λομβαρδῶν, καί, συνεννοηθέντες μὲ τὴν Δύσιν, ἀφῆκαν κατὰ μέρος τὸ Βυζάντιον.

Ἄλλος σφοδρὸς ἀντίπαλος τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Λέοντος ὑπῆρξεν ὁ ὀνομαστὸς θεολόγος καὶ μοναχὸς **Ἰωάννης ὁ**

Δαμασκηνός, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι αἱ εἰκόνες, « τὰ βιβλία τῶν ἀγραμμάτων », βοηθοῦν τὸν ἀμόρφωτον νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ θεῖον. Ὁ Δαμασκηνός παρέσυρεν ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανοὺς τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, ὑπηκόους τῶν Ἀράβων. Ὁ Λέων δὲν ἀνέκοψε, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν, τὸ μεταρρυθμιστικὸν τοῦ σχεδίου, ἀλλ' ἐπέβαλεν εἰς τὰς ἐκκλησίας νὰ πληρῶνουν συνεισφορὰς διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους, οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἐχειροτονοῦντο μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἔγκρισιν. Ἔνεκα τῆς εἰκονομαχικῆς τοῦ πολιτικῆς, οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὀνομάζουσι τὸν Λέοντα « δ υ σ σ ε β ῆ » καὶ « Σ α ρ α κ η ν ὄ φ ρ ο ν α », ἀφοῦ καὶ οἱ Σαρακηνοὶ ὡς μωαμεθανοὶ ἀπηχθάνοντο τὰς ἀπεικονίσεις.

Τὸ μεταρρυθμιστικὸν ὅμως ἔργον τοῦ Λέοντος ἦτο πρωτίστως πολιτικὸν καὶ ὄχι ἀντιχριστιανικόν. Τὸ τεράστιον νομοθετικὸν καὶ διοικητικὸν τοῦ ἔργου προδίδει τὴν εὐγένειαν, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν βαθὺν χριστιανισμόν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ διὰ τὸ πολιτικὸν συμφέρον, ὅπως τὸ ἐννοεῖ ὁ Λέων, ἤθελε νὰ ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλοντο ὁ κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων πόλεμος, ὁ διορισμὸς τῶν ἐπισκόπων παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἡ ἀπόσπασις τῆς Ἑλλάδος κτλ. ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τοῦ Πάπα καὶ τῆς Ἰσαυρίας ἀπὸ τοῦ Πατριαχείου Ἀντιοχείας, τὸ ὁποῖον ἦτο ὑπὸ τοὺς Ἀραβας, οὕτως ὥστε ὅλαι αἱ βυζαντιναὶ ἐπαρχίαι νὰ ἔχουν ὄχι μόνον πολιτικὴν, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὴν βυζαντινὴν διοίκησιν.

Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος Ε' (741 — 775) εἰς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων ἠκολούθησε τὴν τακτικὴν τοῦ πατρὸς του, ἀλλὰ κατὰ τρόπον αὐστηρότερον καὶ ὀρμητικώτερον ἐκείνου. Οὗτος συνεκάλεσε τὸ 754 σύνοδον εἰς τὸ παλάτιον τῆς Ἱερρείας, παρὰ τὴν Χαλκηδόνα, ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διὰ τῆς ὁποίας κατεδικάσθη ἡ λατρεία καὶ ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἡ σύνοδος αὕτη ἀπετελέσθη μόνον ἀπὸ ἐπισκόπους, τὸν ἀριθμὸν 338, καὶ οὐδεὶς πατριάρχης συμμετεῖχε.

Κατόπιν ὁ αὐτοκράτωρ κατεδίωξεν αὐστηρῶς τοὺς παραβαίνοντας τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντα. Αἱ ἅγιοι εἰκόνες ἐθραύοντο, τὰ μοναστήρια ἐκλείοντο ἢ μετεβάλλοντο εἰς στρατῶνας καὶ νοσοκομεῖα, οἱ μοναχοὶ κατεδιώκοντο καὶ πολλοὶ ἐφονεύοντο. Ἀλλ' οἱ μοναχοί, παρ' ὅλα αὐτά, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὰς ἰδέας των καὶ ὑφίσταντο μὲ καρτε-

ρίαν τούς διωγμούς. Μεγάλην καταστροφὴν ἔπαθον τότε πολλὰ περίφημα ἔργα τέχνης, εἰκόνες καὶ ψηφιδωτά. Σκληρότερος ἀπέβη ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ τέλος τῆς βασιλείας του, ὅποτε πλεῖστοι μοναχοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ φύγουν εἰς τὴν Δύσιν, πρὸ πάντων εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, ὅπου ἐκαλλιέργησαν τὴν ζωγραφικὴν καὶ μετέδωσαν τὴν βυζαντινὴν τέχνην εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ σκληροὶ διωγμοὶ τοῦ Κωνσταντίνου κατὰ τῶν μοναχῶν καὶ τῶν εἰκόνων προεκάλεσαν ἀντίδρασιν καὶ ἐματαίωσαν τὸ μεταρρυθμιστικὸν σχέδιον τοῦ πατρός του.

Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Λέων Δ' (775 — 780), ἠκολούθησε κατὰ τὴν βραχεῖαν βασιλείαν του μετὰ μετριοπαθείας τὰς εἰκονομαχικὰς ἀντιλήψεις τοῦ πατρός του, διότι δὲν ἐδείχθη αὐστηρὸς πρὸς τοὺς εἰκονοφίλους, κατήργησε μάλιστα πολλὰ αὐστηρὰ διατάγματα τοῦ πατρός του καὶ ἄλλα δὲν ἠθέλησε νὰ ἐκτελέσῃ.

Ἀποθανόντος τοῦ Λέοντος ἡ σύζυγός του Εἰρήνη ἢ Ἀθηναια, ὑπέρμαχος τῆς Ἑλληνοευρωπαϊκῆς χριστιανικῆς παραδόσεως, ἤρρισε νὰ σκέπτεται περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ εἰρηνοφίλου προγράμματός της. Αὕτη ἐπολιτεύθη μετριοπαθῶς, δὲν κατεδίωξε κανένα, ἐπανάφερε τοὺς ἐξοριστοὺς εἰκονολάτρας καὶ ἀφῆκεν ἐλευθέραν τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν. Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔγινεν ὁ Ταράσιος, θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Οὗτος ὑπέδειξε τὴν δι' οἰκουμενικῆς Συνόδου λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν εἰκόνων, ἡ ὁποία συνεκλήθη τὸ 787 εἰς τὴν Νίκαιαν. Ἡ Ζ' αὕτη οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐκήρυξεν ἄκυρον τὴν ἐν Ἱερεΐᾳ σύνοδον τοῦ 754 καὶ ἐθέσπισε τὰ περὶ προσκυνήσεως καὶ ὄχι λατρείας τῶν εἰκόνων.

Ἡ λύσις τῆς εἰκονομαχίας ἐπέφερε τὴν ποθητὴν προσέγγισιν πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας καὶ τὸν Πάπαν, ὅστις ὠνόμασε τὴν Εἰρήνην « νέαν Ἑλένην ». Ἡ Σύνοδος μάλιστα ἔλυσε καὶ δογματικῶς τὸ ζήτημα μὲ βᾶσιν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, διακηρύξασα ὅτι ἡ τιμητικὴ προσκύνησις τῶν εἰκόνων δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ξύλον καὶ εἰς τὸ χρῶμα, ἀλλὰ μεταβαίνει εἰς τὸ παριστανόμενον πρόσωπον, τὸν ἅγιον. Οὕτως ἀποκατεστάθη ἡ Ὁρθοδοξία εἰς τὸ κράτος καὶ εἰρήνη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

11. Β' περίοδος τῆς Εἰκονομαχίας (813 - 846)

Ὁ Λέων ὁ Ε' ὁ Ἀρμένιος (813 — 820) διέπραξε τὸ

σφάλμα ν' ἀνακινήση τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, τὸ ὁποῖον καὶ τὴν ἴδιαν του καταστροφὴν ἐπέφερε καὶ τὸ κράτος ἐξημίωσεν. Οὗτος συνεκάλεσε τοπικὴν σύνοδον εἰς τὰς Βλαχέρνας (815), ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ νέου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Θεοδότου, φίλου τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ σύνοδος αὕτη ἠκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787, τῆς ἐπὶ Εἰρήνης γενομένης. Ὅπως ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ὁ μέγας θεολόγος Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου ὁ κυριώτερος ὑπερασπιστὴς τῆς προσκυνήσεως

40. Θεοδώρα, σύζυγος τοῦ Θεοφίλου
(Μικρογραφία τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης ἐν Ρώμῃ)

τῶν εἰκόνων ἦτο ὁ μορφωμένος μοναχὸς Θεόδωρος Στουδίτης, ὁ ὁποῖος ὡς εἶδομεν, ἀντετάχθη κατὰ τῶν οικονομικῶν μέτρων τοῦ Νικηφόρου Α'. Ὁ Θεόδωρος ἐξωρίσθη καὶ ἐκεῖθεν ὅμως ἐξηκολούθει μέχρι τῆς τελευταίας του πνοῆς νὰ ὑποστηρίξη τὰς γνώμας του δι' ἀλληλογραφίας.

Αἱ εἰκόνες ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ 815 « ἀπόβλητοι », ἀπεμακρύνθησαν λοιπὸν ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας, ἤρχισαν δὲ διωγμοὶ καὶ ἐξορίαι κατὰ τῶν εἰκονοφίλων. Ὁ λαός, ὅστις ἐλάτρευε τὸν Λέοντα

διὰ τὰς κατὰ τῶν Βουλγάρων νίκας, διετέθη δυσμενῶς καὶ ἤρχισε νὰ τὸν μισῇ.

Καὶ οἱ δύο μετὰ τὸν Λέοντα αὐτοκράτορες ὑπῆρξαν εἰκονομάχοι, ὁ δὲ στασιαστὴς Θωμᾶς Καππαδόκης, ἐκμεταλλευόμενος τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ἐχαρακτήρισε τὸ καθαρῶς φίλαρχον κίνημά του ὡς εἰκονόφιλον. Ὁ Θεόφιλος (829 — 842) ἐκάλεσε σύνοδον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἣ ὁποία ἀπεφάσισε τὴν καταδίκην τῶν εἰκόνων καὶ κατήργει τὴν ἐπίκλησιν τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ Γ' (842 — 867) ἡ Θεοδώρα, ἀναλαβοῦσα τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της, ἠθέλησε νὰ λύσῃ ὀριστικῶς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων. Ἡ οἰκογένεια τῆς Θεοδώρας ἦτο πάντοτε εἰκονόφιλος, ὡς οἱ ἀδελφοί της Βάρδας καὶ Πετρωνᾶς. Ὁ εἰκονομάχος πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθηρέθη καὶ ἐστάλη εἰς μοναστήριον, ὁ νέος, γνωστὸς διὰ τὰ εἰκονόφιλά του αἰσθήματα, προήδρευσε τῆς συνόδου τοῦ 843, κατ' ἀπόφασιν τῆς ὁποίας ἐγίνεν ὀριστικὴ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων. Ὅλα τὰ διατάγματα κατὰ τῶν εἰκονοφίλων κατηργήθησαν. Τὴν πρώτην Κυριακὴν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς τοῦ 843 ἐγίνε μεγάλη τελετή. Ἀπὸ τότε ἡ ἡμέρα αὕτη εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν, προσέλαβε μετὰ τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν εὐρύτερον περιεχόμενον καὶ ἑορτάζεται σήμερον ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὡς Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδόξιας.

Τοιοῦτοτρόπως ἔληξεν ὀριστικῶς ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν εἰκόνων, ἐντὸς ὀλίγων δὲ ἐτῶν ἐλησμονήθησαν τὰ πάθη καὶ τὰ μίση. Μετὰ ἀγῶνας 120 ἐτῶν, ἐγίνεν ὀριστικὴ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων καὶ ἀπέτυχεν ἐν μέρει τὸ μεταρρυθμιστικὸν σχέδιον τῶν Ἰσαύρων. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διηρέθησαν οἱ χριστιανοὶ εἰς δύο μερίδας ἀλληλομισουμένας καὶ ὑπέστη ἐκ τῶν ταραχῶν τὸ κράτος μεγάλας καταστροφάς.

Ἐκεῖνο πάντως τὸ ὁποῖον προέκυψεν ἐκ τῆς εἰκονομαχικῆς ἔριδος, εἶναι ὅτι τὸ κράτος ἔδωκε τὴν τελικὴν λύσιν, ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορος ἐξῆλθεν ἐκ τῆς περιπετείας ἐνισχυμένη, περιορίσθη δὲ ἡ ἰσχύς τῶν ὀπαδῶν τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνεγνώριζον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐπεξέτειναν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν τὴν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐποπτεῖαν.

12. Ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ αἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴν Δύσιν

Σημαντικὸν γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' εἶναι ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς διαφόρους Σλαβικοὺς λαούς, ἡ ὁποία ἔδωκε γόητρον εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ Κράτος. Τὸ ἔτος 849 ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν ὅσοι Σλάβοι εἶχον κατὰ καιροὺς εἰσχωρήσει εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἶχον ὀριστικῶς ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτῶν ἐπετάχυνε τὴν ἀφομοίωσίν των, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχη κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους οὔτε ἴχνος σλαβικὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Σπουδαιότερος ἀκόμη ἦτο ὁ προσηλυτισμὸς πυκνοτάτων σλαβικῶν πληθυσμῶν, οἱ ὁποῖοι κατόικουν τὴν Βουλγαρίαν, Ρουμανίαν, Βοημίαν καὶ Οὐγγαρίαν. Ἦδη ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος (610 — 641), κατὰ τὸν Κωνσταντῖνον Ζ' τὸν Πορφυρογέννητον, ἐφρόντισε διὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σέρβων καὶ Κροατῶν. Εἰς τὴν Βουλγαρίαν Ἑλληνας μοναχοί, ὅπως ὁ Θεόδωρος Κοουφάρᾶς, ὁ ἐπίσκοπος Ἀδριανουπόλεως Μιχαήλ (813) καὶ ἄλλοι αἰχμάλωτοι εἶχον ὀπωσδήποτε παρασκευάσει τὸ ἔδαφος διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Δύο ἱεραπόστολοι ἐκ Θεσσαλονίκης, οἱ ἀδελφοὶ Μεθόδιος καὶ Κύριλλος, ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Μοραβίαν (Τσεχοσλοβακίαν), ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' καὶ πατριάρχου Φωτίου, μετ' ἄλλων συνεργατῶν μοναχῶν καὶ τεχνιτῶν. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν πρακτικώτερος ἦτο ὁ Μεθόδιος, διακριθεὶς ὡς διοικητὴς σλαβικῆς ἐπαρχίας καὶ ἔπειτα ὡς ἡγούμενος μονῆς. Ὁ Κύριλλος ἦτο ἀληθῶς σοφός, μαθητὴς τοῦ Φωτίου τοῦ μεγάλου, καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ λαμπρὸς ὡς ὁ ἀδελφός του κληρικός. Οὗτοι κατήρτισαν σλαβικὸν ἀλφάβητον, τὸ Κυρίλλειον λεγόμενον, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς μεγαλογραμματίου γραφῆς, καὶ ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ μεταφράσουν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν σλαβωνικὴν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰ ἀναγκαῖα λειτουργικὰ βιβλία, προσελκύσαντες, λόγῳ τῆς χρήσεως τῆς ἐγγωρίου γλώσσης, τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ εἰς τὴν νέαν θρησκείαν καὶ τὸν βυζαντινὸν πολιτισμὸν. Διὰ τῶν μεταφράσεών των οἱ δύο ἱεραπόστολοι δὲν διέδωσαν μόνον τὸν Χριστιανισμὸν, ἀλλ' ἔθεσαν καὶ τὰς βάσεις τῆς σλαβικῆς φιλολογίας. Οὗτοι ἐδίδαξαν καὶ ἐμόρφωσαν πολλοὺς μαθητάς, οἱ ὁποῖοι συνέχισαν τὸ ἔργον τῶν διδασκάλων των εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Σερβίαν.

ΜΗΝΑΣΟ...
ΤΟΥ ΣΤΑΘΕΙΟΥ

Οἱ δύο Θεσσαλονικεῖς ἀδελφοὶ εἶχον προηγουμένως ἀποσταλῆ ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὴν Κριμαίαν (860), διὰ πολιτικὰς ὑποθέσεις καὶ ὅπως διαδώσουν τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τοὺς Χαζάρους Τούρκους, εἰς τὴν ἀποστολὴν δὲ τούτων ὀφείλεται ἡ σύναψις στενωτέρων σχέσεων μεταξὺ Χαζάρων καὶ Βυζαντίου.

Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου συστηματικῶς ἐπεδίωξαν τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν ἀλλοθρήσκων δι' ἱεραποστόλων καὶ διὰ λόγους χριστιανικῆς εὐσεβείας καὶ διότι οἱ προσηλυτιζόμενοι βάρβαροι ἀπέβαινον φίλοι καὶ σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἐνέργεια τῆς εὐρυτάτης αὐτῆς χριστιανικῆς προπαγάνδας εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς, διότι κατῴρθωνε νὰ ἀσκή ἐπὶ τῶν ἐκχριστιανιζομένων βαρβάρων μεγάλην ἐπιρροήν.

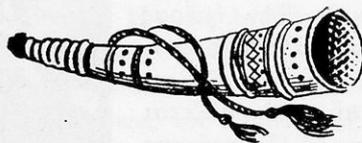
Ἄλλο ἀξιομνημόνευτον γεγονός ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' εἶναι τὸ σοβαρὸν ἐπεισόδιον μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Πάπα τῆς Ρώμης. Ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος, αὐστηρὸς καὶ σθεναρὸς ὡς ἦτο, ἀπηγόρευσε εἰς τὸν Βάρδα τὴν θείαν μετάλληψιν διὰ τὴν ἀνηθικότητά του, ὁ πανίσχυρος Βάρδας, μὴ ἀνεχθεὶς τοῦτο, καθήρесе διὰ τῆς βίας τὸν Ἰγνάτιον καὶ ἐξώρισε ἐπειτα αὐτὸν εἰς τινα νῆσον τῆς Προποντίδος. Ὁ Βάρδας διώρισε πατριάρχην τὸν Φώτιον (858) κανονικῶς ἐκλεγέντα διὰ συνόδου, λαϊκὸν ἐξόχου μορφώσεως καὶ ἱκανὸν πολιτικόν, ὅστις, διελθὼν ἐντὸς μιᾶς ἑβδομάδος πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ἰγνατίου μεγάλην μερὶς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἐθεώρησε ὡς ἀντικανονικὴν, ὁ δὲ Ἰγνάτιος δὲν παρητήθη οὔτε ἀνεγνώρισε τὸν Φώτιον.

Ὁμοίως ὁ πάπας τῆς Ρώμης Νικόλαος ὁ Α', φιλόδοξος καὶ ἰσχυρὸς ὡς ἦτο, δὲν ἀνεγνώρισε τὸν Φώτιον καὶ ἔνεκα τούτου ἐψυχράνθησαν αἱ σχέσεις Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, περισσότερον δὲ ἐπειδὴ ἡ Ρώμη ἀνεμείχθη εἰς τὰ βουλγαρικὰ πράγματα.

Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόγορις βαπτισθεὶς χριστιανὸς καὶ ὀνομασθεὶς Μιχαὴλ ὑπὸ ἱεραποστόλων τοῦ πατριάρχου μὲ ἀνάδοχον τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Γ' δι' ἀπεσταλμένου του (864), μετ' ὀλίγον πονήρως σκεπτόμενος τὴν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ἀνεξαρτησίαν του, ἐξήτησεν ἀπὸ τὸν πάπαν ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι εἰσήγαγον τὴν λατινικὴν εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ προσεπάθησαν νὰ ἐπεκτείνουν τὰ δικαιώματα τοῦ πάπα εἰς ὅλην τὴν Βουλγαρίαν (866).

Τότε ὁ Φώτιος, ὡς πρόμαχος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας του κατὰ τῆς Ρώμης, ἀπέστειλε τὴν ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν τὸ 867. Ἐν αὐτῇ ἐκθέτει τὰς διαφορὰς εἰς τὴν τελετουργικὴν τάξιν καὶ εἰς τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, καταγγέλλει δὲ τὰς παπικὰς περὶ πρωτείου ἀξιώσεις καὶ τὰς ἐπεμβάσεις εἰς τὴν δι' ὀρθοδόξων ἐκχριστιανισθεῖσαν Βουλγαρίαν. Οἱ λόγοι τῆς δογματικῆς διαφορᾶς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἦσαν ἀκόμη δευτερεύοντες, πρωτεύων δὲ τότε ἦτο ὁ ἐθνικός, δηλ. ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πρωτείων τῆς Ρώμης.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, χειραφετηθὲν πολιτικῶς ἀπὸ τῆς Ρώμης ἤδη πρὸ πολλοῦ, ἐπὶ Φωτίου ἐχειραφετήθη καὶ ἐκκλησιαστικῶς καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ μέγας πατριάρχης λαμπρῶς ἐπραγματοποίησε τὸ πολιτικὸν ἐκκλησιαστικόν του πρόγραμμα. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ πάπα ἔχαρακτηρίσθη παράνομος ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία διὰ συνόδου καθήρεσε τὸν πάπαν Νικόλαον Α', οὗτος δὲ πάλιν διὰ τοπικῆς ἐν Ρώμῃ συνόδου καθήρεσε τὸν Φώτιον (867)..

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5ον

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ (867 - 1057)

13. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών (867 - 886)

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ αὕτη ἐβασίλευσεν ἐπὶ 200 περίπου ἔτη, ἀνῆλθον δὲ εἰς τὸν θρόνον 17 βασιλεῖς, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἐπέδειξαν στρατιωτικὰς ἀρετὰς καὶ σπάνια προτερήματα. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν συνεδύαζον διπλωματικὴν εὐστροφίαν καὶ διοικητικὸν πνεῦμα, προσεπάθησαν δὲ ν' αὐξήσουν τὸν δημόσιον πλοῦτον. Πάντες δὲ ἀνεξαιρέτως ἐφιλοδόξησαν νὰ καταστήσουν τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν τὸ ἰσχυρότερον κράτος τοῦ κόσμου. Ἠτύχησεν ἐπὶ μακρὸν ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ εἶδεν ἡμέρας ἀπαραμίλλου αἴγλης καὶ ἀληθοῦς ἀναγεννήσεως.

Ἡ δυναστεία αὕτη ὀνομάζεται *Μακεδονικὴ* ἐκ τοῦ ἰδρυτοῦ της Βασιλείου τοῦ Α', τοῦ ἀποκαλουμένου Μακεδόνας, διότι κατήγετο ἐκ τῆς περιφέρειας τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀπὸ τὴν Χαριούπολιν, ἣτις τότε διοικητικῶς ὑπήγετο εἰς τὸ θέμα Μακεδονίας.

Ἡ μήτηρ τοῦ Βασιλείου ἐλέγετο Παγκαλῶ (θηλ. τοῦ Πάγκαλος, ὅπως Μαξιμῶ θηλ. τοῦ Μάξιμος καὶ Θεοφανῶ θηλ. τοῦ Θεοφάνης). Ὁ Βασίλειος εἰσηλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ὡς ἵπποκόμος τοῦ

41. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών
(Μικρογραφία 14ου—15ου αἰῶνος)

αυτοκράτορος Μιχαήλ Γ', περί τὸ ἔτος 856 καὶ διὰ τῆς μεγάλης ἐπιτηδειότητος, τῆς σωματικῆς ῥώμης καὶ τῆς πνευματικῆς εὐφυΐας αὐτοῦ κατώρθωσε νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ἀξιώματος τοῦ καίσαρος. Δὲν ἐδίστασεν ὁ Βασίλειος διὰ τοῦ ἐγκλήματος νὰ ἀνέλθῃ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν αυτοκρατορικὸν θρόνον. Διότι, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του, ἐδολοφόνησε τὸν Βάρδαν καὶ τὸν βασιλέα Μιχαήλ Γ', εὐεργέτην του. Ὁ Βασίλειος μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ θρόνου, ἐπέδειξε μεγάλας ἀρετάς, πολιτικὰς καὶ διοικητικὰς, ἐκέρδισε δὲ τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ διὰ χρηστῆς διοικήσεως καὶ λαμπρᾶς οἰκονομικῆς πολιτικῆς.

Κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Βασίλειος ὁ Α' ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, τὸ κράτος εὐρίσκετο εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν, εἶχε δὲ ἀνάγκην γενικῆς ἀναδιοργανώσεως. Ὁ Βασίλειος κατώρθωσε ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τὸ μέγα ἔργον, ἐπανάφερε τὴν τάξιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἀποκατέστησε τὸ γόητρον τοῦ κράτους εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Πρώτη φροντίς τοῦ Βασιλείου ἦτο ν' ἀναπτύξῃ τὰς φιλικὰς σχέσεις μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο ἐπανεφένε εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Ἰγνατίου, ὡς ἀδίκως καταβιβασθέντα τοῦ θρόνου καὶ ὡς φίλον τοῦ πάπα. Ὁ Φώτιος καθηρέθη, ἀνεθεματίσθη καὶ ἐξωρίσθη. Τότε ἤρθη διὰ πολὺν χρόνον τὸ σχίσμα μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, αἱ φιλικαὶ δὲ σχέσεις αὐτῶν διετηρήθησαν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου, τὸν ὁποῖον διεδέχθη καὶ πάλιν ὁ Φώτιος.

Ὁ Βασίλειος ἀνεγνώριζε τὴν ἀξίαν τοῦ μεγάλου Φωτίου, ὁ δὲ πάπας τῆς Ρώμης Ἰωάννης ὁ Η', ὡς ἐπιδέξιός πολιτικός, ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι συνεφώνησαν διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Φωτίου ὡς κανονικοῦ πατριάρχου.

Εἰς τὸ ζήτημα τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Βασίλειος ἠκολούθησε τὴν συνήθη πολιτικὴν τοῦ Βυζαντίου. Ἐπὶ τῆς βασιλείας του διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τοὺς Σλάβους τῆς Δαλματίας καὶ ἐβαπτίσθησαν οἱ τελευταῖοι ἐλάχιστοι Ἕλληνες εἰδωλόατραι τῆς ὀρεινῆς Μάνης. Ἐπίσης ὁ Βασίλειος ἐπεδίωξε νὰ ἐκχριστιανίσῃ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Ρώσους. Ἀνακαίνισε καὶ ἴδρυσεν πολλὰς ἐκκλησίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὀνομαστῆ ἀπέβη ἡ ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων κτισθεῖσα Νέα Ἐκκλησία, ἐφάμιλλος τῆς Ἁγίας Σοφίας κατὰ τὴν πλουσίαν διακόσμησιν, ὄχι ὅμως καὶ κατὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀξίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σαρακηνοὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Σικελίας ἐπ-

εκτείνουν τὰς πειρατικές των ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Δαλματίαν. Ὁ Νικητὰς Ὡρορύφας, ἱκανὸς ναύαρχος, ἐξεκαθάρισε μὲ ἑκατὸν μεγάλα πλοῖα τὴν Ἀδριατικὴν ἀπὸ τοῦ Σαρακηνοῦ καὶ Σλάβου πειρατῆ, ὅθεν ηὔξήθη τὸ γόητρον τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Δαλμάται, Κροάται καὶ Σέρβοι κατέστησαν φίλοι καὶ σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου. συμπληρωθέντος ἐπὶ Βασιλείου καὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ αὐτῶν.

Ὁ Ὡρορύφας, ἐπανελθὼν, ἀνέλαβεν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῶν ἐκ Κρήτης Ἀράβων, τῶν ὁποίων τὸν στόλον, τολμήσαντα νὰ εἰσέλθῃ εἰς Προποντιδα, κατέστρεψε διὰ τοῦ ὕγρου πυρὸς (881). Ἀκολούθως ἦλθεν ὁ Ὡρορύφας εἰς τὸν Σαρωνικόν, ὅπου συνήθως ἐκρύπτοντο πειρατικὰ πλοῖα, καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι οἱ Ἀραβες ἐληλάτουν τὰ παράλια τοῦ Κορινθιακοῦ, δὲν περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ διαπεράσας διὰ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου τὸν στόλον του εἰς τὸν Κορινθιακὸν κατέδιωξε τοὺς Ἀραβας.

Ἐκτὸς τοῦ Νικητᾶ Ὡρορύφα, ὁ Βασίλειος Α΄ ἐξέλεξε καὶ ἄλλον ἱκανὸν ναύαρχον, τὸν ἐκ Συρίας Νάσαρ, ὅστις συνέχισε τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀράβων, ἐπανειλημμένως νικήσας τούτους παρὰ τὴν Μεθώνην, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς καταπολεμήσεως τῆς πειρατείας καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Σαρακηνῶν ἔφερε πάλιν τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ὁμως δὲν ἐπεκράτησεν ἐπὶ πολὺ.

Ὁ Βασίλειος ὁμοίως προώθησε τὰ ἀνατολικὰ σύνορα τοῦ κράτους εἰς βᾶρος τῶν Ἀράβων, ἐκμεταλλεόμενος τὰς μεταξὺ των ἔριδας. Ἐπὶ δέκα ἔτη (871 — 880) ἐξηκολούθησεν ὁ πόλεμος εἰς τὴν Ἀνατολήν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξεστράτευσεν δις αὐτοπροσώπως ὁ Βασίλειος, κατορθώσας νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ σύνορα καὶ νὰ ἀπελευθερώσῃ πολλοὺς χριστιανοὺς αἰχμαλώτους.

Ὁ Βασίλειος, ἀποθανὼν τὸ 886, ἄφησε τὸ κράτος του ἀπὸ οικονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀπόψεως εἰς ἀρίστην κατάστασιν, καθὼς καὶ ἀπὸ διοικητικῆς. Διότι ἤμειβε τοὺς καλυτέρους ἐκ τῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐτιμῶρει τοὺς κακοὺς καὶ ἀνικάνους, εἶχε δὲ τὸ προτέρημα νὰ ἐκλέγῃ τοὺς καταλληλοτέρους ὡς βοηθοὺς του, ἔστω καὶ μεταξὺ τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς εἰκοσαετοῦς βασιλείας του ἐτακτοποιήσῃ κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον τὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους του καὶ ἐθεμελίωσεν τὴν δυναστείαν του.

14. Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός (886- 912)

Τὸν Βασίλειον διεδέχθη ὁ υἱὸς του Λέων, ὅστις τυχῶν ἐπιμελοῦς μορφώσεως καὶ ἀσχοληθεὶς ἰδιαιτέρως εἰς μελέτας, ἐπωνομάσθη διὰ τοῦτο σοφός. Παρημέλησε τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις ἐπολιτεύθη κακῶς. Ἐπ' αὐτοῦ τὸ κράτος ὑπέστη μεγάλας ζημίας ἀπὸ τοῦς Σαρακηνοῦς, τοῦς Βουλγάρους καὶ τοῦς Ρώσους.

Μὲ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοῦς Βουλγάρους τὸ βουλγαρικὸν κράτος ἐτήρησε φιλικὴν πολιτικὴν ἔναντι τοῦ Βυζαντίου, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον ἐβασίλευεν ὁ Βόγορις. Τοῦτου ὁ υἱὸς Συμεὼν ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐκπαιδευθῆ. Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἡ βυζαντινὴ τέχνη. ἐκτίσθησαν πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ διὰ τὰς λειτουργικὰς ἀνάγκας τῶν νέων χριστιανῶν ἐχρησιμοποιήθησαν αἱ μεταφράσεις Κυρίλλου, Μεθοδίου κ.ἄ. εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν καὶ οὕτω συνετελέσθη ὁ ἐκσλαβισμὸς τῶν τουρκικῆς καταγωγῆς Βουλγάρων.

Ἐπίσης ἐνισχύθησαν αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις τῶν Βουλγάρων μετὰ τοῦ Βυζαντίου, διότι εἰσῆγοντο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰκόνες, κηρός, βιβλία, πολυτελεῆ ἄμφια κ.ἄ. Εἰρηνικὴ λοιπὸν καὶ ὄχι κατακτητικὴ ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ τοῦ Βογορίδος, ὅστις ἀνεβίβασε τὸν υἱὸν του Συμεὼν εἰς τὸν θρόνον πρὶν μεταβῆ εἰς μονήν. Ἐπὶ τοῦ Συμεὼν ἥλλαξεν ἡ βουλγαρικὴ πολιτικὴ,

42. Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός

(Μικρογραφία 14ου αἰῶνος, ἐν τῇ Πανεπιστημιακῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βολωνίας)

διότι ούτος εὐθύς ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν ἑλληνικῶν βιβλίων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, πρᾶγμα, ὅπερ προεκάλεσεν ἀντίποινα, μεταφορὰν τοῦ τελωνειακοῦ κέντρου τῶν ἐμπορευμάτων τῶν Βουλγάρων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Θεσσαλονίκην καὶ περιορισμὸν τοῦ ἑλληνοβουλγαρικοῦ ἐμπορίου.

Λαθὼν τοῦτο ὡς ἀφορμὴν ὁ Συμεὼν, ἤρχισε φοβερὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (893). Ἦναγκάσθη ὁμως ν' ἀναστείλῃ τὰς λεηλασίας, διότι οἱ Οὐγγυροὶ, ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας, εἰσέβαλον εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Οἱ Βούλγαροι ἐνίκηθησαν ὑπὸ τῶν Οὐγγρων κατὰ κράτος καὶ ὁ Συμεὼν μόλις ἐσώθη, συνῆψε δὲ εἰρήνην μὲ τὸ Βυζάντιον (895). Τὰς διαπραγματεύσεις διεξήγαγε διπλωμάτης ὀνομαστός, ὁ Λέων Χοιροσφάκτης, ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενος. Παρὰ ταῦτα ἐπανελήφθησαν σκληρότεροι οἱ ἀγῶνες μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων ἐπὶ Συμεὼν, ἀποβλέποντος εἰς καταστροφὴν καὶ λεηλασίαν τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἕτερον ἀξιοσημείωτον γεγονός ἐστὶν ἡ ἄλωσις τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ 904, ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀρνησιθρήσκου Λέοντος Τριπολίτου. Ἡ πόλις, ἀριθμοῦσα τότε 200 χιλιάδας κατοίκων, ἐληλατήθη φρικωδῶς, μέγα δὲ μέρος τῶν κατοίκων ἐσφάγη καὶ ἠχμαλωτίσθη. Ἐκτοτε αἱ παράλιοι ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ αἱ νῆσοι ἔτρεμον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σαρακηνῶν, οἱ ὅποιοι καὶ εἰς τὴν Δύσιν, συμπληρώσαντες τὴν κατάκτησιν τῆς Σικελίας, λεηλατοῦντες, ἔφθανον μέχρι τῆς Ρώμης.

Ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν ὁ κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Ρώσων ἢ Ρώσων. Οὗτοι, κατελθόντες, ὡς εἶδομεν, ἐκ Σκανδιναβίας καὶ καταλαβόντες τὴν περὶ τὸ Κίεβον χώραν, ἴδρυσαν κράτος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἐδόθη τὸ ὄνομα Ρωσία.

Πρῶτος ἀρχηγὸς τῶν Ρώσων ἀναφέρεται ὁ Ροῦρικ. Ἐπὶ τοῦ Ὀλέγ, κηδεμόνος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ροῦρικ Ἰγώρ, τὸ ρωσικὸν κράτος ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Ἐπὶ Λέοντος ὁ Ὀλέγ, ὀδηγῶν τοὺς Ρώσους μὲ τὰ μονόξυλά του, ἐπεχείρησεν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (907), τὴν ὁποίαν δὲν ἀναφέρουν οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ἀλλὰ τὸ ρωσικὸν χρονικόν, τὸ λεγόμενον τοῦ Νέστορος.

Κατ' οὐσίαν δὲν ἔγινε μάχη, διότι οἱ Βυζαντινοὶ ἔκλεισαν τὸν

Κεράτιον κόλπον με ἄλυσίδα καὶ οἱ Ρῶσοι, σύραντες τὰ πλοιάριά των εἰς τὴν ξηράν, κατέληξαν εἰς συμφωνίαν με τοὺς Βυζαντινοὺς. Κατ' αὐτὴν ἐπετρέπετο εἰς τοὺς Ρώσους νὰ ἐμπορευῶνται ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ μὴ ἔρχωνται περισσότεροι τῶν 50, νὰ μὴ φέρουν ὄπλα καὶ νὰ κατοικοῦν εἰς ὠρισμένην συνοικίαν.

Ὁ Λέων ἀπέθανε τὸ 912, εἰς νέαν σχετικῶς ἡλικίαν, καταλιπὼν τὸν ἐκ τετάρτου γάμου υἱὸν του Κωνσταντῖνον, ὡς διάδοχόν του. Ἐντελῶς ἠδιαφόρησε διὰ τὰ εἰς βάρος του σχόλια τῶν συγχρόνων διὰ τοὺς τέσσαρας γάμους, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐκ τούτου προκληθεῖσαν ἔριν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

15. Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (912 - 959)

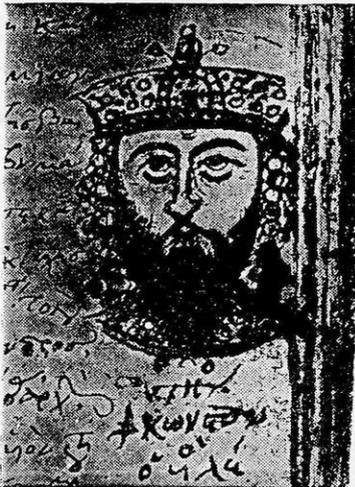
Οὗτος, ἑπταετῆς τὴν ἡλικίαν, ἐστέφθη βασιλεὺς, ἐπετροπεύετο δὲ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ θείου του Ἀλεξάνδρου καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς μητρὸς του Ζωῆς. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαος ὁ Μυστικός, εὐφυῆς καὶ μέγας πολιτικός, ἔδωκεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἱκανὸν βοηθόν, τὸν ναύαρχον Ρωμανὸν Λεκαπηνόν, ὅστις συνεβασίλευσε μετ' ἐκείνου (919 — 944). Ὁ Ρωμανὸς ἔστειψε συναυτοκράτορας καὶ τοὺς τρεῖς υἱοὺς του καὶ τοιουτοτρόπως ἦσαν πέντε βασιλεῖς. Τὸ 945 ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος κατάρθωσε ν' ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοὺς σφετεριστὰς καὶ ἐβασίλευσε μόνος. Ἡ τελευταία αὕτη περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντῖνου ὑπῆρξεν ἰσχυρὰ καὶ ἔνδοξος. Τὸ γόητρον τῆς αὐτοκρατορίας ἀνυψώθη καὶ ὅλα τὰ κράτη ἐζήτησαν νὰ συνάψουν φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Βυζαντίου.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντῖνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου ἤρχισεν ἡ δευτέρα περίοδος τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Συμεών, σκοπεύοντος νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν (913). Πεισθεὶς ὅμως ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου Μυστικοῦ, ἀπесύρθη, βεβαιώσας ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς εἰρηνικὰ ἴθι εἶναι αἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου καὶ Βουλγαρίας. Ὁ Συμεὼν δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον του οὔτε τὰ σύμφωνα εἰρήνης ἐφύλαξεν, ἀλλ' εὐθύς ἐπεχείρησε νέας ἐπιδρομὰς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, διότι αἱ ἐπιδρομαὶ ἀπέφερον πολλὰ πλοῦτη εἰς τοὺς βουλγάρους στρατιώτας.

Τὸ Βυζάντιον ἀπέστειλε κατὰ τοῦ Συμεὼν πολὺν στρατόν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λέοντος Φωκᾶ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Συμεὼν ἦλθεν

εις δύσκολον θέσιν, ἀλλὰ τελικῶς ἐνίκησε παρὰ τὴν Ἁγχιαλον (917), τὸν Φωκᾶν, ὅστις μόλις διεσώθη. Μετὰ ταῦτα, ὁ Συμεὼν ἐπεξέτεινε τὰς ληστρικὰς του ἐπιχειρήσεις πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἑλλάδα μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ.

Κύριον σκοπὸν ὅμως εἶχεν ὁ Συμεὼν τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπειδὴ δὲ ἐστερεῖτο στόλου, συνεννοήθη μὲ τοὺς Ἄρα-

43. Κωνσταντίνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος
(Μικρογραφία 14ου - 15ου αἰῶνος)

βας τῆς Ἀφρικῆς, ὅπως κατορθώσῃ καὶ ἀποκλείσῃ τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἀπὸ θαλάσσης (924). Ὁ Συμεὼν ὅμως, μὴ λαβὼν βοήθειαν ἀπὸ τοῦ Ἄραβας, ἠναγκάσθη νὰ ἀποσυρθῆ, ἀρκεσθεὶς νὰ δεχθῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ Δεκαπηνοῦ προσφερθέντα « μεγαλοπρεπῆ δῶρα » κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Ἐκτοτε ὁ Συμεὼν ἤρχισε νὰ ὀνομάζεται, ὅπως περιέργως, « τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρωμαίων » (εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν τσάρος = βασιλεὺς), χωρὶς τὸ Βυζάντιον ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν τίτλον του τοῦτον. Ἐπὶ Συμεὼν μεταφράσθησαν εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἔργα τῶν Βυζαντινῶν, θεολογικὰ καὶ ἱστορικά, καὶ ἤρχισεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς βουλγαρικῆς φιλολογίας.

Τὸ Βυζάντιον ὑπέφερε πολὺ ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ Συμεὼν, ἀλλὰ τελικῶς ἐνίκησε τοῦτον μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Οὐγγρων καὶ Κροατῶν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεὼν (927), τὸ βουλγαρικὸν κράτος ἐξησθένησεν ἀπὸ ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας καὶ ἠκολούθησε κατ' ἀνάγκην φιλικὴν πολιτικὴν πρὸς τὸ Βυζάντιον.

Ἐκτὸς τῶν Βουλγάρων, καὶ οἱ Ἄραβες τῆς Ἀσίας ἐκινήθησαν κατὰ τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖον νικηφόρως ἀντεπεξῆλθε, διότι ὁ γενναῖος στρατηγὸς Ἰωάννης Κουρκούας (919 — 942) συνέτριψε τὴν ἀραβικὴν δύναμιν. Ἐδιπλασίασεν οὕτω τὰς ἑλληνικὰς κτήσεις εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἐπεξέτεινε τὰ σύνορα τοῦ κράτους μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ Τίγρητος ποταμοῦ.

Ἐπίσης οἱ Οὐγγροί, συγγενεῖς πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Φινλανδοὺς καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Πατινακῶν, ἐπροχώρησαν δυτικώτερον καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν ἀρχαίαν Παννονίαν. Ἐξ αὐτῆς οἱ Οὐγγροὶ ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς νοτίως τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Θράκης. Τὸ Βυζάντιον, διὰ χρημάτων, ἐκράτει μακρὰν τοὺς Οὐγγρούς καὶ δι' ἱεραποστόλων εἰσήγαγε τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, ὅχι ὅμως συστηματικῶς καὶ ἐπιμόνως, ὡς ἔκαμε διὰ τοὺς Σλάβους. Τελικῶς ἐνίκησε τοὺς Οὐγγρούς, ἐπὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, ὁ στρατηγὸς Μαρριανὸς Ἀργυροῦς (961).

Τὸ 941 οἱ Ρῶσοι, ὑπὸ τὸν Ἰγῶρ, ἐπέδραμον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ διέπραξαν ἀρπαγὰς καὶ σφαγὰς εἰς τὰς παραλίας τοῦ Βοσπόρου. Οἱ στρατηγοὶ Ἰωάννης Κορκοῦας καὶ Βάρδας Φωκᾶς κατεναυμάχησαν αὐτούς, ὁ δὲ πατριῖος Θεοφάνης κατέκαυσε διὰ τοῦ ὕγρου πυρὸς τὸν στόλον των. Λέγεται, ὅτι ἐκ τῶν 1000 πλοίων τοῦ Ἰγῶρ, περιεσώθησαν μόνον δέκα. Μετὰ τρία ἔτη, τὸ 944, οἱ Ρῶσοι ἐπανῆλθον ἰσχυρότεροι, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐνίκηθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ εἰρηνεύσουν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγῶρ, ἡ χήρα βασίλισσα Ὀλγα, δεχθεῖσα τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τὸ Κίεβον, διετήρησε φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιον. Αὕτη ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐγοητεύθη ἀπὸ τὰς λαμπρὰς τελετὰς καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης, ἔτυχε δὲ πολλῶν φιλοφρονήσεων.

Τοιοτοτρόπως ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' ἔληξε μὲ λαμπρὰς ἐξωτερικὰς ἐπιτυχίας, διότι καὶ εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν ὑπεστηρίχθη ὁ Ἑλληνισμὸς, τοῦ ὁποίου σώζονται μέχρι σήμερον λείψανα καὶ μεταξὺ τῶν Ἰταλῶν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ Γράμματα ὑπεστήριξεν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐσημειώθη μεγάλη ἀκμὴ αὐτῶν.

Ὁ ἴδιος ὑπῆρξεν ἀξιόλογος συγγραφεύς, ἀσχοληθεὶς κυρίως εἰς ἔργα χρήσιμα εἰς τὴν πολιτείαν, ἐκίνησε δὲ καὶ τοὺς ἄλλους εἰς συγγραφὴν ποικίλων συγγραμμάτων θεολογικῶν, φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἱατρικῶν. Ἀνεκαίνισεν ἐπίσης διάφορα κτήρια ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐφρόντισε διὰ τὴν κοινωνικὴν πρόνοιαν. Ὡς πολιτικὸς ὁ Κωνσταντῖνος ἠκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ εἰς τὴν νομοθεσίαν καὶ διπλωματίαν.

16. Ρωμανός Β' (959 - 963)

Τὸν Κωνσταντῖνον Ζ' διεδέχθη ὁ υἱὸς τοῦ Ρωμανοῦ Β', εἰς ἡλικίαν 21 ἐτῶν. Ἡ βασιλεία τοῦ Ρωμανοῦ ὑπῆρξεν ἐνδοξοτάτη, ἕνεκα

44. Ὁ Ρωμανὸς Β' καὶ ἡ σύζυγός του Εὐδοκία
εὐλογοῦμενοι ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ
(Ἐλεφαντοστοῦν τοῦ 11ου αἰῶνος, ἐν τῇ Ἐθνικῇ
Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

τῶν ἐξωτερικῶν ἐπι-
τυχιῶν, ὀφειλομένων
εἰς ἐξόχους στρατη-
γούς, τοὺς ἀδελφοὺς
Λέοντα Φωκᾶν
καὶ Νικηφόρον
Φωκᾶν. Οὗτοι ἤ-
σαν υἱοὶ τοῦ στρατη-
γοῦ Βάρδα Φωκᾶ, ὁ
ὁποῖος παρὰ τὴν με-
γάλην του ἡλικίαν,
μετεῖχεν ἀκόμη τοῦ
στρατοῦ.

Τὸ 960, κατὰ δια-
ταγὴν τοῦ Ρωμανοῦ,
ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς
ἀνέλαβε νὰ διαλύσῃ
τὸ πειρατικὸν κρά-
τος τῶν Σαρακηνῶν
εἰς τὴν Κρήτην. Πρὸς
τοῦτο παρεσκεύασε τὰ
τῆς ἐκστρατείας μετὰ
μεγάλης προσοχῆς,
παραλαβὼν πολυάρι-
θμον στόλον, τρῶφι-
μα καὶ πολεμικὸν ὕ-
λικόν. Παρὰ τὴν
προσπάθειαν τῶν Ἀ-
ράβων, ὅπως ἐμποδί-
σουν τὴν ἀπόβασιν
τοῦ βυζαντινοῦ στρα-
τοῦ, ὁ Νικηφόρος

Φωκᾶς, προσεκτικὸς καὶ ἱκανὸς ὡς ἦτο, κατέλαβε μετὰ ὀκτάμηνον πῶ-
λιορχίαν τὴν πρωτεύουσαν τῶν Ἀράβων Χά ν δ α κ α (τὸ νεώτερον
Ἡράκλειον) καὶ κατοπιν τὴν νῆσον. Ὁ Νικηφόρος ἔφερεν εἰς τὴν
Κωνσταντινούπολιν πλῆθος αἰχμαλώτων καὶ ἄφθονα λάφυρα, ἐτέλεσε
δὲ θρίαμβον εἰς τὸν Ἰππόδρομον.

Τοιοιουτρόπως ἡ ἑλληνικὴ μεγαλόνησος Κρήτη, μετὰ δουλείαν
136 ἐτῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ
πολλοὶ τῶν κατοίκων τῆς νήσου εἶχον δεχθῆ τὸν Ἰσλαμισμὸν, ἐστάλη
ὁ ἱεραπόστολος Νί κ ω ν, ὁ ἐπικληθεὶς Με τ α ν ο ε ἴ τ ε, διότι εἰς τὰ
κηρύγματά του ἐπανελάμβανε τὴν λέξιν « μετανοεῖτε ». Οὗτος παρέ-
μεινεν ἐπὶ πέντε ἔτη κηρύσσων, ἔκτισε πολλὰς ἐκκλησίας, ἐμόρφωσεν
ἱερεῖς καὶ ἐστερέωσε τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Ὁ Νίκων, διδάξας καὶ
ἀλλαχοῦ καὶ ἀσκήσας ἐν Σπάρτῃ, τιμᾶται ὡς πολιοῦχος ἅγιος αὐτῆς.

Ἐπίσης, διὰ μετοικεσίας εἰς τὴν Κρήτην πολλῶν Ἑλλήνων ἀπὸ
τὴν Θράκην καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου ἐνι-
σχύθη, κατορθώσας κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας νὰ δώσῃ δείγματα
τῆς δυνάμεώς του μὲ ἀξιόλογα ἔργα ἀνδρείας. Μὲ τὴν ἀνάκτησιν τῆς
Κρήτης οἱ Ἕλληνες ἐκυριάρχησαν πάλιν εἰς τὴν θάλασσαν.

Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ Λέων, στρατηγὸς τοῦ ἐν Εὐρώ-
πῃ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἐνίκησε τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας καὶ ἐτέλεσε
θρίαμβον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὀλοσχερῶς ὅμως ἐνίκησεν ὁ
Νικηφόρος πλησίον τοῦ Εὐφράτου τοὺς Ἀραβας καὶ ἐκυρίευσεν πολλὰ
πολλὰ φρούρια αὐτῶν (962).

Ὁ Ρωμανὸς ἀπέθανεν ἀφήσας δύο ἀνηλίκους υἱούς, τὸν Βασι-
λειον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον. Τότε λαὸς καὶ στρατὸς ἐκάλεσε τὸν Νι-
κηφόρον Φωκᾶν ν' ἀναλάβῃ τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους, ὡς ἐπί-
τροπος τῶν ἀνηλίκων υἱῶν τοῦ Ρωμανοῦ.

17. Νικηφόρος Β' Φωκᾶς (963 - 969)

Ἐκτὸς τῶν δύο υἱῶν του, ὁ Ρωμανὸς Β' δύο θυγατέρας, τὴν
Θεοφανῶ καὶ τὴν Ἄνναν, καὶ τὴν σύζυγόν του εἰς νεαρὰν ἡλικίαν.

Ὁ Νικηφόρος ἐνυμφεύθη τὴν χήραν τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἐστέφθη
αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου, ἀφοῦ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ
ἐσέβετο τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα τῶν δύο ἀνηλίκων βασιλο-
παίδων.

Τὰ περισσότερα ἔτη τῆς βασιλείας του ὁ Νικηφόρος διῆλθεν εἰς ἐκστρατείας, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐνδόξους. Μὲ τὰ ἐξαιρέτα στρατηγικά του προσόντα κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλλῃ σιδηρᾶν πειθαρχίαν εἰς τὸν στρατόν. Διὰ τοῦτο ὁ Νικηφόρος Β΄ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους στρατιωτικοὺς ὀργανωτὰς τοῦ κόσμου, τὸ δὲ βυζαντινὸν κράτος ἐπ' αὐτοῦ εἶχε στρατὸν ἄριστα ὀργανωμένον καὶ πειθαρχικόν.

Ὁ Νικηφόρος διεκρίθη εἰς τὰς κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατείας, εἶναι δὲ ὁ κατ' ἐξοχὴν Ἀραβομάχος βασιλεὺς. Ἔχων βοηθοὺς τοὺς λαμπροὺς στρατηγοὺς Λέοντα Φωκᾶν, ἀδελφόν του, καὶ Ἰωάννην Τσιμισκῆν, ἀνεψιόν του, ἐξεστράτευσεν εἰς Κιλικίαν κατὰ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἐνίκησε καὶ ἐκυρίευσεν τὴν μεγάλην πόλιν Ταρσὸν (965) καὶ ἄλλας τινὰς πόλεις. Διὰ τῆς διαλύσεως τοῦ κράτους τῆς Ταρσοῦ, ὁ Νικηφόρος Β΄ ἀπῆλλαξε τὴν Μ. Ἀσίαν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀράβων. Δὲν ἐσταμάτησεν ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Συρίαν, ἀπελευθερώσας τὴν Ἀντιόχειαν, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀράβων τρεῖς καὶ περισσότερον αἰῶνας. Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης, Κιλικίας καὶ Συρίας συνετέλεσε νὰ ἀπελευθερωθῇ ἡ Κύπρος διὰ τοῦ στρατηγοῦ Νικήτα Χαλκούτση, ἀπὸ τὴν ἀραβικὴν κατοχὴν.

Ἐπὶ τοῦ Νικηφόρου Β΄ ἤρχισε νέος βουλγαρικὸς πόλεμος. Οἱ Βούλγαροι, ὅπως εἶδομεν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεὼν (927) εὐρίσκοντο εἰς φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸ Βυζάντιον. Ὁ βασιλεὺς ὅμως τῶν Βουλγάρων Πέτρος δὲν ἦτο εἰλικρινής, διότι ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Οὐγγυροὺς νὰ διέρχωνται διὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ νὰ λεηλατοῦν τὰς Βυζαντινὰς ἐπαρχίας, ἰδίως τὴν Θράκην. Ὁ Φωκᾶς, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς νικηφόρου κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατείας, δὲν ἠνέχθη τὴν κατάστασιν, ἐμήνυσε δὲ εἰς τὸν βασιλεῖα τῶν Βουλγάρων Πέτρον νὰ φανῇ εἰλικρινής εἰς τὴν συναφθεῖσαν μετὰ τοῦ Βυζαντίου εἰρήνην, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διάβασιν τῶν Οὐγγυρων καὶ νὰ παύσῃ νὰ συνεργάζεται μετ' αὐτῶν.

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἰκανοποιήθη ἡ ἀπαίτησις του, ὁ Νικηφόρος ἐστράφη κατὰ τῶν Βουλγάρων. Διέπραξεν ὅμως τὸ σφάλμα νὰ καλέσῃ τοὺς Ρώσους κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἀποστείλας δῶρα καὶ χρήματα εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ρώσων Σβιατοσλάβον ἢ Σφενδοσλάβον, ὅστις, νικήσας τοὺς Βουλγάρους, δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν χώραν του, ἀλλ' ἤρχισεν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς πλουσίας ἐπαρχίας τοῦ Βυ-

ξαντίου. Ὁ Νικηφόρος γρήγορα ἀντελήφθη τὸ σφάλμα του, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα, δολοφονηθεὶς, ὁ διάδοχός του δὲ ἐκαθάρισε τοὺς λογαριασμοὺς μὲ τοὺς Ρώσους.

Ἐπίσης ἐπὶ Νικηφόρου Φωκά, ὁ Βασιλεὺς "Ο θ ω ν Α' (936 — 973) τῆς νέας μεγάλης αὐτοκρατορίας, τῆς γνωστῆς ὡς « Ἀ γ ί α Ρ ω μ α ἱ κ ῆ α ὐ τ ο κ ρ α τ ο ρ ί α τ ο ῦ Γ ε ρ μ α ν ι κ ο ῦ ἔ θ ν ο υ ς » ἔλαβε τὸν τίτλον « αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων » (Imperator Romanorum) καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν τίτλον του. Πρὸς τοῦτο ἀπέστειλεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν ἐπίσκοπον Κρεμώνης Λιουτπράνδον. Ὁ Νικηφόρος Φωκάς ἔκαμε πολὺ κακὴν ὑποδοχὴν εἰς τὸν Λιουτπράνδον, ὅστις ἔγραψε πολλὰς συκοφαντίας καὶ ὕβρεις κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ πρῶτος μισέλληγ εἰς τὴν Δύσιν.

Ὁ Νικηφόρος Φωκάς ἔλαβε μέτρα οἰκονομικὰ καὶ ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν στρατιωτικὴν νομοθεσίαν. Κατὰ παραγγελίαν του ἐγράφησαν στρατιωτικαὶ μελέται, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸ ὄνομά του. Ὁ Φωκάς ἐχρειάσθη πολλὰ χρήματα διὰ τὸν συνεχῆ κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνα. Διὰ τοῦτο περιώρισε τὰς δαπάνας καὶ ἐφορολόγησε τοὺς πλουσίους καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα. Ἀντιθέτως ἠῦξησης τὰς στρατιωτικὰς δαπάνας καὶ ἐφρόντισε μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς στρατιώτας, ὅπως μετὰ προθυμίας ὑπηρετοῦν τὸ κράτος.

Ὁ αὐτοκράτωρ Φωκάς περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὄχι τὸσον ὡς πολιτικός, διότι διέπραξε σφάλματα, ἀλλ' ὡς στρατιωτικός, διότι ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων τοῦ Βυζαντίου. Ὁ γενναῖος αὐτὸς αὐτοκράτωρ εἶχε κακὸν τέλος. Ὁ ἀνεψιός του Τσιμισκῆς, συνεννοηθεὶς μὲ τὴν αὐτοκράτειραν Θεοφανώ, εἰσῆλθε τὴν νύκτα εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἐφόνευσε τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ δωμάτιόν του, καθ' ἣν ὥραν ἐκοιμᾶτο. Τὸ μαρτυρικὸν τέλος τοῦ Φωκά ἐπροκάλεσε τὴν συγκλίνησιν πολλῶν ἀνθρώπων, τινὲς τῶν ὁποίων ἔγραψαν ποιήματα καὶ ἀκολουθίαν ὡς εἰς ἅγιον, διότι ὑπῆρξε γνωστὴ ἡ θρησκευτικότης τοῦ Φωκά.

18. Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969 - 976)

Ἡ βασιλεία τοῦ Τσιμισκῆ, ἂν καὶ εἶχε παράνομον ἀρχήν, ὑπῆρξεν ἔνδοξος, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν διεξήχθησαν πολλοὶ καὶ

σκληροί πόλεμοι κατά τῶν ποικίλων ἐχθρῶν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Κατ' ἀρχὰς ὁ Τιμισκῆς ἐστράφη κατά τῶν Ρώσων, οἱ ὁποῖοι διέβησαν τὸν ΑἼμον καὶ ἔφθασαν εἰς Φιλιππούπολιν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέστειλε τοὺς γενναίους στρατηγούς Βάρδαν Σκληρόν καὶ Πέτρον Φωκᾶν κατά τῶν Ρώσων, τοὺς ὁποίους οἱ Βυζαντινοὶ ἐνίκησαν. Κατόπιν, τὴν ἀνοιξιν τοῦ 971, ἐξεστράτευσεν ὁ ἴδιος ὁ Τιμισκῆς, ἀφοῦ ἔλαβε μαζί του νέον σῶμα ἐκλεκτόν, τοὺς ἀθανάτους, 30.000 στρατόν, πολὺ ἵππικόν καὶ πολιορκητικὰς μηχανάς.

Ἐνῶ ὁ στρατὸς τοῦ Τιμισκῆ διέβαινε τὸν ΑἼμον, ὁ στόλος του, ἄνω τῶν 300 πλοίων, ἀνέπλεε τὸν Δούναβιν. Εἰς διάστημα μιᾶς ἐβδομάδος ὁ Τιμισκῆς, κατόπιν ραγδαίας προελάσεως, ἐνίκησε τοὺς Ρώσους πλησίον τῆς Πρεσλάβας (παρὰ τὸ σημερινὸν Τύρνοβον τῆς Βουλγαρίας) καὶ ἐκυρίευσεν τὴν πόλιν. Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πρεσλάβας διεκρίθη ὁ Θεοδόσιος Μεσανύκτης, ὅστις ἀνέβη πρῶτος εἰς τὸ τεῖχος. Ὁ Τιμισκῆς δὲν ἠσυχάζει, ἀλλὰ σπεύδει πρὸς τὸ Δορύστολον (σημερινὴν Σιλίστριαν), ὄχυράν πόλιν, ἔνθα διέμενον ὁ Σβιατοσλάβος.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Βούλγαροι ἔλαβον θάρρος καὶ ἐστράφησαν κατά τῶν Ρώσων. Παρὰ τὸ Δορύστολον συνήφθη πεισματώδης μάχη, καθ' ἣν οἱ στρατηγοὶ τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ ἔδειξαν γενναιότητα καὶ πῆραν μεγάλην καὶ ὑπερίσχυσαν τῶν Ρώσων. Πολλαὶ χιλιάδες ρωσικοῦ στρατοῦ ἐφονεύθησαν καὶ πολλαὶ ἐτραυματίσθησαν. Ὁ Σβιατοσλάβος ἐξήτησεν εἰρήνην ἀπὸ τὸν Τιμισκῆν καὶ τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν χώραν του. Καθ' ὁδὸν ὁμοῦς ἐπετέθησαν κατά τοῦ Σβιατοσλάβου οἱ Πατσινάκαι, οἱ ὁποῖοι κατόικουν τὴν σημερινὴν Ρουμανίαν. Πολλοὶ Ρῶσοι κατεσφάγησαν ὑπ' αὐτῶν, καθὼς καὶ ὁ Σβιατοσλάβος.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπερατώθη ἡ εἰς Βουλγαρίαν κατά τῶν Ρώσων ἐκστρατεία τοῦ Τιμισκῆ (971), ὅστις ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐτέλεσε θρίαμβον. Ὁ πατριάρχης, οἱ ἄρχοντες καὶ ὁ λαὸς μὲ δάφνας ὑπεδέχθησαν τὸν νικητὴν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον τόσον ταχέως κατέβαλε τὸν τρομερὸν Σβιατοσλάβον, ἀλλὰ καί, ἀναγκάσας τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Βόριν νὰ παραιτηθῇ, διέλυσε τὸ βουλγαρικὸν κράτος καὶ ὑπήγαγε τὴν Βουλγαρίαν ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ὁ Τιμισκῆς προσήρτησε τὴν Βουλγαρίαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἀφοῦ τὴν διήρτησεν εἰς ἑπτὰ

μεγάλα διαμερίσματα με ἔγχωρίους διοικητάς, ὀνομαζομένους β ο ε - β ὀ δ α ς .

Ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας διεξήγαγεν ἐπίσης ὁ Τσιμισκῆς καὶ κατὰ τῶν Ἀράβων, οἵτινες εἶχον κατακτήσει τὴν Αἴγυπτον καὶ εἶχον κτίσει τὴν πόλιν Κάϊρον (Al Cahira = νικήτρια), ἡ ὁποία ἔγινε πρωτεύουσά των καὶ ἐκοσμήθη μὲ ὀνομαστὰ τζαμιὰ καὶ ἀνάκτορα. Μετὰ τὴν Αἴγυπτον, οἱ Ἀραβες ἐστράφησαν πρὸς τὴν Συρίαν καὶ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸ βυζαντινὸν κράτος.

Ὁ Τσιμισκῆς, πρὶν ἐκστρατεύσει κατὰ τῶν Ἀράβων, ἐρρῦθμισε πολλὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους, ἐχειρίσθη μὲ πολιτικὴν ἐπιδεξιότητα τὸ ζήτημα τῆς Ἰταλίας καὶ εἰς τὸν Ὄθωνα Β΄, υἱὸν τοῦ Ὄθωνος Α΄, ἔδωκεν ὡς σύζυγον πριγκίπισσαν τοῦ Βυζαντίου, τὴν Θεοφανώ, κόρην τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Διὰ τοῦ γάμου αὐτοῦ ὠφελήθη τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, διεδόθη ἡ βυζαντινὴ τέχνη καὶ τὰ Γρόμματα. Ὁ Ὄθων Β΄ κατεπολέμησε τοὺς Σαρακηνοὺς εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν.

Ὁ Τσιμισκῆς ἐπίσης, λόγῳ οἰκονομικῆς εὐεξίας τοῦ κράτους, ἠδυνήθη νὰ καταργήσῃ τὴν φορολογίαν τοῦ καπνικοῦ, δηλ. τὸν φόρον δι' ἐκάστην κάμινον πάσης οἰκίας, εἰς δὲ τὰ νομίματα, ἀντὶ τῆς εἰκόνας τοῦ αὐτοκράτορος, ἐτοποθέτησε τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ.

Μετὰ ταῦτα, ὁ Τσιμισκῆς, τὸ 974, ἐξεστράτευσεν κατὰ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἐνίκησεν εἰς τὸν Ἄνω Τίγρητα καὶ εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἐκυρίευσεν μεγάλας πόλεις, τὴν Δαμασκόν, τὴν Βηρυτὸν καὶ ἐὰν ἔμενον ὀλίγον καιρὸν ἀκόμη θὰ εἰσῆρχετο θριαμβευτῆς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ὁ Τσιμισκῆς ἠσθένησεν καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἀπέθανεν. Ὑποθέτουν, ὅτι ὁ θάνατός του προῆλθεν ἐκ βραδείας δηλητηριάσεως ὑπὸ τοῦ παρακοιμωμένου (δηλ. ἀρχιθαλαμηπόλου) Βασιλείου, ὅστις εἶχε προκαλέσει τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τὰς οἰκονομικὰς του καταχρήσεις εἰς βάρος τοῦ κράτους.

Ὁ ἥρωϊσμός τοῦ Τσιμισκῆ κατὰ τὰς ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἐκστρατείας ἀφῆκε ζωηρὰν ἀνάμνησιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἱστορικὸς τῶν χρόνων τοῦ Τσιμισκῆ γράφει: « Οἱ λαοὶ ἔτρεμον τὴν δρῆγὴν τοῦ Τσιμισκῆ, τὸ δὲ ξίφος τῶν Χριστιανῶν ἐθέριζεν ὡς δρέπανον τοὺς ἀπίστους ».

19. Βασίλειος ὁ Β' (976 - 1025)

Τὸν Τσιμισκῆν διεδέχθη ὁ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου Βασίλειος Β', υἱὸς τοῦ Ρωμανοῦ Β', ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Η', ἀδελφὸς τοῦ Βασιλείου, τιμητικῶς μόνον κατ' ὄνομα συνεβασίλευε. Δύο μεγάλαι στάσεις ἐτάραξαν τὸ κράτος κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς βασιλείας τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἡ στάσις τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τοῦ Βάρδα Φωκᾶ. Ὁ Βασίλειος Β' ἐνίκησε τοὺς ἐπαναστάτας κατόπιν σκληρῶν ἀγώνων ἀγώνων καὶ ἀποκατέστησε τὴν ἡσυχίαν εἰς τὸ κράτος. Βεβαίως, ἐκτὸς τῆς ἐσωτερικῆς ἀναρχίας, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν αἱ στάσεις, ἐδαπανήθη ἄφθονον χρῆμα καὶ ἐφανεύθησαν περίφημοι στρατηγοί.

Ἐπωφελούμενος τῶν ἐμφυλίων ἀγώνων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Σαμουήλ, ἀνεκηρύχθη τσάρος καὶ κατώρθωσε νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴν παλαιὰν Βουλγαρίαν, ἐπεχείρει δὲ ἐπιδρομὰς μέχρι τῆς Πελοποννήσου. Διὰ τοῦτο ὁ Βασίλειος εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας του καὶ μετὰ τὴν καταστολὴν τῶν στάσεων ἤρχισε τραχὺν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀγῶνα, ὅστις διήρκεσε μετὰ μικρῶν διακοπῶν 42 ἔτη.

Ὁ πόλεμος ἔλαβεν ἄγριον χαρακτῆρα, εἶχε θέατρον ὅλας τὰς χώρας τὰς μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως, Ἀδριατικῆς, Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ τῶν Θερμοπυλῶν καὶ παρουσίασε διαφόρους φάσεις. Οἱ Βούλγαροι ἐφάνησαν κατ' ἀρχὰς ἀδάμαστοι. Ὁ Σαμουήλ ἐξέτεινε τὰς ἐπιχειρήσεις του καὶ εἶχε φθάσει εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἄλλ' ὁ στρατὸς τῆς αὐτοκρατορίας, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Νικηφόρον Οὐρανόν, ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ Λάρισαν καὶ μετὰ σύντονον ὁδοπορίαν προσέβαλεν αἰφνιδιαστικῶς παρὰ τὸν Σπερχεῖδον ποταμὸν τοὺς ἐπιστρέφοντας Βουλγάρους καὶ τοὺς διεσκόρπισε. Σημαντικὸν μέρος τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐσφάγη κατὰ τὴν συμπλοκὴν, ἐπληγώθησαν δὲ ὁ Σαμουήλ καὶ ὁ υἱὸς του, οἱ ὁποῖοι μόλις κατώρθωσαν διὰ τῶν ὁρέων νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν Βουλγαρίαν (996).

Ἀπὸ τότε ὁ πόλεμος περιορίσθη εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν. Ὁ Βασίλειος κατ' ἔτος σχεδὸν ἐξεστράτευε κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐγκαθίστα δὲ φρουροὺς εἰς τὰ ἀπελευθερούμενα φρούρια, ὡς τὴν Βέροϊαν, τὰ Σέρβια, τὰ Βοδενά (1002 μ.Χ.). Ὁ Βασίλειος, ἀπωθῶν τὸν Σαμουήλ, τὸν ἠνάγκασε νὰ δώσῃ τελειωτικὴν μάχην, τὸ 1014,

εἰς τὸ Κλειδίον, κείμενον μεταξὺ Σεργῶν καὶ Μελενίκου. Οἱ Βούλγαροι ἀνθιστάμενοι ἰσχυρῶς ἐπανικοβλήθησαν, ὅτε διὰ κυκλωτικῆς κινήσεως τοὺς προσέβαλεν ἐκ τῶν νῶτων ὁ στρατηγὸς Νικη-

45. Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος

(Μικρογραφία 11ου αἰῶνος, τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας)

Ὁ αὐτοκράτωρ εἰκονίζεται μὲ ἐπίσημον πολεμικὸν ἔνδυμα, φορεῖ θώρακα καὶ ὑψηλὰ ἐρυθρὰ ὑποδήματα. Εἰς τοὺς πόδας του πίπτουν ξένοι ἄρχοντες — πιθανῶς Βούλγαροι — καὶ τὸν προσκυνοῦν)

φόρος Ξιφίας. Ὁ Βασίλειος κατέλαβε τὸ στενὸν καὶ συνέλαβε

χιλιάδας αἰχμαλώτων. Ὁ Σαμουήλ μόλις διεσώθη ἔφιππος καὶ ἀπέθανε μετ' ὀλίγον ἀπὸ τὴν λύπην του.

Ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἄλλα τέσσαρα ἔτη καὶ ἔληξε μὲ τὴν τελειωτικὴν νίκην τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου. Τὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα οἱ Βούλγαροι κατεῖχον εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν, παρεδόθησαν τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ἡ Βουλγαρία ὑπετάγη τὸ 1018 καὶ ἔγινε βυζαντινὴ ἐπαρχία, διοικουμένη ἀπὸ ἀπεσταλμένον τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ παρέμεινε ἡσυχος ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας. Ὁ Βασίλειος μετὰ τὴν νίκην ἐδείχθη ἐπιεικὴς καὶ μεγαλόφρων ἀπέναντι τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ Σαμουήλ. Διετήρησεν ἐπίσης ὁ Βασίλειος τὴν εἰς εἶδος φορολογίαν, ἀφοῦ ὁ βουλγαρικὸς λαὸς ἦτο γεωργικὸς καὶ κτηνοτροφικὸς καὶ δὲν διέθετε χρήματα.

Ὁ Βασίλειος μετὰ ταῦτα περιώδευσε τὰς κατακτηθείσας χώρας ἐπευφημούμενος πανταχοῦ, διὰ τὸ ἴδῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν κατάστασιν τῆς χώρας. Ἄλλα φρούρια κατηδάφισε καὶ ἄλλα ἀνήγειρε πρὸς καλυτέραν ἄμυναν τοῦ κράτους. Κατῆλθεν ὁ Βασίλειος μέχρις Ἀθηνῶν, ἔνθα ἀπηύθυνε δέησιν εἰς τὴν Θεοτόκον ἐν τῷ Παρθενῶνι, ὁ ὁποῖος τότε εἶχε μεταβληθῆ εἰς ναὸν τῆς Παναγίας. Ἐκεῖθεν διὰ θαλάσσης ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον καὶ τελετάς, τότε δὲ ἀνευφημήθη Β ο υ λ γ α ρ ο κ τ ὀ ν ο ς .

Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς οἱ Ρῶσοι ἀσπάζονται τὸν χριστιανισμόν, ἡ ἀδελφὴ δὲ τοῦ Βασιλείου Ἄννα ἔλαβε σύζυγον τὸν ἡγεμόνα τῶν Ρώσων Β λ α δ ἰ μ η ρ ο ν Α', ὅστις εἶχε βαπτισθῆ χριστιανὸς εἰς τὴν Χερσῶνα. Ὁ Βλαδίμηρος διέδωκε τὸν χριστιανισμόν εἰς τὴν χώραν του καὶ κατὰ χιλιάδας ὁ ρωσικὸς λαός, ἀκολουθήσας τὸ παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνος του, ἐβαπτίσθη εἰς τὸν ποταμὸν Β ο ρ υ σ θ ἔ ν η ν (σήμερον Δνείπερ).

Τὴν ρωσικὴν Ἐκκλησίαν ἐκυβέρνα μητροπολίτης, ὅστις διωρίζετο ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἶχε τὴν ἔδραν του εἰς τὸ Κίεβον, τὸ ὁποῖον κατέστη ἱερὰ πόλις τῶν Ρώσων. Μὲ τὸν ἐκχριστιανισμόν τῶν Ρώσων διεδόθη ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς καὶ ἐπῆλθεν ἐξημέρωσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Ἄλλως τε πολλοὶ λαοί, ἐκχριστιανισθέντες ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου, ὀφείλουσαν τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὡς καὶ οἱ Ρῶσοι τὴν πρῶ-

την των ἀνάπτυξιν χρεωστοῦν εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὰ ἑλληνικὰ Γράμματα τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ προσηλυτισμὸς τοῦ μεγάλου ρωσικοῦ ἔθνους (989) εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσέδωκε μεγάλην δύναμιν καὶ δόξαν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον ἡμῶν Ἐκκλησίαν. Ὁμοίως ἐπὶ Βασιλείου Β' ὠλοκληρώθη καὶ ἐστερεώθη ἡ διαδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς Δαλμάτας, Σέρβους καὶ Κροάτας, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Βασιλείου Α' εἶχον γίνεαι χριστιανοί.

Ὁ Βασίλειος Β' διεξήγαγε καὶ ἄλλους πολέμους σκληρούς. Ἐξεστράτευσεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τῶν Ἀράβων, ὀδηγῶν ἐκλεκτὸν στρατὸν καὶ ἐστερέωσε τὴν κατοχὴν τῆς Συρίας. Ὀλίγον βραδύτερον κατέλαβε τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν Γεωργίαν μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης (1022).

Ἐπίσης ὁ Βασίλειος κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν μὲ τὸν ἰκανώτατον στρατηγὸν Βασίλειον Βοϊωάννην (1018), ὅστις ἐστερέωσε τὴν βυζαντινὴν ἀρχήν, κτίσας πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια. Ἐκ τῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν ὡς σφάλμα δύνανται νὰ θεωρηθῶν αἱ οικονομικαὶ εὐκολίαι πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸν 11ον αἰῶνα ἀπέκτησε τεραστίαν δύναμιν. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν καὶ βραδύτερον κατὰ τῶν Νορμανδῶν προεκάλεσαν τὰ βαρῆα ἀνταλλάγματα εἰς τὴν Ἑνετίαν, ἡ ὁποία μὲ τὸ ναυτικὸν τῆς κατέστη ἀπαραίτητος σύμμαχος τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἑνετοὶ ἐπλήρωνον εἰς τὸ ἕξις τελωνειακὸν φόρον ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων ἐμπορευμάτων κατὰ 20 — 50% ἐλαφρότερον καὶ πιέζοντες τὸ Βυζάντιον, ἐπετύγχανον διαρκῶς μεγαλυτέρας οικονομικὰς προνομίας. Αἱ φιλικαὶ σχέσεις τῶν Ἑνετῶν μετὰ τοῦ Βυζαντίου ἀπέφερον μεγάλα κέρδη εἰς τοὺς πρώτους, διότι οὗτοι εἶχον συγκεντρώσει εἰς χεῖράς των τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου κατὰ θάλασσαν.

Συγκεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω, βλέπομεν ὅτι ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἐπὶ Βασιλείου Β' ἔλαβε τόσον μεγάλην ἔκτασιν, ὅσην μόνον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐγνώρισεν, δηλ. ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως ποταμοῦ μέχρι τοῦ Τίγρητος καὶ τῆς Συρίας καὶ ἀπὸ τὴν Κασπίαν θάλασσαν καὶ Ἀρμενίαν μέχρι τῆς Ἰταλίας. Ἡ βασιλεία τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς λαμπροτέρας περιόδους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, διότι τοῦτο ὄχι μόνον ἐπεξετάθη, ἀλλὰ μετὰ τὰς νίκας ἐναντίον τῶν ποικί-

λων ἐχθρῶν του ἀνέλαβε τὴν παλαιὰν αἴγλην καὶ δόξαν. Ὁ Βασίλειος Β' ἀνεδείχθη ὁ σπουδαιότερος αὐτοκράτωρ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, κατὰ τὸν ἱστορικὸν δὲ Μιχαὴλ Χωνιάτην, ὁ ἐνδοξότερος τοῦ Βυζαντίου.

Οἱ μακροχρόνιοι σκληροὶ ἀγῶνες διεμόρφωσαν τὸν χαρακτῆρα τοῦ Βασιλείου ἐνεργητικόν, ἀποφασιστικόν καὶ συγκεντρωτικόν. Ὁ Βασίλειος ὑπῆρξεν αὐστηρὸς, λιτός, οἰκονόμος καὶ ἀδιάφορος πρὸς κάθε ματαιότητα. Κατὰ τὰς τελευταίας του στιγμὰς ἐζήτησε νὰ ταφῆ ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης ἔξω τῶν τειχῶν, εἰς τὸ πεδίον τοῦ Ἄρειου, ὅπου ἐγίνοντο στρατιωτικαὶ συγκεντρώσεις. Εἶναι ἀληθές, ὅτι πλησίον του δὲν ἐμορφώθησαν πολιτικοὶ ἄνδρες οὔτε ἐφρόντισε περὶ καλῶν διαδόχων του. Διὰ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου Β' (1025) σημειοῦται παρακμὴ καὶ ἀνικανότης τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν καὶ αὐτοκρατόρων.

20. Τελευταῖοι Μακεδόνες αὐτοκράτορες

Τὸν Βασίλειον διεδέχθησαν ἑξ αὐτοκράτορες, γόνοι τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας (μέχρι τοῦ 1056), κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνίκανοι καὶ ἄπειροι, ὡς ὁ ἀδελφὸς του Κωνσταντῖνος Η' (1025 — 1028), ὅστις ἐφρόντιζε μόνον διὰ τὸ κυνήγιον, τὰς διασκεδάσεις καὶ τὰς ἱποδρομίας.

Τοῦτον θανόντα διεδέχθη ἡ θυγάτηρ του Ζωὴ, ἡ ὁποία ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν σύζυγόν της Ρωμανὸν Γ' τὸν Ἀργυρόν ἢ Ἀργυρόπουλον (1028 — 1034), ὅστις ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀνίκανος.

Μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἡ Ζωὴ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν δεῦτερον σύζυγόν της, τὸν Μιχαὴλ Δ' τὸν Παναγόνα (1034 — 1041) καὶ κατόπιν τὸν θετὸν υἱὸν της Μιχαὴλ Ε' τὸν Κλαφάτην (1041 — 1042), ἀνεψιὸν τοῦ Μιχαὴλ Δ'. Ὁ Μιχαὴλ Ε' ἀπεμάκρυνε τὴν Ζωὴν εἰς μοναστήριον, ἀλλὰ ὁ λαὸς ἠγάπα τὴν Ζωὴν, παρὰ τὰς ἀνοησίας της, διότι ἦτο νόμιμος κληρονόμος τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου. Τόσον βαθεῖα ἦτο ἡ ἀνάμνησις τοῦ Βασιλείου Β', ὥστε τὸ πλῆθος ἔτρεφεν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν δυναστείαν αὐτοῦ. Ὁ Μιχαὴλ Ε' ἐτυφλώθη καὶ ἐξωρίσθη, ἡ δὲ Ζωὴ ἔλαβεν εἰς προχωρημένην ἡλικίαν καὶ τρίτον σύζυγον τὸν Κωνσταντῖνον Θ' τὸν Μονομάχον (1042 — 1055), ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν θάνα-

τον τῆς Ζωῆς (1053) ἔβασίλευσεν ὡς νόμιμος κληρονόμος αὐτῆς.

Ὁ γενναῖος τότε στρατηγὸς Γεώργιος Μανιάκης ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα καί, συλλέξας στρατόν, ἐνῶ εὐρίσκειτο εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, ἐπροχώρει διὰ τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατ' αὐτοῦ ἐστάλη στρατὸς αὐτοκρατορικός, ὁ ὁποῖος ἐνίκηθη, ἐπληρώθη ὄμως ὁ Μανιάκης καὶ ἀπέθανεν. Ὁ Μονομάχος, ἄμαχος, ὅπως ἦτο, περιεφρονεῖτο ἀπὸ τοὺς στρατιωτικούς, καὶ πολλοὶ στρατηγοὶ ἐπανεστάτησαν κατ' αὐτοῦ.

Ὁ Μονομάχος ἠλάττωσε τὸν στρατόν, τὴν διεύθυνσιν τῶν θεμάτων ἀνέθεσε ὄχι εἰς στρατηγούς, ἀλλ' εἰς διοικητικούς ὑπαλλήλους, τοὺς π ρ α ἰ τ ο ρ α ς , καὶ ἐπέβαλεν ἀντὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων τὴν πληρωμὴν χρημάτων, τὰ ὁποῖα ἐχρειάζετο διὰ τὴν σπάταλον ζωὴν του. Ὁρθῶς δὲ ὁ ἱστορικός Κεδρηνὸς παρατηρεῖ « ἐξ ἐκείνου τοῦ βασιλέως (τοῦ Μονομάχου) καὶ τῆς ἐκείνου ἀσωτείας... τὰ Ρωμαίων ἤρξατο φθίνειν πράγματα ».

Μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον Θ' ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἡ νεωτέρα ἀδελφὴ τῆς Ζωῆς Θεοδώρα (1055 — 1056), ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ τελευταία βασίλισσα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας.

Ἀξιόλογον γεγονός ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου εἶναι ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Ρώσων, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἰαροσλάβον, μὲ στρατόν καὶ στόλον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ μάγιστρος Βασίλειος Θεοδωροκάνοϛ μὲ ὀλίγα πλοῖα ἐπετέθη κατὰ τῶν τετρακοσίων ρωσικῶν καὶ μὲ τὸ ὕγρον πῦρ κατέκαυσεν ἑπτὰ, τοῦτο δὲ ἐπέφερε σύγχυσιν εἰς τοὺς Ρώσους, οἱ ὁποῖοι πανικόβλητοι ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἔνθα κατὰ χιλιάδας ἐπνίγησαν. Τοὺς περισωθέντας Ρώσους ἐπιστρέφοντας εἰς τὴν χώραν τῶν κατέκοψε παρὰ τὴν Βάρναν ὁ στρατηγὸς Κατακαλὼν Κεκαυμένος (1043).

Ἐκτοτε οἱ Ρῶσοι δὲν ἀπασχολοῦν τὸ Βυζάντιον, διότι διηρέθη τὸ κράτος τῶν, περιῆλθεν εἰς ἀναρχίαν καὶ ὑπετάγη εἰς τοὺς Μογγόλους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἔλθει ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Πολὺ βραδύτερον ἢ Ρωσία διοργανώθη ἐκ νέου καὶ ἀπετέλεσε τὸ μέγα ρωσικὸν κράτος τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἄλλοι ἐχθροί, οἱ Πατινάκαι, συγγενεῖς τῶν Τούρκων, εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ εἶχον ἰδρύσει κράτος, ἐντεῦθεν δὲ ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἐπὶ Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου ἐπροχώρησαν μέχρι τῆς Μακε-

δονίας και συνεκρούσθησαν με τον στρατον του Βυζαντιου εις πολλα σημεια. Κατ' αρχας ενικηθησαν, αλλ' ησαν πολυαριθμοι και επροχωρησαν νοτιωτερον, οχι μακραν της Κωνσταντινουπολεως. Κατα μιαν συμπλοκη επεσεν ηρωικως ο περιφημος στρατηγος Κατακαλων Κεκαυμενος. Οι Πατιναικαι τελικως απεσυρθησαν, απου ελαβον αρκετα χρηματικα δωρα και τιτλους τιμητικους (1053).

Σημαντικωτατον γεγονος των χρονων τουτων ειναι τα οριστικον σχισμα 'Ανατολικης και Δυτικης 'Εκκλησιας (1054), οτε εν Κωνσταντινουπολει πατριαρχεις ητο ο Μιχαηλ Α' Κηρουλαριος. Οι λογοι, οι προκαλεσαντες το σχισμα των 'Εκκλησιων, ησαν αι ανανεωθεισαι περι πρωτειων αξιωσεις του παπα και δογματικοι, διοτι οι δυτικοι ειχον προσθεσει εις το Συμβολον της Πιστεως το filioque, δηλ. οτι το 'Αγιον Πνευμα εκπορευεται και εκ του Υιου. 'Ο πατριαρχεις εις τας αξιωσεις του παπα αντεταξε την ισότητα όλων των 'Εκκλησιων και εξητησε να λυθουν αι διαφοραι εν συνεννοησει με με όλους τους πατριαρχεις.

Νεωτεροι σοφοι ρωμαιοκαθολικοι συγγραφεις ομολογουν, οτι οι Βυζαντινοι επεδειξαν ανεκτικότητα και μετριοπαθειαν, μη εξαιρουμενου και αυτου του φιλοδοξου και πανισχυρου πατριαρχου Μιχαηλ Κηρουλαριου, και προσθετουν, οτι το σχισμα οφειλεται μαλλον εις τους παπικους αντιπροσωπους, εκτραπεντας εις αναθεματισμον του πατριαρχου και ολης της 'Ανατολικης 'Εκκλησιας, χωρις να εχουν προς τουτο εξουσιοδοτησιν του ηδη προ τριμηνου αποθανοντος παπα Λεοντος Θ' (θανατος Λεοντος 13 'Απριλιου, αναθεματισμος απο τους απεσταλμενους του των 'Ανατολικων επι της αγιας Τραπεζης της 'Αγιας Σοφιας 16 'Ιουλιου 1054). 'Ο Κηρουλαριος εξιστορων τα γενόμενα προς τον πατριαρχην 'Αντιοχειας Πέτρον, τέλη 'Ιουλιου 1054, ομιλει και μετ' αυτα περι « της αρετης και ευγενειας και γνωσεως του νυν τελευτησαντος παπα ».

Ουτως η αλλως, το σχισμα, οριστικοποιηθεν πλεον με την μετα τον θανατον του παπα Λεοντος Θ' ενταθεισαν αδιαλλαξιαν των Δυτικων, εγινε προξενον πολλων κακων οχι μονον εξ εποψεως χριστιανικης δι' αμφοτερας τας 'Εκκλησιας, αλλα και ιδιαιτερωσ απο πολιτικης δια το Βυζαντιον, διοτι εκτοτε ο παπας και οι χριστιανοι ηγεμονες της Δυσεως διεκειντο εχθρικως προς αυτο. Τελος αι σταυροφοριαι και τα επακολουθα αυτων ηυρυναν το μεταξυ 'Ανατολης και Δυσεως χάσμα..

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1057 - 1185)

21. 'Ισαάκιος Α' Κομνηνός (1057 - 1059)

ΙΔΟΜΕΝ ὅτι οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἔφεραν τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἰς κακὴν κατάστασιν. Δυστυχῶς ἡ ἀκαταστασία καὶ οἱ μεταξὺ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνταγωνισμοὶ ἐξηκολούθησαν καὶ ἐνετάθησαν.

Τὴν Θεοδώραν, τὴν τελευταίαν βασίλισσαν τοῦ ἐνδόξου Μακεδονικοῦ οἴκου, διεδέχθη ὁ Μιχαήλ ΣΤ' ὁ Στρατιωτικὸς (1056 — 1057), ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τῆς μερίδος τῶν πολιτικῶν καὶ τοῦ πατριάρχου Κηρουλαρίου. Ὁ Μιχαήλ ΣΤ', συμπεριφερθεὶς κακῶς πρὸς τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ παραγκονίσας τοὺς ἰκανωτέρους στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικούς, προεκάλεσεν ἐξέγερσιν αὐτῶν λόγῳ τῆς ἀνικανότητός του. Παρητήθη ὅμως ἐγκαίρως πεισθεὶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅστις τώρα μετὰ τῶν στρατιωτικῶν προώθησεν εἰς τὴν ἀρχὴν τὸν ἰσχυρὸν ἄνδρα 'Ισαάκιον Α' Κομνηνὸν (1057 — 1059), ἀρχηγέτην τῆς μεγάλης δυναστείας τῶν Κομνηνῶν.

Ὁ 'Ισαάκιος εἶχε πολλὰς ἀρετὰς καὶ ἀμέσως ἤρχισε νὰ τακτοποιῇ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, τὰ ὅποια εἶχον περιέλθει εἰς ἔλεεινήν κατάστασιν. Περιορίσε ποικίλας δαπάνας καὶ περιέκοψε τὰς δωρεὰς εἰς ἀνώτερα πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα, ἀδιαφορῶν ἐὰν θὰ καθίστατο ἀντιδημοτικὸς. Αὐτὸν τὸν εὐεργέτην τοῦ ἰσχυροῦ πατριάρχου Κηρουλαρίου, διαφωνήσαντα πρὸς τὰς οἰκονομίας του, ἀντικατέστησε διὰ τοῦ ἀξιολόγου ἀνδρὸς Κωνσταντίνου Γ' Λειχοῦδη. Δὲν κατώρθωσεν ὁ 'Ισαάκιος κατὰ τὸ διετὲς διάστημα, καθ' ὃ ἐβασίλευσε, νὰ ἐπιφέρῃ ριζικὴν βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν, διότι προσβληθεὶς ὑπὸ ἀσθενείας, ἀπεσύρθη εἰς τὴν ὀνομαστὴν μονὴν τοῦ Στουδίου,

ἀφοῦ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν φίλον του Κωνσταντῖνον Δούκαν (1059 — 1067).

Οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Δουκῶν, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ προσεπάθησαν δι' ἐπαναστάσεων καὶ συνωμοσιῶν νὰ καταλάβουν τὸν θρόνον. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας δὲν διέγνωσε καλῶς τὸν τουρκικὸν κίνδυνον, οὔτε ἐφρόντισε δεόντως περὶ τῆς ὀχυρώσεως τῶν συνόρων καὶ περὶ τῆς βελτιώσεως τοῦ στρατοῦ. Καθ' ἦν στιγμὴν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως καὶ τῆς Περσίας εἰσῆρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἡ διακυβέρνησις εὐρίσκετο εἰς χεῖρας προσώπου ἀκαταλλήλου καὶ κατωτέρου τῶν περιστάσεων.

22. Σελτσοῦκοι Τοῦρκοι

Τὸ ἀραβικὸν κράτος ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος ἤρχισε νὰ παρακμάξῃ, διότι ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ ἡ πρώτη ὀρμὴ τῶν Ἀράβων ἐξητμίσθη καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἔγιναν φιλήσυχοι καὶ ἀπόλεμοι ἔμποροι. Ἡ διάσπασις τοῦ ἀραβικοῦ κράτους ὀφείλεται καὶ εἰς ἄλλους λόγους, εἰς τὸ πλῆθος τῶν ὑποτελῶν λαῶν, εἰς τὴν θρησκευτικὴν διαίρεσιν εἰς Σουνίτας καὶ Σχιίτας καὶ εἰς τὴν γεωγραφικὴν ἔκτασιν, καθ' ὅσον ἡ μακρυνὴ Ἰσπανία δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτελῇ ἑνιαῖον κράτος μὲ τὴν Μεσοποταμίαν.

Τότε παρουσιάσθη νέος λαὸς μογγολικῆς καταγωγῆς, οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὅποιοι, διηρημένοι εἰς πολλὰς φυλάς, κατόικουν τὰς ἀνατολικὰς τῆς Κασπίας θαλάσσης πεδιάδας. Ἐκεῖ ἐδέχθησαν τὸν Ἰσλαμισμόν, πρᾶγμα σημαντικὸν διὰ τὴν τύχην τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καὶ μὲ τὸ σφρῖγος νέου λαοῦ καὶ τὴν ὀρμὴν νεοφωτίστου ἐξεχύθησαν ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ ὑπὸ διαφόρους ἀρχηγούς εἰς τὰς Ἰνδίας, εἰς τὴν Περσίαν, εἰς τὴν Συρίαν καὶ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ὁ Ἰσλαμισμὸς αὐτὴν τὴν φορὰν κατέστη ἀπειλητικὸς διὰ τὸ Βυζάντιον καὶ ἔμελλε νὰ ἔχῃ ἀνυπολογίστους συνεπείας διὰ τὴν ὑπαρξίν του.

Οἱ πρῶτοι Τοῦρκοι, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισε τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἦσαν οἱ Σελτσοῦκοι, ἐπονομασθέντες ἐκ τοῦ ἱκανοῦ των ἀρχηγῶν Σελτσούκ. Τούτους ἐκάλεσεν ὡς μισθοφόρους ὁ χαλίφης τῆς Βαγδάτης πρὸς ἄμυναν τοῦ κράτους του. Ὁ διάδοχος τοῦ Σελτσούκ Τογροῦλ κατέλαβε τὴν Βαγδάτην καὶ περιώρισε τὸν χαλίφην εἰς τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα, ἔλαβε δὲ τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως (σουλτάν).

Ἐπὶ τούτου ἤρχισαν φοβεραὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ Ἰβηρία, ἡ Ἀρμενία, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Καππαδοκία δέχονται συχνὰς ἐπιθέσεις, διότι οἱ φρουροὶ τῶν συνόρων δὲν ἀντίστανται, καθ' ὅσον εἶχον ἀγανακτήσει ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κράτους, οὔτε σιτηρέσιον οὔτε χρήματα λαμβάνοντες. Οἱ Σελτσοῦκοι, ἐκτὸς τοῦ ἀραβικοῦ, διέλυσαν τὸ περσικὸν κράτος καὶ ἤρχισαν νὰ προελαύνουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

23. Ρωμανὸς Δ' Διογένης (1067 - 1071)

Ἡ σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα Εὐδοκία, θανόντος τοῦ ἀνδρός της μετὰ βασιλείαν ἑπτὰ ἐτῶν, ἔλαβε δεύτερον σύζυγον, τὸν Ρωμανὸν Δ' τὸν Διογένη, γενναῖον στρατηγόν, διακριθέντα εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Πατσηνακῶν. Οὗτος ἀνεδείχθη εἰς τῶν ἀνδρειοτέρων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, διότι, ἀντιληφθεὶς τὸν τουρκικὸν κίνδυνον, ἔσπευσε νὰ ὀργανώσῃ τὸν στρατόν, τοῦ ὁποίου ἡ ἐγκύμνασις καὶ ἐπιμελητεία εἶχε πρὸ πολλοῦ παραμεληθῆ.

Ὁ Ρωμανός, ὀξὺς καὶ ἐνεργητικὸς ὡς ἦτο, ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἐπεχείρησε δύο ἐκστρατείας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Περιορίσε τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι καὶ ὀνομαστοὺς ναοὺς τῶν Χριστιανῶν εἶχον λεηλατήσει, καὶ συγχρόνως ἐβελίτωσε τὰ ὄχυρά καὶ ἐνεθάρρυνε τὰς μακρυνὰς φρουράς.

Ἀδικαιολόγητος φαίνεται ἡ τρίτη ἐκστρατεία τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Ἀρμενίαν, διότι ὁ διάδοχος τοῦ Τογροῦλ Ἄλπ - Ἀρσλάν (1063 — 1075) δὲν ἐσκόπευε νὰ συγκρουσθῆ μετὰ τὸ Βυζάντιον καὶ προεκλήθη ἀπὸ τὸν Ρωμανόν, ὅστις, προελάσας εἰς τὴν Ἀρμενίαν, κατέλαβε τὸ Ματζικέρτ, πλησίον τῆς λίμνης Βάν.

Ὁ Ἄλπ - Ἀρσλάν, ἐπειδὴ ἦτο ἀνέτοιμος διὰ τὸν ἀγῶνα, ἐξήτησε νὰ συνεννοηθῆ μετὰ τὸν Ρωμανόν, ὅστις δυστυχῶς δὲν ἐδέχθη τὴν εἰρήνην τοῦ Τούρκου ἡγεμόνος, ἔχων πεποίθησιν εἰς τὸν πολυάριθμον μισθοφορικὸν στρατόν του. ἤρχισε σφοδρὰ μάχη (1071), κατὰ τὴν ὁποίαν, πολεμήσας γενναίως ὁ Ρωμανός, ἐπληγώθη καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ὁ νικητὴς Ἄλπ - Ἀρσλάν προσηνέχθη μετὰ ἰπποτισμὸν πρὸς τὸν αἰχμαλωτισθέντα αὐτοκράτορα καὶ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐλευθερίαν, καθὼς καὶ εἰς τὸν λοιπὸν βυζαντινὸν στρατόν, λαβὼν πολλὰ χρήματα.

Ἡ ἥττα τοῦ Ματζικέρτ ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι οἱ Σελτσουῖκοι ἔκτοτε εἰσηλθόν ὀριστικῶς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν ἐξεδιώχθησαν ποτὲ πλέον. Εὐρωπαῖος ἱστορικὸς θεωρεῖ τὴν ἥτταν ταύτην ὡς «τὴν μεγαλυτέραν καταστροφὴν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας».

Ἡ εἶδησις τῆς καταστροφῆς τοῦ στρατοῦ εἰς τὸ Ματζικέρτ ἐνίσχυσε τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαήλ Ζ' Δούκας (1071 — 1078), υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, τελείως ἀνίκανος καὶ ἀκατάλληλος διὰ τὰς περιστάσεις. Ὁ γενναῖος Ρωμανός, τυφλωθεὶς, ἐξωρίσθη εἰς μίαν νῆσον τῆς Προποντιδῶς.

Οἱ Σελτσουῖκοι, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὰ γεγονότα κατέλαβον τὴν Μεσοποταμίαν, Συρίαν καὶ Παλαιστίνην καὶ εἰσέβαλον ἐκ νέου εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, δηλ. ἡ αὐτοκρατορία ἔχασε χώρας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάμβανε τοὺς καλυτέρους στρατιώτας καὶ τοὺς διαπρεπεστεροὺς στρατηγούς καὶ εἰσέπραττε τοὺς περισσοτέρους φόρους. Ἐὰν μετὰ τὸν Ρωμανὸν ἀνῆρχετο εἰς τὸν θρόνον ἱκανὸς αὐτοκράτωρ, ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἦσαν τόσον ὀρηκτικοὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν προέλασίν των. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἄλπ - Ἀρσλάν Μαλέκ - Σάχ κατέλαβε τὸ Ἰκόνιον καὶ τὴν Νίκαιαν καὶ τὸ 1079 τὴν Χρυσόπολιν, ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τοιοῦτοτρόπως οἱ Σελτσουῖκοι ἵδρυσαν κράτος ἀπέραντον ἀπὸ τοῦ Ὠξοῦ καὶ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρις Αἰγύπτου καὶ τῶν προθύρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ ἐστασίασαν καὶ ἠνάγκασαν τὸν ἀνίκανον Μιχαήλ Δούκαν νὰ παραιτηθῆ, ἀνεκήρυξαν δὲ αὐτοκράτορα τὸν γηραιὸν στρατηγὸν Νικηφόρον Βοτανειάτην (1078 — 1081), ὅστις ὅμως οὐδὲν σημαντικώτερον τοῦ προκατόχου του ἐπέτυχεν. Ὁ Βοτανειάτης, ὅπως γίνῃ δημοφιλῆς, διένειμε δῶρα, χρήματα καὶ ἀξιώματα ἀφειδῶς, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐπήρκει τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐκιβδήλευσε τὸ νόμισμα τὸ βυζαντινὸν καὶ ἐπετάχυνεν οὕτω τὴν κατάπτωσιν τοῦ κράτους.

Τοῦτον προσεπάθησαν ν' ἀνατρέψουν φιλόδοξοι στρατηγοί, ἀλλ' ἀπέτυχον, διότι ὁ ἱκανὸς στρατηγὸς του Ἀλέξιος Κομνηνὸς τοὺς ἐνίκησεν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι ἐστερέωσαν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν Βιθυνίαν, ὑπὸ τὸν ἱκανὸν Σουλεϊμάν, ὅστις κατέστη ἀνε-

ξάρτητος τοῦ Μάλεκ - Σάχ και ὀνομάσθη σουλτάνος. Ὁ Σουλεϊμάν συνήψε συνθήκην μετὸ Βυζάντιον και κατέστη νόμιμος κύριος τοῦ κράτους του, ἀπελευθερώσας δὲ τοὺς δουλοπαροίκους, τοὺς καλλιεργοῦντας τὰ κτήματα τῶν ἀρχόντων τοῦ Βζαντίου, ἀπέκτησε πιστοὺς ὑπηκόους.

24. Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081 - 1118)

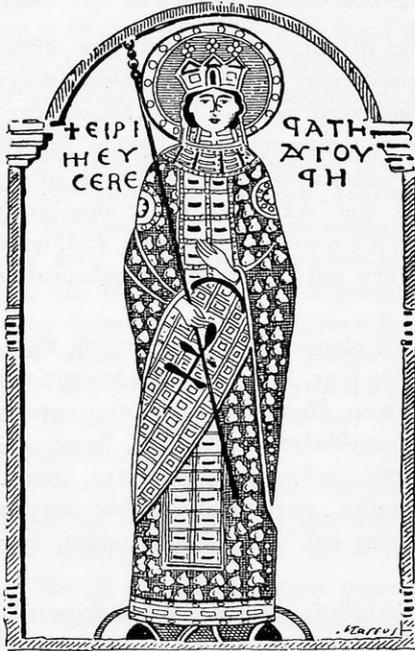
Ὁ Ἀλέξιος, παρὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας του, εἶχε τόλμην, σύνεσιν, πολεμικὴν ἐπιδεξιότητα και ἐκυβέρνησε τὸ κράτος καλῶς, παρὰ τὴν κρισιμότητα, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο τοῦτο. Ὁ Ἀλέξιος ὑπεχρέωσε τὸν Νικηφόρον Βοτανειάτην νὰ παραιτηθῆ τοῦ θρόνου και νὰ ἀποσυρθῆ εἰς μοναστήριον, ὅπως συνήθως ἐγένετο, ἐστέφη δὲ αὐτὸς αὐτοκράτωρ ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ. Μετὸν Ἀλέξιον κυρίως ἀρχίζει ἡ ἔνδοξος δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, ἡ ὁποία ἐκάθησεν εἰς τὸν θρόνον περισσότερα ἀπὸ 100 ἔτη και ἔδωκε τὴν προτελευταίαν λάμπσιν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς κατήγετο ἐξ οἰκογενείας στρατιωτικῆς Θρακικῆς (ἐκ τοῦ χωρίου Κόμνη τῆς Θρόκης, Κομνηνὸς ὁ κάτοικος και κατόπιν ὄνομα οἰκογενειακόν), ἡ ὁποία ἔδωκε πολλοὺς στρατηγούς και ἐξαιρέτους πολιτικούς. Πάντας ὑπερέβαλεν ὁ Ἀλέξιος, ὅστις, εὐρῶν τὸ κράτος εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, δηλ. χωρὶς χρήματα, χωρὶς στρατὸν και εἰς ἐσωτερικὸν ἀναβρασμόν, κατῶρθωσεν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου και τὴν τάξιν νὰ ἀποκαταστήσῃ και τὸ κράτος νὰ σώσῃ ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς.

Ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀλέξιος, οἱ Νορμανδοὶ εἶχον καταλάβει τὰς τελευταίας Βυζαντινὰς κτήσεις εἰς τὴν Ἰταλίαν και ὁ Σουλεϊμάν καθίστα πρωτεύουσαν τοῦ μικρασιατικοῦ κράτους του τὴν Νίκαιαν. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀλέξιος ἐστράφη κατὰ τῶν Νορμανδῶν, ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὰ νῶτά του διὰ συνθήκης μετὰ τοῦ Σουλεϊμάν.

Οἱ Νορμανδοί, ὀρμώμενοι ἐκ τῆς ἐν τῇ Γαλλίᾳ Νορμανδίας, εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος. Μετὰ δυσκολίας μέχρι τοῦ 1054 κατελάμβανον πόλεις ἀνηκούσας εἰς τὸ Βυζάντιον, διότι οἱ πάπαι συνήθως συνειργάζοντο μετὸ Βυζάντιον, ἀν και οὐχὶ ἅπαξ ἐπενέθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς κάτω Ἰταλίας, εἴτε συνειργάσθησαν μετὸς Νορμανδούς. Ἀπὸ τοῦ

1054 ὅμως καὶ ἐξῆς, δηλ. ἀπὸ τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν, οἱ Νορμανδοί, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τοῦ πάπα, εὐκόλως κατέλαβον τὰς τελευταίας κτήσεις τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἱταλικὴν χερσόνησον, ὑπὸ τὸν περίφημον ἀρχηγόν των Ροβέρτον Γυσκάρδον (διάβολον) (1071). Ὁ Ροβέρτος ὠδήγησε τοὺς Νορμανδοὺς του εἰς τὴν Σικελίαν καὶ ἐσκέφθη, ὡς πρότερον οἱ Γερμανοὶ ἀρχηγοὶ Ἀλάρικος, Θεοδέρικος κ.ἄ., νὰ καταλύσῃ τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

46. Εἰρήνη Δούκαινα, σύζυγος Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ (Σμάλτον 12ου αἰῶνος)

σαν εἰς τὸ Δυρράχιον. Κατὰ ξηρὰν ὅμως, ὅπου ἔμελλε νὰ κριθῆ ὁ ἀγὼν, παρὰ τὸ Δυρράχιον, ἔπαθεν ὁ Ἀλέξιος μεγάλην καταστροφὴν, ὁ στρατός του διελύθη καὶ πολλοὶ Βυζαντινοὶ στρατηγοὶ ἔπεσαν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης (Ὀκτώβριος 1081).

Ὁ Ἀλέξιος δὲν ἀπεγοητεύθη, ἀλλ' ὠργάνωσεν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Νορμανδῶν, οἱ ὅποιοι, ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ροβέρτου Βοημοῦν-

Ὁ Ἀλέξιος προητοιμάσθη μετὰ πολλῆς προσοχῆς διὰ τὸν ἀγὼνα κατὰ τῶν Νορμανδῶν, οἱ ὅποιοι τὸ 1081 ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν Ἠπειρὸν, εἰς τὸ Βορθρωτὸν τῆς ὁποίας συνήφθη ἡ πρώτη μάχη μετὰξὺ Νορμανδῶν καὶ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ. Ὁ Ἀλέξιος συνέλεξε στρατὸν μισθοφορικὸν καί, ἐπειδὴ τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου πρὸ πολλοῦ εἶχε καταστραφῆ, συνεμάχησε μὲ τοὺς Ἐνετούς, ἀφοῦ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς πολλὰ χρήματα καὶ ἀνταλλάγματα ἐμπορικῆς φύσεως.

Οἱ Ἐνετοὶ ἄλλως τε, βλέποντες τοὺς Νορμανδοὺς ὡς ἐπικινδύνους ἀντιπάλους, εὐχαρίστως ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν τοῦ Ἀλεξίου. Οὗτοι ἐνίκησαν τοὺς Νορμανδοὺς κατὰ θάλασσαν.

δον έπροχώρησαν ληστεύοντες τόν τόπον μέχρι Θεσσαλίας και έπολιόρκησαν τήν Λάρισαν. Ο 'Αλέξιος Κομνηνός δια μαχών και κλεφτοπολέμου έπέτυχε τήν λύσιν τής πολιορκίας τής Λαρίσης και δια χρημάτων έπέφερε διάλυσιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Βοημούνδου, κατόπιν δέ σκληροῦ άγώνος έπέτυχεν ό 'Αλέξιος νά άπαλλάξη τήν Βαλκανικήν χερσόνησον άπό τούς Νορμανδούς, οτινες μετά τόν θάνατον τοῦ Ροβέρτου (1085), έξεκένωσαν πάσας τās έλληνικάς χώρας.

Κατά τόν πόλεμον εναντίον τών Νορμανδών ό 'Αλέξιος έπέδειξε γενναιότητα, σύνεσιν και διπλωματικότητα και δια χρημάτων έπέδωξε νά ύποκινήση τούς ήγεμόνας τής Δύσεως κατά τών Νορμανδών. Τό μόνον σφάλμα τοῦ 'Αλεξίου υπήρξεν ή παραχώρησις πολλών προνομίων εις τούς άπλήστους Ένετούς, οι όποιοι έλαβον εις τās χείρας των όλον τό έμπόριον τής 'Ανατολής, άφαιρέσαντες δέ οὔτω τά οικονομικά μέσα, υπέσκαψαν τά θεμέλια τής βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Ο 'Αλέξιος, εὐθύς ώς άπηλλάγη τών Νορμανδών, έστράφη κατά τών Πατινακών, οι όποιοι έπεχείρουν επιδρομάς εις τās βυζαντινάς επαρχίας τής Βαλκανικῆς Χερσονήσου, κατερχόμενοι μέχρι τής Θράκης. Ο 'Αλέξιος, όπως φέρη αντιπερισπασμόν εις αυτούς, ήλθεν ό ίδιος με πολλόν στόλον εις τόν Δούναβιν, άλλ' ήτήθη και μόλις κατώρθωσε νά διασωθῆ, έπέτυχεν όμως δια χρημάτων νά στρέψη τούς Κομάνουοις (τουρκικῆς καταγωγῆς άπό τά 'Αλταία όρη έκκινήσαντας) κατά τών Πατινακών, οι όποιοι τό 1091 όλοσχερῶς ένικήθησαν και οὔτω άπηλλάγη τοῦ δευτέρου αὐτοῦ φοβεροῦ έχθροῦ.

Μετά τήν άπαλλαγήν άπό τών Νορμανδών και Πατινακών, ό 'Αλέξιος Κομνηνός έσχεδιάζε νά καταπολεμήση τούς Τούρκους τής Μ. 'Ασίας, ότε ένεφανίσθησαν οι πρώτοι σταυροφόροι, οι όποιοι υπέσκαψαν τά θεμέλια τοῦ Βυζαντίου και παρεσκεύασαν τήν ύποδοϋλωσίν του εις τούς Τούρκους.

Αι έστρατεΐαι αὐται τών ευρωπαϊκῶν λαῶν εις τήν 'Ανατολήν κατά τών Τούρκων πρὸς άπελευθέρωσιν τών 'Αγίων Τόπων λέγονται εις τήν ιστορίαν Σταυροφορία και περι αὐτῶν ευρύτερον λόγον κάμνομεν κατωτέρω. Κατά τήν Α' σταυροφορίαν (1096 — 1099) ό 'Αλέξιος Κομνηνός κατώρθωσε με στρατιωτικὴν συνεργασίαν μετά τών σταυροφόρων, άλλά και με έξαιρετικὴν διπλωματικὴν ικανότητα νά άνακτήση τήν Νίκαιαν και τά δυτικά παράλια τής Μ.

Ἰασίας, Σμύρνην, Ἐφεσον κ.λ.π., βραδύτερον δὲ τὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου, ὅλην τὴν νοτιάν παραλίαν τῆς Μ. Ἰασίας μέχρι τῆς Ἀντιοχείας καὶ μέγα μέρος ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Τουτουτρόπως ἐπὶ Ἀλεξίου (μέχρι 1118) ἡ αὐτοκρατορία εἶχεν ἀνακτήσει σημαντικὸν μέρος ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν κτήσεών της.

25. Ἰωάννης Β' Κομνηνός (1118 - 1143)

Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Ἀλέξιος ὤρισε διάδοχον τοῦ θρόνου τὸν υἱὸν του Ἰωάννην, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνει πολλὰς συμβουλὰς, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἔργου του «Μοῦσαι Ἀλεξιάδεις», ὡς λ.χ. «τὸ ἔργον ἡγοῦ τιμιώτερον λόγων» κ.ἄ.

Ὁ Ἰωάννης Β' συνήγωνεν ἐξαιρετικὴν μόρφωσιν, ὕψος ἤπιον καὶ γενναϊόφρον, προσεῖλκυσε δὲ ἀμέσως τὴν ἀγάπην τῶν ὑπηκόων του, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐπωνόμασαν Καλοῖωάννην, οἱ δὲ ξένοι Καλόν. Ὀλίγοι αὐτοκράτορες ὡσάν τὸν Ἰωάννην Κομνηνὸν ἐκάθησαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου, διότι οὗτος συνεδύαζε πνευματικὴν ὑπεροχὴν, ἰσχυρὰν θέλησιν, στρατιωτικὰς ἀρετὰς καὶ εὐθύτητα εἰς τοὺς πολιτικούς του σκοπούς. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐδείχθη ἐχθρὸς τῆς πολυτελείας καὶ τῆς σπατάλης καὶ τὰς ἀντιλήψεις του αὐτὰς προσεπάθησε νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν, δίδων τὸ παράδειγμα ἐκ τοῦ παλατίου του.

Ὁ Ἰωάννης Κομνηνός, διαγνώσας περισσότερον παντὸς ἄλλου αὐτοκράτορος τὴν σημασίαν τοῦ τουρκικοῦ κινδύνου εἰς τὴν Μ. Ἰασίαν, συνέχισε τὸ ἔργον τοῦ πατρός του καὶ προσεπάθησε ν' ἀνακτήσῃ τὰς ὑπὸ τῶν Σελτσούκων Τούρκων κατεχομένης χώρας. Ἐκστρατεύσας ὁ ἴδιος ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἔσχεν ἐπιτυχίας, ἀπελευθερώσας τὴν Λαοδικεῖαν, τὴν Σωζόπολιν καὶ ἄλλα ὄχυρά (1119 — 1120).

Ἠναγκάσθη ὅμως νὰ ἐπιστρέψῃ ταχέως, διότι οἱ Πατινάκαι ἐπανήρχισαν τὰς ἐπιδρομὰς των μέχρι τῆς Θράκης. Ὁ Ἰωάννης Κομνηνός κατενίκησε τοὺς Πατινάκας παρὰ τὴν Βερόην, τὴν σημερινὴν Στάρα - Ζαγορά, ὅπου ἡ σφαγὴ αὐτῶν ὑπῆρξε τόσον ἀγρία καὶ ἐξοντωτικὴ, ὥστε δὲν ἀναφαίνονται πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν (1122). Ἡ νίκη αὕτη δύναιται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ἐκ τῶν σπουδαιότερων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, εἰς ἀνάμνησιν δὲ αὐτῆς ἐθέσπισεν ὁ Ἰωάννης «τὴν τῶν Πατινακῶν λεγομένην τελετήν».

Ὁμοίως ὁ Ἰωάννης ἐνίκησε τοὺς Οὐγγρους, ὑποχρεώσας αὐτοὺς ν' ἀνακηρύξουν ἡγεμόνα των ἄνθρωπον ἀφωσιωμένον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐστερέωσε τὰ σύνορα τοῦ κράτους του πρὸς βορρᾶν (1128). Ἐπειτα ἐπανῆλθεν οὗτος ἐναντίον τῶν Σελτσούκων Τούρκων, τῶν Ἀρμενίων καὶ τῶν Φράγκων τῆς Συρίας, προετοιμαζόμενος διὰ μεγάλην ἐκστρατείαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἔχων, ὡς πρότυπον τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ. Εἰς κινήγιον ὅμως ἀγριοχοίρων εἰς τὴν Κιλικίαν ἐπληγώθη καὶ ἀπέθανε (1143) ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας του, μόλις 55 ἐτῶν, καὶ μετὰ βασιλείαν 24 ἐτῶν. Βασιλικαὶ τριήρεις ἔφερον τὴν σεπτὴν σορὸν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτάφη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Παντοκράτορος.

Τὸ μοναδικὸν λάθος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννου, καθὼς καὶ ὅλης τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, εἶναι ἡ παραμέλησις τοῦ ναυτικοῦ. Ἐνῶ ἄλλοτε ὁ στόλος τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐδέσποξε τῶν θαλασσῶν, τώρα οἱ Ἴταλοὶ, Ἐνετοὶ καὶ Πισᾶται, κυριαρχοῦν εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἀντέλήφθη τὸ κακὸν διὰ τὸ Βυζάντιον ἀποτέλεσμα τῶν χορηγηθέντων εἰς τοὺς Ἐνετοὺς προνομίων καὶ ἐπεχείρησε νὰ τὰ ἀφαιρέσῃ, πλὴν ὅμως ἠναγκάσθη νὰ τὰ ἀνανέωσῃ, διότι οἱ Ἐνετοὶ τοῦ ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον καὶ ἐπετέθησαν ἐναντίον τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων.

26. Μανουὴλ Α' Κομνηνός (1143 - 1180)

Ὁ Ἰωάννης ὤρισε διάδοχόν του τὸν μικρότερον υἱόν του Μανουὴλ, διότι διέκρινεν εἰς αὐτὸν προσόντα καὶ ἀρετάς. Καὶ πράγματι ἀπέβη εἰς τῶν γενναιοτέρων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἐσχεδίασε νὰ ἀνασυστήσῃ τὴν παλαιὰν αὐτοκρατορίαν. Ὁ ἡρωϊκὸς αὐτὸς βασιλεὺς, πάντοτε αἰσιόδοξος καὶ δυναμικὸς, συνελάμβανε μεγαλεπήβολα σχέδια καὶ ἐπεχείρει πολλοὺς πολέμους, ὄχι πάντοτε ἀναγκαίους, ἐξαντλῶν οὕτως οἰκονομικῶς τὸ κράτος.

Ἰδιαιτερον γνῶρισμα τοῦ Μανουὴλ εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ ἵπποτικά ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως, τὰ ὁποῖα προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ καὶ εἰς τὸ κράτος του. Διὰ τοῦτο ἐθανυμάσθη εἰς τὴν Δύσιν περισσότερο ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἑλληνας αὐτοκράτορας.

Ἐπὶ Μανουὴλ οἱ Νορμανδοὶ ἐπανάλαβον τὰς ἐπιχειρήσεις των

(1147) κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὸν βασιλέα τῶν Ρογῆρον Β', καὶ κατέλαβον ταχέως τὴν Κέρκυραν, διότι οἱ κάτοικοι, ἔχοντες παράπονα, λόγῳ τῆς καταθλιπτικῆς φορολογίας, δὲν ἀντέστησαν. Ἐπίσης οἱ Νορμανδοὶ ἠρήμωσαν τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Εὐβοίαν καὶ ἐπροχώ-

47. Μανουὴλ Κομνηνὸς καὶ ἡ σύζυγός του Μαρία
(Μικρογραφία 12ου αἰῶνος, τῆς ἐν Ρώμῃ Βατικανῆς Βιβλιοθήκης)

ρησαν μέχρι τῶν Θηβῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἡ πρωτεύουσα τοῦ θέματος τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ πόλις αὕτη ἦτο πολὺ πλουσία ἀπὸ τὴν ταπητουργίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν τῆς μετὰξῆς. Οἱ Νορμανδοὶ διήρπασαν τὰς οἰκίας, τὰ

καταστήματα και αὐτὰς τὰς ἐκκλησίας, ἔσυραν αἰχμαλώτους τοὺς εὐπορωτέρους τῶν κατοίκων και μετέφερον εἰς τὴν Σικελίαν τοὺς ἐργάτας τῶν μεταξουργείων, ἐπιτυχόντες δι' αὐτῶν νὰ ἀναπτυχθῆ ἐκεῖ ἡ καλλιέργεια τῆς μετάξης.

Οἱ Νορμανδοὶ ἐκ Βοιωτίας μετέβησαν εἰς τὴν Κόρινθον, ἡ ὁποία ἦτο τὸ δεύτερον βιομηχανικὸν κέντρον μετάξης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐν Κορίνθῳ τὰ αὐτὰ ἔπραξαν, διήρπασαν τὰ πάντα, ἤχμαλώτισαν τοὺς πλουσιωτέρους και ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς εἰδικευμένους τεχνίτας τῆς μετάξης. Ὡς ἐκ τούτου τὸ ἀκμαῖον ἐμπόριον και ἡ πλουσία βιομηχανία τῆς Ἑλλάδος ὑπέστησαν θανάσιμον πλῆγμα και τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους ἐμειώθησαν.

Ὁ Μανουήλ, ἐνῶ ἠτοιμάζετο ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, ἠμποδίσθη ἀπὸ τοὺς Οὐγγρους και τοὺς ἐπαναστατήσαντας, τῇ ὑποκινήσει τοῦ Ρογήρου, Σέρβους, τοὺς ὁποίους ὅμως κατώρθωσε νὰ νικήσῃ, στραφεὶς ἀμέσως ἔπειτα κατὰ τῶν Νορμανδῶν. Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Ἐνετῶν και κατόπιν μακρῶν και σκληρῶν ἀγώνων, ἀνέκτησεν ὁ Μανουήλ τὴν Κέρκυραν, ὅπου ἐφονεύθη ὁ γενναῖος ναύαρχος Κοντοστέφανος (1148). Βραδύτερον ὁ Μανουήλ ἐξεδίωξεν ὀριστικῶς τοὺς Νορμανδοὺς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν ἐσταμάτησεν ὅμως ἔως ἐδῶ, ὡς ὄφειλεν, ἀλλὰ μετέφερε τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὄνειροπολῶν ἀνάκτησιν τῆς παλαιᾶς αὐτοκρατορίας, σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἐξώργισε τοὺς συμμάχους του Ἐνετούς.

Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἠναγκάσθη ὁ Μανουήλ νὰ συνάψῃ εἰρήνην μὲ τοὺς Νορμανδοὺς και νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἰταλίαν (1158), ἔδωσεν ὅμως εἰς τοὺς Ἐνετούς, ἔναντι τῆς βοήθειας των, πολλὰ προνόμια, πρὸς περιορισμὸν τῶν ὁποίων ἠναγκάσθη βραδύτερον νὰ παραχωρήσῃ οἰκονομικὰς και ἐμπορικὰς ἐνκολίας και εἰς τοὺς Γενοιάτας και Πισάτας. Ὁ Μανουήλ, ἐκτὸς τῶν ἐπανειλημμένων πολέμων πρὸς τοὺς Νορμανδοὺς, τοὺς Οὐγγρους και τοὺς Σέρβους, ἐταλαιπωρήθη και μὲ τοὺς σταυροφόρους τῆς δευτέρας σταυροφορίας (1147 - 1149), οἱ ὁποῖοι, λόγῳ τῶν τροφίμων, ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ἐγχωρίους. Τὰς μοιραίας ταύτας συγκρούσεις γνωρίζων ὁ Μανουήλ, ἀχώρῳσε καλύτερον τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ κάθε ἐνδεχόμενον και διεβίβασε τοὺς σταυροφόρους τὸ ταχύτερον διὰ τῶν πλοίων του εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

Ἐπίσης ὁ Μανουήλ ἐξεστράτευσεν κατὰ τῶν Τούρκων μέχρι τοῦ

Ἰκονίου καὶ ἐπανειλημμένως ἐνίκησεν αὐτούς, σχεδιάζων ριζικὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Μ. Ἀσίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ παρὰ τὸ Μυριοκέφαλον (1176) ὁ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ κατεστράφη, πολλοὶ γενναῖοι στρατηγοί, ὡς ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἐφονεύθησαν, καὶ αὐτὸς ὁ Μανουὴλ ἐτραυματίσθη. Ἡ ἦττα τοῦ Μυριοκεφάλου (1176) συνεπλήρωσεν ἐκείνην τοῦ Ματζικέρτ (1071) καὶ δι' αὐτῶν ἡ Μ. Ἀσία παρεδόθη ὀριστικῶς εἰς τοὺς Τούρκους.

Ὁ ἀκαταπόνητος αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ἐξηκολούθησε τοὺς πολέμους του ἐναντίον τῶν Τούρκων μέχρι τοῦ 1180, ὅποτε ἀπέθανεν, ἀφήσας μνήμην ἡρωικοῦ βασιλείως, τοῦ ὁποίου τὰ κατορθώματα καὶ αἱ ἀνδραγαθίαι ἐπηνέθησαν ὑπὸ πολλῶν ποιητῶν καὶ ρητόρων, ἂν καὶ αἱ ἱπποτικαὶ καὶ ρομαντικαὶ ὑπερβολαὶ του ὑπῆρξαν πρόδρομοι τῆς μετέπειτα καταρρέουσας τοῦ κράτους.

27. Οἱ τελευταῖοι Κομνηνοὶ (1180 - 1185)

Τὸν Μανουὴλ διεδέχθη ὁ δευτερότοκος υἱὸς του Ἀλέξιος Β' (1180 - 1183), ὁ ὁποῖος ὡς ἀνήλικος (11 ἐτῶν) ἐπετροπεύετο ἐπὶ τῆς μητρὸς του Μαρίας, δευτέρας συζύγου τοῦ Μανουὴλ. Ἡ βασιλομήτωρ Μαρία ἦτο Γαλλίς πριγκίπισσα καὶ καθολικὴ τὸ θρήσκευμα. Ἦρχισε λοιπὸν ὑπόκωφος ἀναβρασμὸς τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἄτακτον ζωὴν τῆς Μαρίας, τὴν κακὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους καὶ τὴν αὐξανομένην ἰσχὴν τῶν Λατίνων, ὅποτε ὁ ἐξάδελφος τοῦ Μανουὴλ Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνός, ἐκθρονίσας τὸν Ἀλέξιον, κατέλαβε τὸν θρόνον (1183 - 1185).

Ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε πολλὰς ἀρετάς, ὡς ἀνδρείαν, διπλωματικὴν ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ μεγάλα ἐλαττώματα, ἀσυνειδησίαν καὶ σκληρότητα μέχρις ἀγριότητος. Ὄταν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ, κατεδίωξε πάντας τοὺς ἀντιπάλους του, ἐφόνευσεν τὴν Μαρίαν καὶ τὸν υἱὸν τῆς Ἀλέξιου, ἐτύφλωσε τὸν ἔνδοξον νικητὴν τῶν Οὐγγρων Ἀνδρόνικον Κοντοστέφανον καὶ προεκάλεσε μεγάλην σφαγὴν τῶν Λατίνων ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ φίλων του. Ταῦτα πάντα προδίδουν τὸ ἀπάνθρωπον καὶ τὴν βαρβαρότητα τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀνδρονίκου.

Τὰ ἐγκλήματα τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπροκάλεσαν ἀντίδρασιν καὶ ἤρ-

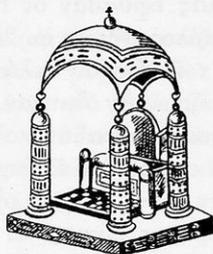
χισαν νά ὀργανώνωνται στάσεις εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἐξητήθη μάλιστα καί ἡ βοήθεια τῶν ξένων, ὡς τοῦ βασιλέως τῶν Νορμανδῶν Γουλιέλμου Β' (1166 - 1189). Ὁ Γουλιέλμος ἐνόμισεν, ὅτι ἦλθεν ἡ κατάλληλος εὐκαιρία νά πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρον τῶν προκατόχων του, δηλ. νά καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὄργανώσας λοιπὸν στόλον καὶ στρατόν, ἀπεβιβάσθη εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ ταχέως ἔγινε κύριος τούτου, διότι δὲν εὔρε σοβαρὰν ἀντίστασιν. Κατόπιν διὰ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας ἔφθασαν οἱ Νορμανδοὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦλθε καὶ ὁ στόλος αὐτῶν ἐκ 200 πλοίων, ἀφοῦ κατέλαβε προηγουμένως τὰς νήσους τοῦ Ἴονίου πελάγους (1185).

Ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ ἡρωϊκὴν ἀμυναν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν, οἱ ὅποιοι ἐληλάτησαν, ἔσφαξαν καὶ διέπραξαν παντὸς εἶδους ἀσχημίας. Διηρπάγησαν αἱ οἰκίαι, αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ καταστήματα, ἀπολύτως τίποτε δὲν ἔμεινεν, οὔτε ἔνδυμα οὔτε τροφή. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ περιφημὸς λόγιος Εὐστάθιος περιέγραψε μὲ τὰ ζωηρότερα χρώματα τὴν σφαγὴν καὶ λεηλασίαν, ἣ ὅποια διήρκεσε πολλὰς ἡμέρας. Ὁ ἴδιος ὁ Εὐστάθιος ὑβρίσθη καὶ ἐσύρθη ἀπὸ τὸν πώγωνα, βραδύτερον ὅμως ἀφέθη ἐλεύθερος καὶ παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ βοηθῶν τοὺς δυστυχεῖς Θεσσαλονικεῖς.

Οἱ Νορμανδοί, ἀφοῦ ἐλήστευσαν τὴν Θεσσαλονίκην, ἐστράφησαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν τμήμα στρατοῦ ἐβάδιζε πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ λαὸς ἠγανάκτησε καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ὁ Ἀνδρόνικος, συλληφθεὶς, ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν. Κατόπιν διεπομπεύθη καὶ, ὀδηγηθεὶς εἰς τὸν Ἰπὸδρομον, ἐκρεμάσθη ἀπὸ τῶν ποδῶν, μέχρις ὅτου στρατιώτης, εὐσπλαχνισθεὶς αὐτόν, τὸν ἐφόνησε διὰ τοῦ ξίφους. Κατόπιν ὁ λαὸς ἐπευφήμησεν αὐτοκράτορα τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελοῦν, ἀρχηγέτην νέας δυναστείας, τῆς τῶν Ἀγγέλων.

Οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἀνδρονίκου ἱστορικοὶ ἐπιτίθενται κατ' αὐτοῦ, ἰδίως ὅσοι ὑπέστησαν συμφορὰς ἐξ αἰτίας του. Ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε φυσικὰ προσόντα, ἀλλ' ἐστερεῖτο ψυχικῶν καὶ ἠθικῶν προτερημάτων, διὸ ἡ κυβέρνησις του ὑπῆρξεν ἀθλία καὶ ἐπεσώρευσε εἰς τὸ κράτος πολλὰς συμφορὰς. Ἀξίζει ὅμως ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι τὰ φορολογικὰ τοῦ λαοῦ βάρη ἠλάφρωσε, τὰς πολυδαπάνους αὐλικὰς ἐορτὰς κατήργησε, τὴν δικαιοσύνην ἐβελάτισε δι' ἐκλογῆς εὐσυνειδήτων ἀνδρῶν, καὶ δραστηρίως εἰργάζετο διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς διοικητικῆς μηχανῆς. Θὰ

ἠδύνατο νὰ γίνῃ ὁ καλύτερος τῶν Κομνηνῶν καὶ ὁ ἀνακαινιστὴς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἐὰν εἶχεν εὐσυνειδησίαν καὶ κατείχετο ἀπὸ ἡθικὰς ἀρχάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 7ον

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ (1185 - 1204)

28. Ἰσαάκιος ᾽Αγγελος (1185 - 1195)

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ τῶν Ἀγγέλων, συγγενῆς τῶν Κομνηνῶν, κατήγετο ἀπὸ τὴν Φιλαδέλφειαν. Τρεῖς αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐβασίλευσαν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀγγέλων ἐπὶ 20 ἔτη ἀπὸ τὸ 1185 - 1204.

Ὁ Ἰσαάκιος ᾽Αγγελος εἶχε λάβει σύζυγον τὴν Μαργαρίταν, κόρην τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας, καὶ ἐπῆλθεν οὕτω σύσφιγξις τῆς οὐγγρο-ἑλληνικῆς συμμαχίας. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του ὁ Ἰσαάκιος εἶχε μίαν λαμπρὰν ἐπιτυχίαν κατὰ τῶν Νορμανδῶν, χάρις εἰς τὸν ἰκανὸν στρατηγόν του Ἀλέξιον Βρανᾶν.

Οἱ Νορμανδοί, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, εἶχον τραπῆ εἰς λεηλασίας καὶ ἐστρέφοντο πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ στρατηγὸς Βρανᾶς ἐνίκησε παρὰ τὸ Δημητρίτσι τῆς περιφερείας Σερρών τῆς Μακεδονίας τοὺς Νορμανδοὺς. Οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκκενώσουν ὀριστικῶς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὸ Δυρράχιον, χωρὶς νὰ πραγματοποιήσουν τὸ παλαιὸν των ὄνειρον, τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ἐπιτυχία αὕτη τοῦ Βρανᾶ ἔδωκεν αἶγλην εἰς τὸν Ἰσαάκιον ᾽Αγγελον, διὰ τοῦτο δὲ σύγχρονοι ἱστορικοὶ ὀνομάζουν τὸν Ἰσαάκιον δεύτερον Θεόν, ἐλευθερωτὴν καὶ τυραννοκτόνον.

Ἐπὶ Ἰσαακίου οἱ Βούλγαροι ἡγεμόνες ἀδελφοὶ Πέτρος καὶ Ἀσάν ἐπανεστάτησαν, λόγῳ τῆς βαρείας φορολογίας καὶ τῆς κακῆς διοικήσεως τοῦ Βυζαντίου, καὶ κατέλαβον τὴν ἀρχαίαν πρωτεύου-

σαν τῶν Βουλγάρων Π ρ ε σ λ ά β α ν . Τότε ὁ Ἰσαάκιος ἐξεστράτευ-
σεν ἐναντίον αὐτῶν, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἀπέφευγον τὴν κατὰ μέτωπον μάχην
καὶ κατεπόνουν τὸν βυζαντινὸν στρατὸν μὲ κλεφτοπόλεμον.

Τελικῶς ὁ Ἰσαάκιος συνῆψεν εἰρήνην μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, ἀφοῦ
ἔλαβεν ἄμνηστον τὸν μικρὸν ἀδελφόν των Ἰωάννην, τὸν ἔπειτα βασιλέα
τῶν Βουλγάρων Ἰ ω α ν ν ί τ σ η ν ἢ Σ κ υ λ ο γ ι ά ν ν η ν (1188).
Διὰ τῆς συμφωνίας ἀνεγνωρίσθη ἀνεξάρτητος ἡ ἀπὸ τοῦ Αἵμου μέχρι
τοῦ Δουνάβεως Βουλγαρία, μὲ πρωτεύουσαν τὸ Τύρνοβον. Μετὰ τῶν
Βουλγάρων εἶχον ἐνωθῆ αἱ πέραν τοῦ Δουνάβεως βλαχικαὶ φυλαί, αἱ
ὁποῖαι ἐπέδραμον μέχρι Θεσσαλίας, μέρος τῆς ὁποίας, τὰ περὶ τὸν
Ἵολυμπον ὄρεινά, κατέκτησαν καὶ ὠνόμασαν Μ ε γ α λ ο β λ α χ ι ά ν .

Ὁ Ἰσαάκιος ἦτο ἐντελῶς ἀνίκανος νὰ ἐπιβληθῆ εἰς τοὺς Βουλγα-
ροβλάχους, τῶν ὁποίων ὁ ἡγεμὼν Ἀσὰν ἐστέφθη ἐν Τυρνόβω τ σ ά -
ρ ο ς τ ῶ ν Β ο υ λ γ ά ρ ω ν καὶ τ ῶ ν Ρ ω μ α ί ω ν καὶ ἐφανά-
τιξε τοὺς Βουλγαροβλάχους μὲ τὸν θρῦλον, ὅτι ὁ ἅγιος Δημήτριος
ἐγκατέλειπε τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Βουλγαρίαν !

Ἄλλος κίνδυνος ἐφάνη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέ-
λου ἀπὸ τὴν Δύσιν, οἱ σταυροφόροι τῆς Γ' σταυροφορίας, ὑπὸ τὴν
ἀρχηγίαν τοῦ Γερμανοῦ βασιλέως Φ ρ ε ι δ ε ρ ί κ ο υ Β α ρ β α ρ ό σ -
σ α . Ὁ Ἰσαάκιος, διὰ τῆς συμφωνίας τῆς Ἀδριανουπόλεως (1190),
ἀπηλλάγη τῶν σταυροφόρων καὶ ἐστράφη πρὸς νέον σοβαρὸν κίνδυ-
νον, τοὺς Σέρβους.

Οἱ Σέρβοι συνειργάσθησαν μετὰ τῶν Βουλγάρων, Οὐγγρων καὶ
σταυροφόρων, διὰ νὰ ἐπεκτείνουν τὸ κράτος των. Ὁ ἀρχηγός των
Σ τ έ φ α ν ο ς Ν ε μ ά ν ι α κατώρθωσε νὰ αὐξήσῃ τὸ Σερβικὸν κρά-
τος καὶ νὰ συμπεριλάβῃ τὴν Ἐρζεγοβίην, τὸ Μαυροβούνιον καὶ τὴν
Παραδουνάβειον Σερβίαν.

Ὁ Ἰσαάκιος, τὸ 1190, ἐνίκησε παρὰ τὸν Μοράβαν τοὺς Σέρβους,
ἔδειξεν ὅμως μετριопάθειαν καὶ ἀνεγνώρισε τὴν αὐτονομίαν των, ἀπέ-
νευμε δὲ τὸν τίτλον τοῦ σ ε β α σ τ ο κ ρ ά τ ο ρ ο ς εἰς τὸν Στέφανον.

Δὲν δύναται ν' ἀρνηθῆ τις ὅτι ὁ Ἰσαάκιος εἶχεν ἐπιτυχίας στρα-
τιωτικάς, ἀλλ' εἰς τὴν οἰκονομικὴν πλευρὰν καὶ γενικῶς τὴν ἐσωτερι-
κὴν δὲν ἐνδιεφέρθη ὅσον ἔπρεπεν. Ἐκιβδήλευσε τὸ νόμισμα, ἀφήρесе
τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας, διὰ νὰ ἔχῃ εἰς τὴν αὐ-
λήν του μεγάλην πολυτέλειαν. Ἡ σπατάλη τοῦ Ἰσαακίου ἐπετάχυνε
τὴν κατὰπτωσιν καὶ παρακμὴν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Δὲν ἐδίστα-

σεν ὁ Ἰσαάκιος νὰ ἀνανεώσῃ τὰ οἰκονομικὰ προνόμια τῶν Ἰταλῶν, δηλ. Ἐνετῶν, Γενουατῶν καὶ Πισατῶν, τὰ ὁποῖα προεκάλεσαν τὴν οἰκονομικὴν καταστροφὴν τοῦ Βυζαντίου.

Ἄλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ τὸ περιβάλλον τοῦ οὐδόλως ἐβοήθησε τὸν Ἰσαάκιον εἰς τοὺς σοβαροὺς κινδύνους. Ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ ἐπανεστάτουν καὶ ἤρχοντο συχνὰ εἰς συνεννοήσεις μὲ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κράτους διὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν φιλοδοξίαν των.

Χειροτέρα ὄλων τῶν στάσεων εἶναι ἡ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξίου. Οὗτος, ἐκθρονίσας καὶ τυφλώσας τὸν Ἰσαάκιον, ἔκλεισεν αὐτὸν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὡς Ἀλέξιος Γ'.

29. Ἀλέξιος Γ' Ἄγγελος (1195 - 1203)

Οὗτος ἐκυβέρνησε τὸ κράτος πολὺ ἄσχημα καὶ παρεσκεύασε τὴν πτώσιν του. Ἐπῆρξε σπάταλος, ὅπως καὶ ὁ Ἰσαάκιος, προσπαθῶν διὰ τῶν χρημάτων νὰ ἱκανοποιήσῃ τοὺς συνωμότας καὶ φίλους του. Τὸν στρατὸν ὅλως ἀπερισκέπτως διέλυσε παρὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας.

Ὁ Ἀλέξιος Γ', ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ περιορίσῃ τὰς λεηλασίας τῶν Βουλγάρων, ὑπεκίνησεν ἐσωτερικὰς ἐπαναστάσεις εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Τελικῶς ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ προφυλάξῃ τὰς ἐπαρχίας του ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων. Ὄταν ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ὁ Ἰωαννίτισης (1197 - 1207), ὁ Σκυλογιάννης διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ Καλογιάννης διὰ τοὺς Βουλγάρους, ὁ αὐτοκαλούμενος Ρωμαιοκτόνος, ἡ κατάστασις διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἐπεδεινώθη. Οὗτος ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μὲ τὸν πάπαν Ρώμης Ἰννοκέντιον Γ' καὶ ἐστέφθη ὑπὸ καρδιναλίου τσάρου (1204). Συνεχίζων ὅμως τὰς ἐπιδρομὰς του εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἔφθασε μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πολεμηθεὶς ὑπὸ Λατίνων καὶ Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ ἐξαναγκασθεὶς νὰ ἀποχωρήσῃ, ἀφοῦ συμπάρελαβε 20.000 γυναικόπαιδα καὶ 3.000 ἀμάξας πλήρεις λαφύρων. Ἀπέθανε, πολιορκῶν ἐκ νέου τὴν Θεσσαλονίκην (1207).

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου τὸ Βυζάντιον ἀπώλεσεν ὅλως διόλου τὴν ἐπίδρασιν του εἰς τὴν Σερβίαν.

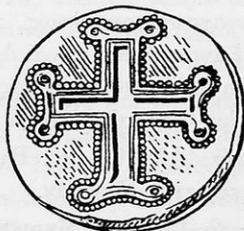
Ὁ Ἀλέξιος ἀνεγένεσε τὸ 1198 τὰ οἰκονομικὰ προνόμια τῶν Ἐνετῶν, οἱ ὁποῖοι τοῦ λοιποῦ ἀπαλλάσσονται παντὸς φόρου καὶ ἐμπορευ-

ονται ἐλευθέρως εἰς τὰς πόλεις. Ἡ τόσον πλεονεκτικὴ θέσις τῶν Ἐνε-
τῶν ἐπέφερε τὴν τελείαν ἐξάντλησιν τῶν οικονομικῶν πόρων τοῦ Βυ-
ζαντίου.

Εἰς τὸ ἔσωτερικὸν συνέβησαν ἐπὶ Ἀλεξίου Γ' πολλαὶ στάσεις. Φι-
λόδοξοι ἰσχυροὶ ἄρχοντες δὲν ἐσεβάσθησαν τὸν Ἀλέξιον, ὡς τυφλώ-
σαντα τὸν ἀδελφόν του, ἐκηρύσσοντο ἀνεξάρτητοι καὶ προεκάλεσαν τὸ
ταχύτερον τὸν διαμελισμὸν τοῦ κράτους. Εἰς τὴν Τραπεζοῦντα ὁ Γ α -
β ρ ᾱ ς, εἰς τὸν Πόντον καὶ τὴν Παφλαγονίαν ὁ Ἰ σ α ἄ κ ι ο ς Κ ο -
μ ν η ν ὄ ς, εἰς τὸ Ναύπλιον, Ἄργος καὶ Κόρινθον ὁ Λ έ ω ν Σ γ ο υ -
ρ ὀ ς κ.ἄ. ἀνεκηρύχθησαν ἀνεξάρτητοι ἄρχοντες.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τυφλωθεὶς Ἰσαάκιος δὲν ἠσύχασεν, ἀλλ' ἀπέστειλε τὸν
υἱὸν του εἰς τὴν Δύσιν, ἵνα εὔρη βοήθειαν κατὰ τοῦ Ἀλεξίου Γ'.
Οἱ σταυροφόροι τῆς Δ' σταυροφορίας ἀποκατέστησαν εἰς τὸν θρόνον
τὸν Ἰ σ α ἄ κ ι ο ν Β' καὶ τὸν υἱὸν του Ἀ λ έ ξ ι ο ν Δ' Ἄ γ γ ε -
λ ο ν (1203 - 1204), μὴ λαβόντες ὅμως τὰ ὑπεσχημένα, προσέβαλον
ἐκ δευτέρου τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐνῶ αὐτοκράτωρ ἀνεκηρύσσετο
ὁ Ἀ λ έ ξ ι ο ς Ε' ὁ Μ ο υ ρ τ ζ ο υ φ λ ο ς καὶ οὕτω ἠλώθη τὸ πρῶτον
ἡ πρωτεύουσα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204).

Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τῶν Ἀγγέλων δὲν ἐφάνησαν
ἀντάξιοι τῶν κρισίμων τότε περιστάσεων. Οὔτε συνείδησιν τῶν καθη-
κόντων των εἶχον, οὔτε καὶ τῆς πραγματικότητος σαφῆ ἀντίληψιν. Ἡ
ἄνοδος των εἰς τὸν θρόνον ἐσυντόμευσε τὸ νῆμα τῆς χιλιετοῦς καὶ ἐν-
δόξου ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ θανάσιμον πλήγμα
εἰς τὸ Βυζάντιον ἔδωσαν τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Δύσεως καὶ ὄχι οἱ
τοσάκις πολιορκήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀλλόθρησκοι ἐπι-
δρομεῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 8ον

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ Β' ΠΕΡΙΟΔΟΥ (641 - 1204)

30. Νομοθεσία και Διοικήσεις

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ τῶν Βυζαντινῶν φθάνει εἰς μεγίστην ἀκμὴν ἀπὸ τὸ 850 - 1050, ἤτοι ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἔλαβον δρακόντεια μέτρα, ἐβελτίωσαν τὴν διοίκησιν, περιώρισαν τὴν ἔκτασιν τῶν θεμάτων καὶ ἐτροποποίησαν τὴν ἰσχύουσαν νομοθεσίαν.

Ἄλλὰ καὶ προηγουμένως, ὑπὸ τῶν δύο πρώτων Ἰσαύρων ἐδημοσιεύθη ὁ Ἀστικὸς κῶδιξ, ὀνομαζόμενος Ἐκλογή, προσηρημοσμένος εἰς τὰς λαϊκὰς συνηθείας καὶ εἰς τὸ νέον πνεῦμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Κατηργήθη ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου καὶ ἡ διάκρισις πλουσίων καὶ πτωχῶν ὡς πρὸς τὰς ποινάς. Ἐπίσης ἐξεδόθη ὁ στρατιωτικὸς κῶδιξ, ὁ ναυτικὸς καὶ ὁ γεωργικὸς. Διὰ τούτων ἐρρυθμίζοντο τὰ τοῦ στρατοῦ, ἐπροστατεύετο ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία καὶ ἐξησφαλίζοντο εὐνοϊκαὶ συνθήκαι διαβίωσης εἰς τοὺς γεωργούς.

Ἡ καλύτερεσις τῆς γεωργίας ἐφείλκυσε τὴν ἀμέριστον προσοχὴν τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων, διότι βάσις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ κράτους ἦτο ἡ γεωργία. Κατόπιν τῶν προστατευτικῶν μέτρων ὑπὲρ τῶν μικρῶν κτηματιῶν καὶ ἐναντίον τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων παρατηρεῖται ἀκμὴ τοῦ γεωργικοῦ κόσμου. Διότι αἱ ἀπέραντοι ἐκτάσεις διεμοιράσθησαν εἰς ἀγρότας, οἱ ὅποιοι, ὡς κύριοι τῆς γῆς, ἀπέβησαν πιστοὶ εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ καλοὶ στρατιῶται καὶ γεωργοί.

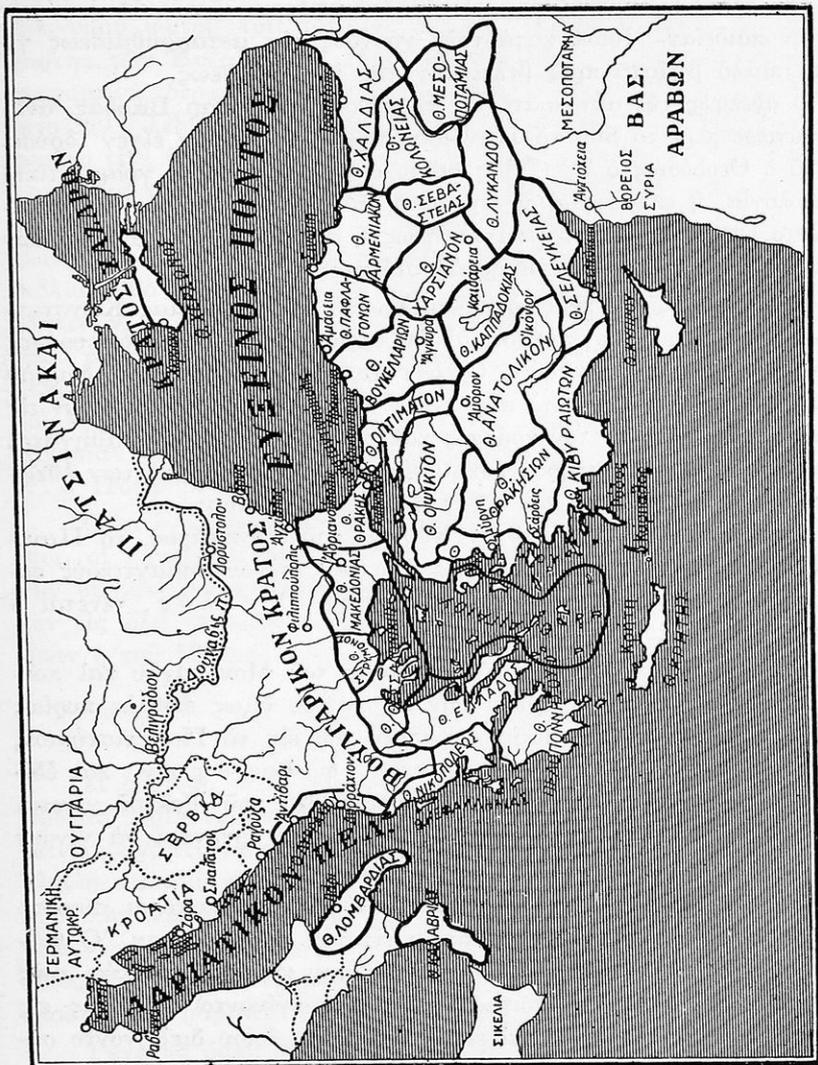
Ἐπίσης οἱ εἰκονομάχοι βασιλεῖς ἐφρόντισαν καὶ διὰ τὰς ἐργαζομένας τάξεις τῶν τεχνιτῶν καὶ ἐμπόρων, ὀργανωμένων εἰς συντε-

χνίας. Τὰ ἡμερομίσθια καὶ αἱ τιμαὶ τῶν προϊόντων καθωρίσθησαν ἐπακριβῶς καὶ ἐπατάχθη ἡ αἰσχροκέρδεια. Ἐπῆρχε καὶ τέλειον σύστημα μονοπωλίων εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερον ἦτο τῆς μετάξης, διότι ἀπέφερε κολοσσαῖα κέρδη εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον.

Μὲ τὴν ἐξαιρετον ὀργάνωσιν τῆς γεωργίας, βιομηχανίας καὶ ἐμπορίου εὐρίσκοντο τὰ δημόσια οἰκονομικὰ εἰς ἀνθηρὰν κατάστασιν. Ἄφ' ἧς ἐποχῆς ὅμως οἱ ποικιλώνυμοι Φράγκοι ἤρχισαν νὰ διασχίζουσιν τὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὡς σταυροφόροι, καὶ νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τοὺς ἐμπορικὸς λιμένας αὐτοῦ, τὰ δημόσια ἔσοδα ὀλιγοστεύουν. Ἐνετοί, Πισᾶται καὶ Γενουᾶται ἀναλαμβάνουν εἰς χεῖρὰς τῶν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἐμπορίου καί, ἐξησφαλισμένοι μὲ πρόνοια, ἀπαλλάσσονται τῆς βαρείας φορολογίας. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖται αἰσθητὴ μείωσις τῶν οἰκονομικῶν πόρων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ἀπόλυτος μονάρχης καὶ ἔφερε διάδημα καὶ στολὴν, ὡς οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας. Εἶχεν ἀπεριόριστον καὶ ἀνεξέλεγκτον ἐξουσίαν. Ἦτο ἀνώτατος ἄρχων εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς κρατικῆς μηχανῆς, ἐπόπτης τῆς διοικήσεως, ἀνώτατος δικαστής, νομοθέτης καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Τὸ βασιλεῖα πεδιέβαλλον οἱ ὑπουργοί, ὀνομαζόμενοι *λογοθέται*. *Δρουγγάριος* τοῦ πλοῦτου ἐλέγετο ὁ ναύαρχος, μέγας *δομέστικος* ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ, καὶ *κοιέστωρ* ὁ ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης. Τὴν διοίκησιν τῆς Πρωτευούσης εἶχεν ὁ *ἐπαρχος*, ἀντιστοιχῶν πρὸς σημερινὸν δήμαρχον καὶ συνάμα φρούραρχον ἢ ἀστυνομικὸν διευθυντήν.

Τὸν βασιλεῖα ἐπίσης περιέβαλλον δύο συμβούλια, ἡ *σύγκλητος* καὶ τὸ *σιλεντιᾶριον* (λατ. *silentium* σιγή), ὀνομαζόμενον οὕτω ἐπειδὴ μυστικῶς καὶ ἀθορύβως συνεζητοῦντο αἱ μεγαλύτεραι ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Τὰ πάντα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις διὰ τῶν διπλωματικῶν του ὑπαλλήλων κατώρθωνε νὰ διατηρῆ φιλικὰς σχέσεις μὲ τοὺς γείτονας λαοὺς. Πρὸς τοῦτο παρείχεται χρῆμα ἄφθονον, ἐμπορικαὶ διευκολύνσεις, ἀξιώματα καὶ τίτλοι εἰς ξένους πρίγκιπας. Κατὰ τὴν ὑποδοχὴν ἀπεσταλμένων ξένων κρατῶν ἐτελοῦντο ἐν Κωνσταντινουπόλει πολυτελεῖς ἑορταί, πρὸς ἐπίδειξιν πλούτου καὶ ἰσχύος.

III. Χάρτης τῶν θεμετίων κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος

31. Ἡ παιδεία

Παράλληλως συνεχίζεται καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὴν παιδείαν. Ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεταρρυθμίσεως γίνονται πολλὰ βήματα πρὸς βελτίωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, ὁ καῖσαρ Βάρδας, ἀναδιωργάνωσε περὶ τὸ 860 τὸ Πανδιδασκῆριον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰδρῦσει τὸ 425 ὁ Θεοδόσιος ὁ Β΄. Ἦδη διδάσκονται εἰς αὐτὸ ἡ γραμματικὴ, ἡ φιλολογία, ἡ φιλοσοφία, ἡ ρητορικὴ, τὰ μαθηματικὰ καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Συνδυάζεται καταλλήλως ἡ σπουδὴ τῶν ἱερῶν βιβλίων μετὰ τῆς ἐρεῦνης τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

Μετὰ ἓνα αἰῶνα, περὶ τὸ 950 μ.Χ., ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Ζ΄ τοῦ Πορφυρογεννήτου, αἱ ἀνώτεραι σχολαὶ τῆς πρωτεύουσας ἔφθασαν εἰς μεγάλην ἀνθησιν. Οἱ φοιτηταὶ ἐγίνοντο πάντοτε δωρεὰν δεκτοὶ καὶ ἠδύναντο μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν τῶν νὰ φθάσουν εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Οἱ καθηγηταὶ ἐξελέγοντο κατόπιν αὐστηρᾶς δοκιμασίας, διότι τὸ ἀξίωμα τῶν ἐδωρεῖτο ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ σεβαστότερα τοῦ κράτους.

Κατὰ τὸ 1050, ἐπὶ Κωνσταντίνου Θ΄ τοῦ Μονομάχου, τὸ Πανεπιστήμιον γνωρίζει νέαν ἀκμὴν. Εἰς ἀπὸ τοὺς πλέον σημαντικοὺς σοφοὺς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὁ Μιχαήλ Ψελλός, γίνεται ὁ ἀναδιοργανωτὴς του.

Ὁ λόγιος οὗτος ἐ χρημάτισεν ὑπουργὸς τοῦ Μονομάχου καὶ πολλῶν μετὰ ταῦτα αὐτοκρατόρων. Τὴν δόξαν του ὅμως ᾤφειλε κυρίως εἰς τὴν καρποφόρον διδασκτικὴν ἐργασίαν του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὅπου ἔλαβε τὸν τίτλον ὕπατος τῶν φιλοσόφων καὶ ἐδίδασκε τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ψελλοῦ γίνεται γνωστὴ εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ Ἄραβες ἀκόμη ἔρχονται νὰ γίνον μαθηταὶ του.

Τὴν ἐκπαιδευτικὴν κίνησιν συμπληρώνουν αἱ ἰδιαιτέρας συγκεντρώσεις, αἱ ὁποῖαι ἰδίως ὀργανώνονται εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ Φώτιος καλεῖ εἰς τὴν οἰκίαν του τοὺς φίλους του καὶ ἐκεῖ ἀναλύει τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ποιητάς. Συχνάκις ἐγίνοντο διαλέξεις εἰς δημόσια μέρη, ὡς εἰς στοὰς καὶ εἰς τὸ παλάτιον, ὅπου διεξήγοντο συζητήσεις ἐπὶ θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν παιδείαν ἔχουν τὰ βιβλία. Ταῦτα

προσεπάθησαν κατά τούς χρόνους τούτους νά διαδώσουν ὅσον ἡδύ-
ναντο περισσότερον. Ὁ πάπυρος, κατασκευασμένος ἀπὸ τὰς Ἴνας τοῦ
ὀμωνύμου φυτοῦ τοῦ ποταμοῦ Νείλου, ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς γραφικὸς
χάρτης τῶν Βυζαντινῶν. Περισσότερον ὅμως διαδεδομένη ὑπῆρξεν ἡ
περγαμηνή, δέρμα δηλαδὴ ζώου κατειργασμένον εἰς τρόπον ὥστε ἐγί-
νετο πολὺ λεῖον, κατάλληλον διὰ γραφήν. Εἶτε ὁ πάπυρος ἐχρησιμο-
ποιεῖτο εἶτε ἡ περγαμηνή, ἐστοίχιζον πάρα πολὺ τὰ βιβλία, διότι ἐγρά-
φοντο διὰ τῆς χειρός, καλούμενα *χειρόγραφα*. Μεγάλα χρημα-
τικὰ ποσὰ ἀπητοῦντο διὰ νὰ καταρτισθοῦν βιβλιοθήκαι. Διὰ νὰ μορ-
φωθῇ ὁ κόσμος εἰργάσθησαν πολὺ οἱ μοναχοί, οἱ ὁποῖοι διέδωσαν τὸ
βιβλίον. Τὰ μοναστήρια δὲν ἦσαν μόνον κυριώτατα σχολεῖα τῶν Βυ-
ζαντινῶν, ἀλλὰ ὑπῆρξαν οὕτως εἰπεῖν καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῆς ἐποχῆς,
ὅπου ἐγένετο συστηματικὴ ἐργασία τῆς ἀντιγραφῆς τῶν ἀρχαίων ἐλ-
ληνικῶν συγγραμμάτων. Εἰς μεγάλην αἴθουσαν εἰς ὑψηλόρουε καὶ πολ-
λοὶ ἔγραφον. Ἐπειτα λόγιοι ἄνδρες διώρθωνον τὰ ἀντίγραφα. Τὴν
ἐργασίαν ταύτην ἔκαμνε καὶ ὁ λογιώτατος αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος
Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος.

Ὅλοι ἐνδιεφέροντο διὰ τὸ βιβλίον καὶ τὴν διάδοσίν του, οἱ πλού-
σιοι, οἱ λόγιοι, οἱ ἄρχοντες καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ αὐτοκράτορες. Διὰ
τὴν συγκέντρωσιν χειρογράφων καὶ καταρτισμὸν βιβλιοθηκῶν ἔστελ-
λον εἰς ὅλα τὰ μέρη εἰδικοὺς συλλέκτας. Σπουδαιότεραι βιβλιοθήκαι
ἦσαν ἡ τοῦ Παλατίου καὶ ἡ τοῦ Πανεπιστημίου.

32. Τὰ Γράμματα

Ἡ δευτέρα αὐτῆ περιόδου παρουσιάζει τὸ γνῶρισμα ὅτι, ἐπὶ δύο
αἰῶνας περίπου, ἀπὸ τὸ 650 ἕως τὸ 850, δὲν ὑπάρχει σπουδαία πνευ-
ματικὴ ἀνάπτυξις. Τὴν ἰκμάδα τῆς διανοητικῆς δραστηριότητος ἔξαν-
τλεῖ ἡ εἰκονομαχία, τὸ πάθος τῆς ἔριδος καὶ ἡ μέριμνα διὰ τὴν στρα-
τιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀναδιοργάνωσιν, καὶ μόλις ἐπὶ Θεοφίλου βλέ-
πομεν νὰ διακρίνωνται λόγιοι, φιλόσοφοι καὶ μαθηματικοί. Διότι ὁ
ἴδιος ὁ Θεόφιλος, ὡς φιλόκαλος ἡγεμῶν, ἐπροστάτευσε μὲ θέρμην πε-
ρισσὴν τὰ Γράμματα καὶ τὰς Τέχνας.

Γενικῶς ὅμως κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην περίοδον τὰ Γράμματα
ἤκμασαν καὶ ἐγράφησαν ἀξιόλογα θεολογικὰ συγγράμματα, φιλολο-
γικά, ἱστορικά, ποιητικὰ καὶ ἐγκυκλοπαιδικὰ ἔργα.

Εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς περιόδου ταύτης ἀνήκει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ ὁποῖος ἀπέθανεν ἴσως τὸ ἔτος 754. Οὗτος ἐγεννήθη καὶ ἔδρασεν εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς εἰκονομαχίας. Ἡ Ἐκκλησία τὸν ἐτίμησεν ὡς ἅγιον. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ὑπῆρξε μέγας θεολόγος καὶ φιλόσοφος. Διὰ τῶν πραγματειῶν του συνετέλεσε νὰ διαδοθῇ πολὺ ἡ σπουδὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Δύσιν.

Ἀλλὰ τὴν μεγαλυτέραν του φήμην ὀφείλει εἰς τὴν μελέτην τῶν θεολογικῶν ζητημάτων. Τὸ σπουδαιότερον ἔργον τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι ἡ Πηγὴ γνώσεως, ἥτοι ἐγχειρίδιον τῆς δογματικῆς. Εἰς αὐτὸ ἀνασκευάζει ἑκατὸν περίπου αἰρέσεις καὶ ἀποδεικνύει τὴν ἀλήθειαν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδοξίας. Εἰς τοὺς τρεῖς Ἀπολογητικοὺς λόγους του ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τῶν εἰκόνων, τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος ὑπέρμαχος. Θεωρεῖται ἐπίσης συγγραφεὺς ἡ διασκευαστῆς τῆς Ὁκτωήχου. Ἐγραψε καὶ ὕμνους ὠραιότατους, ὅπως κα νόνας εἰς ἑορτὰς δεσποτικὰς καὶ ἁγίων (π.χ. τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα «Ἀναστάσεως ἡμέρα...»), νεκρώσιμα ἰδιόμελα («Ποία τοῦ βίου τρυφή...» κλπ.) καὶ ἄλλα. Διὰ τὴν εὐγλωττίαν του ὁ Δαμασκηνός ὀνομάσθη Χρυσόροσος.

Ἡ ἱστορία παρουσιάζεται μὲ πολλοὺς ἀντιπροσώπους κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἱστοριογράφους καὶ χρονογράφους.

Ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας διακρίνεται ὁ Λέων ὁ Διάκονος. Οὗτος ἐξιστόρησε τὰ κατορθώματα τοῦ Φωκά καὶ τοῦ Τιμισκῆ. Κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας χρονογράφοι εἶναι ὁ Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητῆς καὶ ἀργότερον ὁ Γεώργιος ὁ Ἀμαρτωλὸς καὶ ὁ Γεώργιος Κεδρηνός.

Ἰστοριογράφος τῆς περιόδου τῶν Κομνηνῶν εἶναι ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ (γεννηθεῖσα τὸ 1083), κόρη τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ. Ἡ Ἄννα ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ πατρὸς της καὶ ὀνόμασεν αὐτὴν Ἀλεξιάδα. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἀξιόλογον, κυρίως διότι χαρακτηρίζει εὐστοχῶτα τοὺς σταυροφόρους τῆς πρώτης σταυροφορίας. Τὴν συνέχειαν τῆς Ἀλεξιάδος εὐρίσκομεν εἰς δύο ἄλλους ἱστορικούς, τὸν Ἰωάννην Κίνναμον καὶ Νικήτα τὸν Χωνιάτην. Ὁ Χωνιάτης ἔγραψε τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξίου Α' μέχρι τοῦ 1204, ὅτε οἱ Λατῖνοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Χρονογράφοι τῶν χρόνων τούτων εἶναι ὁ Ἰω-

άννης Ζωναράς και Κωνσταντῖνος Μανασσῆς.

Κατὰ τὴν περίοδον τῶν Κομνηνῶν ἐκαλλιεργήθη καὶ ἡ ποίησις. Οἱ Βυζαντινοὶ ἀντλοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας πραγματεύονται εἰς στίχους. Ὁ σοφώτερος ἀπὸ τοὺς λογίους τούτους εἶναι ὁ Ἰωάννης Τξέτζης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ποιήματα ἱστορικά, φιλολογικὰ καὶ φιλοσοφικά. Ἄλλοι ἀξιόλογοι εἶναι ὁ Νικήτας, σπουδαῖος φιλόλογος, καθὼς καὶ οἱ ποιηταὶ Ἰωάννης Κυριώτης, Χριστόφορος Μυτιληναῖος καὶ Ἰωάννης Μαυρόπουλος.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς λογίους αὐτοὺς ἦσαν πτωχοὶ καὶ μερικοὶ παρεποῦντο διὰ τοὺς ἐλαχίστους καρποὺς τῶν πνευματικῶν κόπων των. Ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος εἶναι ὁ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος (12ος αἰὼν), αὐτοκαλούμενος Πτωχοπρόδρομος, ὅστις παρέχει πολυτίμους λαογραφικὰς εἰδήσεις. Ἐγραψε μυθιστορήματα εἰς στίχους καὶ ἄλλα ποικίλα ποιήματα εἰς πολὺ εὐτράπελον ὕφος. Εἰς ταῦτα ἐμμήθη τοὺς σατιρικοὺς διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ μὲ ἐπιτυχίαν.

Τὸ σημαντικώτερον ὅμως γεγονός ἀπὸ ἐπόψεως λογοτεχνικῆς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς δημώδους ποιήσεως. Τῆς ποιήσεως ταύτης ἴχνη εὐρίσκομεν κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας. Εἰς αὐτὴν ἀνήκουν ἄσματα τῶν τριόδων, ἐπευφημίαι, παροιμιᾶδες ἐκφράσεις καὶ πειράγματα τοῦ Ἰπποδρόμου. Δημούργημα ἐπίσης τῶν παλαιότερων χρόνων εἶναι καὶ ὁ στίχος τῶν ἁσμάτων, ὁ πολιτικὸς στίχος, ὁ καλούμενος καὶ δεκαπεντασύλλαβος.

Ἄλλ' ἡ δημώδης ποίησις ἤρchiσε νὰ δημιουργῆται κυρίως εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἀπὸ τὸν 8ον αἰῶνα. Τὰ ἠρωϊκὰ κατορθώματα τῶν μεγάλων πολέμων ἄφηνον ζωηρὰ ἴχνη εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ. Ἰδιαιτέρως οἱ ἀδιάλειπτοι ἀγῶνες τοῦ κράτους εἰς τὰ ἀνατολικά σύνορά του ἀπὸ τὴν Συρίαν ἕως τὴν Κασπίαν ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴν νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ δημώδης ποίησις. Ἀπὸ τοὺς σκληροὺς λοιπὸν ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀράβων ἀπὸ τοῦ 8ου - 11ου αἰῶνος ἐγεννήθησαν τὰ ἀκριτικά ἔσματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀναλογίαν μὲ τὰ κλέφτικα τραγούδια τῆς δουλείας. Τὰ ἀκριτικά τραγούδια ἀναφέρονται κυρίως εἰς ἓνα ἦρωα, τὸν Βασίλειον Διγενῆ Ἀκρίταν, σύμβολον ὄλων τῶν ἄλλων πολεμιστῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Τὰ ἀκριτικά ἄσματα σώζονται μέχρι σήμερον παρὰ τῷ λαῷ καὶ ᾄδονται ἀπὸ τοῦ

Πόντου μέχρι τῆς Κύπρου. Ἡ ἀκριτικὴ ποίησις εἶναι ἡ πρώτη δημώδης νεοελληνικὴ ποίησις.

Τὸν 12ον αἰῶνα συνετέθη ἐν ἡρωϊκὸν ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἁκρίτα. Τὸ ἔπος τοῦτο διειρηθῆναι εἰς χειρόγραφα διεσκευασμένα. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Διγενῆ περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν ἀκριτῶν κατὰ τῶν ἀπελατῶν. Ὁ Διγενὴς ἡμέραν καὶ νύκτα μάχεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου, διὰ νὰ καθυποτάξῃ τοὺς ἀπίστους καὶ νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν Ῥωμανίαν, ὅπως ἐλέγετο τὸ Βυζαντινὸν κράτος, καὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν. Ὁ Διγενὴς εἶναι ὁ ἐθνικὸς ἥρωας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ συμβολίζει τοὺς ἀκαταπαύστους ἀγῶνας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὲρ πίστεως καὶ πατριδος.

33. Αἱ ἐγκυκλοπαιδεῖαι

Νέον εἶδος τῆς περιόδου ταύτης εἶναι καὶ ἡ ἐγκυκλοπαιδεῖα. Τόση δὲ ἦτο ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς, ὥστε ἡ περίοδος ἀπὸ τὸ 850 ἕως τὸ 1050 δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐποχὴ τῶν ἐγκυκλοπαιδεῶν. Οἱ λόγιοι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀρχίζουν νὰ τακτοποιοῦν τὰς ποικίλας γνώσεις, αἱ ὁποῖαι περιείχοντο εἰς τὰ συγγράμματα τῶν παλαιότερων. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθησαν αἱ ἐγκυκλοπαιδεῖαι.

Ἡ ἀξία τούτων ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι μᾶς διέσωσαν πολλὰ ἀποσπάσματα ἔργων, τὰ ὁποῖα ἐχάθησαν. Ἄλλοι λόγιοι ἔκαμνον σχολία καὶ ἐρμηνείας λέξεων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἀξιολογώτατος σχολιαστὴς τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Πινδάρου κλπ. εἶναι ὁ περιφημὸς ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος. Μεταξὺ τῶν μεγαλυτέρων πνευματικῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ Βυζαντίου κατατάσσεται ὁ μέγας Φώτιος (820 - 891), τοῦ ὁποίου τὸ μνημειῶδες ἔργον ἡ Μυριόβιβλος περιέχει ἀναλύσεις καὶ κριτικὴν 280 συγγραμμάτων. Ὁ Φώτιος ἔγραψεν ἐπίσης θεολογικὰ συγγράμματα καὶ λεξικόν, ἀνέδειξε δὲ ἀξιολόγους μαθητάς, ὡς τὸν Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαον Μυστικὸν καὶ τὸν Καισαρείας Ἀρέθαν.

Ἄλλος ἀξιόλογος πνευματικὸς ἡγέτης τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ὁ Μιχαήλ Ψελλὸς (1018 - 1079). Τὰ ἔργα του εἶναι ἀναρίθμητα καὶ ποικίλου περιεχομένου: φιλοσοφικά, μαθηματικά, γεωγραφικά, ἱατρικά, θεολογικά καὶ λαογραφικά. Ὁ Ψελλὸς ἀντιπροσωπεύει ὅλας τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐχρημάτισε καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ παν-

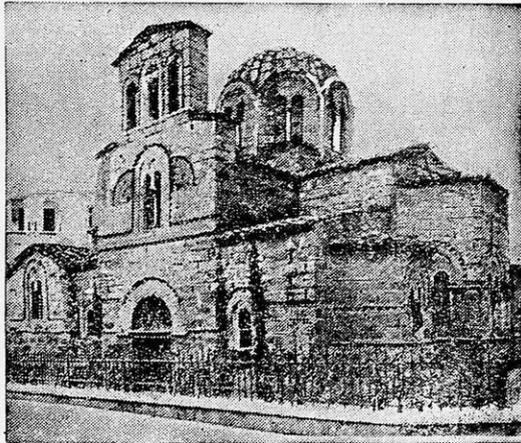
επιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης ἐξιστόρησεν οὗτος τὰ γεγονότα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τσιμισκῆ καὶ ἐξῆς (976 - 1077).

Σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ Βυζαντίου κατέχουν οἱ Βίοι Ἁγίων ἢ Συναξάρια, περιέχοντα βίους ἁγίων καὶ μαρτύρων. Κυριώτατος συναξαριστῆς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ Συμεὼν ὁ Μεταφραστής, ἀκμάσας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος.

34. Ἡ Τέχνη

Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ἐγνώρισε νέαν ἀκμὴν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Οἱ βασιλεῖς ἔκτισαν νέα ἀνάκτορα ἢ διεσκεύασαν τὰ παλαιά, διὰ νὰ τὰ προσαρμόσουν εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς νέας ἐθιμοτυπίας τῆς αὐτῆς. Ὁ Θεόφιλος ἐλάμπρυνε τὸ Παλάτιον μὲ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίας. Πολυάριθμα ὑπῆρξαν καὶ τὰ ἄλλα κτήρια, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Θεόφιλος ἐστόλισε τὴν Πρωτεύουσάν.

Ἐπίσης ἐξηκολούθησαν νὰ κτίζουν ναοὺς κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων ἀπεκρυσταλλώθη ὡς νέος ρυθμὸς ναοδομίας ὁ σταυροειδῆς μετὰ τρούλλου. Ὁ ρυθμὸς οὗτος ἐπεκράτησεν εἰς ὀλόκληρον τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν μέχρι τῆς πτώσεώς της (1453). Ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ ρυθμοῦ τούτου ἦτο ἡ λεγομένη « Νέα Ἐκκλησία τοῦ Παλατίου » ἀφιερωμένη εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ κτισθεῖσα ὑπὸ Βασιλείου Α' τοῦ Μακεδόνα ὡς ναὸς τοῦ Παλατίου. Ὁ ναὸς οὗτος εἶχε πέντε τρούλλους, ἓνα κεντρικὸν καὶ τέσσαρας διαγωνίους, εἰς σχῆμα σταυροῦ. Δυστυχῶς δὲν διεσώθη μέχρις

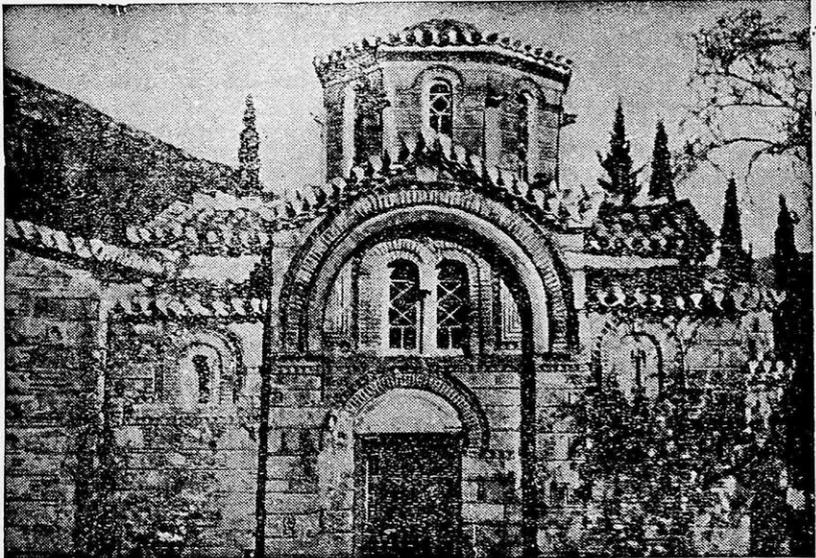

48. Ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων
(11ος αἰὼν)

ἡμῶν, καθὼς καὶ ἄλλοι περίφημοι ναοὶ τῆς Πρωτευούσης, ἀνεγερθέντες ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων.

Τὸν 11ον αἰῶνα, ἐπὶ Κομνηνῶν, οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ διαμορφώνονται ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ πλουσιωτέρου ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου. Μεγαλυτέρα ἐλαφρότης καὶ ἀνάτασις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν παρατηρεῖται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ.

Πνεῦμα μεγαλυτέρας λιτότητος διακρίνει τοὺς ναοὺς τῆς κυρίως

49. Ἀποψὶς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐν Ἀμφίσσῃ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος

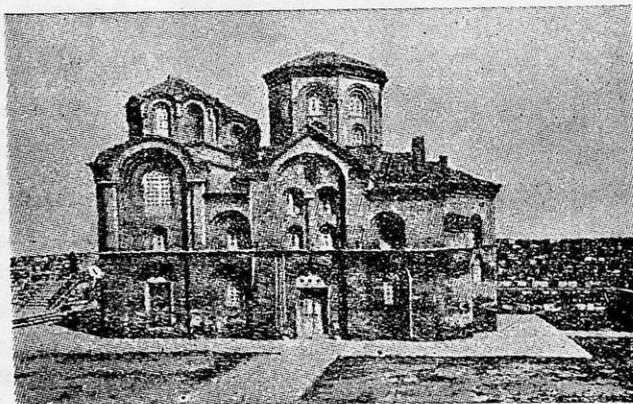
Ἑλλάδος. Ἐκ τούτων οἱ σταυροειδεῖς ἀποβαίνουν ἀληθῆ ἔργα τέχνης. Τοιοῦτου τύπου ναοὶ εἶναι οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ἡ Καπνικαρέα καὶ ἡ Καισαριανή.

Τὸν 12ον αἰῶνα οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος φθάνουν εἰς τὸ κορυφῶμα τῆς τεχνικῆς τελειότητος καὶ τῶν ὡραίων ἀναλογιῶν. Μεταξὺ τῶν ἀξιολογωτέρων ναῶν τοῦ 12ου αἰῶνος εἶναι ὁ ἐν Ἀμφίσσῃ ναὸς τοῦ Σωτῆρος.

Παραλλήλως πρὸς τοὺς σταυροειδεῖς ὑπάρχει ἱκανὸς ἀριθμὸς

50. 'Ο Παντοκράτωρ εις τὸν τροῦλλον τῆς μονῆς Δαφνίου

51. 'Ο ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκέων (11ος αἶων)

σπουδαιοτάτων ναῶν τοῦ λεγομένου ὀκταγωνικοῦ τύπου. Εἰς τοὺς ναοὺς τούτους, τετραγώνους κατὰ τὸ σχῆμα, ὁ τροῦλλος, μεγάλων διαστάσεων καλύπτει ὀλόκληρον τὸν κυρίως ναόν. Ἄξιόλογον δείγμα εἶναι ὁ ἄριστα διατηρηθεὶς ναὸς τοῦ ὁσίου Λουκά, παρὰ τὴν Λεβάδειαν, καὶ ὁ ναὸς τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου, παρὰ τὰς Ἀθήνας, γνωστὸς διὰ τὰ

περίφημα μωσαϊκά του, ἀνεγερθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος.

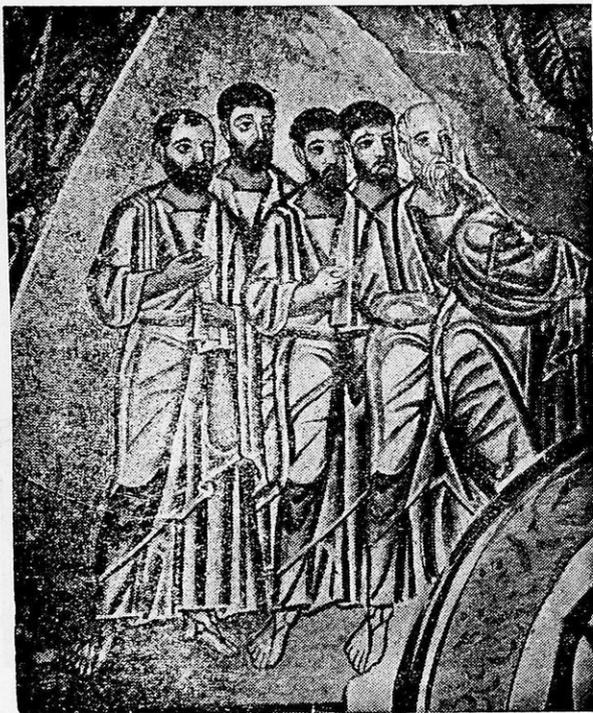
52. Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου καὶ δύο Ἅγιοι
(Μωσαϊκὰ τῆς μονῆς Δαφνίου)

ἁγίου Ὁρους, τῆς Λαύρας, τῶν Ἰβήρων, τοῦ Βατοπεδίου καὶ τοῦ Ξηροποτάμου.

Ἐνῶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐξελίσσειται, ἡ ζωγραφικὴ προσωρινῶς ἐσταμάτησε λόγῳ τῶν αὐστηρῶν διαταγῶν περὶ καταστροφῆς ἢ ἐπιχρίσεως τῶν εἰκόνων, τὰς ὁποίας ἐξέδιδον οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες.

Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων, κυρίως τὸν 10ον αἰῶνα, παρατηρεῖται νέα ἀνθισις τῆς ζωγραφικῆς. Τότε βλέπομεν τὴν προσπάθειαν συνδυασμοῦ τῆς ἑλληνικῆς πλαστικότητος, φυσικότητος τῆς στάσεως καὶ χειρονομιῶν μὲ τὴν θρησκευτικὴν αὐστηρότητα καὶ τὸ λιτὸν σχῆδιον. Συνδυάζεται δηλαδὴ ἡ ἑλληνικὴ χάρις (μορφὴ) μὲ τὴν χριστιανικὴν εὐσέβειαν (ἔμπνευσις). Δείγματα τῆς τεχντροπίας

ταύτης εἶναι τὰ ὠραιότερα ἐν Ἑλλάδι μωσαϊκὰ τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου καὶ μερικὰ τῆς παρὰ τὴν Λεβάδειαν μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά. Ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος καὶ ἕξῃς ἐπικρατεῖ ὄχι πλέον ἡ ἱστορικὴ εἰκονογραφία (4ος - 9ος αἰῶν: παραστάσεις τοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος, τῆς Θεοτόκου κλπ. κατὰ ἱστορικὴν σειρὰν), ἀλλὰ ἡ δογματικὴ καὶ θεολογικὴ, μὲ κέντρα τὸν Χριστὸν εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ ὡς Παντοκράτορα καὶ τὴν Θεοτόκον εἰς τὴν κόγχην τοῦ

53. Ἡ ἀπιστία τοῦ Θωμᾶ

(Μωσαϊκὸν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά)

ἀγίου Βήματος ὡς Πλατυτέραν τῶν οὐρανῶν. Τὰ δύο αὐτὰ ἱερά πρόσωπα περιβάλλονται ἀπὸ χοροὺς Ἀγγέλων, Προφητῶν, Εὐαγγελιστῶν, Ἀποστόλων, Μαρτύρων, Ἀσκητῶν, Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἀρμονικῶς συμπλέκονται καὶ εἰκονίζονται παρ' αὐτοὺς αἱ μεγάλοι δεσποτικαὶ καὶ θεομητορικαὶ ἑορταί.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἀπὸ ἐπόψεως ζωγραφικῆς ἔχουν τὰ εἰκονογραφημένα ἢ ἱστορημένα χειρόγραφα. Ἀπὸ τὰς δώδεκα χιλιάδας χειρογράφων τοῦ Ἁγίου Ὄρους τὸ ἐν τρίτον εἶναι ἱστορημένα. Ταῦτα φέρουν εἰς τὰ στιλπνὰ φύλλα τῆς περγαμηνῆς κοσμήματα καὶ καλλιτεχνικὰ εἰκόνας μὲ λαμπρὰ χρώματα, συχνὰ χρυσοποικίλους, λεπτοτάτης καὶ θαυμαστῆς τέχνης, μὲ πλῆθος χριστιανικῶν ἐμπνεύσεων,

54. Ὁ προφήτης Ἡσαίας μεταξὺ Νυκτὸς καὶ Ὄρθρου
(Μικρογραφία τοῦ Ψαλτηρίου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, 10ος αἰὼν)

αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα καὶ εἰς τοὺς ἀγιογράφους τῶν ἐκκλησιῶν, μὲ ἐλευθερίαν καὶ πρωτοτυπίαν πολλάκις εἰς τὴν ἐκτέλεσιν, μὲ πλείστας ἀκόμη λεπτομερείας οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἀλλικῶν ἐθιμοτυπιῶν κλπ. Ἡ τέχνη αὐτὴ καλεῖται μικρογραφία ἢ μινυογραφία.

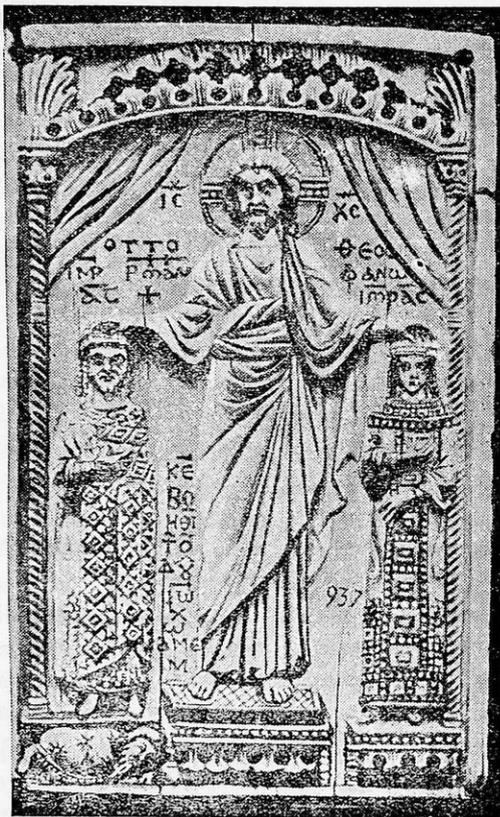
Δύο τάσεις παρατηροῦνται εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν μίαν ὁ εἰκονογράφος (τοῦ ψαλτηρίου π. χ.) προσέχει περισσότερον εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν παραστάσιν τοῦ κειμένου

παρὰ εἰς τὸ κάλλος τῆς εἰκόνας. Αἱ μικρογραφίαι αὗται εἶναι διδακτικαί, προωρισμέναι διὰ τὸν πολὺν κόσμον. Αἱ τῆς ἄλλης τάσεως μικρογραφίαι, τῶν δι' ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις προοριζομένων χειρογράφων, εἶναι τεχνικῶς ἀνώτεραι καὶ ἔχουν ἐκτελεσθῆ ἀπὸ ἀφανεῖς μοναχοῦς, ἀλλὰ μεγάλους καλλιτέχνας. Εἰς αὐτὰς παρατηρεῖται προ-

τίμησις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης. Τὰς διακρίνει πρωτοτυπία καὶ λαμπρότης χρωμάτων.

Περίφημον μνημεῖον τῆς μικρογραφίας ταύτης εἶναι χειρόγρα-
φον τῆς Ἑθνικῆς Βι-
βλιοθήκης τῶν Παρισίων
τοῦ 10ου αἰῶνος περιέχον
14 ὄλοσελίδους μικρογρα-
φίας: Ὁ Δαβὶδ ὡς ποιμὴν,
ὁ Δαβὶδ ἀγωνιζόμενος κα-
τὰ τοῦ λέοντος, ὁ ὁποῖος
προσέβαλε τὸ ποίμνιόν του,
ὁ Δαβὶδ ὡς νεαρὸς ἦρωα
φονεύων τὸν Γολιάθ, ὁ Δα-
βὶδ ἀνακηρυσσόμενος βασι-
λεύς, ὁ Ἡσαίας προσευχό-
μενος κατὰ τὴν ἀνατολὴν
τοῦ ἡλίου κ.ἄ. Ἀναλόγου
πρὸς τὸ χειρόγραφον τοῦ-
το ἀξίας εἶναι δύο ἀριστο-
κρατικὰ σπουδαιότατα ἐν
Ἑλίῳ Ὄρει, τῶν ἱερῶν μω-
νῶν τοῦ Παντοκράτορος
καὶ τοῦ Βατοπεδίου.

Ἐκ τῶν πρώτων, τῶν
δημωδῶν, περίφημον εἶναι
τὸ παλίμψηστον ψαλ-
τήριον τῆς μονῆς Παντο-
κράτορος (πρώτη γραφὴ
καὶ ὠραῖαι ἐρμηνευτικαὶ εἰ-
κόνες τοῦ 9ου αἰῶνος, δευ-
τέρα γραφὴ 12ου ἢ 13ου).
Τὰ δημῶδη αὐτὰ ἱστορημέ-
να χειρόγραφα (ψαλτήρια,
τετραεπάγγελα, μηνολόγια, ὁμιλία Πατέρων), ἄλλα ἀσημάντου καλ-
λιτεχνικῆς ἀξίας καὶ ἄλλα μετρίας ἢ μεγίστης ἀληθῶς, μᾶς φανερώ-
νουν τὴν γνησίαν βυζαντινὴν τεχνοτροπίαν καὶ ἐπιτρέπουν διὰ συγ-

55. Ὁθων Β', αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας
καὶ ἡ σύζυγός του Θεοφανώ, εὐλογοῦμενοι
ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ

(Ἐλεφαντοστοῦν τοῦ 10ου αἰῶνος)

κρίσεως νὰ ἀνεύρωμεν τὴν καταγωγὴν καὶ τὰς πηγὰς τῆς χριστιανικῆς εἰκονογραφίας.

Ἡ μικροτεχνία διακρίνεται εἰς τὴν ἑλεφαντουργίαν, τὴν χρυσοχοίαν, τὴν σμαλτουργίαν καὶ τὴν ποικιλικὴν καὶ ἑκαλλιεργήθη ἀντὶ τῆς γλυπτικῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Τὰ μικροτεχνήματα δὲν ἔχουν μόνον ὕλικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ μεγάλην καλαισθησίαν, ἡ ὁποία φαίνεται εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν χρωμάτων. Οἱ ἑλεφαντουργοὶ ἠσχολοῦντο μὲ τὴν συγκόλλησιν πλακιδίων ἑλεφαντοστοῦ εἰς διάφορα ἀντικείμενα πολυτελείας, σκευὴ οἰκιακῆς ἢ ἐκκλησιαστικῆς χρήσεως ἢ λειτουργικῶν ἐπίπλων. Διὰ τὴν ἑλεφαντουργίαν πολλὴν σημασίαν ἔχουν τὰ λεγόμενα Δίπτυχα. Περίφημα ἦσαν τὰ λεγόμενα ὕπατικὰ δίπτυχα, τὰ ὁποῖα ἀπετελοῦντο ἀπὸ δύο φύλλα ἑλεφαντίνης πλακὸς μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις καὶ τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο οὕτω, διότι ὁ ἀνερχόμενος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου ἀπέστελλε ταῦτα ὡς δῶρα εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς φίλους του. Τὰ ποικιλώτατα εἶδη τῆς χρυσοχοίας καὶ ἀργυροχοίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπετέλουν ἕν ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα προϊόντα τῆς βυζαντινῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας, θαυμαστά δὲ δείγματα αὐτῆς σώζονται εἰς τὰ θησαυροφυλάκια τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

Οἱ λεγόμενοι διάφρακτοι σμάλτοι ἦσαν περίφημοι καὶ κατεσκευάζοντο ὡς ἑξῆς: Εἰς μετάλλινα διαφράγματα ἔχνον τετηγμένα μέταλλα καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῶν μωσαϊκῶν ἀπετέλουν διαφόρους εἰκόνας. Τὰ βυζαντινὰ σμάλτα, κυρίως τοῦ 10ου καὶ 11ου αἰῶνος, διακρίνονται διὰ τοὺς πλουσίους τόνους τῶν χρωμάτων καὶ διὰ τὴν διαύγειαν τῶν πολυτίμων λίθων. Σταυροί, εἰκόνας, ἐγκόλπια ἀρχιερατικά, λειψανοθήκαι καὶ ἄλλα ἔχουν οὐκ ὀλίγα περισωθῆ.

Τὰ προϊόντα τῆς ποικιλικῆς ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μετᾶξης μὲ διακοσμῆσεις ὕφαντάς. Τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐργαστήρια κατεσκεύαζον περιφήμους τάπητας. Τῆς τέχνης ταύτης προϊόντα περίφημα ἦσαν οἱ ἐπιτάφιοι, τὰ καλύμματα ἱερῶν σκευῶν, τὰ ἱερὰ ἄμφια κ.ἄ. Περισωθέντα ἐξαιρετὰ δείγματα τῆς ποικιλικῆς τῶν χρυσοῦφάντων μεταξωτῶν ὕφασμάτων μὲ πολυτίμους λίθους κοσμουμένων, διὰ τὰ ὁποῖα ἦδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ βυζαντινὸν ἐμπόριον εἶχε διαφημισθῆ εἰς δλόκληρον τὸν κόσμον, εἶναι οἱ ἀρχιερατικοὶ Σάκκοι τῆς Λαύρας καὶ τῶν Ἰβήρων ἐν Ἁγίῳ Ὁρει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 9ον

Η ΔΥΣΙΣ

35. Τὸ κράτος τοῦ Καρόλου

ΝΟΜΑΣΤΟΤΕΡΟΣ ἀπὸ τοὺς μαγιορδόμους ὑπῆρξεν ὁ **Κάρολος** ὁ ἐπονομαζόμενος **Μαρτέλος** (714 - 741). Οὗτος ἐνίκησε τὸ 732 μεταξὺ τῶν πόλεων Τοῦρ καὶ Πουατιὲ τοὺς ἐξ Ἰσπανίας εἰσβαλόντας εἰς τὸ κράτος Ἄραβας καὶ ἀνεχαίτισε τὴν πορείαν αὐτῶν. Διὰ τῆς νίκης ταύτης ἐσώθη ὁ χριστιανικὸς κόσμος τῆς Δύσεως, ἔγινε δὲ πραγματικὸς ἡγεμὼν τοῦ κράτους ὁ Κάρολος, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ **Πιπῖνος** ὁ **Βραχὺς** (741 - 768), καταλύσας τὴν δυναστείαν τῶν **Μεροβενζιέν**, ἴδρυσεν νέαν. Αὕτη ὠνομάσθη δυναστεία τῶν **Καρολιδῶν** ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Καρόλου.

Οἱ Καρολῖδαι συνετέλεσαν νὰ ἰδρυσθῇ τὸ **Παπικὸν κράτος**. Ὃταν ὁ Πιπῖνος ἀνεγνωρίσθη βασιλεὺς τῶν εὐγενῶν, ἠθέλησε νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν ἐκλογὴν του δι' ἐκκλησιαστικῆς χρίσεως. Ἐβοήθησε τὸν πάπαν **Ζαχαρίαν** τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἠπειλεῖτο ὑπὸ τῶν **Λομβαρδῶν**, καὶ ἀπέσπασεν ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισίν του ὡς βασιλέως τῶν **Φράγκων**. Τὸ δὲ 754 ὁ πάπας **Στέφανος Β'**, μεταβὰς εἰς τὴν **Γαλατίαν**, ἔχρισεν αὐτὸν βασιλέα.

Ἐκτοτε ὁ πάπας δὲν ἦτο μόνον ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ κριτὴς εἰς ζητήματα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ὁ Πιπῖνος, ἐκστρατεύσας τότε εἰς Ἰταλίαν, ὑποχρέωσε τοὺς **Λομβαρδοὺς** νὰ ἀποδώσουν εἰς τὸν πάπαν πολλὰς Ἰταλικὰς πόλεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν **Ραβένναν**, καὶ νὰ ἀναγνώρισουν τὸ κράτος τοῦ Ἁγίου **Πέτρου**, ἦτοι τὸν πάπαν. Ἀπὸ τότε, τὸ 755, ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ **Παπικῶν κράτος**.

Ὁ **Κάρολος**, γνωστὸς εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς **Κάρολος ὁ Μέ-**

γας, είναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τῶν βασιλεῖς τῆς Δύσεως, ὁ ὁποῖος ἴδρυσεν ἰσχυρὸν κράτος, ἐφάμιλλον πρὸς τὸ Βυζαντινὸν (768 - 814).

Ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ὑπῆρξε δεξιὸς κυβερνήτης καὶ μέγας κατακτητῆς, ἀφοῦ κατὰ τὰ 46 ἔτη τῆς βασιλείας του ἐνήργησε 53 ἐκστρατείας. Διαλύσας τὸ Λομβαρδικὸν κράτος τῆς βορείου Ἰταλίας, προσήρτησεν αὐτὸ εἰς τὸ ἰδικόν του, τὸ 733. Τότε ἐπεσκέφθη τὴν Ρώμην, ὅπου ἔγινε δεκτὸς μὲ μεγάλας τιμὰς.

Ἐκτοτε οἱ πόλεμοί του ἔλαβον τὸν χαρακτῆρα ἀληθοῦς σταυροφορίας. Πολεμήσας κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἰσπανίας, προσήρτησεν εἰς τὸ κράτος του τὴν μεταξὺ τῶν Πυρηναίων καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἰβηρος χώραν. Ἀπὸ τῶν πολλέμων ἐκείνους ἐδημιουργήθη τὸ γαλλικὸν ἔπος Chansons de Roland (Ἔσμα τοῦ Ρολάνδου).

Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημεῖωτον ἔργον τοῦ Καρόλου ὑπῆρξεν ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Γερμανίας. Πρὸ τοῦ βασιλείως τούτου ὁ ἱεραπόστολος Βονιφάτιος, ἀπὸ τὸ 742 μέχρι τοῦ 747, ἴδρυσεν τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τῆς Μαγεντίας καὶ τὸ περίφημον μοναστήριον τῆς Φούλδας ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξεπήδησαν οἱ θερμότεροι ἱεραπόστολοι. Ἄλλ' ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Γερμανίας θὰ διήρκει ἐπὶ μακρόν, ἂν ὁ Κάρολος δὲν διεξῆγεν ἐπὶ 30 ἔτη πόλεμον κατὰ τῶν Γερμανῶν. Οὗτος ἀνέλαβε σταυροφορίαν κατὰ τῶν Σαξόνων, οἱ ὁποῖοι ἔζων μεταξὺ τῶν ποταμῶν Ἐλβα καὶ Ρήνου, διηρημένοι κατὰ φυλάς. Ἠνάγκασεν αὐτοὺς κατὰ χιλιάδας νὰ βαπτίζωνται ἐντὸς τῶν μεγάλων ποταμῶν. Ὅταν ὁμως ἐπέστρεφεν εἰς Γαλλίαν, οἱ Γερμανοὶ ἐξηγείροντο, ἐφόνευον τοὺς ἱερεῖς καὶ νέα ἐκστρατεία ἐχρειάζετο. Ἐπὶ τέλος ἡ Γερμανία μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἐλβα κατεκτήθη καὶ ἐξεχριστιανίσθη. Τελευταῖον ὁ Κάρολος ὑπέταξε καὶ ἐξηφάνισε τὸ κράτος τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν.

Αἱ ἐπιτυχίαι αὗται τοῦ Καρόλου ἔδωσαν τεραστίαν ἔκτασιν εἰς τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον περιέλαβεν ὅλην τὴν Κεντρικὴν καὶ Δυτικὴν Εὐρώπην, ἥτοι τὴν σημερινὴν Γερμανίαν, Γαλλίαν, Ἰσπανίαν, Αὐστρίαν καὶ Ἰταλίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν πόλιν Ἀκυστράνον (Ἄαχεν).

Τὸ 800 ὁ Κάρολος μετέβη εἰς Ρώμην πρὸς ἑορτασμὸν τῶν Χριστουγέννων. Πρὸ τῆς Ἀγίας Τραπέζης ὁ πάπας ἔθεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του στέφανον ἐν μέσῳ τῶν ἐπευφημιῶν τοῦ λαοῦ: «Καρόλω τῷ Αὐγούστῳ τῷ στεφομένῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μεγάλῳ καὶ εἰρηνοποιῷ αὐτοκράτορι τῶν Ρωμαίων, δοίη ὁ Θεὸς ἔτη πολλὰ καὶ νίκην». Ἐκ-

τοτε ὁ Κάρολος ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος ἢ αὐ-
γούστου.

Ἡ αὐτοκρατορία αὕτη εἶχεν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον
διετήρησε καθ' ὅλον τὸν Μεσαιῶνα. Ἐπειδὴ ὁμως τὸν τίτλον τοῦ αὐ-
τοκράτορος τῶν Ρωμαίων εἶχεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου, ὁ Κάρολος
προσεπάθησε ν' ἀναγνωρισθῆ καὶ ὑπ' αὐτοῦ. Ἄλλ' εὔρεν ἀντίδρασιν.
Βραδύτερον ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Α'.

36. Ἐπιδρομαὶ κατὰ τῆς Εὐρώπης

Τὸ Φραγκικὸν κράτος ἤλθον νὰ διαταράξουν ποικίλοι ἐπιδρομεῖς,
οἱ Σαρακηνοί, οἱ Σλάβοι, οἱ Οὐγγροὶ καὶ οἱ Νορ-
μανδοί, οἱ ὁποῖοι ἀπασχόλησαν ἐπὶ μακρὸν καὶ τὸ Βυζαντινὸν
κράτος.

Οἱ Σαρακηνοὶ πειραταί, ἔχοντες ὀρηκτήριον τὰς βορείους ἀκτὰς
τῆς Ἀφρικῆς, ἐλεηλάτουν τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας.
Ἐπροχώρησαν ἕως τὴν Ρώμην καὶ ἐλαφυραγώγησαν τὰ προάστεια αὐ-
τῆς. Ἀφαιρέσαντες δὲ τὴν Σικελίαν ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἐγκα-
τεστάθησαν εἰς τὴν νῆσον.

Οἱ Σλάβοι ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου εἶχον ἐξαπλωθῆ μέχρι τῆς
Ἀδριατικῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Διὰ τοῦ ἐκχριστιανι-
σμοῦ των καὶ τῆς ἐπαφῆς μετὰ τὸ Βυζάντιον ἀφυπνίσθησαν πνευματι-
κῶς καὶ ἐθνικῶς.

Οἱ Οὐγγροὶ ἦσαν τουραδικῆς καταγωγῆς, συγγενεῖς δηλ. τῶν
Οὔννων, Βουλγάρων καὶ Τούρκων, εἶχον δὲ ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς με-
γάλας πεδιάδας τοῦ Δουνάβεως. Οὗτοι ἐπολέμουν ἐφιπποὶ καὶ ἔζων ὑπὸ
σκηνᾶς. Βραδύτερον ἐξεχριστιανίσθησαν ὑπὸ τῆς Ρώμης καί, παρὰ
τὴν ἐπιμειξίαν των μετὰ Γερμανοὺς καὶ Σλάβους, διετήρησαν τὴν τουρα-
δικὴν γλῶσσαν καὶ ζωηρὰν τὴν ἐθνικὴν των συνειδησιν.

Ἐορμητικότεροὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς τούτους ἦσαν οἱ Νορμανδοί,
προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Σκανδιναβικὴν Χερσόνησον. Ταύτης ὁ πληθυ-
σμός εἶχεν αὐξηθῆ κατὰ πολὺ καὶ ἡ ἔλλειψις τῶν μέσων τῆς ζωῆς ἠνά-
γκαζε τοὺς κατοίκους νὰ στρέφονται εἰς μακρυνὰς χώρας διὰ « τὸν
θερισμὸν τῆς χρονιάς », ὡς ἔλεγον. Συνήθως καταλαμβάνοντες τὰς πα-
ραλίας εἰσῆρχοντο διὰ τῶν μεγάλων ποταμίων ὁδῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν
τῶν χωρῶν καὶ καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐλεηλάτουν τὰς πόλεις καὶ διήρ-

παζον τὰς πλουσίας μονάς. Ἀπέβησαν βαθμηδὸν ὄργανα τῆς τέχνης τῆς ἐπιδρομῆς καὶ ὁ τρόμος τῶν λαῶν.

Τινὲς τῶν Νορμανδῶν ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου διευθύνονται πρὸς τὴν Ἀγγλίαν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς αὐτὴν μονίμως μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των. Ἐπίσης εἰς τὴν Γαλλίαν, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σηκουάνα, ἴδρυσαν κράτος, ἐξ αὐτῶν δὲ ὠνομάσθη ἡ περιοχὴ αὕτη Ν ο ρ μ α ν - δ ί α . Οὗτοι βαθμηδὸν ἐλησμόνησαν τὴν γλῶσσάν των, ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἔγιναν Γάλλοι. Ἐκεῖθεν ὀρμώμενοι, ὡς εἶδομεν, κατέλαβον τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, ἔνθα ἴδρυσαν τὸ βασιλεῖον τῶν δ ὄ ο Σ ι κ ε λ ι ῶ ν .

Ἄλλοι πάλιν Νορμανδοί, οἱ Β α ρ ά γ γ ο ι , διὰ τῶν μεγάλων ποταμῶν τῆς Βαλτικῆς, εἰσέδυσαν εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Ρωσικοῦ κράτους.

37. Τὰ νέα ἐθνικὰ κράτη

Τὸ κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου διελύθη μετὰ τὸν θάνατόν του (814). Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερντέν (843) οἱ τρεῖς ἔγγονοί του διαιμοίρασαν ὡς ἑξῆς τὰς κτήσεις του: Ὁ Κάρολος ὁ Φ α λ α - κ ρ ὸ ς ἔλαβε τὴν Γαλλίαν, ὁ Λ ο θ ά ρ ι ο ς τὴν Ἰταλίαν καὶ ὁ Λ ο υ - δ ο β ῖ κ ο ς τὴν Γερμανίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δημιουργοῦνται τὰ πρῶτα ἐθνικὰ κράτη εἰς τὴν Εὐρώπην, διότι ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἀνταπεκρίνετο εἰς μίαν ἐθνότητα.

Εἰς τὴν Γερμανίαν, λόγῳ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων καὶ Οὐγγρων, ἐπεκράτει ἀναρχία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ χώρα αὕτη ἦτο διηρημένη εἰς μικρὰ κράτη, δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἀποκρουσθοῦν οἱ ἐπιδρομεῖς. Τὸ 919 κατῴρθωσε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὰς γερμανικὰς φυλάς ὁ δουξ τῆς Σαξωνίας Ἐ ρ ρ ῖ κ ο ς ὁ Α΄. Πρὸ τοῦ οὐγγρικοῦ κινδύνου ἀνεγνωρίσθη οὗτος ὡς ἀνώτατος ἄρχων τῆς Γερμανίας ὑπὸ πάντων τῶν ἡγεμόνων. Ὁ ἰσχυρὸς βασιλεὺς Ὁ θ ω ν Α΄ ὁ Μ έ γ α ς (936 - 937) ἐνίκησε τοὺς Οὐγγυροὺς καὶ κατελθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐστέφη α ὕ τ ο κ ρ ά τ ω ρ τοῦ Ρ ω μ α ῖ κ οῦ κ ρ ά τ ο υ ς ὑπὸ τοῦ πάπα. Εἰς τοῦτο ὀφείλει τὴν ἀρχὴν του τὸ Ἀ γ ι ο ν Ρ ω μ α ῖ κ ὸ ν κ ρ ά τ ο ς τ οῦ Γ ε ρ μ α ν ι - κ οῦ Ἐ θ ν ο υ ς . Κύριος σκοπὸς τοῦ Ὁθωνοῦ ἦτο νὰ προσαρτήσῃ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀ γ ί α ν Ἐ δ ρ α ν , ὅπως ὠνομάζετο τὸ παπικὸν κράτος, ἐπεχείρησε δὲ πρὸς τοῦτο τρεῖς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Ἰταλίας.

Τὸν 9ον αἰῶνα ἤρχισαν κατὰ τῆς Ἀγγλίας αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Δανῶν, οἱ ὁποῖοι κατέλαβον καὶ σημαντικὸν μέρος αὐτῆς. Ὁ βασιλεὺς τῶν Δανῶν Κανούτος ὁ Μέγας (1017 - 1035), συνενώσας ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Νορβηγίαν καὶ τὴν Δανίαν, ἱδρυσεν τὴν Μεγάλην Αὐτοκρατορίαν τοῦ Βορρᾶ. Ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῆς Ἀγγλίας κατέφυγεν εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν, ὅπου ἦτο τὸ δουκάτον τῆς Νορμανδίας. Βραδύτερον ὁ δούξ τῆς Νορμανδίας Γουλιέλμος ὁ Κατακτητῆς ἤγειρεν ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ θρόνου καὶ ἀπεβίβασθη, τὸ 1066, μὲ νορμανδικὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἐνίκησε τοὺς Ἀγγλοσάξονας καὶ ἔγινεν ἰδρυτῆς τῆς δυναστείας, ἣ ὁποία ἄρχει μέχρι σήμερον.

Περὶ τὸ 1000 μ.Χ. διεμορφώθησαν τὰ ἐξῆς Κράτη εἰς τὴν Εὐρώπην: τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Ἰταλίας, Νορβηγίας, Σουηδίας, Πολωνίας καὶ Βοημίας.

Τὸ πολίτευμα, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ εἰς τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη κατὰ τὸν Μεσαίωνα, λέγεται φεουδαρχικόν. Οἱ φεουδάρχαι ἦσαν κάτοχοι τιμαρίου (φεοῦδου), δηλ. ἐκτάσεως γῆς, καὶ ἀπετέλουν τὴν κυρίαρχον τάξιν, τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν. Οὗτοι ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βασιλέως καὶ ἐν ὄρῳ πολέμου κατήρτιζον στρατὸν ἐκ τῶν ὑπηκόων των. Τὰ φέουδα ἦσαν διαφόρου ἐκτάσεως καὶ οἱ εὐγενεῖς ὠνομάζοντο δούκες, μαρκήσιοι, κόμιτες καὶ βαρῶνοι. Οἱ γαιοκτήμονες ἀπετέλουν τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν καὶ μετὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου ἐλέγοντο πρνονομιοῦχοι.

Ἐκαστος εὐγενῆς εἶχε τὸν πύργον του, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ κατοικία καὶ ἀκρόπολις. Κυριωτέρα ἀσχολία τῶν εὐγενῶν ἦτο τὸ κυνήγιον, ὁ πόλεμος καὶ αἱ μονομαχίαι. Τὰ παιδιά των ἤσκοῦντο εἰς τὰ ὄπλα καὶ ἐχρίοντο ἰππότεαι εἰς ἡλικίαν 18 ἢ 20 ἐτῶν, διὰ θρησκευτικῆς τελετῆς. Ὁ ἵπποτικὸς βίος ἐξημέρωσε τὰ ἦθη καὶ ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὸν ὀμηρικόν. Ἡ ἐκκλησία ὑπεστήριξε τὸν ἵπποτισμὸν καὶ βραδύτερον ἰδρύθησαν τάγματα ἵπποτικὰ μοναχικά, τὰ ὁποῖα διέδωσαν τὸν Χριστιανισμὸν εἰς νέους λαοὺς. Οἱ πλέον ἐγγράμματοι ἐξ αὐτῶν ὑπηρετήσαν τὸν πολιτισμὸν καὶ περιέσωσαν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς.

Εἰς τὴν τάξιν τῶν ὑποτελῶν ἀνῆκον οἱ χωρικοί, οἱ ὁποῖοι διεκρίνοντο εἰς δύο κατηγορίας, εἰς δουλοπαροίκους καὶ εἰς ἐλευθέρους. Οἱ πρῶτοι ἐστεροῦντο πάσης προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐπωλοῦντο μετὰ τῶν κτημάτων τοῦ κυρίου των. Οἱ ἐλευθεροὶ ἐνυμ-

φεύοντο χωρὶς τὴν ἄδειαν τοῦ κυρίου των, ἐκληροδότουν τὰ κτήματα εἰς τὰ τέκνα των καὶ ἠδύναντο νὰ ἐγκαταλείψουν ταῦτα ὁπότε ἤθελον.

38. Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία

Ἐπερὶ πάντων εὐρίσκειτο ἐν τῇ Δύσει ἡ Ἐκκλησία, ἀφοῦ αὕτη συνεκέντρωνε τὴν πολιτικὴν, δικαστικὴν καὶ ἐκπαιδευτικὴν ἐξουσίαν, διότι τὰ κράτη δὲν ἦσαν ἀκόμη καλῶς ὠργανωμένα.

Ἡ Ἐκκλησία ἐκράτει τακτικὰ βιβλία γεννήσεως, γάμου καὶ θανάτου τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐξέδιδε διάφορα πιστοποιητικά, τὰ ὅποια ἐξίτηι ὁ λαός. Ἐπειδὴ οἱ ἐπίσκοποι μὲ ἐπιείκειαν ἐδίκαζον τὰς διαφοράς, ἀπέκτησαν τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ λαοῦ καὶ οὕτω ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τοῦ κλήρου ἔλαβε μεγάλην ἔκτασιν. Τὸ Κράτος δὲν ἐνδιεφέρετο νὰ συντηρῇ σχολεῖα. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μοναχοί, ὡς μορφωμένοι, ἦσαν οἱ μόνοι διδάσκαλοι καὶ οὕτω ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο εἰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας. Τέλος διὰ τῆς περιουσίας της ἡ Ἐκκλησία ἐβοήθει τοὺς πτωχοὺς, τὰς χήρας, τοὺς ἀναπήρους, τὰ ὄρφανὰ καὶ γενικῶς ἤσκει εὐφραίνεσθαι τὸν λαόν.

Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως ἦτο ὁ πάπας, τοῦ ὁποίου τὸ κῆρος ἦτο μέγιστον, ἰδίως ἀπὸ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤρχισεν ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν νέων λαῶν τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἱεραπόστολοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐδίδασκον τοὺς νεοφωτίστους λαοὺς, ὅτι ὁ πάπας ἦτο ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὁ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ἐδημιουργήθη ἡ πίστις ὅτι ἀπετέλουν ἓνα λαὸν χριστιανικόν, μὲ ἀνώτατον ἀρχηγὸν τὸν πάπαν.

Ὅπως δὲ καὶ ἡ ἄλλη κοινωνία, τοιοῦτοτρόπως καὶ σύμπας ὁ κλήρος δὲν εἶχεν ἐξημερωμένα ἦθη. Πολλοὶ ἠγοούμενοι καὶ ἐπίσκοποι εἰς τὰ μεγάλα κτήματά των ἔζων ὡς αὐθένται καὶ ἠσχολοῦντο μὲ τὸν πόλεμον καὶ τὸ κυνήγιον.

Τὴν βελτίωσιν τῶν πραγμάτων τῆς ἐκκλησίας ἐπεχείρησεν ὁ μέγας πάπας Γρηγόριος Ζ' (1076 - 1085). Οὗτος ὥρισεν ἡ ἐκλογή τοῦ πάπα νὰ γίνεται ὑπὸ τῶν καρδινάλιων, δηλαδὴ τῶν ἐπιφανεστέρων ἐπισκόπων τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Οὗτος ἐδημιούργησε καὶ τὸ ζήτημα τῆς περιβολῆς.

Ἐπειδὴ οἱ ἠγεμόνες εἶχον κατορθώσει νὰ ἀποκτήσουν τὸ δικαίωμα

νά διορίζουν τούς ἐπισκόπους, ὁ Γρηγόριος διεκήρυξε, τὸ 1075, ὅτι ὁ ἄρχων, ὁ ὁποῖος θὰ ἐτόλμα νὰ διορίσῃ, νὰ δώσῃ περιβολὴν εἰς ἐπίσκοπον, θὰ ἀφωρίζετο καὶ ὁ οὕτω διοριζόμενος ἐπίσκοπος θὰ ἀπελύετο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἤρchiσε μακρὰ ἔρις, ἡ ὁποία ὠνομάσθη ἔρις τῆς περιβολῆς.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Ἐρρίκος ὁ Δ' ὑπῆρξεν ὁ περισσότερον ἐξεγερθεὶς κατὰ τοῦ παπικοῦ διατάγματος, διότι ἔχανεν εἰσοδήματα καὶ προνόμια μὲ τὴν κατάργησιν τοῦ διορισμοῦ τῶν ἐπισκόπων.

Παρὰ τὰς διαταγὰς τοῦ πάπα, ὁ Ἐρρίκος ὁ Δ' διορίζει τρεῖς ἰδικούς του ἐπισκόπους εἰς τὴν Ἰταλίαν, διὸ καὶ ἀφορίζεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου. Ἐξ αἰτίας τούτου καὶ διότι ἐπολέμει κατὰ τοῦ πάπα, οἱ ὑπήκοοι ἐγκαταλείπουν τὸν βασιλέα, ὁ ὁποῖος κατ' ἀρχὰς ἠναγκάσθη νὰ ὑποταγῇ. Ὁ Ἐρρίκος τὸ 1077, εὔρε τὸν πάπαν εἰς τὸ φρούριον Κανόσσα ἐπὶ τῶν Ἀπεννίνων, ὅπου εἶχε καταφύγει, καὶ ὑπεβλήθη εἰς ταπεινωτικὴν μετάνοιαν. Ἀργότερον ὁ βασιλεὺς ἀνέτρεψε τὸν Γρηγόριον καὶ ἐπέτυχε νὰ γίνῃ πάπας εἷς εὐνοούμενός του, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν ἔστεφεν αὐτοκράτορα.

Μετὰ 50 ἐτῶν πόλεμον ἐπῆλθε συμφωνία μεταξὺ πάπα καὶ αὐτοκράτορος. Κατ' αὐτὴν οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι τῆς Γερμανίας καὶ Ἰταλίας ἔπρεπε νὰ ἐκλέγωνται ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ πάπα. Ὁ αὐτοκράτωρ διετήρει μόνον τὸ δικαίωμα νὰ παραχωρῇ τὰ φέουδα εἰς τοὺς ἐκλεγμένους, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐκπληρῶνουν οὗτοι τοὺς ὅρους τῆς ὑποτελείας. Οὕτω οἱ κληρικοὶ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας ἀνεγνώριζον ὡς ἀρχηγόν των τὸν πάπαν.

Ὁ πάπας εἶναι τὸ πρῶτον πρόσωπον εἰς τὴν μεσαιωνικὴν κοινωνίαν τῆς Εὐρώπης, ἡ δὲ Ρώμη πρωτεύουσα ὀλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως. Τὴν ἰσχυρὰν ταύτην δύναμιν μετεχειρίσθησαν οἱ πάπαι πρὸς ἐκπλήρωσιν πολιτικῶν σκοπῶν, ἧτοι τὴν ὑποταγὴν τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας εἰς αὐτούς. Πράγματι ὁ πάπας μέχρι τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰῶνος ἦτο παντοδύναμος, πάντες δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης ὑπεχώρουν πρὸ τῆς δυνάμεως τοῦ πάπα. Τὸ ὄνειρον τῆς κοσμοκρατορίας τοῦ πάπα διέλυσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ Ὡραῖος (1285 - 1314).

39. Ἡ οἰκονομική ζωὴ

Μὲ τοιαύτην διοικητικὴν καὶ κοινωνικὴν ὀργάνωσιν δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀναπτυχθῇ οἰκονομικὴ ζωὴ. Ἡ βιομηχανία καὶ ἡ βιοτεχνία εὐρίσκοντο εἰς τὰ σπάργανα, διότι τὰ ἐργαστήρια δὲν περιελάμβανον περισσότερους τῶν πέντε ἐργατῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἔλειπον τὰ μέσα συγκοινωνίας, ἐκάστη πόλις εἶχε καὶ τὴν βιοτεχνίαν της.

Τὸ ἐμπόριον ὅμως ἴστατο εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Ἦτο τοῦτο, ὅπως καὶ σήμερον, ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικόν. Τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον ἦτο περιορισμένον, διότι οἱ ἴδιοι οἱ τεχνῖται ἦσαν καὶ οἱ πωληταὶ τῶν προϊόντων τῆς βιοτεχνίας των.

Ὅλως σπουδαίαν σημασίαν εἶχε τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον. Οἱ ἔμποροι ἐταξίδευον εἰς μακρυνὰς χώρας, διὰ νὰ προμηθευθοῦν πρώτας ὕλας, πολύτιμα καὶ σπάνια προϊόντα. Τὸ ἐμπόριον τοῦτο διεξήγετο μὲ μεγάλας δυσκολίας. Οἱ ἔμποροι ἐπλήρωνον ὑποχρεωτικῶς φόρους ἐξαγωγῆς εἰς ὅλα τὰ μικρὰ κρατίδια, ἀπὸ τὰ ὅποια διήρχοντο, εἰς τοὺς πόρους τῶν ποταμῶν, εἰς τὰς γεφύρας. Ἄλλα κωλύματα ἦσαν ἡ ποικιλία τῶν νομισμάτων, τὰ ὅποια διέφερον κατὰ διαμέρισμα, ἡ ἔλλειψις χρυσοῦ, ἡ ἀπαγόρευσις τῶν δανείων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ληστεία κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, ἡ ἀκαταστασία τῶν ὁδῶν καὶ ἡ ἔλλειψις μέσων συγκοινωνίας.

Δύο χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἔχει τὸ ἐμπόριον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Διὰ λόγους ἀσφαλείας οἱ ἔμποροι ἐταξίδευον κατὰ ομάδας. Δι' ἔλλειψιν συγκοινωνίας ἐδημιουργήθησαν αἱ ἐμποροπανηγύρεις, αἱ ὅποια ἐγίνοντο ὀρισμένην ἐποχὴν καὶ εἰς διαφόρους πόλεις. Ἀπὸ τὰ πλέον μακρυνὰ μέρη συνεκεντρώνοντο οἱ ἀγορασταὶ καθὼς καὶ οἱ πωληταί, οἱ ὅποιοι ἐξέθετον ποικίλα ἐμπορεύματα. Θίασοι πλανοδίων ἀκροβατῶν, μουσικῶν καὶ θηριοδαιμαστῶν ἀνελάμβανον νὰ διασκεδάσουν τὰ πλήθη.

Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημεῖωτον ἦτο τὸ ἐμπόριον εἰς τὴν Μεσόγειον, ὅπου δύο πόλεις τῆς Ἰταλίας ἦσαν τὰ σπουδαιότερα ἐμπορικὰ κέντρα, ἡ Γένοβα καὶ ἡ Ἑνετία. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἔμποροι μετέφερον εἰς τὴν Εὐρώπην τὰ προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς, ἥτοι ἀποικιακά, πιπέρι, ἀρώματα, ζάχαριν, γουνναρικά καὶ ὑφάσματα.

Τὴν πενιχρὰν οἰκονομικὴν κατάστασιν καταδεικνύει καὶ ἡ μορφὴ τῶν πόλεων. Πόλεις ὑπῆρχον μόνον εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν, ἐνῶ οἱ

Γερμανοί ήρέσκοντο νά ζοῦν κατὰ μικράς ομάδας ἐντὸς τῶν δασῶν, οἱ δὲ ἡγεμόνες τῶν ἔκτιζον τὰ ἀνάκτορά τῶν εἰς ἀκροπόλεις.

Ἰεῖχος περιέβαλλε τὰς μεσαιωνικάς πόλεις, τῶν ὁποίων ἡ ἔκτασις ἦτο μικρά. Ἐντὸς αὐτῆς ἐφρόντιζον νά κτίξουν τὰς κατοικίας τῶν ὄλοι, καὶ διὰ τοῦτο οἱ δρόμοι ἦσαν ἐξαιρετικῶς στενοί, σκοτεινοὶ καὶ ἀκάθαρτοι. Αἱ οἰκίαι ἦσαν πλατύτεραι εἰς τὸ δεύτερον πάτωμα καὶ διὰ τοῦτο αἱ στέγαι τῶν ἠνοῦντο καὶ ἀπετέλουν ὑπόστεγον.

Δύο ἐχθροὺς εἶχον αἱ πόλεις αὗται, τὴν πυρκαϊάν καὶ τὰς ἐπιδημίας. Ἐπειδὴ αἱ οἰκίαι ἦσαν ξύλιναι, ἡ πυρκαϊὰ κατέστρεφεν εὐκόλως ὀλόκληρον τὴν πόλιν. Ἡ Ρουὲν ἀπὸ τὸ 1200 - 1225 ἐκάη ἐξάκις. Ἡ ἀκαθαροσία ἔφερε τὰς ἐπιδημίας καὶ ἰδίως τὴν πανώλην, ἐκ τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἀπέθνησκον κατὰ χιλιάδας. Τὸ 1348, λόγῳ τῆς πανώλους, ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κατοίκων τῆς Γαλλίας.

40. Ἡ πρώτη σταυροφορία (1096 - 1099)

Εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους μετέβαινον Χριστιανοὶ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, διὰ νά προσκυνήσουν τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος. Ἐπῆρχε δὲ πρὸς τοῦτο ἀπόλυτος ἐλευθερία, ἀφοῦ καὶ οἱ ἐλθόντες (ἀπὸ τὸν βον αἰῶνα) Ἄραβες μουσουλμάνοι ἐσεβάσθησαν τὸν Τάφον καὶ τὸν ναόν, τὸν ὁποῖον εἶχον κτίσει ἐπ' αὐτοῦ οἱ αὐτοκράτορες.

Ἄλλ' ὅταν, τὸ 1078, οἱ Σελτσούκοι Τοῦρκοι κατέλαβον τὴν Ἱερουσαλήμ, ἐδίωξαν ἀπηνῶς τὸν Χριστιανισμόν. Ἐλεηλάτησαν τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ πολλὰς ταιλαιπωρίας ἐπέβαλον εἰς τοὺς προσκυνητάς. Οὕτω διεκόπη ἡ μετάβασις καὶ προσκύνησις τῶν Ἁγίων Τόπων, ἡ τόσον ἐπιθυμητὴ εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἐκτὸς ὅμως τούτου, οἱ ἄνθρωποι τῆς Δύσεως ἐζήτησαν νά βελτιώσουν τὴν θέσιν τῶν, οἱ κληρικοὶ ἐπεδίωκον νέας ἐπαρχίας, οἱ ἰππῶται νέα τιμάρια, οἱ εὐγενεῖς νέας χώρας. Ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β' ἔλεγε ρητῶς, ὅταν ἐκήρυττε τὴν πρώτην σταυροφορίαν: «Ἡ γῆ, τὴν ὁποίαν κατοικεῖτε, δὲν ἔχει πλοῦτη. Διὰ τοῦτο ἀλληλοτρῶγεσθε καὶ ἀλληλοσφάζεσθε. Παύσατε τὰ μίση σας καὶ πορευθῆτε πρὸς τὸν Ἅγιον Τάφον, τὰ βασιλεία τῆς Ἀσίας θὰ εἶναι μερίδιά σας». Οὕτω προεκλήθησαν αἱ σταυροφορίαι, δηλαδὴ ἐκστρατεῖαι, τὰς ὁποίας ἀνέλαβον οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως, φανερὰ μὲν διὰ νά ἐλευθερώσουν τοὺς Ἁγίους Τόπους ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους, κρυφίως δὲ διὰ νά σφετερισθοῦν τὸ παγκό-

σμιον ἐμπόριον καὶ νὰ ὑποτάξουν τὴν ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ μετέχοντες αὐτῶν ἔθετον ἓνα σταυρὸν ἀπὸ ὕφασμα εἰς τὸν ὄμιον. Αἱ σταυροφορίαι εἶναι πολυάριθμοι (ἀπὸ τὸ 1096 - 1270), ἀλλὰ μνημονεύομεν μόνον ὀκτώ.

Εἰς Κλερμόν τῆς Γαλλίας ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β΄ συνεκάλεσε σύνοδον (1095), μὲ τὸν σκοπὸν νὰ μεταρρυθμισθῇ ὁ Γαλλικὸς κλήρος. Τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ συνεδρίου, εἰς τὸ ὁποῖον παρέστησαν ἀρχιεπίσκοποι, ἡγούμενοι καὶ πλῆθος ἱποτιῶν τῆς Γαλλίας, ὁ πάπας ἐκάλεσε τοὺς χριστιανούς νὰ ἀπαλλάξουν τοὺς προσκυνητὰς τῶν Ἀγίων Τόπων ἀπὸ τὰ δεινοπαθήματά των. Ἐπειτα περιώδευσε τὴν Γαλλίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἐκκέντησεν ἐγκύκλιον, παρορμῶν τὸν λαὸν διὰ τὴν σταυροφορίαν.

Οἱ ἱππῶται, ἀσφαλεῖς καὶ πλούσιοι, δὲν ἦσαν τόσον πρόθυμοι. Οἱ πτωχοί, ἀπὸ μεγαλυτέραν θρησκευτικότητα καὶ διὰ καλυτέραν τύχην, ἐβιάζοντο περισσότερον. Ὁ Γάλλος μοναχὸς Πέτρος ὁ Ἐρημίτης, ὁ ἐπονομαζόμενος ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν Κοκκούπετρος, (διότι, μικρὸς ὢν καὶ ἰσχνός, ἐνεδύετο μακρὸν ράσον, τὸ ὁποῖον ἔφερε κουκούλαν), εἶχεν ἐπισκεφθῇ τοὺς Ἀγίους Τόπους, εἶχεν ἴδει τὴν ἀθλίαν κατάστασίν των καὶ ἦτο ὁ ἐνθερμότερος ὑποστηρικτὴς τῆς σταυροφορίας. Τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Οὐρβανοῦ, 50.000 ἄνθρωποι, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, ἐξεκίνησαν μὲ ἀρχηγὸν τὸν Πέτρον Ἐρημίτην.

Οἱ πρῶτοι λοιπὸν αὐτοὶ σταυροφόροι, διαβάντες τὸν Ρῆνον, ἠνώθησαν μὲ στίφη Γερμανῶν καὶ ἐξεχύθησαν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, Σερβίαν, Βουλγαρίαν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν. Ληλατοῦντες καὶ ἐρημώνοντες τὰς πόλεις διὰ τὴν προμήθειαν τροφῶν, ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔδειξαν τὴν ἰδίαν ληστρικὴν διαγωγὴν.

Ὁ τότε αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος διεβίβασε τὰ ἄτακτα αὐτὰ στίφη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ πέριξ τῆς Νικαίας τὰ ἀπεδεκάτισαν. Τρεῖς χιλιάδες ἐσώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πέτρος.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἱππῶται ἠτοιμάσθησαν καὶ ἐξεκίνησαν ἀπὸ διάφορα σημεῖα, χωρὶς νὰ ἔχουν ἐνιαίαν διοίκησιν. Οἱ νότιοι Γάλλοι ὑπὸ τὸν Ραϋμόνδον, τὸν κόμισα τῆς Τουλούζης, ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν Βόρειον Ἰταλίαν, Κροατίαν, Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν. Οἱ βόρειοι Γάλλοι, ὑπὸ τὸν Γοδεφρεῖδον ντὲ Μπουγιὸν καὶ τὸν ἀδελφόν του Βαλδουῖνον τῆς Φλάνδρας, διήλθον ἀπὸ τὴν Γερμανίαν καὶ

Ούγγαριαν. Οί Νορμανδοί τῆς Ἰταλίας, μὲ ἀρχηγὸς τὸν Βοη-
μοῦνδον, υἱὸν τοῦ Νορμανδοῦ βασιλέως Ροβέρτου Γυσκάρδου, καὶ
τὸν Ταγκρέδον, ἀποβιβασθέντες εἰς τὴν Ἠπειρον, διέσχισαν τὴν
Μακεδονίαν. Κανεὶς βασιλεὺς δὲν ἔλαβε μέρος. Ἀνώτατος ἀρχηγὸς
ἦτο ὁ πάπας, ὁ ὁποῖος διώρισε ἐπίτροπόν του Γάλλον ἐπίσκοπον.

Ἀνερχόμενοι οἱ σταυροφόροι περίπου εἰς 500 χιλιάδας, ἔφθασαν
πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μόνον οἱ 300 χιλιάδες ἦσαν μάχιμοι, οἱ
δὲ λοιποὶ ἦσαν γυναῖκες καὶ παιδιὰ, τὰ ὁποῖα ἔφερον προσκόμματα εἰς
τὴν ἐπιτυχίαν τῆς σταυροφορίας.

Τότε ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ἐπέτυχε νὰ διαβιάσῃ τούτους εἰς
τὴν Ἀσίαν καὶ τοὺς ἐβοήθησε κατὰ τῶν Τούρκων, δεξιῶς ἐπίσης πο-
λιτευόμενος διὰ νὰ ἀνακτήσῃ τὰς παλαιὰς ἐπαρχίας τῆς αὐτοκρατο-
ρίας, χωρὶς νὰ ἔλθῃ εἰς φανεράν ρῆξιν πρὸς τοὺς σταυροφόρους. Ὁ
ἀντιπρόσωπος τῶν σταυροφόρων Γοδεφρεῖδος ἔδωσε τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι
« θὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἀρχηγόν, τὸν ὁποῖον θὰ στείλῃ ὁ αὐτοκράτωρ,
τὰς πόλεις, τὰς χώρας καὶ τὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα θὰ καταλάβῃ, ἐφ'
ὅσον αὐτὰ ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν Ρωμαίων ». Τοῦτο
καὶ ἐγένετο, ὅτε κατελήφθη ἡ Νίκαια καὶ μέγα τμήμα τῆς Μ. Ἀσίας,
ὁ δὲ σουλτᾶνος μετέθεσε τὴν ἔδραν του εἰς Ἰκόνιον.

Ἐπειτα οἱ σταυροφόροι διέσχισαν τὴν Μ. Ἀσίαν ἀπὸ τὸ βορειοδυ-
τικὸν ἄκρον μέχρι τοῦ νοτιοανατολικοῦ, μὲ περιπετείας κατὰ τὴν πο-
ρείαν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπερίγραπτοι. Θεριζόμενοι καθ' ὁδὸν ἀπὸ τὴν
θερμότητα τοῦ κλίματος, τὴν ἀνυδρίαν, τὴν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ τὰς
ἀδιακόπους ἐπιθέσεις τῶν ἐλαφρῶν ἱππέων τῶν Τούρκων, ἔφθασαν πα-
ρὰ τὸ Δορύλαιον (Ἐσκί-Σεχίρ), ὅπου ὀλίγον ἔλειψε νὰ καταστραφῶν.

Νικήσαντες παρὰ ταῦτα οἱ σταυροφόροι (Ἰούλιος τοῦ 1097)
τοὺς Τούρκους, διέβησαν τὴν ὄροσειρὰν τοῦ Ταύρου καὶ μετὰ ὀκτά-
μηνον πολιορκίαν ἐκυρίευσαν τὴν Ἀντιόχειαν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὑπέ-
στησαν δεινὴν πολιορκίαν ἐκ μέρους τοῦ πολυαριθμοῦ στρατοῦ τοῦ
Τούρκου ἡγεμόνος τῆς Μοσσοῦλης, ἀνερχομένου εἰς 200 χιλιάδας.

Ὅρμητικὴ ὁμως ἔξοδος ἔδωκε καὶ πάλιν τὴν νίκην εἰς τοὺς σταυ-
ροφόρους.

Τότε ἀνέλαβον οἱ σταυροφόροι τὴν πορείαν των πρὸς τὰ Ἱεροσό-
λυμα. Τρία ἔτη ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των, τὴν 1ην Ἰουλίου 1099,
εἶδον μακρόθεν τὴν Ἀγίαν Πόλιν, ὅποτε ἔπεσαν γονυκλινεῖς καὶ κλαί-
οντες ἀπὸ χαρὰν ἠὺχαρίστουν τὸν Θεόν, διότι ἠξιώθησαν νὰ ἐπιτύχουν

τὸν σκοπὸν τῶν. Ἀπὸ τὰς τολαιπωρίας μὲν 40 χιλιάδες ἔφθασαν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποίαν ἐφρούρει ἰσχυρὰ φρουρὰ Αἰγυπτίων. Μετὰ φοβερὰν ἔφοδον εἰσῆλθον οἱ σταυροφόροι εἰς τὴν πόλιν τὴν 10ην Ἰουλίου 1099, ἡμέραν Παρασκευὴν καὶ ὥραν 3 μ.μ. ἦτοι τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ. Ἐπηκολούθησε φρικτὴ σφαγὴ. Ἐσφαζον ὅσους εὗρισκον εἰς τοὺς δρόμους, διότι ἐνόμιζον ὅτι ἔβλεπον τοὺς δαίμονας τοῦ Χριστοῦ. Ἐπειτα οἱ ἄρχοντες κατέθεσαν τὰ ὄπλα, ἐκαθάρισαν τὰς χεῖρας τῶν καὶ γυμνόποδες ἐπῆγαν νὰ προσκυνήσουν τὸν Πανάγιον Τάφον.

Ἡ πρώτη σταυροφορία ἔσχε 500 χιλιάδας νεκροὺς χριστιανοὺς καὶ ἄλλους τόσους μουσουλμάνους. Ἄλλ' εἶχε καὶ ἄλλο ἀποτέλεσμα. Οἱ σταυροφόροι ἤρχισαν νὰ ἰδρύνουν εἰς τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην ἰδικὰ τῶν φεουδαρχικὰ κράτη καὶ τοιουτοτρόπως ἄλλοι ἔγιναν βασιλεῖς, ἄλλοι πρίγκιπες, κόμιστες καὶ βαρῶνοι. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως ἰδρῦθη εἰς τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην, δηλ. τὸ Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ, μὲ βασιλέα τὸν Γοδεφρεῖδον ντὲ Μπουγιόν, ὅστις ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ προστάτου τοῦ Ἀγίου Τάφου. Τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀντιοχείας ὑπὸ τὸν Βοημοῦνδον καὶ αἱ ἡγεμονίαι τῆς Ἐδέσσης, ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον τῆς Φλάνδρας, καὶ τῆς Τριπόλεως, ὑπὸ τὸν Ραῦμόνδον τῆς Τουλούζης, ἦσαν ὑποτελεῖς εἰς τὸν Γοδεφρεῖδον.

Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα διωρίσθη πατριάρχης τῆς Ἀγίας Πόλεως. Ἐπῆρχον δὲ πολλοὶ ἔμποροι, Ἐνετοί, Πισᾶται, Μασσαλιῶται, οἱ ὁποῖοι ἐβοήθησαν τοὺς ἱππότες νὰ καταλάβουν τὴν Ἰόππην (Γιάφφαν), τὴν Πτολεμαῖδα, τὴν Βηρυτόν, καὶ τοιουτοτρόπως ἀποκατεστάθη ἢ μετὰ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐπικοινωνία.

Διὰ τὴν ἄμυναν τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν ὀργανώθησαν τρία τάγματα, τὸ τᾶγμα τῶν Ἰπποτῶν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸ τᾶγμα τῶν Ἰπποτῶν τοῦ Ναοῦ καὶ τὸ τᾶγμα τῶν Τευτόνων, τῶν ὁποίων οἱ ἱππῶται εἶχον τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μοναχῶν καὶ ἕξων ὡς στρατιῶται.

Οἱ ἡγεμόνες ἐγκατεστάθησαν εἰς ἰσχυρὰ κάστρα, τὰ ὁποῖα ἵδρυσαν, καὶ μετέφεραν ἐκεῖ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς τῶν. Βαθυμηδὸν οἱ σταυροφόροι ἤλλαξαν συμπεριφορὰν ἀπέναντι τῶν μουσουλμάνων καὶ ἦλθον εἰς σχέσεις οἰκονομικὰς καὶ οἰκογενειακὰς μὲ αὐτοὺς.

41. Ἡ δευτέρα καὶ τρίτη σταυροφορία

Ἡ νοίχθη ἤδη ὁ δρόμος πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Διάφοροι ἀφορμαὶ δίδονται διὰ νὰ ἐπακολουθήσουν καὶ ἄλλαι σταυροφορίαι, κατὰ τὰς ὁποίας δὲν ἐκδηλώνεται ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῆς πρώτης, διότι οἱ σταυροφόροι παρουσιάζουν ἐκδηλὰ τὰ ἔθικὰ καὶ οἰκονομικὰ κίνητρα.

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Κονράδος Γ' καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος Ζ' ὠργάνωσαν τὴν δευτέραν σταυροφορίαν (1147 - 1149), μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐλευθερώσουν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑδέσσης, τὴν ὁποίαν εἶχε καταλάβει ὁ Τοῦρκος ἡγεμὼν τῆς Μοσσοῦλης.

Καλῶς ἐξωπλισμένους ὁ στρατὸς τῶν σταυροφόρων διέβη τὰς χώρας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους διὰ ξηρᾶς, προβαίνων παντοῦ εἰς ἀρπαγὰς, λεηλασίας καὶ καταστροφάς. Ἐφθασαν οἱ σταυροφόροι εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθησαν νὰ τὴν κυριεύσουν. Ἀλλὰ διέγνωσαν ὅτι τοῦτο ἦτο δύσκολον καὶ ἔδωσαν τὸν ὄρκον ὑποτελείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ. Ἡ σταυροφορία αὕτη δὲν ἐπέτυχεν. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι.

Νέα ὅμως ἀφορμὴ ἐδόθη διὰ τὴν τρίτην σταυροφορίαν (1189 - 1190). Τὸ 1187, ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου Σαλαδὶν εἰσορμᾷ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ, νικᾷ κατὰ κράτος τοὺς Φράγκους ἱππότεας εἰς τὴν λίμνην Τιβεριάδα καὶ θριαμβευτὴς εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν. Τὸ Φραγκικὸν κράτος περιορίσθη τότε εἰς τὴν βόρειον Παλαιστίνην.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἐνεποίησε κατάπληξιν εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος Βαρβαρόσσας, ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Ἄγουστος καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος ἀνέλαβον τὴν ἀρχηγίαν τῆς τρίτης σταυροφορίας, χωρὶς ἐνότητα ὅμως καὶ ὁμόνοιαν.

Πρῶτος ὁ Βαρβαρόσσας ἐξεκίνησε διὰ ξηρᾶς καί, νικήσας εἰς τὸ Ἰκόνιον τοὺς Τούρκους, ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὸν ποταμὸν Κύδνον (Καρὰ - Σοῦ). Ἐνῶ ἐλούετο, παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐπνίγη. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ καλῶς συντεταγμένου στρατοῦ του ἐπανήλθεν εἰς τὴν Γερμανίαν, μικρὸν δὲ τμήμα συνηνώθη εἰς τὴν Συρίαν μὲ τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ Γάλλους.

Ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ριχάρδος διὰ θαλάσσης ἔφθασαν εἰς Μεσσήνην

τῆς Σικελίας, ὅπου ἔμειναν ἕξι μῆνας καὶ ἤλθον μεταξύ των εἰς προστριβὰς καὶ συγκρούσεις. Τέλος ἐξεκίνησαν καὶ ἔφθασαν εἰς Κύπρον, τὴν ὁποίαν ὁ Ριχάρδος ἀφήρεσεν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ παρεχώρησεν εἰς τὸν Γάλλον βασιλέα τῆς Ἱερουσαλὴμ Λουζινιαν (1192). Ἡ δυναστεία τῶν Λουζινιαν ἐκράτησε τὴν Κύπρον μέχρι τοῦ 1489. Μετ' αὐτοὺς ἔγιναν κυρίαρχοι τῆς Κύπρου οἱ Ἑνετοὶ (1489), οἱ Τοῦρκοι (1570) καὶ τελευταῖοι οἱ Ἄγγλοι διὰ μυστικῆς πρὸς τοὺς Τοῦρκους συνθήκης (1878), οἱ ὁποῖοι καὶ τὴν κρατοῦν δυστυχῶς μέχρι σήμερον.

Ἦνωμένοι Ἄγγλοι, Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι ἐπολιόρησαν τὴν Πτολεμαῖδα τῆς Φοινίκης. Ἡ πολιορκία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος διαδοχικῶς 600 χιλ. ἄνθρωποι, διήρκεσεν ἐπὶ δύο ἔτη, ἐστοίχισε δὲ τὴν ζωὴν 190 χιλ. μουσουλμάνων καὶ 120 χιλ. χριστιανῶν. Ἡ φρουρὰ ἐξηντλημένη παρεδόθη, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Σαλαδὶν δὲν κατώρθωσε νὰ εὔρη τὰ συμφωνηθέντα λύτρα, ὁ Ριχάρδος κατέσφαξε τοὺς ὑπερασπιστάς.

Ὁ Ριχάρδος ἔγινε τὸ φόβητρον τῶν Ἀράβων, μείνας ἐκεῖ δύο ἔτη. Ἄλλ' ἡ Ἱερουσαλὴμ δὲν ἀνεκτήθη. Τὸ βασίλειον τῆς Παλαιστίνης, περιορισθὲν εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, διετηρήθη ἕνα ἀκόμη αἰῶνα, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Πτολεμαῖδα.

Οὕτω ἔληξεν ἡ τρίτη σταυροφορία, ἡ ὁποία εἶχε περισσότερον στρατιωτικὸν παρὰ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα.

42. Ἡ τετάρτη σταυροφορία

Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Γ' (1198 - 1216), ἐπιβληθεὶς εἰς τὴν Δύσιν, ὠνειρεύθη νὰ ἐξουσιάσῃ καὶ τὴν Ἀνατολήν. Εὐθύς μὲ τὴν ἄνοδόν του εἰς τὸν θρόνον ἐκήρυξε νέαν σταυροφορίαν. Ἄλλὰ τὸ κήρυγμά του δὲν εἶχε μεγάλα ἀποτελέσματα. Ἐκινήθησαν μόνον ἡ βόρειος Γαλλία καὶ ἡ Φλάνδρα. Ἐπίσης κανεὶς βασιλεὺς δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν σταυροφορίαν, διότι οἱ μὲν βασιλεῖς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἐπολέμου μεταξύ των, δύο δὲ ἡγεμόνες Γερμανοὶ ἐφιλονίκουσαν διὰ τὸν θρόνον.

Τρεῖς κυρίως ἐξεῖχον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς, ὁ Ἴταλὸς Βονιφάτιος Μομφερρατικός, ὁ κόμισ τῆς Φλάνδρας Βαλουτνος καὶ ὁ Γοδεφρεῖδος Βιλλεαρδουτνος, Γάλλος εὐγενῆς ἀπὸ τὴν Καμπανίαν.

Ὁ τελευταῖος ἐστάλη εἰς Ἑνετίαν, διὰ νὰ παρακαλέσῃ τὴν θαλασ-

σοκράτειραν αὐτὴν πολιτείαν νὰ διαθέσῃ πλοῖα διὰ τὴν διαπεραιώσιν τῶν σταυροφόρων εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀφοῦ διὰ ξηρᾶς δὲν ἦδύνατο νὰ γίνῃ ἡ σταυροφορία. Οἱ Ἐνετοί, ἔμποροι ὄντες, ἐξήτησαν διὰ τὴν μεταφορὰν καὶ διατροφὴν 13.500 ἰππέων καὶ 29.000 πεζῶν ὑπέρογκον χρηματικὴν ἀμοιβὴν καὶ τὸ ἥμισυ τῶν λαφύρων. Ἐδέχθησαν ἀπὸ γενναιωδωρίαν τὰ 2/3 τῶν ὄσων ἐξήτησαν, ἀλλ' ἐπέτυχον νὰ ἐλευθερωθῇ πρῶτον ἡ Δαλματικὴ πόλις Ζάρα, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπὸ αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας.

Ἐνῶ οἱ σταυροφόροι προσεπάθουν νὰ ἐξοικονομήσουν τὰ ναῦλα, παρουσιάσθη εἰς αὐτοὺς ὁ Ἀλέξιος, υἱὸς τοῦ ἐκπτώτου αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου. Οὗτος, δίδων μεγάλην χρηματικὴν ἀμοιβήν, ὑποτάσσων τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ διαθέτων ὕστερον ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν, ἐξήτησεν ὡς ἀντάλλαγμα ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ἀνακτήσῃ τὸν θρόνον τοῦ πατρὸς του.

Ὁ γηραιὸς δόγης τῆς Ἑνετίας Δάνδολος διεῖδε τὰ ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης ὠφελήματα τοῦ κράτους του καί, παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ', κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1203, ὑπεγράφη συμφωνία μεταξὺ τοῦ Ἀλεξίου καὶ τῶν σταυροφόρων. Τὴν 27ην Ἰουλίου 1203 ὁ στόλος τῶν σταυροφόρων ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Πρωτευούσης τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους μὲ 40.000 μαχητάς.

Οἱ σταυροφόροι ἐστρατοπέδευσαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ προέβησαν εἰς πολιορκίαν αὐτῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἐπιδιορθώσει τὰ τείχη καὶ εἶχε συναθροίσει στρατὸν 60.000 ἀνδρῶν. Ἡ ἡρωϊκὴ ἄμυνα διήρκεσε πολλὰς ἡμέρας, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν, οἱ δὲ σταυροφόροι ἀποκατέστησαν τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελον καὶ τὸν υἱόν του Ἀλέξιον Δ'. Ἐπειδὴ δὲ οἱ νέοι αὐτοκράτορες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκπληρώσουν τὰς ὑποσχέσεις των, οἱ σταυροφόροι καὶ ἰδίως οἱ Ἐνετοὶ ἔγιναν ἀπαιτητικοί. Οἱ αὐτοκράτορες ἐπέβαλον τρομερὰν φορολογίαν καὶ μόλις κατώρθωσαν νὰ συγκεντρώσουν τὸ ἥμισυ τοῦ συμφωνηθέντος ποσοῦ.

Ἄλλ' αἱ βαρεῖαι φορολογίαι πρὸς εὐρεσίαν τῶν χρημάτων, ἡ ὁμολογία πίστεως πρὸς τὸν πάπαν καὶ ἡ κακὴ συμπεριφορὰ τῶν σταυροφόρων εἶχον προκαλέσει τὸ πρὸς τοὺς Λατίνους μῖσος τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξέσπασεν εἰς στάσιν. Ὁ Ἰσαάκιος καὶ ὁ Ἀλέξιος Δ' ἀνετράπησαν

(1204) και αυτοκράτωρ άνεδείχθη ὁ Ἄ λ έ ξ ι ο ς ὁ Ε΄, ὁ λεγόμενος Μούρτζουφλος. Οὗτος καλεῖ τοὺς σταυροφόρους νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν γῶραν του ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν. Οἱ σταυροφόροι τότε προσέβαλον διὰ δευτέραν φορὰν τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ αὐτοκράτωρ, πολεμήσας γενναίως, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποκρούσῃ τὴν ἐπίθεσιν τῶν σταυροφόρων καὶ ἐξηναγκάσθη νὰ φύγῃ μετὰ ὀλίγους ὀπαδοὺς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε μερικοὶ συνέρχονται εἰς Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἀνακηρύσσουν αὐτοκράτορα τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν. Ἄλλὰ καὶ αὐτός, ἂν καὶ ἦτο ἱκανὸς ἀνὴρ, δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς ἓνα νεκρὸν, ὡς ἦτο τὸ Βυζάντιον. Φεύγει καὶ αὐτὸς μετὰ τὸν πατριάρχην καὶ ὀλίγους ὀπαδοὺς του. Τὴν 12ην Ἀπριλίου 1204 οἱ Φράγκοι εἰσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Οἱ σταυροφόροι ἐφάνησαν βάρβαροι, ἐπυρπόλησαν μεγάλας συνοικίας καὶ προέβησαν εἰς ἀνήκουστον λεηλασίαν τῆς Πρωτευούσης. Κατέστρεψαν τὰ μαρμάρινα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἀπέσπασαν ἀπὸ ἄλλα τὸν χρυσοὺν καὶ τοὺς πολυτίμους λίθους, ἀνέλυσαν τοὺς ἐξ ὀρειγάλκου ἀνδριάντας διὰ νὰ κατασκευάσουν νομίσματα. Οὔτε τοὺς γέροντας, οὔτε τὰς γυναῖκας δὲν ἐσεβάσθησαν οἱ σταυροφόροι, οὔτε τὴν θρησκείαν. Ἡ Ἁγία Τράπεζα τῆς Ἁγίας Σοφίας κατατεμαχίζεται, τὰ δὲ πολύτιμα ἱερὰ σκεύη διαρπάζονται.

Ἐγιναν ἄλλαι τέσσαρες σταυροφορίαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ἡ ὁποία τότε ἦτο τὸ ἰσχυρότερον μουσουλμανικὸν κράτος. Αἱ σταυροφορίαι αὗται, αἱ ὁποῖαι διήρκεσαν δύο αἰῶνας περίπου, εἶχον σπουδαῖα ἀποτελέσματα καὶ οὐσιαστικῶς ὠφέλησαν τὴν Δύσιν. Ἀνεπτύχθη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως μεγάλη ἐμπορικὴ κίνησις. Μὲ τὰς σταυροφορίας ἐξησθένησαν οἱ εὐγενεῖς τῆς Δύσεως καὶ ἤρχισεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς μεσαιῶς τάξεως, τῶν ἐμπόρων καὶ τεχνιτῶν. Οἱ Εὐρωπαῖοι, γνωρίσαντες τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, ἤρχισαν νὰ ἐξημερώνωνται καὶ νὰ ἀσχολοῦνται μετὰ τὰς Τέχνας, τὰς Ἐπιστήμας καὶ τὰ Γράμματα.

Ὡς πρὸς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, τὰ μεγαλύτερα ἀποτελέσματα εἶχεν ἡ τετάρτη σταυροφορία καὶ διὰ τοῦτο ἔκτοτε ἀρχίζει νέα περίοδος.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

1204 — 1453

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιον

Η ΕΥΡΩΠΗ

1. Ἡ Γαλλία

ΕΠΙ τὸ 1200 ἡ Γαλλία εἶχεν ἰσχυρότατον βασιλέα τὸν Φίλιππον Β΄ Ἀϋγουστον (1180-1223). Οὗτος ἔσχε δύο ἐπιτυχίας, ἀπηλλάγη τῆς ἐπιρροῆς τῶν εὐγενῶν καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην τὸν Ἀκτῆμονα τῆς Ἀγγλίας ἀφῆρσεν ὅλας τὰς κτήσεις του εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἰσχυρὸς βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁ Λουδοβῆκος Θ΄ ὁ Ἄγιος (1226-1270), ὁ ὁποῖος ὠδήγησε τὰς δύο τελευταίας σταυροφορίας.

Τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν ἔσχεν ἡ Γαλλία ἐπὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου Δ΄ τοῦ Ὡραίου (1285-1314). Ὁ Φίλιππος, ἔχων ἀνάγκην χρημάτων κατὰ τὸν πόλεμον μὲ τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας, ἐπέβαλε φόρον εἰς τὸν κλῆρον. Ὁ πάπας Βονιφάτιος Η΄ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπηγόρευσε εἰς τοὺς κληρικοὺς νὰ ἐκτελέσουν τὸ βασιλικὸν διάταγμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀφώρισε τὸν βασιλέα, ὅστις καίει τὴν βούλαν τοῦ πάπα καὶ ἀπὸ τὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ του λαμβάνει τὴν συγκατάθεσιν νὰ παραπεμφθῇ ὁ πάπας εἰς δίκην. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι εἰς τὴν συνέλευσιν κατὰ τοῦ πάπα μετέσχον καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὴν τρίτην τάξιν τῆς Γαλλίας. Ἀπὸ τότε εἰς κάθε σπουδαίαν περίστασιν συγκαλοῦνται συνελεύσεις ἀντιπροσώπων καὶ τῶν τριῶν τάξεων (κλήρου, εὐγενῶν, λαοῦ), αἱ ὁποῖαι λέγονται Γενικαὶ τὰξιεις (États généraux).

Ὁ πάπας συλλαμβάνεται καὶ φυλακίζεται καὶ μετὰ ἕνα μῆνα ἀποθνήσκει. Ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως διορίζεται πάπας ὡς Κλήμης ὁ Ε΄ καὶ ἐγκαθίσταται εἰς τὴν Ἀβινιόν, πόλιν τῆς νοτίου Γαλλίας, ὅπου διέμειναν ὅλοι οἱ πάπαι ἀπὸ τὸ 1309 μέχρι τοῦ 1377.

Ἀπὸ τὸ 1328 εἰς τὸν θρόνον τῆς Γαλλίας ἀνῆλθεν ὁ ὄϊκος Βαλοά, ὁ ὁποῖος ἔμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ 1589.

Ἡ Γαλλία βραδύτερον περιπλέκεται εἰς τὸν λεγόμενον ἑκατονταετῆ πόλεμον. Ὁ βασιλεὺς Κάρολος Ζ' (1422 - 1461) νικᾷ τοὺς Ἄγγλους καὶ περιορίζει αὐτοὺς εἰς τὸ Καλαί. Εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης, ὁ ὁποῖος ὠργάνωσε μόνιμον μισθοφορικὸν στρατὸν καὶ ἐπεβλήθη εἰς τοὺς εὐγενεῖς. Ἰσχυρὸς βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λουδοβίκος ΙΑ' (1451 - 1483). Οὗτος συνέτριψε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς καὶ συνήνωσε τὰς γαίας αὐτῶν μὲ τὰς ἰδικάς του, ἐφρόντισε δὲ νὰ προαγάγῃ τὰς πόλεις, τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον.

Ὁ Κάρολος Η' (1483 - 1498) ἐπωφελήθη ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους ὑπὸ τῶν προηγουμένων βασιλέων, διὰ νὰ προβῇ εἰς ἐξωτερικὰς κατακτήσεις. Ἐπεχείρησεν ἐκστρατεῖαν εἰς Ἄνω Ἰταλίαν (1494) καὶ ἠγόρασεν ἀπὸ τὸν Ἀνδρέαν Παλαιολόγον τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματά του. Ἡ ἐκστρατεία του ὅμως εἰς Σικελίαν ἀπέτυχε καὶ τὸ σχέδιον νὰ καταλάβῃ τὴν ἄλλοτε Βυζαντινὴν πρωτεύουσαν ἐματαιώθη.

2. Ἡ Ἀγγλία

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνος εἰς τὸν ἀγγλικὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ κλάδος τῆς οἰκογενείας τοῦ Γουλιέλμου, καλούμενος τοῦ Πλανταγενέ. Εἰς τοῦτον ἀνήκει ὁ βασιλεὺς Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος (1189 - 1199), ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος εἰς τὴν Γ' Σταυροφορίαν. Ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης ὁ Ἀκτήμων (1199 - 1215) περιεπλάκη εἰς ἔριδας μὲ τοὺς εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐπέτυχον νὰ ματαιωθῇ τὸ σχέδιον τοῦ βασιλέως, ὅπως κυβερνήσῃ τὸ κράτος κατὰ τρόπον αὐταρχικόν. Ὁ Ἰωάννης ἠτύχησεν ἐξωτερικῶς, διότι περιελθὼν εἰς πόλεμον μὲ τὴν Γαλλίαν, ἔχασε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐκεῖ κτήσεών του.

Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν σχέσεων Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας, ὡς πραγματικὸν πυρῆνα τοῦ κράτους των ἐθεώρουν τὴν Νορμανδίαν τῆς Γαλλίας, τὴν δὲ Ἀγγλίαν ὡς χώραν, ἣ ὁποία ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς τὰ μέσα πρὸς στερέωσιν καὶ αὐξήσιν τοῦ κράτους των εἰς τὴν Εὐρώπην. Διὰ τοῦτο ἐπῆλθον πόλεμοι μεταξὺ τῶν Ἄγγλων καὶ Γάλλων. Τὸ 1328 ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδος Γ' ἤγειρεν ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς Γαλλίας. Μακρὰ πάλη ἤρχισε τότε μεταξὺ τῶν δύο κρα-

τών, ἡ ὁποία διαρκέσασα ὑπὲρ τὰ 100 ἔτη, εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν, ὡς ἑκατονταετηρὸς πόλεμος (1339 - 1453). Οἱ Ἄγγλοι ἐνίκησαν εἰς τὸ Κρεσὺ, τὸ 1346, καὶ κατέλαβον τὸ Καλαί, τὸ ὁποῖον διετήρησαν πλέον τῶν 200 ἐτῶν. Τὸ 1356, οἱ Ἄγγλοι ἐνίκησαν εἰς τὸ Πουατιέ, ὅπου τόσον ἐξεμηδενίσθη ἡ δύναμις τῶν Γάλλων, ὥστε ὁ βασιλεὺς τῶν ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ μεγάλην ἔκτασιν τῆς δυτικῆς Γαλλίας εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Κατὰ τὸν 15ον δὲ αἰῶνα ὅλη ἡ βορειῶς τοῦ ποταμοῦ Λοὰρ Γαλλία περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἄγγλους. Τότε ἡ Ἰωάννα ντ' Ἄρκ, κατόπιν ὀραματισμοῦ, παρουσιάσθη εἰς τὸ Γαλλικὸν στρατόπεδον, ἐνεψύχωσεν αὐτὸ καὶ ἔλυσεν τὴν πολιορκίαν τῆς Ὀρλεάνης. Κατὰ τὴν πολιορκίαν ὅμως τῆς Κομπιένης συνελήφθη καὶ ἐκὰὴ ὡς αἰρετικὴ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, τὸ 1431, τιμωμένη ὡς ἐθνικὴ ἡρωὺς τῶν Γάλλων καὶ ὡς ἅγια τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τὸ εὐνοϊκὸν ἀποτέλεσμα ἐπῆλθε διὰ τοὺς Γάλλους. Ἀτυχήματα πολλὰ ἠνάγκασαν τοὺς Ἄγγλους νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Γαλλικὸν ἔδαφος πλὴν τοῦ Καλαί.

Ἐκτοτε γίνονται ἰσχυρὰ καὶ τὰ δύο κράτη, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας.

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὅμως ἐπέρχεται μία μεγάλη ἀλλαγὴ εἰς τὸ διοικητικὸν σύστημα, ἡ ὁποία εἶχε μεγάλας συνεπειάς.

Οἱ εὐγενεῖς τῆς Ἀγγλίας ὠνομάζονται κόμιτες καὶ βαρῶνοι, ἀργότερα δὲ ὠνομάσθησαν λόρδοι. Αὐτοὶ δὲν εἶχαν ἐκτεταμένας γαίας καὶ δικαίωματα, ὅπως οἱ φεουδάρχαι τῆς Γαλλίας. Μέγα μέρος τῆς χώρας ἦτο ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ βασιλέως. Οἱ διοικηταὶ τῶν κομιτειῶν διορίζοντο καὶ ἐπαύοντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἔγινεν ἀπόλυτος μονάρχης. Τὸ μόνον ὅπερ ἐπεθύμει ὁ βασιλεὺς, ἦτο ἡ εἰσπραξις ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρων φόρων. Οἱ εὐγενεῖς ἐπέτυχον ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ ζητῆ τὴν γνώμην των, ὡσὰκις ἐπρόκειτο περὶ ἐπιβολῆς νέας φορολογίας. Δοθείσης δὲ εὐκαιρίας, ἐξηγέρθησαν, τὸ 1215, κατὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀκτῆμονος καί, καταλαβόντες τὸ Λονδῖνον ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ὑπογράψῃ τὸν περίφημον Μέγα ν Χάρτην (Magna Charta).

Ὁ χάρτης οὗτος περιέχει τὰς συνταγματικὰς ἐλευθερίας τοῦ Ἀγγλικοῦ λαοῦ. Κατ' αὐτὸν οὐδεὶς πολίτης ἐπιτρέπεται νὰ συλληφθῆ ἢ νὰ φυλακισθῆ, πρὶν δικασθῆ. Ὁ βασιλεὺς δὲν δικαιούται νὰ ἐπιβάλλῃ φόρους χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τοῦ μεγάλου συμβουλίου, τὸ ὁποῖον

ἀπαρτίζεται ἀπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους, ἐπισκόπους, κόμιστας καὶ βαρώνους. Ἐὰν τυχὸν ὁ βασιλεὺς παραβῆ τὸν Χάρτην, οἱ εὐγενεῖς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀντισταθοῦν. Τοιοῦτοτρόπως ὁ βασιλεὺς τίθεται ὑπὸ τὸν νόμον. Τὸ μέγα συμβούλιον ὠνομάσθη ἀργότερον Parlement (Κοινοβούλιον) καὶ ἐξέλεγε τὸ συμβούλιον τοῦ βασιλέως καὶ τοὺς ὑπουργούς.

Ὁ βασιλεὺς, βλέπων τὴν ἀντίδρασιν τῶν εὐγενῶν, ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ ἀντιπερισπασμόν, στηριζόμενος εἰς τὸν λαόν. Προσεκάλεσε δύο ἰππώτας ἀπὸ κάθε κομιτεῖαν καὶ ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος κατῴκει εἰς τὰς πόλεις καὶ κωμοπόλεις. Οὕτω ἐδημιουργήθησαν δύο συνελεύσεις, ἡ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων ἢ Κάτω Βουλὴ καὶ ἡ Βουλὴ τῶν Λόρδων ἢ Ἄνω Βουλὴ, καθὼς μετωνομάσθη τὸ παλαιὸν κοινοβούλιον. Τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰῶνος ἐδημιουργήθη νέον εἶδος πολιτεύματος, τὸ κοινοβουλευτικόν.

3. Αἱ Ἴταλικαὶ πόλεις

Ἡ Ἰταλία δὲν κατῴρθωσε νὰ ἐνωθῆ εἰς ἓν κράτος, ἀλλ' ἦτο διηρημένη εἰς πολλὰ μικρὰ κράτη. Πρὸς νότον τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως, εἰς τὸ μέσον τὸ κράτος τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς βορρᾶν ὑπῆρχον διάφοροι μικραὶ πολιτεῖαι, ὡς ἡ Πίσα, ἡ Φλωρεντία, ἡ Γένοβα, τὸ Μιλᾶνον, ἡ Ἐνετία. Αἱ πόλεις αὗται ἔγιναν πλούσιαι μὲ τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον διεξῆγον οἱ κάτοικοί των, καὶ ἔγιναν δημοκραταί, ὅπως αἱ ἀρχαῖαι Ἀθηναίαι. Ἀξιολογώτεραι ἀπὸ αὐτὰς ἦσαν ἡ Φλωρεντία καὶ ἡ Ἐνετία.

Ἡ Φλωρεντία, πρότυπον βιομηχανικῆς πόλεως, διεκρίθη εἰς τὴν κατασκευὴν πολυτελῶν ὕφασμάτων. Σχεδὸν τὰ τρία τέταρτα τῶν κατοίκων κατεγίνοντο εἰς τὴν βιομηχανίαν αὐτήν. Ἐκ τοῦ πλοῦτου τούτου οἱ κάτοικοι κατέστησαν περίφημοι χρηματισταὶ καὶ τραπεζίται, συναγωνιζόμενοι τοὺς Ἑβραίους. Οἱ Μεδικοὶ, μία οἰκογένεια τραπεζιτῶν, ἔλαβε τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως καὶ ἔγιναν τόσον ἰσχυροί, ὥστε οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας ἐπεθύμουν νὰ εἶναι σύμμαχοί των. Ἡ Φλωρεντία ἔχει σημασίαν, διότι εἰς αὐτήν τὸ πρῶτον ἤρχισεν ἡ ἀναγέννησις τῶν Τεχνῶν καὶ τῶν Γραμμάτων. Ὁ Γεμιστός καὶ οἱ ἄλλοι φυγάδες τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν αὐτὴν τῶν Μεδίκων εὐδρὸν καταφύγιον.

Τὸ ἐμπόριον μὲ τὴν Ἀνατολὴν κατέστησε πλουσίαν τὴν Ἑνε-
τρίαν. Τὸ πολίτευμά της ἦτο ἀριστοκρατικόν, διότι μόνον αἱ ἀρχαιο-
τάται ἐμπορικαὶ οἰκογένειαι, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἦσαν ἀναγεγραμ-
μένα εἰς τὴν Χρυσὴν Βίβλον, μετεῖχον εἰς τὴν διοίκησιν. Ἀρχηγὸς
κατὰ τύπους ἦτο ὁ δόγης, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν κυρίως ἦσκει τὸ
συμβούλιον τῶν Δέκα. Οἱ Ἑνετοὶ παρέλαβον πολλὰ στοι-
χεῖα πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸ Βυζάντιον. Ἡ κατάληψις τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως, τὸ 1204, ἐξησφάλισεν εἰς αὐτοὺς ἀνέλπιστα πλοῦτη καὶ ὀνο-
μάζοντο « κύριοι τοῦ χρυσοῦ τῆς χριστιανωσύνης ». Τὸν 15ον αἰῶνα
εἶχον ἐκτεταμένον κράτος, εἰς τὸ ὁποῖον συμπεριλαμβάνοντο ἡ ἀνα-
τολικὴ παραλία τῆς Ἀδριατικῆς, τὰ Ἐπτάνησα, πολλαὶ πόλεις τῆς
Πελοποννήσου καὶ πολλαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

4. Ἡ παιδεία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι

Μεγάλῃ ἀμάθεια ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην μετὰ τὴν μετα-
νάστευσιν τῶν βαρβάρων. Εἰς τὴν Γαλλίαν ἐπὶ τῶν Μεροβενζιῶν βα-
σιλέων δυσκόλως εὗρισκοντο ἄνθρωποι διὰ τὰς κρατικὰς ἢ ἐκκλησια-
στικὰς ὑπηρεσίας. Τὰ ὀλίγα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα σώζονται ἀπὸ τοὺς
αἰῶνας αὐτοὺς, προδίδουν τὴν πρωτόγονον πνευματικὴν κατάστασιν.

Βαθμηδὸν ὅμως ἤρχισεν ἡ παιδεία νὰ ἀναπτύσσεται. Ἡ Ἐκκλη-
σία ἔδιδε τὴν κατεύθυνσιν καὶ ἦσκει τὸν ἔλεγχον. Πρῶτος βασιλεὺς,
ὁ ὁποῖος ἐπροστάτευσεν τὰ γράμματα, εἶναι ὁ Κάρολος ὁ Μέγας. Μο-
λονότι ἦτο ἀγράφματος, ἱδρυσεν σχολεῖα καὶ ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ ἀνα-
γέννησις τῆς Λύσεως. Οἱ ἐφημέριοι καὶ οἱ μοναχοὶ ἦσαν διδάσκαλοι
εἰς τὸ πρῶτον σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδιδάσκετο ἀνάγνωσις,
γραφὴ, ἀριθμητικὴ, γραμματικὴ καὶ κατήχησις. Ἡ ἐκπαίδευσις παρεί-
χεται δωρεάν. Εἰς τὰς πόλεις ἦτο τὸ μέγα σχολεῖον. Γλῶσσα
τῶν σχολείων τούτων, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἦτο ἡ
Λατινικὴ. Ἐπειδὴ ὁ χάρτης ἦτο πολὺ ἀκριβὸς, ἡ ἐργασία εἰς τὸ
σχολεῖον ἐγένετο προφορικῶς. Ὁ διδάσκαλος ὠμίλει καὶ οἱ μαθηταὶ
ἤκουον ἀποστηθίζοντες διάφορα γνωμικὰ καὶ ἐξασκοῦντες περισσότε-
ρον τὴν μνήμην. Ἰδίως προπαρασκευάζοντο διὰ τὴν θεολογίαν.

Ἀπὸ τὸν 12ον ὅμως αἰῶνα ἀρχίζει ἡ πραγματικὴ ἀναγέννησις,
ἀφοῦ τότε ἤρχισεν ἡ διδασκαλία εἰδικῶν μαθημάτων εἰς τὰ σχολεῖα,
ὅπως εἶναι τὸ δίκαιον, ἡ ἰατρικὴ καὶ ἄλλα. Ἡ ἀραβικὴ ἐπίδρασις εἰς

τὴν Δύσιν ὡς πρὸς τὰς Ἐπιστήμας καὶ τὰ Γράμματα ἤρχισεν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνος. Τὰ ὀνομαστά σχολεῖα τῶν Ἀράβων, οἱ μὲν - δ ρ ε σ ἔ δ ε ς , ἐχρησίμευσαν ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων.

Σιγὰ σιγὰ ἐπληθύνθησαν τὰ σχολεῖα καὶ ἰδίως εἰς τοὺς Παρισίους. Ἐκεῖ μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι ἠνώθησαν εἰς ἓνα σύνδεσμον καὶ ἀπετέλεσαν Universitas (συντεχνίαν διδασκόντων, μᾶθητῶν κλπ.) μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ὑποστηρίξουν τὰ συμφέροντά των. Ἐκ τοῦ συνδέσμου τούτου προῆλθε τὸ πρῶτον πανεπιστήμιον.

Τέσσαρες ἦσαν οἱ κλάδοι τῆς πανεπιστημιακῆς φοιτήσεως. Εἰς τὸν προκαταρτικόν, γενικὸν δι' ὅλους, ἐλάμβανον οἱ φοιτηταὶ τὴν γυμνασιακὴν μόρφωσιν. Οἱ δὲ τρεῖς εἰδικοὶ κλάδοι ἦσαν ἡ Θεολογία, ἡ Νομικὴ, καὶ ἡ Ἰατρικὴ. Ἐκαστος κλάδος ἀπετέλεσε σχολὴν ἀνεξάρτητον (Facultas). Σπουδαιότερα ὄλων τῶν σχολῶν ἦτο ἡ Θεολογική.

Ὁ πατὴρ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας Αὐγουστῖνος ἔλεγεν ὅτι εἶναι θανάσιμος ἁμαρτία νὰ ἐξηγοῦμεν ὅλα μὲ τὸ λογικὸν καὶ ὅτι τὸν Θεὸν τὸν γνωρίζομεν μὲ τὴν πίστιν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Αὐγουστίνου ὑπῆρξε μεγίστη καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν χριστιανικῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν καθόλου διδασκαλίαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ὅπου οἱ Ἀράβες ἐξουσίαζον, ἐκαλλιεργήθη ἡ φιλοσοφία. Ἡ δὲ ἀραβικὴ ἐπιστήμη ἐστηρίζετο εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑλλήνος Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλε τὰ πάντα εἰς τὴν ἔρευναν.

Περὶ τὸ 1200 ἔγιναν γνωσταὶ εἰς τὴν Γαλλίαν αἱ λατινικαὶ μεταφράσεις τῶν Φυσικῶν καὶ Μεταφυσικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλων Ἑλλήνων φιλοσόφων διὰ τῶν Ἀράβων. Ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη, ὅπως ὠνομάσθη τὸ γεγονός αὐτό, ἔφερεν ἀληθῆ ἐπανάστασιν. Ἡ Ἐκκλησία κατ' ἀρχὰς ἔλαβεν ἐχθρικὴν στάσιν καὶ ἀπηγόρευσε τὴν μελέτην τῶν κειμένων (1210 - 1215). Βραδύτερον ὅμως, ἰδοῦσα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἰδίως δὲν ἦτο ἐπικίνδυνος, ἀφῆκεν ἐλευθερίαν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἔργων αὐτοῦ. Οἱ μεγάλοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ Γάλλος μοναχὸς Βοναβεντούρας (1221 - 1274), ὁ Γερμανὸς Ἀλβέρτος ὁ Μέγας (1193 - 1280) καὶ ὁ Ἰταλὸς Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης (1226 - 1274), ἐπέτυχον νὰ συμβιβάσουν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ τελευταῖος, ἀντίθετος κατὰ

βάσιν τοῦ Αὐγουστίνου, ἀπέβη ὁ μέγιστος ρωμαιοκαθολικός θεολόγος καὶ φιλόσοφος (ἄριστελικός, σχολαστικός).

Τοιουτοτρόπως ἐδημιουργήθη ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία τῆς Δύσεως, ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία. Ἐπῆρξεν αὕτη ὀρθολογιστικὴ Θεολογία. Οἱ σοφοὶ παρεδέχοντο ἐκ τῶν προτέρων ὅτι τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς ἦτο ἀλάνθαστον καὶ ὁ Ἄριστοτέλης ἦτο αὐθεντία. Διὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔπρεπε νὰ κουρασθῆ διὰ νὰ ἐρευνήσῃ, ἀφοῦ ὅλα τὰ ζητήματα εἶχον ἐρευνηθῆ ἀπὸ τὰς Γραφὰς καὶ τὸν Ἄριστοτέλη.

Ἄλλὰ ἀπὸ τὸν 13ον αἰῶνα ἀρχίζουν οἱ σοφοὶ νὰ ἐννοοῦν τὴν ἀξίαν τῆς ἐμπειρίας. Στρέφοντες τὴν προσοχὴν τῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν προσωπικὴν τῶν ἔρευναν, προσπαθοῦν νὰ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τὰς αὐθεντίας καὶ νὰ ἀποκτήσουν αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν.

5. Ἡ λογοτεχνία καὶ αἱ Τέχναι

Ἐνῶ ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἦτο ἡ λατινικὴ, οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως ὠμίλουν διάφορα ἰδιώματα, σχηματισθέντα μετὰ τὴν μετανάστευσιν τῶν λαῶν. Οἱ Γερμανοὶ διετήρησαν τὴν παλαιάν τῶν γλῶσσαν, οἱ Γάλλοι, Ἴσπανοὶ καὶ Ἴταλοὶ ὠμίλουν, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, τὰς λατινογενεῖς γλῶσσας, τὴν γαλλικὴν, ἰσπανικὴν καὶ ἰταλικὴν, οἱ δὲ Ἄγγλοι ἐδημιούργησαν νέαν γλῶσσαν, κράμα τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς. Εἰς τὰς ἐθνικὰς ταύτας γλῶσσας ἔπλασαν μύθους, διηγήματα, σατίρας, ἔπη, θέατρον καὶ γενικῶς ὕμνησαν τοὺς ἥρωας τῶν ἢ ἐξέφρασαν τοὺς πόθους καὶ τὰς λύπας τῶν. Ἐδημιούργησαν δηλαδὴ τὴν δημώδη λογοτεχνίαν τῶν.

Εἰς τὴν Γαλλιάν κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἐδημιουργήθη τὸ ἔπος τοῦ Ρολάνδου (4000 στίχοι), ὅπου ψάλλεται ὁ ἥρωϊκὸς θάνατος τοῦ Roland, ἀνεψιοῦ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Περὶ τὸ 1200 ἐπίσης τοποθετεῖται ἡ δημιουργία τῶν Niebelungen, ἔπους τῶν Γερμανῶν, ἀναφερομένου εἰς ἀναμνήσεις τῶν μεταναστεύσεων. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐδημιουργήθη ὁ ἐπικὸς κύκλος τοῦ Ἀρθούρου καὶ τῶν ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης.

Τὰ θρησκευτικὰ δράματα, μυστήρια ὀνομαζόμενα, ἐπαίζοντο κατὰ τὰς ἐορτὰς εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας καὶ εἶχον

θρησκευτικήν υπόθεσιν. Αἱ φάρσαι, ἔργα μὲ κωμικήν υπόθεσιν, ἐπαίζοντο κατὰ τὰς πανηγύρεις.

Ἐνῶ προηγήθη ἡ γαλλικὴ λογοτεχνία, ἡ ἰταλικὴ ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου. Αἱ ἰταλικάι πόλεις Μιλᾶνον, Πάδουα, Ἐνετία καὶ ἰδιαίτερος ἡ Φλωρεντία εἶναι τὰ πνευματικὰ κέντρα.

Ὁ σημαντικώτερος ποιητὴς εἶναι ὁ Δάντης (Dante Alighieri, 1265 - 1321). Οὗτος ἦτο ἀριστοκράτης καὶ μετέσχεν εἰς τοὺς πολιτικούς ἀγῶνας, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἐξωρίσθη καὶ ἔζησε πολλὰ ἔτη μακρὰν τῆς πατρίδος του Φλωρεντίας. Ἐγραψε *σοννέτα*, τὰ *canzoni*, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὸ βιβλίον τῆς νεότητος, τὴν Νέαν Ζωὴν (*vita nuova*). Περὶ τὸ 1306 - 1308 ἔγραψε τὸ Συμπόσιον (*Convivio*), ὅπου διασταυροῦνται τάσεις ἠθικαί, φιλοσοφικαί, ποιητικαί. Ὀνομαστός ἔγινε κυρίως ἀπὸ τὸ θρησκευτικόν του ἔπος, τὴν *Θείαν Κωμωδίαν*. Ἀπὸ τὰ τρία μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα τοῦτο διαιρεῖται, τὸ πρῶτον, ἡ *Κόλασις*, ἐτελείωσε τὸ 1312, τὸ *Καθάρτηριον* τὸ 1314 καὶ ὁ *Παράδεισος* μόλις περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Εἰς αὐτὸ ὁ Δάντης ψάλλει τοὺς πόθους, τὰ ἰδανικά καὶ τὰς δοξασίας τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Βοκκάκιος (Boccaccio, 1313 - 1375) ἦτο ἔμπορος καὶ τραπεζίτης. Μεταξὺ τοῦ 1348 - 1353 συνέθεσε τὸ κύριον ἔργον του, τὴν *Δεκαήμερον*, ἡ ὁποία εἶναι σειρὰ διηγημάτων. Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν ἀρχαιότητα εἶναι καταφανής.

Ὁ Πετράρχης (Petrarca, 1304 - 1374) ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν κλασσικὴν τέχνην. Εἶναι δεινὸς λατινιστὴς καὶ γράφει λατινιστὶ βίους μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ἠθοπλαστικὰς πραγματείας καὶ συνθέτει εἰς ἑξάμετρα μέγα ποίημα, τὴν *Africa*, μὲ ἥρωα τὸν Σικίωνα τὸν Ἀφρικανὸν τὸν πρεσβύτερον. Γέρον ἐπιχειρεῖ νὰ μάθῃ τὴν Ἑλληνικὴν. Ἀπὸ τὸ ἔργον του ἐπέξησαν οἱ ἰταλικοὶ σίχοι, ὅπου ἐτραγούδησε τὰς προσωπικὰς του συγκινήσεις.

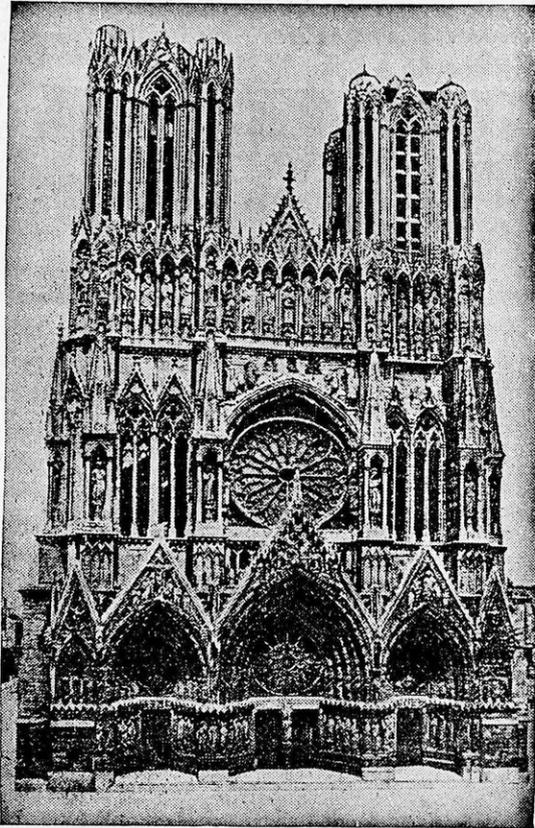
Ἡ μετανάστευσις τῶν λαῶν εἰς τὴν Δύσιν ἐπέφερε παρακμὴν τῆς τέχνης. Ἀλλὰ δύο παράγοντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς καὶ ἰδίως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἡ ἀσφάλεια τῶν πυργοδεσποτῶν καὶ ἡ θρησκεία. Ἀπὸ τὸν 10ον αἰῶνα, ὅτε ἡ φεουδαρχία ἠδραιώθη καὶ διεδόθη εἰς ὅλην τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἤρχισεν ἡ ἀναγέννησις

τῶν τεχνῶν. Κέντρον τῆς ἀναγεννήσεως γίνεται πρῶτον ἡ Γαλλία καὶ ἔμπνευστρια τῆς τέχνης ἡ Ἐκκλησία.

Ὅλαι αἱ τέχναι, ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ γλυπτική, ἡ ζωγραφική, ἡ διακοσμητική, συνεργάζονται διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἔργον θεομῆς πίστεως. Πᾶσα πόλις καὶ πᾶν χωρίον ἀμιλλᾶται νὰ ἰδρῦσῃ ναόν, ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλοπρεπέστερον καὶ ἱκανὸν νὰ περιλάβῃ ὅλους τοὺς πιστοὺς. Δύο ρυθμοὶ ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Δύσιν, ὁ ρωμανικὸς καὶ ὁ γοτθικὸς.

Ὁ ρωμανικὸς ρυθμὸς εἶναι μίμησις τοῦ σχεδίου τῶν παλαιῶν βασιλικῶν τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Μεταχειρίζεται θόλους καὶ τόξα. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ στύλων, οἱ ὁποῖοι εἶναι βραχεῖς καὶ παχεῖς, καταλήγοντες εἰς κιονόκρανα. Τὰ παράθυρα εἶναι ὀλίγα καὶ μικρά, ἀλλὰ διακεκομμένα με κιονίσκους. Ἄλλο χαρακτηριστικὸν εἶναι τὰ κωδωνοστάσια,

τὰ ὁποῖα πολλάκις εἶναι πέντε. Τοιχογραφίαι καλύπτουν ἐσωτερικῶς τοὺς τοίχους καὶ περίξ τῆς θύρας ὑπάρχουν λίθινα γλυπτὰ κοσμήματα. Ὁ ρυθμὸς αὐτὸς ἔφθασεν εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ ἰδίου ἀπὸ τοῦ 1060 ἕως 1150.

56. Ὁ καθεδρικὸς ναὸς τῆς πόλεως Reims

Ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς εἶναι δημιουργημὰ αὐτῶν τούτων τῶν λαῶν τῆς Δύσεως. Οἱ θόλοι τῶν γοτθικῶν ναῶν κατασκευάζονται διὰ τῆς διασταυρώσεως τῶν τόξων. Τὸ σύστημα τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν ἑσωνάρθηκα κολοσσιαῖον ὕψος, ὡς εἰς τὴν Παναγίαν τῶν Παρισίων ἔφθασεν εἰς 34 μ. καὶ εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τοῦ Beauvais εἰς 45 μέτρα. Οἱ στῦλοι, οἱ ὁποῖοι ὑποβαστάζουν τὸν ἑσωνάρθηκα, λεπτύνονται καὶ ἐπιμηκύνονται. Τὰ παράθυρα εἶναι τεραστίων δια-

57. Ἐσωτερικὸν καθεδρικοῦ ναοῦ Ἀμιένης

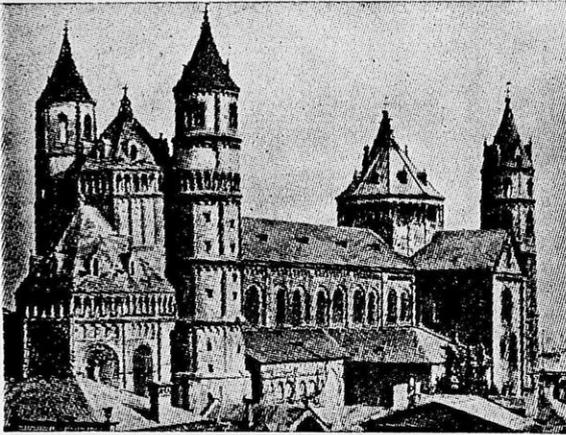
στάσεων, κοσμοῦμενα μὲ πολυχρόμους ὑάλους, αἱ ὁποῖαι ἀφήνουν ἄπλετον φῶς νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν ναόν. Περίφημοι γοτθικοὶ ναοὶ εἶναι, ἔκτος τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων καὶ τῶν καθεδρικῶν ναῶν τῆς Reims καὶ τῆς Ἀμιένης, καὶ οἱ καθεδρικοὶ τοῦ Στρασβούργου καὶ τῆς Κολωνίας, ὅστις δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν τῆς Ἀμιένης.

Ἡ διακόσμησις τῶν ναῶν ἦτο πλουσία, ἐξυπηρετουμένη ὑπὸ τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς. Εἰς τοὺς πελωρίους διαφανεῖς πίνακας (vitraux) τῶν παραθύρων ἐζωγραφίζοντο ἄλλοτε ἐπεισό-

δια τῆς ζωῆς τῶν ἁγίων, ἄλλοτε αἱ ἐργασίαι τῶν διαφόρων ἐπαγγελματιῶν. Θανμασιωτέρα ἦτο ἡ γλυπτικὴ διακόσμησις, ἀπὸ γλυπτὰ φυτὰ καὶ ἄνθη παντὸς εἴδους, ἀπὸ ἀνάγλυφα ἀναπαριστάνοντα σκηνὰς ἀπὸ τὸν βίον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων καὶ ἀπὸ κιονόκρανα ἐξαιρετικῆς τέχνης. Ἰδιαιτέρως ἀξιοθαύμαστα εἶναι τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ναοῦ τῆς πόλεως Reims.

Ἰδιαιτέραν ὁμῶς ἀνάπτυξιν λαμβάνει ἡ ζωγραφικὴ κατὰ

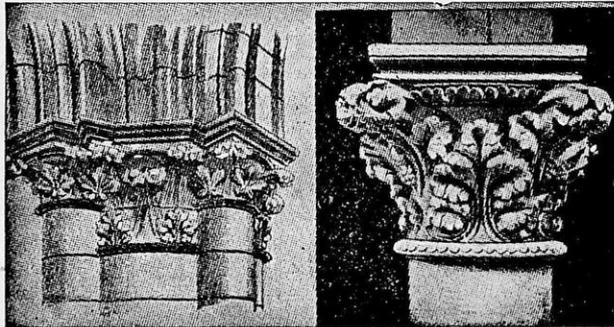
τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς. Αὕτη εἶναι προπαρασκευαστικὴ τῆς Ἀναγεννήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ζωγράφοι αὐτοὶ ὠνομάσθησαν *πρόδρομοι* (*primitifs*). Εἰς τὴν Φλάνδραν μεγάλοι ζωγράφοι εἶναι οἱ ἀδελφοὶ *Eyck*. Εἰς τὸ Βέλγιον καὶ τὴν Ὀλλανδίαν ἀκμάζει ἡ ζωγραφικὴ.

58. Ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς πόλεως Worms
(ρωμανικοῦ ρυθμοῦ)

κατέκτων καὶ γλύπτης. Μὲ τὴν τέχνην του ὁ Τζιόττο ὠδήγησεν εἰς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀκμῆς τῆς Ἀναγεννήσεως. Πρῶτος

αὐτὸς ἐπέτυχε νὰ ἀπαλύνῃ τὴν τέχνην τοῦ Μεσαίω-
νος καὶ νὰ δημι-
ουργήσῃ νέαν τε-
χνικὴν παράδοσιν,
ἡ ὁποία ἐπὶ δύο
σχεδὸν αἰῶνας
μετ' αὐτὸν κατέ-
κτησεν ὀλόκληρον
τὴν Ἰταλίαν. Τὸ
ἔργον του συνεχι-

59. Δύο γοθικά κιονόκρανα

ζουν κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα οἱ καλλιτέχναι *Bellini* καὶ *Boticelli* ὁ πρῶτος διάσημος γλύπτης, ὁ δεῦτερος ἔξοχος ζωγράφος.

60. 'Ο Ἰησοῦς ἐμπαιζόμενος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων (Τξιόττο)

61. Ἡ Ἀποκαθήλωσις (Μποτιτσέλλι)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2ον

ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ

Ε. Ἡ Φραγκοκρατία

ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΙ συνεφώνησαν μετὰ τὸ 1204 νὰ μοιρασθοῦν μετὰξὺ των τὰς χώρας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ οἱ μὲν ἔλαβον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν τὸν πατριάρχην, οἱ δὲ ἄλλοι τὸν αὐτοκράτορα. Τότε ἱδρυσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν Λατινικὴν αὐτοκρατορίαν, μὲ αὐτοκράτορα ἓνα τῶν ἀρχηγῶν τῆς Δ' σταυροφορίας, τὸν Βαλδουίνον, κόμιτα τῆς Φλάνδρας. Ὡς ἰδιαιτέρα εἰς τὸν αὐτοκράτορα κτήσεις ἐδόθη ἡ Θράκη, αἱ περὶ τὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον περιοχαὶ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ αἱ νῆσοι Λέσβος, Χίος καὶ Σάμος.

Αἱ ἄλλαι χῶραι διεμοιράσθησαν εἰς τοὺς σταυροφόρους καὶ τοὺς Ἐνετούς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν κράτη ὑποτελῆ εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικὸς ἔγινε βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἔλαβε πάσας τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις. Οἱ Ἐνετοὶ ἐδημιούργησαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν σπουδαῖον ἀποικιακὸν κράτος, ἦτοι ἔλαβον τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας, τὴν Κρήτην, τὴν Εὐβοίαν, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς παραλίους ἐπικαίρους θέσεις, ἦτοι τὴν Μεθώνην καὶ Κορώνην εἰς Πελοπόννησον, τὸ Δυρράχιον εἰς Ἡπειρον, τὴν Καλλίπολιν, τὴν Ἡράκλειαν καὶ τὴν Ραιδεστὸν εἰς τὴν Θράκην. Ἐπίσης μίαν συνοικίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατέστησαν ἀνεξάρτητον περιοχὴν οἱ Ἐνετοὶ καὶ ἔλαβον τὸ προνόμιον νὰ ἐκλέγεται πατριάρχης Ἐνετός. Πρῶτος δὲ ἐξελέγη ὁ Θωμᾶς Μοροζίνης.

Τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1204 ὁ Βονιφάτιος κατῆλθε πρὸς κατάκτησιν τῶν ὑπολοίπων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὁ ἰσχυρὸς δυνάστης τοῦ Ναυπλίου, τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Κορίνθου Λέων Σγουρός, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπεχείρη-

σεν άνεπιτυχῶς νά καταλάβη τὰς Ἀθήνας, ἔπειτα δὲ κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Λάρισαν. Προσεπάθησεν ὁ Σγουρὸς νά ἀντισταθῆ εἰς τὰς Θερμοπύλας, ἀλλὰ πρὸ τῆς ὀρμητικῆς καθόδου τοῦ Βονιφατίου ὑπεχώρησε πέραν τοῦ Ἴσθμοῦ, ἀποθανὼν μετ' ὀλίγον (1208).

Ἐκεῖ ὁ Βονιφάτιος ἔγινε κύριος τῆς χώρας μέχρι τοῦ Ἴσθμοῦ καὶ ἴδρυσεν τρία κράτη, τὴν μαρκιωνίαν τῆς Βοδοονίτισης εἰς τὸ νότιον μέρος τῶν Θερμοπυλῶν, τὴν βαρωνίαν τῶν Σαλώνων (Ἀμφίσσης) καὶ τὸ δουκάτον τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος (Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν). Τὸ τελευταῖον κράτος ἐδόθη εἰς τὸν Γάλλον εὐπατρίδην Ὁθωνα ΔελάΡός.

Οἱ Γάλλοι Γοδεφρεῖδος Βιλλεαρδουτῆνος καὶ Γουλιέλμος Σαμπλίτης, κατόπιν ἀδείας τοῦ Βονιφατίου, κατώρθωσαν εἰς διάστημα δύο ἐτῶν νά καταλάβουν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Πελοποννήσου. Τότε ἰδρύθη τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας, τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σαμπλίτη (1209) ἐκυβέρνησα ὁ Βιλλεαρδουτῆνος.

Εἰς τὸ Αἰγαῖον ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου Σανούτου (Sano) τὸ δουκάτον τοῦ Αἰγαίου, εἰς τὸ ὁποῖον περιελήφθησαν αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Νάξον. Τὸ 1206 οἱ Ἑνετοὶ κατέλαβον τὴν Κέρκυραν, μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν τῶν κατοίκων, καὶ τὸ 1210 τὴν Κρήτην, ἔπειτα ἀπὸ πεισματώδη κατὰ τῶν Γενουατῶν ἀγῶνα.

Ἐκεῖ ὁ αὐθέντης τῶν Ἀθηνῶν Ὁθων εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τοὺς κατοίκους ἐξασφάλισιν ἰδιοκτησίας καὶ ἐλευθέρων ἄσκησιν τῶν θρησκευτικῶν τῶν καθηκόντων. Ἀλλ' αἱ ὑποσχέσεις αὗται δὲν ἐτηρήθησαν. Οἱ ἱερεῖς ἐπέβησαν, τὰ μοναστηριακὰ κτήματα ἐδημεύοντο καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας (εἰς τὸν Παρθενῶνα) ἀντήχουν οἱ ὕμνοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τότε ἀναγκάζεται καὶ ἐγκαταλείπει τὰς Ἀθήνας ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης. Τὰ 1311 οἱ Καταλανοὶ παρὰ τὴν λίμνην Κωπατῖδα ἐνίκησαν τὸν στρατὸν τοῦ Δουκάτου καὶ ἴδρυσαν Καταλανικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον διετηρήθη μέχρι τοῦ 1387.

Μεγαλυτέραν καὶ σημαντικωτέραν ἱστορίαν ἀπὸ τὰ Φραγκικὰ ταῦτα κράτη εἶχε τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας, διατηρηθὲν μέχρι τέλους τοῦ 14ου αἰῶνος. Τὸ πριγκιπᾶτον τοῦτο, τοῦ ὁποίου πρωτεύουσα ἦτο ἡ Ἀνδραβίδα, εἶχε λαμπρὰν διοικητικὴν ὀργάνωσιν. Ἡ χώρα διη-

γεῖτο εἰς δώδεκα βαρωνίας, διοικουμένας ὑπὸ τῶν βαρῶνων, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ κεφαλῆς εἶχον τὸν πρίγκιπα. Αἱ σπουδαιότεραι ἀπὸ τὰς βαρωνίας ἦσαν ἡ τῆς Πάτρας, τῆς Καλαμάτας καὶ τῆς Καρυταίνης. Ὁ Γοδεφρεῖδος Α΄ Βιλλεαρδουίνος (1209 - 1218) ἠγαπήθη πολὺ ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ πριγκιπάτου ὡς καὶ ὁ υἱὸς του Γοδεφρεῖδος Β΄ (1218 - 1246), ὅστις ἀνέπτυξε φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸν λαὸν καὶ τὸν κληρὸν καὶ ὑπῆρξεν οἰκονομολόγος καὶ εἰρηνικὸς ἡγεμῶν. Ὁ ἀδελφὸς ὁμως αὐτοῦ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος (1246 - 1278) ἦτο πολεμικὸς ἄρχων. Ἐπολιόρησε τὴν Μονεμβασίαν ἐπὶ τρία ἔτη καὶ ἐξηνάγκασε τοὺς πολιορκουμένους νὰ συνθηκολογήσουν. Κατόπιν τούτου ἡ Τσακωνία καὶ ἡ περὶ τὸν Ταύγετον χώραν ἀνεγνώρισαν τὸν Γουλιέλμον ὡς ἄρχοντα. Οὗτος συνεδέθη πολὺ μὲ τὸν βασιλικὸν οἶκον τῶν Ἑλλήνων. Εἶχε γεννηθῆ εἰς Καλαμάταν, ὠμίλει τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἠγαπᾶτο πολὺ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἐνυμφεύθη τὴν Ἄνναν, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄, τὸ 1259. Τὸ αὐτὸ ἔτος ἦλθεν ὁ Γουλιέλμος μετὰ τοῦ στρατοῦ του εἰς βοήθειαν τοῦ πενθεροῦ του, πολεμοῦντος κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου, ἀλλὰ συνελήφθη αἰχμάλωτος κατὰ τὴν μάχην τῆς Πελαγονίας (1259) πλησίον τῆς Καστοριᾶς. Τὸ 1262 ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τῆς Μάνης καὶ τοῦ Μυστρά. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ἕλληνες ἐγκαθίστανται ἐκ νέου εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἰδρύνουν ἐκεῖ τὸ ἀξιολογώτατον Δεσποτᾶτον τοῦ Μορέως.

Ἐπὶ τοῦ Γουλιέλμου καὶ τῶν διαδόχων του ἡ Πελοπόννησος ἤκμασε, διότι μὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς δημοσίας τάξεως τὸ ἐμπόριον ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν. Τότε ἐκτίσθησαν πολλὰ ὀχυρώματα, τὰ ὁποῖα δεικνύουν εἰς ποῖον σημεῖον ἀκμῆς εὐρίσκετο ἡ χώρα οἰκονομικῶς καὶ στρατιωτικῶς.

Ἡ Λατινικὴ αὐτοκρατορία δὲν εἶχεν οὔτε ἕκτασιν οὔτε στερεὰν ὀργάνωσιν. Οἱ φεουδάρχαι δὲν ἔδιδον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν κεκανομισμένην στρατιωτικὴν βοήθειαν. Οἱ Ἐνετοὶ ἐφρόντιζον πῶς νὰ ἀυξήσουν τὰ κέρδη των, οἱ δὲ Ἕλληνες ἔτρεφον μῖσος πρὸς τοὺς Φράγκους, τοὺς ὁποῖους ὀρθῶς ἐθεώρουν κατακτητὰς. Ἐξωτερικῶς ἐβάλλετο ὑπὸ τῶν δύο κρατῶν, τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας.

Ὁ Βαλδουῖνος (1204 - 1205) μάχεται κατὰ τῶν Βουλγάρων, οἱ

ὁποῖοι, ὑπὸ τὸν Ἰωαννίτην, εἶχον εἰσβάλει εἰς τὴν Θράκην διὰ νὰ βοηθήσουν δῆθεν τοὺς κατὰ τῶν Λατίνων ἐπαναστατήσαντας Ἕλληνας. Πλησίον τῆς Ἀδριανουπόλεως γίνεται ἡ συνάντησις τῶν ἀντιπάλων στρατῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ καταστροφή τῶν Φράγκων ὑπῆρξεν ὀλοσχερῆς καὶ ὁ Βαλδουῖνος, αἰχμαλωτισθεὶς, ἀπέθανεν ἐκ τῶν φρικτῶν βασανιστηρίων. Ὁ ἀδελφὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Ἐρρίκος τῆς Φλάνδρας (1205 - 1216), βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήλων, ἔσωσεν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὴν ἀπειλουμένην Κωνσταντινούπολιν. Τότε τὰ ἄγρια στίφη τῶν Βουλγάρων ἐξηπλώθησαν λεηλατοῦντα καὶ καταστρέφοντα τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ Ἰωαννίτης ἀπεκάλει ἑαυτὸν Ρωμαιοκτόνον, λόγῳ τῆς ἀγρίας σφαγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τὸν ὠνόμασαν Κυλογιάννην. Παρὰ τὰ τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης ἐφρονεύθη ὁ Ἰωαννίτης, τὸ 1207, καὶ τὸ βλαχοβουλγαρικὸν κράτος ἤρχισε νὰ παρακμάζη.

Ἡ κατάστασις τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς ἐχειροτέρευεν ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἐρρίκου, τοῦ Πέτρου Κουρτεναί, τῆς Ἰολάντας, τοῦ Ροβέρτου καὶ τοῦ Βαλδουίνου Β'. Ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Θεόδωρος (1214 - 1230) εἶχε καταλάβει τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ μέγα μέρος τῆς Θράκης. Ἡ ἐξουσία τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος περιοριζέτο τότε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

7. Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς Κων/πόλεως

Ἐνῶ τοιαύτη ἦτο ἡ ὄψις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ φραγκικῆς πλευρᾶς, ἄλλαι περιοχαὶ αὐτοῦ ἀπετέλεσαν Ἑλληνικὰ κράτη, μὲ σημαντικὴν ἱστορικὴν δρᾶσιν.

Ὁ Ἀλέξιος Α' ὁ Μέγας Κομνηνὸς (1204 - 1222), ἕγγονος τοῦ Ἀνδρονίκου Α' Κομνηνοῦ, ἴδρυσεν τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος, περιλαμβάνουσαν ὅλην τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἕως τὸν Καύκασον. Τοῦτον μέχρι τοῦ 1461, ὅτε ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος κατελύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, διεδέχθησαν εἴκοσι αὐτοκράτορες, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται Μεγάλοι Κομνηνοί. Ἡ αὐτοκρατορία αὕτη ἀπέβη ταχέως μεγάλη καὶ ἰσχυρά, ἡ πρωτεύουσα δὲ Τραπεζοῦς κατέστη λαμπρὸν κέντρον τῶν ἑλληνικῶν Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν.

Ὁ Μιχαήλ Α΄ Ἀγγελος Δούκας Κομνηνός (1204 - 1214), ἑξάδελφος τοῦ Ἰσαακίου Β΄ Ἀγγέλου, κατέφυγεν εἰς Ἄρταν καὶ ἐκεῖ ἵδρυσεν κράτος, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη δεσποτᾶτον τῆς Ἠπειροῦ, ἐπεκτείνας αὐτὸ ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρι Δυρραχίου. Τοῦτον διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος (1214 - 1230), ὅστις ἐκυρίευσεν τὴν Ἀχρίδα, τὸν Περγλεπέν, τὴν νῆσον Κέρκυραν κ.ἄ. καὶ κατέστησε φόρου ὑποτελῆ τὸν Σβιατοσλάβον, ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων. Ἐπίσης διέλυσε τὸ φραγκικὸν κράτος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ προχωρῶν ἔφθασε μέχρι τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ Ἀδριανουπόλεως.

Κατόπιν τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων ὁ Θεόδωρος ἐστέφθη, τὸ 1222, ἐπισήμως « βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων » εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλὰ τὸ 1230, ἐπιχειρήσας νὰ ὑποτάξῃ τοὺς Βουλγάρους, ἠττήθη παρὰ τὸν Ἔβρον, ἠχμαλωτίσθη καὶ ἐτυφλώθη. Οἱ Βούλγαροι, ἐλεύθεροι πλέον, ἐκυρίευσαν τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας. Αἱ ὑπόλοιποι χῶραι τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἀπετέλεσαν δύο μικρότερα κράτη. Ὁ ἀδελφός τοῦ Θεοδώρου Μανουήλ (1230 - 1240) ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἔχων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του μικρὰ τμήματα τῆς Μακεδονίας, μέχρις ὅτου τὸ κράτος του περιῆλθεν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας (1240). Ὁ δὲ ἀνεψιός του Μιχαήλ Β΄ (1236 - 1271) μὲ μέρος τῆς Θεσσαλίας, τὴν Ἠπειρον καὶ Αἰτωλοακαρνανίαν, ἵδρυσεν τὸ νέον δεσποτᾶτον τῆς Ἠπειροῦ, διατηρηθὲν μέχρι τοῦ 1318, ὅτε ἡ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἴταλοὺς καὶ κατόπιν εἰς τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Τούρκους.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου κατέχει σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι ἠγωνίσθη σκληρῶς καὶ ἐπὶ μακρὸν κατὰ διαφόρων ἐπιδρομῶν, ὅπως ἀνασυστήσῃ Ἑλληνικὸν κράτος εἰς τὴν Βαλκανικὴν.

Τρίτον Ἑλληνικὸν κράτος ὑπῆρξεν ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας. Ὄταν οἱ σταυροφόροι εἰσῆλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ Ἀλέξιος Ε΄ ὁ Μούρτζουφλος καθηρέθη καὶ αὐτοκράτωρ ἀνεκηρύχθη ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις (1204 - 1222). Ὁ Ἀλέξιος μὲ τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς βυζαντινοὺς ἄρχοντας κατέφυγεν εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἀνεκηρύχθη « αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων ».

Εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας ἀνήκει ἡ τιμή, ὅτι ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπανίδρυσεν τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν.

αν. Ὁ Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις ἐνίκησε τοὺς Σελτσούκους Τούρκους καὶ ἐπεξέτεινε τὸ κράτος του εἰς ὅλον τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἰωάννης Βατάτζης διέλυσε τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἠνάγκασε τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν του. Ὁ διάδοχός του Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις ἐξεδίωξε τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν.

Ὁ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος (1259 - 1261), ἀναλαβὼν τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀηλίκου αὐτοκράτορος Ἰωάννου Δ΄, συνεκέντρωσεν ὅλην τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὗτος, ἀνὴρ ἱκανὸς καὶ στρατηγὸς γενναῖος, διὰ πολλῶν ἀγῶνων ἐμεγάλωσε τὸ κράτος του εἰς τὴν Ἀσίαν, ἔπειτα δὲ ἐπέρασεν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἀφῆρεσεν ἀπὸ τοὺς Λατίνους ὅλας τὰς κτήσεις, εἰς τρόπον ὥστε περιώρισε τοὺς Φράγκους εἰς τὴν Πρωτεύουσαν. Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1261 συνῆψε συνθήκην μὲ τοὺς Γενουάτας. Δι' αὐτῆς οἱ Γενουᾶται ἀνέλαβον νὰ βοηθήσουν μὲ τὸν στόλον των εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς Πρωτεύουσας καὶ εἰς ἀντάλλαγμα ἔλαβον τὸ δικαίωμα νὰ διεξάγουν μονοπωλιακῶς τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐπειτα ὁ Μιχαὴλ ἔστειλε τὸν στρατηγὸν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ νὰ ἐπιτηρῇ τοὺς Βουλγάρους καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν κατάστασιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Στρατηγόπουλος κατ' ἀρχὰς ἀπεβιβάσθη εἰς Καλλιπόλιν μὲ 800 ἵππους καὶ ὀλίγους πεζοὺς καὶ ἔπειτα μετέβη εἰς Σηλυμβρίαν. Οἱ ἐθελονταὶ ἐγγχώριοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον προσκολληθῆ εἰς τὸν στρατὸν του καθ' ὁδόν, ἐβεβαίωσαν τὸν στρατηγὸν ὅτι ἡ Πρωτεύουσα δὲν εἶχε καθόλου στρατόν. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπεκράτει τότε μεγάλη δυσἀρέσκεια κατὰ τῶν Λατίνων καὶ μεγάλη οἰκονομικὴ στενοχωρία.

Τὴν 25ην Ἰουλίου 1261 πενήκοντα ἄνδρες εἰσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν δι' ὑπογείου εἰσόδου καὶ ἤνοιξαν τὰς πύλας, διὰ τῶν ὁποίων εἰσῆλθεν ὁ ὑπόλοιπος στρατός. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἔτρεξαν νὰ βοηθήσουν καὶ οἱ ὀλίγοι Λατῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀπεπειράθησαν νὰ ἀντισταθοῦν, ἐφρονεύθησαν. Ὁ στρατός καὶ ὁ στόλος τῶν Ἐνετῶν, εὐρίσκοντο ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς στρατιωτικὴν ἐπιχείρησιν καὶ ὅταν ἐπανῆλθον, δὲν ἐτόλμησαν νὰ προσβάλλουν τοὺς ἐκπολιορκητάς. Ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος μὲ τὸν πατριάρχη καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισήμους ἐπεβιβάσθησαν εἰς ἐνετικὰ πλοῖα καὶ ἀπῆλθον εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ὁ Μιχαὴλ, εὐρισκόμενος τότε εἰς τὸ Νυμφαῖον, εἰδοποιήθη καὶ

τὴν 15ῃν Αὐγούστου εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς εἰς τὴν Πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐστέφθη αὐτοκράτωρ τῆς ἀνασταθεῖσης αὐτοκρατορίας.

8. Ἡ αὐτοκρατορία καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς

Ἡ ἀνιδρυθεῖσα αὐτοκρατορία ἦτο μικρὰ κατὰ τὴν ἔκτασιν. Περιελάμβανε τὰς εἰς τὴν Ἀσίαν κτήσεις τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας, τὴν Θράκην, μικρὸν μέρος τῆς Μακεδονίας μὲ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ μερικὰς νήσους, τὴν Ρόδον, Λέσβον, Σαμοθράκην καὶ Ἴμβρον.

Γύρω ἀπὸ αὐτὴν ὑπῆρχον πολλὰ ἐχθρικά κράτη, τῶν Βουλγάρων, τῶν Σέρβων, τῶν Φράγκων καὶ τῶν Τούρκων, μὲ τὰ ὁποῖα εὐρίσκειτο τὸ κράτος εἰς διαρκεῖς πολέμους ἐπὶ δύο αἰῶνας.

Οἱ Βούλγαροι μὲ τοὺς Βλάχους εἶχον, ὡς εἶδομεν, ἰδρῦσει κράτος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὸ 1241 ἤρχισε νὰ παρακμάξῃ, ἕνεκα τῆς ἀυξήσεως τοῦ Σερβικοῦ κράτους καὶ ἐσωτερικῶν φιλονεικιῶν. Παρὰ ταῦτα, οἱ Βούλγαροι ἔκαμνον συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰ γειτονικά κράτη καὶ ἰδίως εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς ἀνασταθεῖσης Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας.

Μεγάλην ἐπίσης στενοχωρίαν ἔφερον εἰς τὸ κράτος τὰ πολλὰ Φραγκικὰ κράτη, τὰ ὁποῖα κατεῖχον Ἑλληνικὰς χώρας, ἐνῶ οἱ Γενουᾶται καὶ οἱ Ἐνετοὶ κατεῖχον τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους. Κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα μετὰ τῶν Φράγκων κατακτητῶν ἐκυριάρχουν οἱ Γάλλοι. Κατὰ τὸν 14ον ὅμως τὰ πρωτεῖα ἔλαβον εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς οἱ Ἴταλοὶ. Τὸ παλαιὸν δουκᾶτον τῆς Ἀττικῆς εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ καταλανῶν πολεμιστῶν καὶ εἰς τὴν θέσιν του ἰδρῦθη ὑπὸ Ἰταλῶν ἄλλο σπουδαῖον δουκᾶτον, τοῦ ὁποῖου δούκες ἦσαν οἱ Ἀ τ ζ α γ ι ὀ λ α ι, μέχρι τοῦ 1456, ὅτε οἱ Τούρκοι κατέλαβον τὰς Ἀθήνας.

Οἱ Γενουᾶται καὶ οἱ Ἐνετοὶ εἶχον συγκεντρώσει εἰς χεῖράς των ὅλον τὸ ἐμπόριον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Οὗτοι, εἰσερχόμενοι πολλάκις μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου μὲ τὸν στόλον των, προεκάλουν ταραχὰς καὶ ἐξηνάγκαζον τοὺς αὐτοκράτορας νὰ παραχωροῦν εἰς αὐτοὺς νέα προνόμια.

Ἐπίσης κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα προσετέθη νέος ἐχθρὸς οἱ Ἰ ω α ν ν ἱ τ α ι ἰ π π ὀ τ α ι. Ὄταν οἱ Μαμελοῦκοι τῆς Αἰγύπτου κατέλυσαν τὸ φραγκικὸν κράτος τῆς Παλαιστίνης, οἱ ἰππῶται τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν ἓνα ἀπὸ τὰ ἰδρυθέντα ἐκεῖ τάγματα, κατέφυ-

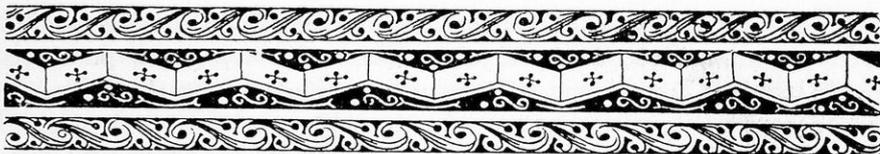
γον εις Κύπρον και διά τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Πάπα ἐξήτησαν ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον νά ἀγοράσουν τήν Ρόδον. Ἐπειδή ὁμως οὗτος ἠρνήθη, οἱ Ἰωαννῖται ἱππῶται κατώρθωσαν νά νικήσουν τόν αὐτοκρατορικόν στόλον και στρατὸν και, ἐγκατασταθέντες εις Ρόδον, ἴδρυσαν ἴδιον κράτος (1310 - 1522). Διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν και ἰ π ὀ τ α ι τ ῆ ς Ρ ὀ δ ο υ . Ἐκεῖ διετηρήθησαν μέχρι τοῦ 1522 και ἀπετέλεσαν ἐπὶ δύο αἰῶνας ἀξιόλογον ναυτικὴν δύναμιν τῆς Μεσογείου, μέχρις οὗ ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Τρίτος και πλέον ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι οἱ Σέρβοι. Οὗτοι, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα των Στέφανον Α΄ Νεμάνια (1113 - 1199) εἶχον ἰδρύσει ἀνεξάρτητον κράτος, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὸ Νοβοπαζάρ, τὸ Μαυροβούνιον, τὴν νότιον Ἀλβανίαν και τὴν παλαιὰν Σερβίαν. Οἱ διάδοχοι τοῦ Νεμάνια κατέλαβον τὰ Σκόπια, τὰ ὁποῖα κατέστησαν πρωτεύουσάν των, και ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως (Κράλ). Μετ' ὀλίγον κατέλαβον τὴν περιφέρειαν τῶν Σερρῶν, τὴν Πρέσπαν και τὴν Ἀχρίδα. Τοιουτοτρόπως οἱ Σέρβοι ἐδημιούργησαν ἐκτεταμένον κράτος εις βάρος τοῦ Βυζαντινοῦ.

Ἐπὶ τοῦ βασιλέως Σ τ ε φ ἄ ν ο υ Δ ο υ σ ἄ ν (1331 - 1355), τὸ σερβικὸν κράτος ἔφθασεν εις μεγίστην ἀκμὴν. Ὁ βασιλεὺς αὐτὸς κατέλαβε τὴν Μακεδονίαν, ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικῆς, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἀλβανίαν και τὴν Ἡπειρον. Τὸ ἔτος 1346 ὁ Στέφανος Δουσάν ἐστέφθη εις Σκόπια Τ σ ἄ ρ ο ς Σ ἔ ρ β ω ν κ α ι Ρ ω μ α ῖ ω ν .

Οὗτος ἐσχεδίασε νά γίνῃ κύριος τῆς βαλκανικῆς και νά ἀντικαταστήσῃ τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν. Πρὸς τοῦτο εἰσῆλθεν εις Θράκην και ἔφθασε μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου. Ἰδρυσεν τὸ Σερβικὸν πατριαρχεῖον τοῦ Ἰπέκ και, γενόμενος κύριος τῆς Θράκης, ἐπεχείρησε τὸ 1355, νά κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτὰς ἀπέθανε. Μετὰ τὸν θάνατόν του τὸ Σερβικὸν κράτος διασπᾶται εις κρατίδια, τὰ ὁποῖα βαθμηδὸν ὑποτάσσονται εις τοὺς Τούρκους.

Κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα οἱ Ἀλβανοί, οἱ ὁποῖοι κυρίως ἔζων βίον ποιμενικόν, ἤρχισαν νά κατέρχωνται νοτίως εις τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Βραδύτερον ἐγκατεστάθησαν εις ὄρεινὰς περιοχὰς τῆς Ἀττικῆς, Βοιωτίας, Πελοποννήσου, ὡς και εις μερικὰς νήσους. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, οἱ Ἀλβανοὶ ἀποικοι ἀφωμοιώθησαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας και ἀπέκτησαν πλήρη ἑλληνικὴν συνείδησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3ον

Η ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

9. Οί Παλαιολόγοι

ΑΥΤΑ ἦσαν τὰ κράτη, κατὰ τῶν ὁποίων ὄφειλον νὰ ἀντιπαλαίσουν οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, οἱ Παλαιολόγοι. Τούτων ἡ βασιλεία περιλαμβάνει διαρκεῖς ἀγῶνας ἀμύνης κατὰ τῶν ποικίλων ἐχθρῶν, οἱ ὅποιοι προσεπάθουν νὰ διαλύσουν τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Ὁ Μιχαήλ Η΄ ὁ Παλαιολόγος (1261 - 1282) ὑπῆρξεν ὁ ἰκανώτερος τῆς δυναστείας Παλαιολόγων, ὅστις ἀπὸ τὸ 1261, ὅτε ἐγένετο αὐτοκράτωρ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἤρχισε τὴν ἀνάκτησιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Πολεμήσας κατὰ τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας, κατώρθωσε νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς Πελοπόννησον. Ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς ἐπίσης ἀπέσπασε τὰς περισσότερας νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Τὸ 1264 ἀνέκτησεν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀφῆρεσε τὰ Ἰωάννινα ἀπὸ τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου. Ἠνάγκασεν ἐπίσης τοὺς Σέρβους καὶ Βουλγάρους νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν κυριαρχίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Μὲ τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀνεστύλωσε τὸ κράτος καὶ δικαίως θεωρεῖται ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου.

Τὸ ἔργον τοῦ Μιχαήλ ἠπείλησε νὰ καταστρέψῃ ἐξωτερικῇ κρίσει. Ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαβικός, ὁ ὁποῖος ἦτο ἡγεμὸν τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ βασιλεὺς τῶν δύο Σικελιῶν καὶ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄ τοῦ Ἀγίου, ἠγόρασεν ἀπὸ τὸν Λατῖνον αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Βαλδουῖνον Β΄ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα. Πρὸς τοῦτο συνήνωσε τοὺς ἰσχυροτέρους λαοὺς τῆς Δύ-

σεως και ἔξεστράτευσε κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Ἐκυρίευσε τὴν Κέρκυραν, τὸ Δυρράχιον καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἠπείρου καὶ ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῆς Ἀλβανίας. Συνεμάχησε μάλιστα πρὸς τοῦτο μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ Σέρβους.

Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ, ἐκμεταλλεύμενος τὴν παλαιὰν ἀδυναμίαν τῆς

62. Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνὸς
ὡς αὐτοκράτωρ καὶ μοναχὸς

(Μικρογραφία τοῦ 14ου αἰῶνος τῆς
Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων)

τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας περὶ πρωτείων, συνετάχθη μὲ τὸν πάπαν Γρηγόριον Ι' καὶ εἰς τὴν σύνοδον, ἣ ὁποία συνήλθεν εἰς Λυὸν τὸ 1274, ἣ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὑπήχθη ὑπὸ τὴν παπικὴν, ἂν καὶ τὰ βίαια μέτρα τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ καὶ τοῦ λατινοφίλου πατριάρχου Ἰωάννου Βέκκου προεκάλεσαν παντοῦ ἑρεθισμόν. Παρὰ τὸ ἀνεφάρμοστον τῆς ἐνώσεως, οἱ διάδοχοι τοῦ Γρηγορίου Ι' πάπαι Ἰννοκέντιος Ε' καὶ Νικόλαος Γ' ὑπεστήριξαν τὸ Βυζαντινὸν κράτος κατὰ τοῦ Καρόλου, διότι δυσαρέστως ἔβλεπον αὐτὸν ἐν Σικελίᾳ καὶ διαρκῶς ἰσχυροποιούμενον. Ἄλλ' ὁ πάπας Μαρτίνος Ε' (1281), ὁμοεθνῆς τοῦ Καρόλου καὶ ὀφείλων εἰς αὐτὸν τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον, τὸν ὑποστηρίζει καὶ φραγκι-

κὸς στρατὸς ἀποδιβάξεται εἰς τὴν Ἠπειρὸν μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ κατορθώνει νὰ τὸν καταστρέφῃ πλησίον τοῦ Βελιγραδίου (1281).

Ὁ ἀπὸ τοῦ Καρόλου κίνδυνος ὅμως δὲν εἶχεν ἐκλείψει. Ὁ Μιχαὴλ Ἡ' Ἡαλιαολόγος, οὐ μόνον ἱκανὸς στρατηγός, ἀλλὰ καὶ εὐφυῆς διπλωμάτης, ἐξήγειρε τοὺς Σικελοὺς κατὰ τῶν Γάλλων κατακτητῶν καὶ κατὰ

τὸν ἔσπερινὸν τῆς Δευτέρας τοῦ Πάσχα (30 Μαρτίου 1282) οἱ Σικελοὶ ἔσφαξαν τοὺς Γάλλους ἱππότες. Ἡ σφαγὴ αὕτη εἰς τὴν Ἱστορίαν εἶναι γνωστὴ ὡς Σικελικὸς Ἐσπερινός. Οὕτως ἐξησθένησεν ἡ δύναμις τοῦ Καρόλου, ὅστις μετ' ὀλίγον ἀπέθανε.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαήλ, ἐπισυμβάντα ἐπίσης τὸ 1282, ἤρχισεν ἡ κατὰπτωσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τοῦτον διεδέχθη ὁ υἱὸς του Ἀνδρόνικος Β' (1282 - 1328), ὅστις παρέλαβεν ὡς συνάρχοντα τὸν υἱὸν του Μιχαήλ Θ' (1295 - 1320) καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸν ἔγγονόν του Ἀνδρόνικον. Οἱ δύο Ἀνδρόνικοι περιῆλθον ταχέως εἰς ρῆξιν καὶ προεκάλεσαν τὸν διχασμὸν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ Ἀνδρόνικος Β' ἦτο εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ ἔγγονός του εἰς Ἀδριανούπολιν. Ἐπὶ τέλους ὁ πάππος ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ καὶ ὁ ἔγγονος ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ ὡς Ἀνδρόνικος Γ' (1328 - 1341).

Τοῦτον διεδέχθη ὁ υἱὸς του Ἰωάννης Ε' (1341 - 1391), ὅστις ὡς ἀνήλικος, ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ.

Διὰ τοῦτο ἡ βασιλομήτωρ Ἄννα τῆς Σαβοΐας, θέλουσα νὰ ἀναλάβῃ αὐτὴ τὴν ἐπιτροπείαν, συνεχέντρωσε τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Καντακουζηνοῦ. Κατόπιν τούτου ὁ Καντακουζηνός, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῆς Σερβίας, ἔγινεν αὐτοκράτωρ εἰς τὸ Διδυμότειχον, ὡς Ἰωάννης Ε' (1341 - 1355), ἐξουσιάζων τὴν Θράκην, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης Ε' εἶχε περιορισθῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ Καντακουζηνός, ἀνὴρ μεγάλης παιδείας καὶ ἱστορικὸς συγ-

63. Μανουήλ Παλαιολόγος
(Μικρογραφία 15ου αἰῶνος, τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων)

γραφεύς, αλλά φιλόδοξος, έπροξένησε πολλά κακά εις τὸ κράτος. Συνεμάχησε μὲ τοὺς Τούρκους, ἀφοῦ ἔδωσεν εἰς τὸν γέροντα Οὐρχάν τὴν 13ετῆ θυγατέρα του. Ἀνάλογα ἔπραττε καὶ ὁ Ἰωάννης Ε΄. Ἀμφότεροι ἄνευ συναισθήματος εὐθύνης προσεκάλουν τοὺς ἔχθρους εἰς βοήθειαν, δίδοντες εἰς αὐτοὺς μεγάλα χρηματικά ποσὰ καὶ ἔδαφικὰς παραχωρήσεις. Αἱ ταραχαὶ ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὸν παραμερισμὸν τοῦ Καντακουζηνοῦ, διότι εἰς ἕκ τῶν υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Ε΄ καὶ ὁ ἔγγονός του ἐστάσισαν καὶ ἔγιναν προσωρινῶς αὐτοκράτορες καὶ εἶναι γνωστοὶ ὡς Ἰωάννης Δ΄ (1376 - 1379) καὶ Ἰωάννης Ζ΄ (1390).

Ὁ Μανουὴλ Β΄ (1391 - 1425), υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Ε΄, ἦτο προικισμένος μὲ ἀρετάς, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν. Τοῦτον διεδέχθη ὁ ἀνεψιὸς του Ἰωάννης Η΄ (1425 - 1448) καὶ τοῦτον ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ ὁ Παλαιολόγος, ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ.

10. Οἱ Ὄθωμανοὶ Τούρκοι

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων ἀρχίζει νὰ δοῦν κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἡ νέα τουρκικὴ φυλὴ, οἱ Ὄθωμανοί, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος εἶχον ἰδρύσει κράτος εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

Ὁ Τούρκος φύλαρχος Σουλεϊμάν, ὀδηγῶν 50.000 ἀνθρώπους, διέφυγε τοὺς Μογγόλους καί, διερχόμενος τὸν Εὐφράτην, ἐπνίγη. Εἰς ἕκ τῶν υἱῶν του, ὁ Ἐρτογρούλ, ἔλαβε διεύθυνσιν πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐκεῖ προσελήφθη ὡς μισθοφόρος ὑπὸ τοῦ σελτσούκου σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, ὁ ὁποῖος παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν ὡς φέουδον μικρὰν χώραν πλησίον τῆς Προύσης. Τὸ μικρὸν τοῦτο στρατιωτικὸν κράτος ἔγινεν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Η΄.

Ὁ Ὄσμάν ἦ Ὄθωμάν διεδέχθη, τὸ 1289, τὸν Ἐρτογρούλ καὶ ἔκαμε νέας κατακτήσεις. Ὄταν δὲ τὸ Σελτσουικικὸν κράτος κατελύθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων, ὁ Ὄσμάν ἔγινεν ἀνεξάρτητος ἡγεμὼν καὶ κατὰ τὸ 1326 κατέλαβε τὴν Πρϋσαν, τὴν ὁποῖαν κατέστησε πρωτεύουσάν του. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ κυρίως ἰδρυτὴς τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους. Λόγοι δὲ γεωγραφικοί, στρατιωτικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ταχυτάτην ἐπέκτασιν αὐτοῦ. Τὸ Ὄθωμανικὸν κράτος ἐστηρίχθη εἰς

τὴν Μ. Ἀσίαν, ἣ ὁποία ἐπὶ τόσους αἰῶνας παρείχε πολεμιστὰς εἰς τὸ Βυζάντιον.

Οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος πολεμισταὶ ἀπετέλουν τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν καὶ ἐξουσίαζον φέουδα, τὰ ὁποῖα ἦσαν μικρά. Τοιουτοτρόπως ὁ σουλτάνος εἶχε μεγάλην ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν πολεμιστῶν τούτων, τῶν ὁποίων ἦτο ἀρχηγός. Τόση ἦτο ἡ ἀφοσίωσις τῶν Τούρκων εἰς τὰ στρατιωτικά, κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους, ὥστε τὸ Τουρκικὸν κράτος παρουσίαζεν ὄψιν στρατοπέδου.

Μεγάλην ὁρμὴν εἰς τὸ νεαρὸν κράτος ἔδιδεν ἡ θρησκευτικὴ πίστις. Οἱ Τούρκοι ἐπίστευον ὅτι ἐπολέμουν διὰ τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν καὶ τὴν πίστιν ταύτην μετέδωσαν καὶ εἰς τοὺς Μικρασιάτας, ὅσους ἐξετούρκισαν. Ὁ προφήτης Μωάμεθ εἶχεν εἶπει ὅτι εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων θὰ ἐπιπτεν ἡ πόλις, « ἣ ὁποία εἶναι ἐκεῖ, ὅπου ἐνώνονται δύο ἡπειροὶ καὶ ὁμοιάζει δακτύλιον στολισμένον μὲ δύο σαπφείρους καὶ δύο σμαράγδους ».

Οἱ Τούρκοι πολεμισταί, ὅταν ἦλθον εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἦσαν κυρίως ἱππεῖς, ὅπως οἱ Μογγόλοι. Τὸ πρῶτον ἱπικὸν ἦτο ἐλαφρὸν, ὀπλισμένον μὲ τόξα. Μὲ ταχεῖαν ἐπέλασιν ἐπετίθεντο, ἔρριπτον βέλη καὶ ἔφευγον, διὰ νὰ ἐπιστρέψουν μετ' ὀλίγον. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἀ κ ι ν τ ζ ι . Ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ὠργάνωσαν βαρύτερον ἱπικὸν, ὅπως τὸ τοῦ Βυζαντίου, τοὺς λεγομένους σ π α χ ἦ δ ε ς . Αὐτοὶ ἦσαν ὀπλισμένοι μὲ κυρτὴν καὶ μακρὰν σπάθην.

Ὄργάνωσαν ἐπίσης πεζικόν, ὅπως εἶχον οἱ Βυζαντινοί. Τοῦτο ὠνομάσθη νέος στρατὸς (Γενὶ τσερί), τοῦ ὁποίου ὀργανωτῆς ὑπῆρξεν ὁ Κ α ρ ἰ Χ α λ ἰ λ Τ σ ε ν τ ε ρ λ ἦ . Οἱ στρατιῶται τοῦ τάγματος τούτου ἦσαν μόνιμοι καὶ ἐστρατολογοῦντο μεταξὺ τῶν εὐρώστων νέων, ἰδίως τῶν χριστιανοπαίδων. Ἐκλείοντο εἰς τοὺς στρατῶνας, ἀνετρέφοντο ὑπὸ Μουσουλμάνων ἱερέων, οἱ ὁποῖοι ἐνέπνεον εἰς αὐτοὺς τὸν ἄγριον φανατισμὸν τοῦ Ἰσλάμ, ἐδιδάσκοντο ὅτι πατέρα εἶχον τὸν σουλτάνον καὶ ἰδιαιτέραν πατρίδα τοὺς στρατῶνας, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο ο ὕ τ ζ ἄ κ ι α .

Διὰ τοῦ συστήματος τούτου ὄχι μόνον οἱ στρατιῶται καθίσταντο πολὺ πειθαρχικοί, ἀλλὰ καὶ ἠῤῥξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν Μωαμεθανῶν. Χιλιάδες ἑλληνοπαίδων ἐξισλαμίζοντο. Τὴν περισυλλογὴν ταύτην τῶν χριστιανοπαίδων, ἣ ὁποία ἐξηκολούθησε καὶ ἀργότερα ἐπὶ τουρκοκρατίας, ὀνομάζομεν π α ι δ ο μ ἄ ζ ω μ α .

11. Ἡ ἄμυνα τοῦ Κράτους μέχρι τοῦ 1402

Εἰς τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Τούρκων καὶ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κράτους των συνέβαλλον τόσον ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ ἡ ὀρμητικότης αὐτῶν, ὅσον καὶ οἱ ποικίλοι περισπασμοὶ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ὁποῖοι ἐμείωνον τὴν δυναμικότητά της.

Ἐν τῷ Ἰσχυρισμῷ Β' (1282 - 1328), ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Μιχαήλ, διὰ τὴν καταπολεμῆσιν τοῦ Τούρκου, προσεκάλεσεν εἰς βοήθειαν τοὺς πολεμοχαρεῖς τυχοδιώκτας Καταλανούς. Οὗτοι πράγματι ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἠρήμωνον πᾶσαν ἐλευθερομένην χώραν καὶ τελικῶς ὠχρωθήσαν εἰς τὴν Καλλίπολιν, ὅπου ἴδρυσαν ἴδιον κράτος. Ἐπὶ δύο ἔτη οἱ Βυζαντινοὶ πολεμοῦν κατ' αὐτῶν καὶ κατορθώνουν νὰ τοὺς ἀποδιώξουν. Τότε οὗτοι ἐστράφησαν πρὸς νότον, ἐνίκησαν τοὺς Γάλλους τῆς Ἀττικῆς παρὰ τὴν Κωπαῖδα καὶ ἴδρυσαν τὸ Ἰσπανικὸν δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐπὶ τοῦ Ἰσχυρισμοῦ Γ' (1328 - 1341) καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἀναδιοργανωθῇ τὸ ναυτικόν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀνακοπῇ ἢ πρόοδος τῶν Τούρκων.

Ἐπὶ τοῦ Ἰσχυρισμοῦ Δ' (1326 - 1359) οἱ Τούρκοι ἐκυρίευσαν τὴν Ἑλληνικὴν περιοχὴν τῆς Μ. Ἀσίας, ἐκτὸς τῶν πόλεων Σμύρνης καὶ Φιλαδελφείας. Ὁ Ἰσχυρισμὸς Γ' ἀνέλαβεν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἐνίκηθη καὶ αἱ πόλεις Νίκαια καὶ Νικομήδεια κατελήφθησαν ὑπ' αὐτῶν. Ἀπέκρουσεν ὁμοῦς οὗτος ἀπόπειραν τῶν Τούρκων νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς Εὐρώπην.

Νέα ὁμοῦς δύναμις ἀναπτύσσεται εἰς τὴν Εὐρώπην, ἡ ὁποία ἐλαττώνει τὴν δύναμιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ συντελεῖ εἰς τὴν πρόοδον τῶν τουρκικῶν κατακτήσεων. Ὁ τσάρος τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσάν, περὶ τὸ 1350, ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχίαν του εἰς ὅλην τὴν Θεσσαλίαν καὶ Ἡπειρον. Ὁνειρεύεται νὰ ἰδρῦσῃ ἰδικὸν του κράτος εἰς δόλοκληρον τὴν Βαλκανικὴν καὶ τιτλοφορεῖται « τσάρος τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων ».

Ἐκτὸς τοῦ περισπασμοῦ τούτου, ἐξερράγη τότε καταστρεπτικὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ μέγας δομῆστικὸς Ἰωάννης Καντακουζηνὸς στρέφεται κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε' τοῦ Παλαιολόγου (1341 - 1391). Τότε εὗρον οἱ Τούρκοι τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ Καντακουζηνός, ὁ ὁποῖος εἶχε

δώσει ὡς γυναῖκα εἰς τὸν Οὐρχάν τὴν 13ετῆ κόρην του, ὡς εἴπομεν, ἐκάλεσε τὸν γαμβρόν του εἰς βοήθειαν. Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον, τὸ 1356, τὴν Καλλιόπολιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὠρμῶντο εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των κατὰ τῆς Εὐρώπης. Ἐπειτα, τὸ 1357, οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον τὸ Διδυμοτείχον καὶ τὴν Τυρολόην.

Ὁ Μουράτ Α' (1359 - 1389), ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Οὐρχάν, εἰσήλασεν εἰς τὴν Θράκην, κατέλαβε τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ 1365, καὶ κατέστησεν αὐτὴν δευτέραν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ἐπειτα κατέλαβε τὴν Φιλιππούπολιν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν Βούλγαρον ἡγεμόνα. Κατόπιν τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ε', ὅταν ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς Δύσεως, ὅπου εἶχε μεταβῆ διὰ τὴν ἐπιτήρησιν βοήθειαν, ἐσυνθηκολόγησε μὲ τὸν Μουράτ, μὲ τὸν ὅρον τὴν πληρώνη εἰς αὐτὸν ἐτήσιον φόρον.

Ὁ Μουράτ ἐξηκολούθησε τὰς κατακτήσεις του. Κατέλαβε τὴν Κροΐαν τῆς Ἀλβανίας, τὴν Σόφιαν τῆς Βουλγαρίας (1382) καὶ κατέστησε φόρου ὑποτελῆ τὸν βασιλέα τῶν Σέρβων. Παρὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν δὲ συνθήκην μὲ τὸ Βυζάντιον, τὸ 1386, ἐκυρίευσεν προσωπικῶς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ δὲ 1388 συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας, τὴν ὁποίαν κατέστησε τμήμα τοῦ κράτους του.

Οἱ Σέρβοι, Κροᾶται, Βόσνιοι καὶ Πολωνοὶ ἠνώθησαν τότε καὶ ἠθέλησαν, μὲ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Οὐγγρων καὶ Ἀλβανῶν, νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς Τοῦρκους. Ἀλλὰ τὸ 1389 παρὰ τὸ Κοσσυφοπέδιον τῆς Σερβίας ἐνικήθησαν, ὁ δὲ Μουράτ ἐφονεύθη μετὰ τὴν νίκην ὑπὸ Σέρβου τραυματίου. Μὲ τὴν μάχην ταύτην οἱ Τοῦρκοι ἔφθασαν νικηταὶ ἕως τὸν Δούναβιν καὶ ἔγιναν κύριοι τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου.

Τὰς κατακτήσεις τοῦ Μουράτ Α' συνέχισεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βαγιαζήτ Α' (1389 - 1402), ἐπονομασθεὶς διὰ τὴν ὀρμητικότητά του Κεραυνὸς (Γιλδιρίμ). Ὁ Βαγιαζήτ κατ' ἀρχὰς διέλυσε τὸν συνασπισμὸν διαφόρων Τούρκων ἡγεμόνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὸν ὁποῖον εἶχον συγκροτήσῃ κατὰ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Διὰ τοῦ πολέμου κατ' αὐτῶν ὁ Βαγιαζήτ ἐπέξέτεινε τὸ κράτος του εἰς μέγα μέρος τοῦ βασιλείου τῆς Καραμανίας (Ἰκονίου). Τὸ 1390 ἐκυρίευσεν τὴν Φιλαδέλφειαν, ἣ ὁποία ἦτο ἡ τελευταία κτῆσις εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν τῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1391 ἐστράφη ὁ Βαγιαζήτ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν ἀπέκλεισε.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1391) ἀπέθανε, γέρον πλεόν, ὁ αὐτοκράτωρ

τοῦ Βυζαντίου 'Ιωάννης Ε', τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ υἱὸς του Μανουήλ Β', ὅστις, κρατούμενος ὡς ὄμηρος ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ ἐν Προύση, ἐδραπέτευσεν καὶ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, πρὸ τῆς ἀκατασχέτου ὁρμῆς τοῦ Βαγιαζίτ, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν. Εἰς Παρισίους καὶ Λονδίνον οἱ Δυτικοί, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀνησυχοῦν ἀπὸ τὰς προόδους τῶν Τούρκων, ἔκαμαν εἰς αὐτὸν μεγαλοπρεπεστάτην ὑποδοχὴν.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμοῦνδος, ὀδηγῶν πολλοὺς Εὐρωπαίους πολεμιστάς, προήλασε μέχρι τῆς Νικοπόλεως τῆς Βουλγαρίας, ἔνθα συνῆψε μάχην μετὰ τοῦ Βαγιαζίτ (1396). Οἱ χριστιανοὶ ἐνίκηθησαν καὶ ὁ Σιγισμοῦνδος μόλις κατώρθωσε νὰ σωθῆ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν χώραν του.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς νίκης ταύτης ὑπῆρξαν ἐπωφελῆ διὰ τοὺς Τούρκους. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Ὄθωμανῶν, ὁ δὲ Βαγιαζίτ ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν συνεχιζομένην πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκάλεσε τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν, εἰς ἀρνητικὴν δ' αὐτοῦ ἀπάντησιν περιέσφιξε στενωτέρον τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν κατώρθωσε νὰ κυριεύσῃ (1396). Ὡς ἐκ τούτου ἐστράφη πρὸς νότον καταλαβὼν διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος.

Γεγονὸς ὅμως ἀξιόλογον εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀνέκοψε τὴν πρόοδον τοῦ Βαγιαζίτ.

Ὁ Ταμερλάνος, εἰς τῶν διαδόχων τοῦ Τσεγγίς Χάν, ἀνίδρουσε τὴν Μογγολικὴν αὐτοκρατορίαν. Ὁρμώμενος ἀπὸ τὴν πρωτεύουσάν του Σαμαρκάνδην (τοῦ Τουρκεστάν), ἐπεξέτεινε τὸ κράτος του εἰς ὅλην τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν, εἰς τὴν Σιβηρίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ρωσίαν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ καὶ οἱ Τούρκοι ἡγεμόνες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ Βαγιαζίτ εἶχεν ἀφαιρέσει τὰ κρατίδια, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τοῦ Ταμερλάνου. Οὗτος, ἐπὶ κεφαλῆς 800 χιλ. στρατιωτῶν, εἰσήλασεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὁ δὲ Βαγιαζίτ ἔσπευσε μὲ 500 χιλ. στρατοῦ κατ' αὐτοῦ. Εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἀγκύρας συνητητήθησαν αἱ δύο μάστιγες τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὠνομάσθησαν ὁ Ταμερλάνος καὶ ὁ Βαγιαζίτ. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐνίκηθη ὁ Βαγιαζίτ καὶ ἠχμαλωτίσθη (1402).

Ὁ Ταμερλάνος, ἀφοῦ κατέστρεψε πολλές Μικρασιατικὰς πόλεις, ὅπως τὴν Σμύρνην, τὴν Νίκαιαν, τὰς Σάρδεις, τὴν Ἐφεσον, καὶ ἀποκατέστησε τοὺς Τούρκους ἡγεμόνας εἰς τὰ κρατίδιά των, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν χώραν του μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Κίνας.

12. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1453)

Ἡ μογγολικὴ ἐπιδρομὴ ἔδωκε 50 ἐτῶν ἀκόμη ζωὴν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ ἐξησθένισε τὸ Ὄθωμανικόν. Ὁ Μανουὴλ ἀνέκτησε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ πολλὰς πόλεις εἰς Προποντίδα, Εὐξεινον Πόντον καὶ Θεσσαλίαν.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιεφέρθη ὁ αὐτοκράτωρ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου ἀπέστειλεν ὡς ἀντιπρόσωπόν του τὸν ἀδελφὸν ἢ υἱὸν του Θεόδωρον. Εἰς τὸ δεσποτάτον τοῦτο ὁ Μανουὴλ ἐστήριξε πολλὰς ἐλπίδας διὰ τὴν ζωὴν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀνεκαίνισε τὸ τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ, τὸ Ἐξάμιλιον, καὶ συνεκάλεσε τοὺς ἄρχοντας τοῦ Μορέως, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐξεφώνησε θερμὸν πατριωτικὸν λόγον.

Μετὰ τὸν Μωάμεθ Α' (1412 - 1421) σουλτάνος ἔγινεν ὁ Μουράτ Β' (1421), ὁ ὁποῖος, τὸ 1422, ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ μακρόν, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ τὴν κυριεύσῃ. Εἶναι ἡ τετάρτη κατὰ σειρὰν πολιορκία τῆς πρωτεύουσας ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Κατόπιν τούτου ὁ Μουράτ στρέφεται εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν χωρῶν. Τὸ 1423, ἐνῶ ὁ στρατηγὸς του Τουραχὰν ἐληλάτησεν ἀγρίως τὴν Πελοπόννησον καὶ κατέστησε φόρου ὑποτελῆ εἰς τὸν σουλτάνον τὸν δεσπότην τοῦ Μυστρᾶ Θεόδωρον, ὁ Μουράτ ἔκαμεν ἐκστρατείαν εἰς Βασνίαν καὶ Ἀλβανίαν. Ἰδιαιτέραν σημασίαν δίδει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὁ σουλτάνος Μουράτ Β', τὴν ὁποίαν ἀπὸ τὸ 1423 κατεῖχον οἱ Ἑνετοί. Χωρὶς βραδυπορίαν ἀρχίζει ἡ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μέγας σεισμὸς ἔσεισε τὴν πόλιν κατὰ τὰ μεσάνυχτα μᾶς τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Μαρτίου τοῦ ἔτους 1430. Οἱ Τοῦρκοι, ἐκμεταλλεζόμενοι τὴν ἐπικρατήσασαν ταραχὴν, ἐπέρχονται τὴν ἐπομένην πρωΐαν κατὰ τῆς πόλεως ἐξ ἀπροόπτου, ἀλλ' ἀποκρούονται ἀμέσως καὶ ἀναγκάζονται κατόπιν τούτου νὰ προβοῦν εἰς τακτικὴν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης.

Οἱ πολιορκημένοι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς πολιορκουῦντας εἰς πρὸς

εκατόν. Τρεῖς φορές ἔκαμε προτάσεις ὁ Μουράτ εἰς τοὺς Ἑλληνας, βεβαιῶν ἐνόρκως ὅτι θὰ ἐχορήγει εἰς τοὺς κατοίκους ἐλευθερίαν καὶ προνόμια, ἂν παρεδίδοντο.

Τὴν πρώτην τῆς τετάρτης ἡμέρας τῆς πολιορκίας γίνεται ἡ γενικὴ ἀπὸ ξηραῶς καὶ θαλάσσης ἔφοδος κατὰ τῆς πόλεως. Οἱ πολιορκούμενοι ἠτοιμάσθησαν νὰ ἀποθάνουν. Γυναῖκες καὶ ἄνδρες μετεῖχον εἰς τὴν ἄμυναν. Εἰς τὸ ἀσθενέστερον μέρος τοῦ τείχους οἱ Τοῦρκοι ἐφόνευσαν ὅλους τοὺς Ἑλληνας καὶ ἤρχισαν νὰ ἀναβαίνουν.

Τοιοτοτρόπως τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1430 κατελήφθη ἡ Θεσσαλονίκη. Οἱ κάτοικοι ἐσύρθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ ἐξανδραποδισθέντες μετεφέροντο εἰς τὴν Ἀσίαν. Οἱ νικηταὶ ἐγύμνωσαν ναοὺς καὶ οἰκίας, μὴ σεβασθέντες οὔτε τὸ ἱερὸν λείψανον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁθῶ ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου καὶ κατάρθωσαν οὕτω νὰ διατηρήσουν τὰ προνόμιά των. Μετὰ τὴν Θεσσαλονικὴν ὁ Μουράτ ἔγινε κύριος τῶν Ἰωαννίνων (1431).

Δύο νέοι περισπασμοὶ ἠμπόδισαν τὸν Μουράτ νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἂν καὶ προητοίμασε διὰ τὸν υἱὸν τοῦ Μωάμεθ Β' τὴν ἄλωσίν της.

Ὁ στρατηγὸς τῶν Οὐγγρων Ἰωάννης Οὐνυάδης ἤρχισε σκληρὸν πόλεμον κατὰ τῶν Ὄθωμανῶν. Προήλασε νικητὴς ἀπὸ τὴν Πέστην μέχρι τοῦ Αἴμου καὶ ἠνάγκασε τὸν Μουράτ νὰ δεχθῆ εἰρήνην, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως τὰ βόρεια σύνορα τοῦ Τουρκικοῦ κράτους εἶναι εἰς τὸν Αἴμον. Ἐνῶ ὁ Οὐνυάδης ἐξηκολούθησε τοὺς ἀγῶνάς του, καταστρέφας τρεῖς στρατιάς τῶν Τούρκων, ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Λαδίσλαος Δ' ἠγήθη σταυροφορίας. Μετὰ τὴν παρασπονδίαν ὁμοῦ τῶν συμμάχων τοῦ Ἐνετῶν καὶ Γενοατῶν, ὑπέστη πανωλεθρίαν, τὸ 1444, παρὰ τὴν Βάρναν. Παρὰ ταῦτα συνέχισε τοὺς ἀγῶνάς του κατὰ τῶν Τούρκων ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑμνηθεὶς ὡς Χριστιανὸς ἥρωας.

Δεύτερος ἀντίπαλος τοῦ Μουράτ ἦτο ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκεντέρμπεης. Οὗτος, υἱὸς τοῦ Ἀλβανοῦ ἡγεμόνος Ἰωάννου Καστριώτου, εἶχε συλληφθῆ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ὁμηρος εἰς ἡλικίαν ἐννέα ἐτῶν, ἐξισλαμισθεὶς δὲ καὶ λαβὼν τουρκικὴν ἀνατροφὴν, μαθὼν ἀργότερα τὴν καταγωγὴν του, ἐδραπέτευσεν. Ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὸ 1443 κατέλαβε τὴν Κροΐαν (παρὰ τὸ Δυρρά-

χιον) και ἤρχισεν ἀγῶνας κατὰ τοῦ σουλτάνου. Ὁ Καστριώτης κατεκερμάτισε τέσσαρας τουρκικὰς στρατιάς. Τὸ 1447 ὀλίγον ἔλειψε νὰ κριθῆ τελικῶς ἡ τύχη τῶν Ὀθωμανῶν, οἱ ὅποιοι ὑποχωροῦν ἀπρακτοὶ καὶ στρέφονται πρὸς νότον, ὅπου συνέβαινον πράγματα πολὺ δυσάρεστα δι' αὐτούς. Καὶ τούτου οἱ ἀγῶνες ἐξηκολούθησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν.

Τὸ μόνον Ἑλληνικὸν κράτος τῆς Βαλκανικῆς, τὸ δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ, προῶρισται νὰ προβάλῃ τὴν τελευταίαν ἀντίστασιν εἰς τὴν ταχεῖαν καὶ ὀρμητικὴν προέλασιν τῶν Τούρκων. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὃχι μόνον κατώρθωσε νὰ περιλάβῃ εἰς τὸ δεσποτᾶτον τοῦ ὀλόκληρον τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ καθυπέταξε τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν. Κατόπιν ἐσχεδιάζε νὰ προχωρήσῃ βορειότερον καὶ νὰ ἐνωθῆ μὲ τὸν Σκεντέρμπεην.

Ὁ Μουράτ ἐπέρχεται κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου μὲ πολυάριθμον στρατόν. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὁ Κωνσταντῖνος ἀνθίσταται εἰς τὸ Ἐξαμίλιον, ἀλλὰ τελικῶς ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ. Οἱ κάτοικοι ὅμως τῶν Πατρῶν ἀνθίστανται γενναίως ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως τῶν καὶ ἀναγκάζουν τὸν Μουράτ νὰ ἀποσυρθῆ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον (1447).

13. Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453)

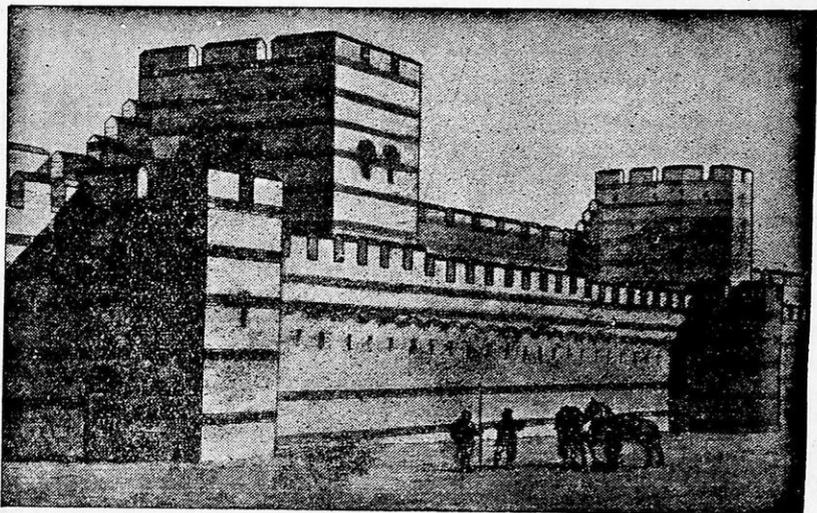
Ὁ Μουράτ ἀπέθανε τὸ 1451, ἐνῶ εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἀγωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ κίνδυνος ἦτο φανερός. Παρὰ τοὺς περισπασμοὺς ἀπὸ τὸν Οὐνυάδην καὶ Σκεντέρμπεην, οἱ Τούρκοι περισσότερον περιέσφιγγον τὴν Πρωτεύουσαν.

Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου εἶχον στραφῆ πρὸς τὴν Δύσιν, ζητοῦντες βοήθειαν. Πολλοὶ μάλιστα ἐξέχοντες βυζαντινοὶ ἐκινήθησαν ὑπὲρ τῆς ἄρσεως τοῦ σχίσματος μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰωάννης Ε' καὶ ὁ Μανουὴλ Β' περιῆλθον τὴν Εὐρώπην καὶ πανταχοῦ ἔλαβον μόνον ὑποσχέσεις.

Ὁ Ἰωάννης Η' μὲ τὸν Πατριάρχην καὶ πολλοὺς λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς μετέβη εἰς Ἰταλίαν. Τὸ 1439 συνεκροτήθη σύνοδος εἰς Φλωρεντίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεφασίσθη ἡ ἔνωσις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν, δεχθέντες τὰ πρωτεῖα τοῦ Πάπα. Ἀλλὰ τότε ἀντέδρασαν πολλοὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ λαὸς καὶ ὁ κλήρος διηρέθησαν εἰς ἐνωτικῶς καὶ ἀνθενωτικῶς.

Τὸν Ἰωάννην Η΄ διεδέχθη, τὸ 1449, εἰς τὸν θρόνον ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ ὁ Παλαιολόγος, μέχρι τότε δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ. Γενναῖος στρατιώτης ὁ Κωνσταντῖνος, μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἤρχισε μὲ τὰ μικρὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διέθετεν ἔναντι τῶν πλουσίων τουρκικῶν, νὰ ἐτοιμάζεται διὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πρωτευούσης, τὴν ὁποίαν ἔβλεπε λίαν προσεχῆ. Ἐπίσης, συνεχίζων τὰς συνεννοήσεις του μὲ τὴν Δύσιν, προσείλκεν ἐθελοντάς.

Τὸ 1451 ὁ υἱὸς τοῦ Μουράτ Μωάμεθ Β΄ ἔγινε σουλτάνος εἰς ἡλικίαν 21 ἐτῶν. Ὁρμητικὸς καὶ μὲ πείραν διοικητικὴν, διότι εἶχεν

64. Τὸ μέγα τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως

ἀναπληρώσει τὸν πατέρα του δύο φορὰς μέχρι τοῦδε εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους, ἐνετόπισεν ἀμέσως τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς βυζαντινῆς Πρωτευούσης. Ἄπνος διήρχετο τὰς νύκτας του ἐπαναλαμβάνων τοὺς λόγους τοῦ Προφήτου « ὁ μεγαλύτερος στρατηγὸς θὰ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ κατακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ».

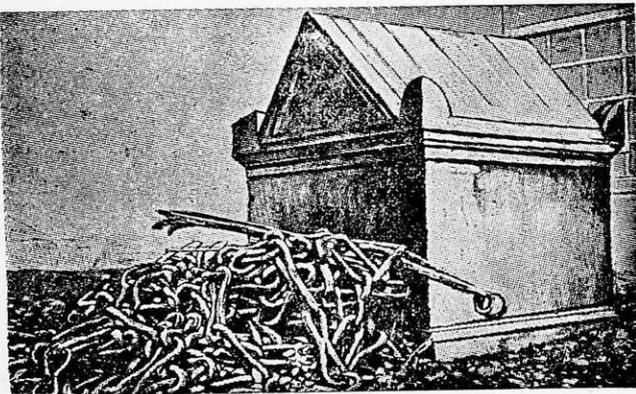
Πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων προβλέποντες τὴν ἐπερχομένην καταστροφὴν καὶ τὴν ταχεῖαν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέφευγον εἰς τὴν Δύσιν. Ἄλλοι ἐθεώρουν τὴν καταστροφὴν ὡς τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ, λόγῳ τῆς ἐπικρατούσης ἀσεβείας, ἰδίως τῶν εὐπορούντων, οἵτινες ἀπέ-

κρυπτον τὰ ἰδικὰ των πλούτη καὶ ἠνείχοντο, ὅπως τὰ ἱερά σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν παλοῦνται χάριν τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν εἰς τοὺς Ἑβραίους.

Τὸ 1452 ὁ Μωάμεθ, θέλων ν' ἀποκόψη τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ἔκτισεν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν τοῦ Βοσπόρου τὸ φρούριον Ρ ο ὑ μ ε λ η Χ ι σ ἄ ρ , ὅπου ἐσκόπευε νὰ ἐγκαταστήσῃ μεγάλη πυροβόλα. Ἐπίσης τὸν στρατηγὸν τοῦ Τουραχάν ἔστειλεν εἰς Πελοπόννησον, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς δεσπότης αὐτῆς Δημήτριον καὶ Θωμᾶν νὰ στείλουν βοήθειαν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον.

Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὰς δηώσεις τῶν Τούρκων καὶ τὴν σφαγὴν τῶν κατοίκων τῶν Ἐπιβατῶν, διέταξε νὰ κλειθοῦν τὰ τεῖχη τῆς πόλεως. Τὴν 5ην

Ἀπριλίου 1453, ὀδηγῶν 250.000 στρατοῦ, ὁ Μωάμεθ ἐνεφανίσθη πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὸν στρατὸν τοῦ ἀπέκλεισε τὴν πόλιν ἀπὸ ξηρᾶς, ἀπὸ τὴν Χρυσὴν Πύλην πρὸς νότον ἕως τὰς Βλαχέρνας πρὸς βορρᾶν, καὶ μετὰ στόλον ἐκ 400

65. Τεμάχιον τῆς ὑποτιθεμένης ἀλύσεως τοῦ Κερατίου κόλπου

πλοίων ἀπὸ θαλάσσης. Ἴσχυρὸν πυροβολικὸν ἐβοήθεια τὸν στρατὸν. Διότι ὁ Μωάμεθ, ἔχων ἀφθονώτατα οικονομικὰ μέσα, ἐδέχθη τὸ 1452 αὐτόμολον, καλὸν γνώστην τῆς ὀχυρώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν οὐγγρικῆς καταγωγῆς Οὐρβανόν, εἰδικὸν τεχνίτην πυροβόλων, ὅστις ἀντὶ ἀδροτάτης ἀμοιβῆς τοῦ κατεσκεύασε μέγα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πυροβόλον, βάλλον λιθίνας σφαίρας χιλίων πεντακοσίων λιτρῶν καὶ ἐπιφέρων μεγάλα ρήγματα εἰς τὸ τεῖχος, ἐνσπεῖρον δὲ τὸν τρόμον εἰς τοὺς πολιορκουμένους, μέχρις ὅτου διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς κατεστράφη μετὰ πολλῶν ἄλλων μικροτέρων πυροβόλων.

Ἐνῶ τόσαι δυνάμεις ἐπολιόρκουν τὴν Πρωτεύουσαν, ὁ αὐτοκρά-

τωρ διέθεσε διὰ τὴν ἄμυνάν της μόλις 7.000 μαχητάς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 2.000 ἦσαν ξένοι μισθοφόροι. Τὸ στρατηγεῖόν του ὁ αὐτοκράτωρ ἔστησε πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ καὶ ἀνέθεσε τὴν ἄμυναν εἰς τὸν Γενουάτην στρατηγὸν Ἰωάννην Ἰουστινιάνην.

Εἴκοσιν ἐπτὰ ἑλληνικὰ καὶ δώδεκα συμμαχικὰ πλοῖα ἀπετέλουν τὸν ἑλληνικὸν στόλον. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ πλεῖστα ἦσαν κλεισμένα ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Μετ' ὀλίγον ἔξοχον ναυτικὸν κατόρθωμα συνετελέσθη. Τὴν 20ὴν Ἀπριλίου ἐπέστρεφον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ Χίου ἄλλα 5 πλοῖα. Ταῦτα ὀδηγούμενα ὑπὸ τοῦ πλοιοάρχου Φ λ α ν τ α ν ε λ ᾱ , κατώρθωσαν νὰ βυθίσουν πολλὰ τουρκικὰ πλοῖα καὶ νὰ φονεύσουν περὶ τὰς 12 χιλιάδας Τούρκων, νὰ ἀνασύρουν τὴν ἄλυσον, ἡ ὁποία ἔκλειε τὸν Κεράτιον κόλπον καὶ νὰ εἰσέλθουν εἰς αὐτόν. Ὁ Φλαντανελᾶς, κρατῶν πέλεκυν καὶ πηδῶν ἀπὸ τῆς πρύμνης εἰς τὴν πρῶραν, διήγειρε τὸ πλήρωμα διὰ τεραστίων φωνῶν, μαχόμενος ὡς λέων καὶ καίων διὰ τοῦ ὕγρου πυρὸς τὰ ἐχθρικά πλοῖα. Ὁ Μωάμεθ, βλέπων τὸ κατόρθωμα τοῦ ἀτρομήτου κυβερνήτου Φλαντανελᾶ, ἐξεμάνη, διότι 100 ἰδικὰ του πλοῖα, ἅτινα εἶχον παραταχθῆ πρὸ τοῦ λιμένος τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν εἰσοδὸν εἰς τὰ 5 ἑλληνικὰ, δὲν ἐνίκησαν ὀλιγαρίθμους Ἑλλήνας ναυτικούς.

Τὴν 18ην Ἀπριλίου ὁ Μωάμεθ ἐπεχείρησε τὴν πρώτην μεγάλην ἔφοδον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ἀπεκρούσθη. Τότε ὁ σουλτάνος ἠθέλησε νὰ γίνῃ κύριος τοῦ Κερατίου κόλπου, ὥστε νὰ ἀποκλείσῃ τελείως τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκόψῃ τὴν ἄλυσον, διεβίβασε διὰ ξηρᾶς εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον ἀπὸ τὸ Διπλοκίονιον τοῦ Βοσπόρου 70 πλοῖα ἐντὸς μιᾶς νυκτός. Ἐν τούτοις τὴν 7ην Μαΐου καὶ μετ' αὐτὴν ἀπεκρούσθησαν νέαι ἔφοδοι τῶν Τούρκων.

Τὴν 16ην Μαΐου ἐπρότεινεν ὁ Μωάμεθ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ ἀπέλθῃ εἰς Πελοπόννησον, ὅπου θὰ παρέμενεν ὡς ἀνεξάρτητος ἡγεμὼν. Ὑπεσχέθη δὲ νὰ σεβασθῆ τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν κατοίκων. Ὁ αὐτοκράτωρ, ἀφοῦ ἔλαβε καὶ τὴν γνώμην τῆς συγκλήτου, ἔδωκε τὴν ἱστορικὴν ἀπάντησιν: « Τὸ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὐτ' ἐμὸν ἔστι, οὐτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ. Κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν » (Δούκας, 280).

Κατόπιν τούτων ὁ Μωάμεθ ἤρχισε νὰ προπαρασκευάξῃ τὴν τελικὴν ἔφοδον. Ὑπεσχέθη τιμὰς καὶ ἀξιώματα εἰς τοὺς ἀνδρείους. Ἀπὸ

τόν θόρυβον καί τās φωταψίας οἱ Ἕλληνες ἐνόησαν, ὅτι ἐτοιμάζεται ἡ ἔφοδος. Ἡ ἀναλογία ἦτο εἷς πρὸς πεντακοσίους ἐχθρούς. Ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ γίνῃ λιτανεῖα, κατὰ τὴν ὁποῖαν γυναῖκες, παιδιά, ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς περιῆλθον τὰ τεῖχη. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον χρήματα νὰ δοθοῦν εἰς τὸν στρατόν, διέταξεν ὁ βασιλεὺς νὰ πωληθοῦν τὰ

ιερά σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν, λέγων « ἂν ὁ Θεὸς τὴν πόλιν λυτρώσῃται, τετραπλοῦν ἀποδώσω τῷ Κυρίῳ μου ». Συγκεντρώσας ἔπειτα τοὺς ἄρχοντας ὁ Κωνσταντῖνος, ἐξεφώνησε συγκινητικώτατον λόγον, δι' οὗ προέτρπε νὰ ἀποθάνουν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν νὰ σώσουν τὴν Πόλιν, « τὴν χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων ». Κατόπιν ἐπῆγεν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ὅπου ἐτελέσθη ἐπισημοτάτῃ ἡ τελευταία λειτουργία καὶ ἐν μέσῳ ἀπείρου πλήθους ἐκοινωνήσε τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων. Τότε, μετὰ δακρῶν ἀποχαιρετήσας πάντας καὶ ζητήσας ἀπὸ ὅλους συγγνώμην, ἀπῆλθεν ἔφιππος εἰς τὰ τεῖχη, ἐπιθεωρῶν καὶ φρονηματίζων τοὺς ἀγωνιστὰς ὅλην τὴν νύκτα τῆς 28ης πρὸς τὴν 29ην Μαΐου, μέχρις ὅτου ἔλαβε θέσιν ἀπλοῦ πολεμιστοῦ πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ, εἰς τὸ ἀσθενέστερον σημεῖον, ἡρωϊκῶς ἀγωνι-

66. Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος

σθεις και γενόμενος αιώνιον παράδειγμα πατριωτισμοῦ και εὐθανασίας.

Πρὸς τὰ ἐξημερώματα τῆς 29ης Ματου ἤρχισεν ὀρμητικὴ ἐπίθεσις. Τὴν μεγαλυτέραν τῆς ἔντασιν ἔλαβεν αὐτὴ εἰς τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, διότι ἐκεῖ ἐμάχετο ὁ Μωάμεθ μὲ τοὺς γενιτσαροὺς του. Τρία σώματα στρατοῦ ἐφορμοῦν και τὰ τρία ἀποκρούονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἶχεν ἤδη ἀνατελεῖ ὁ ἥλιος, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ ἀνακράζει πλήρης χαρᾶς: « Συστρατιῶται και ἀδελφοί, ἰδική μας εἶναι ἡ νίκη ». Ἄλλ' αἰφνιδίως ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιάνης καταλείπει τὸν ἀγῶνα, τραυματισθεὶς ὑπὸ βέλους εἰς τὴν χεῖρα, ἂν και οὐχὶ σοβαρῶς, διὰ τοῦτο δὲ και ἐκ διαδόσεων δυσμενῶν ἐπῆλθε σύγχυσις μεταξὺ τῶν ἀμυνομένων και ἡ ἄμυνα πρὸς στιγμὴν ἐχαλαρώθη. Οἱ Τοῦρκοι παρεβίασαν τότε μικρὰν πύλην, τὴν Κερκόπορτα, και ἤλθον ὀπισθεν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ πίπτουν ἀγωνιζόμενοι ὡς λέοντες. « Ἡ πόλις κυριεύεται και ἐγὼ ζῶ ἔτι; » ἀνακράζει ὁ αὐτοκράτωρ. Ἄλλὰ τὴν ἰδίαν στιγμὴν τὸν κτυποῦν και, πίπτων μεταξὺ τῶν πτωμάτων, ἀνεφώνησεν: « Οὐκ ἔστι τις τῶν χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν μου ἀπ' ἐμοῦ; »

Σφαγὴ, βιαιοπραγαὶ και λεηλασίαι ἠκολούθησαν τὴν ἄλωσιν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Οἱ γενιτσαροὶ, εἰσελθόντες εἰς Ἀγίαν Σοφίαν, ἔσφαξαν ὄλον τὸ πλῆθος τὸ ὁποῖον εἶχε προσφύγει ἐκεῖ. Περὶ τὴν 8ην πρωϊνὴν τῆς ἐπομένης ὁ Μωάμεθ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν και ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ἀνέπεμψεν εὐχαριστίας εἰς τὸν Ἀλλάχ. Ὁ λαὸς ἐθρήνησεν τὴν ἄλωσιν και τῆς Πρωτευούσης και τῆς δευτέρας πόλεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τῆς Θεσσαλονίκης: « Πῆραν τὴν Πόλι, πῆραν τὴν, πῆραν τὴν Σαλονίκη » και ἐγαλούχησε τὰ τέκνα του κατὰ τὴν φοβεράν δουλείαν μὲ θρύλους τῶν ὁποίων ὁ ἀντίλαλος φθάνει μέχρις ἡμῶν.

Ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἄλλοι ἔφυγον εἰς τὴν Δύσιν και ἄλλοι ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηναγκάσθησαν νὰ ἐξομώσουν.

Τοιοτοτρόπως ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἡ βασιλις τῶν πόλεων, ὑποστᾶσα δύο ἀλώσεις και εἴκοσι πολιορκίας.

Ὁ Μωάμεθ, τὴν ἐπαύριον τῆς Ἀλώσεως, προσέλαβεν εἰς τὴν ὑπερησίαν του Ἑλληνας και ἔλαβε τὸν τίτλον « Ἀμηνρᾶς Τουρκορωμαίων ».

Τὸ 1460 κατελύθη τὸ δεσποτᾶτον τῆς Πελοποννήσου και τὸ 1461 ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία

ἐπὶ χίλια καὶ πλεόν ἔτη ἐδημιούργησε μέγαν πολιτισμὸν καὶ ἡμύνθη κατὰ κυρίων βαρβάρων πρὸς διαφύλαξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Παρ' ὄσαδῆποτε τρωτά, εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν διετηρήθησαν αἱ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐκεῖ ἤκμασεν ὁ ὑψηλότερος καὶ λαμπρότερος πολιτισμὸς ὅλου τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου. Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξεν ὁ μέγας διδάσκαλος Ἀράβων, Σλάβων καὶ λοιπῶν, αὐτὸ δὲ ἐχάρισεν ἐμμέσως διὰ τῶν Ἀράβων καὶ ἀμέσως διὰ τῶν λογίων του εἰς τὴν Δύσιν τὴν ἀναγέννησιν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντίου εἰς ὅλην τὴν Ὀρθόδοξον Ἀνατολήν συνεχίζεται μέχρι σήμερον. Τὸ Βυζάντιον κατέχει εἰς τὴν καρδίαν μας καὶ τὴν ζωὴν μας, θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν, ἰδιαιτέραν θέσιν. Ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἀρχίζει ἡ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἡ θρησκευτικὴ τῆς πίστεως καὶ οἱ ἐθνικοὶ τῆς ἀγῶνης, ἐνῶ ἡ δόξα καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἀρχαιοτάτην ἑλληνικὴν.

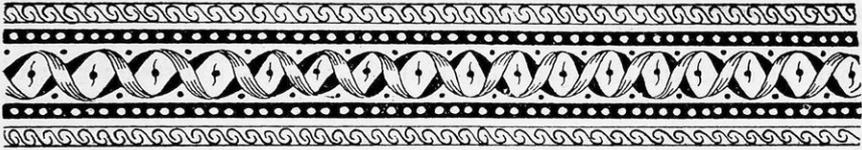

67. Ὁ Δικέφαλος αἰετὸς

Συμβολίζει ἡ μία κεφαλὴ τὴν Ἀσίαν καὶ ἡ ἄλλη τὴν Εὐρώπην. Ἔγινε τὸ σύμβολον τῶν ἐθνικῶν πόθων καὶ ἐλπίδων.

IV. Χάρτης τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4ον

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

14. Τὰ Γράμματα

ΑΡΑ τὰς δυσμενεῖς πολιτικὰς συνθήκας, τὰ Γράμματα καὶ αἱ Τέχναι ἀκμάζουν εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν τρίτην ταύτην περίοδον τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Φιλοσοφία, φιλολογία, ἐπιστῆμαι, ἱστορία, ποίησις εὐρίσκονται εἰς ἰκανὸν σημεῖον ἀναπτύξεως. Ἀκόμη καὶ δύο αὐτοκράτορες, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Μανουὴλ Β΄, ἀνεδείχθησαν ἐξαιρετοὶ συγγραφεῖς. Γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἡ ἀγάπη παντὸς ἑλληνικοῦ καὶ ἡ τάσις τῶν συγγραφέων νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἀρχαίῳσαν γλῶσσαν.

Καὶ οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶναι ξένοι πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, τῆς ὁποίας τὰ διδάγματα, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος, θέτουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν.

Κατ' ἀντίδρασιν ὅμως πρὸς τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν τῆς Δύσεως (ἀριστοτελικήν), ἡ ὁποία ἔχει καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον τοὺς θιασώτας της, ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἡ κίνησις τῶν Ἠσυχαστῶν. Αὐτοὶ ἀπεκλήθησαν οὕτω, διότι ἐζήτουν νὰ πλησιάσουν τὸν Θεὸν ὄχι διὰ τῆς λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ διὰ τῆς θερμῆς τῶν καρδίας, διὰ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς προσευχῆς. Ἦσαν ἐπομένως μυστικισταί, ὅπως καὶ πολλοὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ ἐκ Καλαβρίας τῆς νοτίου Ἰταλίας μοναχὸς Β α ρ λ α ά μ , ἀριστοτελικὸς καὶ λατινόφιλος, ἐπολέμησε τοὺς ἡσυχαστὰς καὶ τοὺς κατειρωνεύθη, ἐνῶ τὴν ὑπεράσπισίν των ἀνέλαβεν ὁ μέγας θεολόγος καὶ μὲ βαθεῖαν φιλοσοφικὴν κατάρτισιν Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς Π α λ α μ ά ς , ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Συνελθούσα Σύνοδος ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ

(1341) ἐδικαίωσε τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν καὶ τοὺς ἡσυχαστάς, ὁ δὲ Βαρθολαῖμ ἔφυγεν εἰς Ἱταλίαν γενόμενος ἐπίσκοπος Ἰέρακος ἐν Καλαβρίᾳ. Ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ μυστικισμός, πρὸ νόμιμον ἐκλεκτῶν ψυχῶν, παρὰ τὰς τυχὸν ὑπερβολὰς του, εἶναι πηγὴ εὐσεβείας καὶ θεογνωσίας διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐνῶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία παραγνωρίζει τὴν ἀξίαν του καὶ ἐτήρησεν ἐχθρικὴν στάσιν κατὰ τῶν μυστικιστῶν, ὑπερτιμῶσα τὸν κλῆρον καὶ τὴν πειθαρχίαν ὄλων εἰς αὐτόν. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς τιμᾶται ὡς ἅγιος ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν μας († 1360). Διαπρέπει θεολόγοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ἐπίσης ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, ὁ Ἐφέσου Μάρκος Εὐγενικός, ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχης Γεώργιος Σχολλάριος καὶ ἄλλοι.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἡ ἐργασία τῶν φιλολόγων ἀλλάζει. Ἦδη οὗτοι δὲν ἀρκοῦνται νὰ σχολιάζουσι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἀλλὰ διὰ κριτικῆς ἐργασίας προσπαθοῦν νὰ ἀποκαταστήσουσι τὰ ἀρχαῖα κείμενα, τὰ ὁποῖα εἶχον παραμορφωθῆ εἰς μερικὰ σημεῖα, λόγῳ τῶν συχῶν ἀντιγραφῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἤρχισε πρῶτον ἡ ἀναγέννησις τῆς ἀρχαιότητος, ἡ ὁποία ἀνεκόπη μετὰ τὰς τουρκικὰς κατακτήσεις.

Ἐξοχώτερος ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστάς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ Γεώργιος Γεμιστός (1355-1452). Οὗτος, πλατωνικὸς κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος, μετωνόμασεν ἑαυτὸν Πλήθωνα. Ἐπειδὴ δὲ προσεπάθει νὰ ἀντικαταστήσῃ μετὰ τὴν πλατωνικὴν διδασκαλίαν ὠρισμένα χριστιανικὰ δόγματα, κατηγορήθη ὅτι ἤθελεν, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἰουλιανός, νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν. Ὁ Πλήθων ἐξῆσεν ἐπὶ 20 ἔτη εἰς τὸν Μυστράν, ὅπου ἴδρυσεν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν, διδάσκων φιλοσοφίαν. Μεταβὰς εἰς Ἱταλίαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διέμεινε καὶ ἐδίδαξεν εἰς Φλωρεντίαν.

Τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν ἐδίδαξαν πρὸ τῆς Ἀλώσεως ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς εἰς Φλωρεντίαν, ὁ Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς καὶ ὁ Γεώργιος Τραπεζοῦντιος εἰς Ἑνετίαν.

Διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν εἰς τὴν Δύσιν εἰργάσθη καὶ ὁ σοφὸς Βησσαρίων (1395-1472) μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος καὶ ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας. Ἐπῆρξεν ἀπὸ τοὺς θερμότερους ἐνωτικοὺς καὶ, ἐπειδὴ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν παρεδέχθησαν τὰ διὰ τῆς

βίας εις τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας (1439) θεσπιθέντα, μετέβη εἰς Ἴταλίαν καὶ ἔγινε καρδινάλιος καὶ δις παρ' ὀλίγον πάπας.

Ἡ ἱστορία συνεχίζεται μετὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγοράν καὶ τὸν Λαόνικον Χαλκοκονδύλην. Ὁ δεῦτερος εἶναι ὁ καλύτερος ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἐξετάζει εἰς τὸ ἔργον του τὴν αὔξησιν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους καὶ ἀντιμετωπίζει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα κατὰ τρόπον ἐπιστημονικόν.

Ὁ Δούκας ἔγραψε, πρῶτος αὐτὸς εἰς ἀπλουστέραν γλῶσσαν, τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1361 - 1461 καὶ τὸ ἔργον του ἀποτελεῖ σπουδαίαν ἱστορικὴν πηγὴν τῶν κατὰ τὴν Ἄλωσιν γεγονότων.

Ὁ τελευταῖος ἱστοριογράφος τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ Γεώργιος Φραντζῆς (ἢ Σφραντζῆς), γεννηθεὶς τὸ 1401. Εἰς τὸ ἔργον του πραγματεύεται τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1358 - 1476.

Εἰς τὴν λογοτεχνίαν τῆς περιόδου ταύτης παρουσιάζεται συνέχεια τῶν τάσεων τῆς προηγουμένης ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπίδρασις τις τῆς Δύσεως, ἣτις κατέστη μεγαλύτερα εἰς τὰς περιοχὰς ὅπου διέμενον οἱ Φράγκοι. Ἀπὸ τὴν φραγκοκρατίαν ἔχομεν ἀξιόλογα κείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἐκτενέστερον εἶναι τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως. Εἰς αὐτὸ ἐξιστοροῦνται εἰς ἀπλῆν γλῶσσαν τὰ πολεμικὰ κατορθώματα τῶν Φράγκων διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Μορέως μετὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν. Ἔχει παραδοθῆ εἰς τέσσαρας παραλλαγὰς, ἑλληνικὴν, γαλλικὴν, ἀραγωνικὴν καὶ ἰταλικὴν.

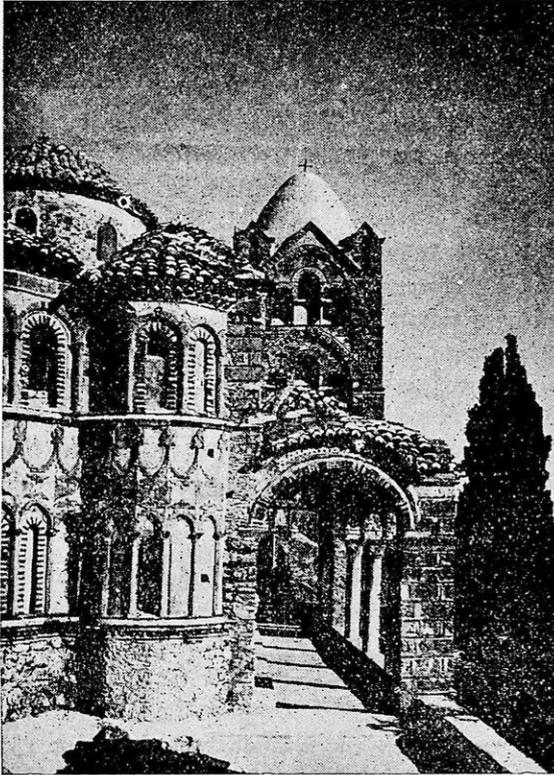
Ἐπίσης οἱ ἄνθρωποι συνήθιζον νὰ διαβάξουν εὐχαρίστους φανταστικὰς διηγήσεις ἱπποτικῶν κατορθωμάτων. Τοιαῦτα δὲ γαλλικὰ καὶ ἰταλικὰ ποιήματα ἐμμύθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν ἔγραψαν ἔμμετρα μυθιστορήματα, μετὰ ὑποθέσεις, αἱ ὁποῖα ἐλαμβάνοντο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἢ ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸν βίον.

Χαρακτηριστικὸν ὅμως γνώρισμα τῆς πνευματικῆς κινήσεως τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τῆς καθίσταται αἰσθητὴ ἀμέσως εἰς τὴν Δύσιν.

Ἄλλεπάλληλα ταξίδια ἔκαμαν τρεῖς αὐτοκράτορες εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡ Ἑλληνικὴ σοφία μεταφέρεται εἰς τὴν Ἴταλίαν, ὅπου πολλοὶ σοφοὶ ἐδίδαξαν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἐκ τῆς κινήσεως ταύτης ἐδημιουργήθη εἰς τὴν Δύσιν ἡ Ἀναγέννησις, τῆς ὁποίας οἱ πλεόν ἐπιφανεῖς πρόδρομοι εἶναι ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς καὶ ὁ Βησσαρίων.

15. Αί Τέχναί

Ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, οἱ ζωγράφοι προσθέτουν νέα στοιχεῖα εἰς τὰ ἔργα των, τοπία, βράχους, ἀρχιτεκτονικὸν βάθος καὶ δευτερεύοντα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα εἶναι ζωηρὰ καὶ ὄχι αὐστηρῶς τυπικά.

68. Ὁ ναὸς τῆς μονῆς τῆς Παντανάσσης ἐν Μυστρᾷ
(15ος αἰὼν)

τιῶν ἀκόμη χρόνων ὡς προπύργιον τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐνωρὶς εἶχε γεμίσει ἀπὸ μοναστήρια καὶ ἀνεπτύχθη ἐκεῖ τέχνη, ἡ ὅποια ἐπὶ αἰῶνας διετήρησε τὸν βυζαντινὸν χαρακτῆρα. Ὑπὲρ τὰ τριάκοντα μοναστήρια εἶχε τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων σφῆζονται. Αἱ ἐκκλησίαι

οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ ἔχουν μεγαλυτέραν κομψότητα μὲ τοὺς τρούλλους, ἑξωτερικὰς διακοσμήσεις καὶ στοάς.

Ἡ περίοδος αὐτῆ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἔχει ἀξίαν, διότι μὲ τὴν ὑπαρξιν ἐπαρχιακῶν κρατιδίων, ἀναπτύσσονται ἐγχώρια τέχνη μὲ ἴδιον χαρακτῆρα.

Κέντρα τῆς τέχνης εἶναι τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὁ Μυστρᾶς, ἡ Ἄρτα, τὰ Μετέωρα, ἡ Τραπεζοῦς, ἡ Νίκαια καὶ ἡ Θεσσαλονίκη.

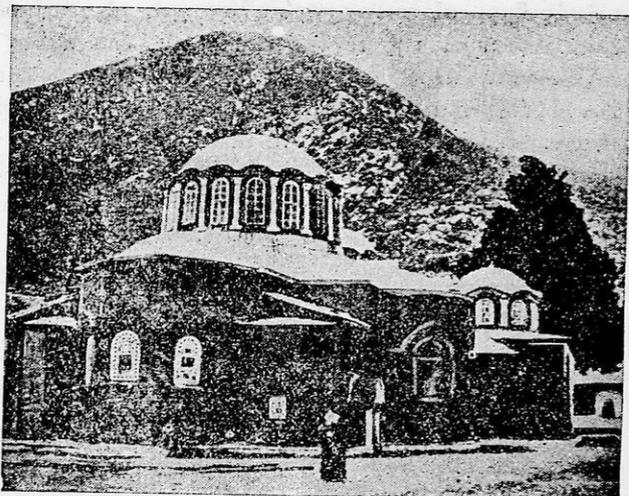
Τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἀναδειχθὲν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν

του είναι πολυάριθμοι, αἱ τοιχογραφίαι λαμπραί, τὰ χειρόγραφα πολύτιμα, οἱ ἄλλοι θησαυροὶ τῆς τέχνης ἀμέτρητοι, ὅλα καλῶς φυλασσόμενα. Εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν, ὡς εἰς μουσεῖον, τὴν ἐξέλιξιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων, καὶ νὰ ζήσωμεν ἐν πολλοῖς τὸ Βυζάντιον. Ἡ ἀγιορειτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπέδρασεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν ὁλοκλήρου τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου.

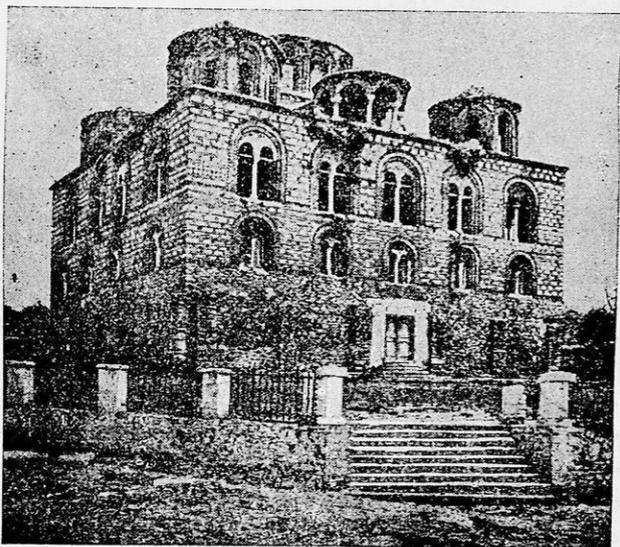

69. Ἡ θεία λειτουργία τῶν Ἀγγέλων (Τοιχογραφία Περιβλέπτου Μυστρᾶ)

Εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀνεπτύχθη ἐπίσης καὶ ἡ ζωγραφικὴ, συνεχισθεῖσα μετὰ τῆς ὅλης βυζαντινῆς παραδόσεως καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε ἤκμασαν (16ος αἰὼν) ὁ συντηρητικὸς καὶ αὐστηρὸς ζωγράφος Ἀντώνιος (Καθολικὸν Μονῆς Ξενοφώντος), ὁ μέγας Θεσσαλονικεὺς Μανουὴλ Πανσέληνος (τοιχογραφίαι τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν), ὁ Θεοφάνης ὁ Κρής (Λαύρας, Σταυρονικήτα) καὶ ἄλλοι μαθηταὶ των. Παρὰ τὰς ξενικὰς ἐπιδράσεις ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Ἁγίου Ὄρους παραμένει εἰς τὸ σύνολον βυζαντινὴ, ὑστάτη λάμπις τῆς βυζαντινῆς τέχνης τοῦ 14ου αἰῶνος.

70. Ἐνατολικὴ ἄποψις τοῦ Καθολικοῦ (κεντρικοῦ ναοῦ) τῆς εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας

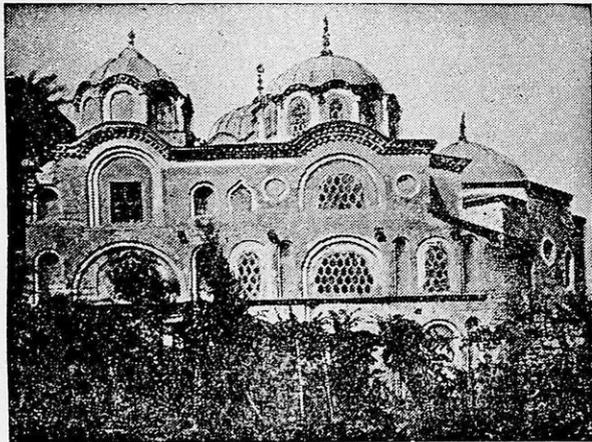

71. Ὁ εἰς Ἄρταν ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Παρηγορητίσσης (13ος αἶων)

Τὸν Μυστρᾶν ἔκτισεν ὁ Βιλλεαρδουίνος εἰς ἀπόστασιν 5 χιλιομέτρων ἀπὸ τὴν Σπάρτην, ἐπὶ χαμηλοῦ ὑψώματος τοῦ Ταυγέτου. Ὅταν ὅμως ὁ Μυστρᾶς ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου ἔλαβε μεγάλην λάμπσιν. Ἐκεῖ ἐδίδαξαν καὶ εἰργάσθησαν πολλοὶ λόγιοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Πλήθων.

Τοῦ Μυστρᾶ σφίζονται ἀφθονα ἐρείπια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἰδέαν τῆς λαμπρότητός του. Τὰ παλάτια, μέγα συγκρότημα κτηρίων, συνδυάζουν ἐπίδειξιν πλοῦτου καὶ ἰσχύος. Ὁ ναὸς τῆς Παντανάσσης εἶναι δείγμα λαμπρὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μυστρᾶ. Ὑπάρχουν πολλαὶ ἄλλαι ἐκκλησίαι, ὡς ἡ Μητρόπολις, ἡ Περίβλεπτος, ἡ Ὀδηγήτρια, ἡ Ἁγία Σοφία κ.ἄ.

Αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Μυστρᾶ κατέχουν ἐξέχουσαν θέσιν διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χάριν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ Παντανάσσα ὑπερβάλλει τὰς ἄλλας εἰς χαρίεσσαν ἐλαφρότητα μορφῶν καὶ μὲ τὸ ὑψηλὸν κωδωνοστάσιον.

Πλούσιος εἶναι καὶ ὁ γλυπτικὸς ἐπὶ μαρμάρου διάκοσμος 72. Ἀποψὺς τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου (ἤδη Φετιχιέ-Τζαμί) τῶν ἐκκλησιῶν.

Αἱ ζωγραφίαι τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ὑπενθυμίζουν τὴν διακοσμητικὴν τέχνην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, αἱ δὲ σφρζόμεναι λαμπραὶ τοιχογραφίαι εἶναι ἄριστα δείγματα τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Παλαιολόγων. Περίφημος ἦτο ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Χρυσοκεφάλου, ὅστις ἰδρῦθη μὲν ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀλλ' ἀνεκαινίσθη ἐπὶ Κομνηνῶν, ἐπινομάσθη δὲ οὕτω ἐκ τοῦ πλουσίου διακόσμου τῆς κεφαλῆς τῆς εἰκόνοσ. Μετετράπη εἰς τέμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτητῶν, ὡς καὶ πολλαὶ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ἀπάνταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν

κείμενοι, αἱ ὁποῖαι ἔσχον τὴν ἰδίαν τύχην, ὡς λ.χ. ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς Παμμακαρίστου, μετονομασθεὶς Φετιχιέ-Τζαμί. Τῶν χριστιανικῶν τούτων ναῶν πλείσται τοιχογραφίαι ἐξηλείφθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων δι' ἐπιχρίσεων καὶ ἐπισκευῶν.

Τὸ ὠραιότερον ἀρχιτεκτονικὸν μνημεῖον τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Κομνηνῶν ἦτο ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν Τραπεζοῦντι, κτισθεὶς κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Ἀγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ναὸς

73. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (14ος αἶων)

οὗτος περιεῖχεν ὠραίας εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι ἐδείκνυν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ζωγραφικῆς εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, ἡ ὁποία ἐκοσμήθη, ἰδίως ἐπὶ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ' (1340 - 1390), μετὰ πλῆθος ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων. Εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτῶν παρατηρεῖται μεταβολὴ τοῦ σχεδίου. Ἐνῶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐκκλησίαν ὁ θόλος μετὰ τὸν ἄλλον ναὸν εἶναι ἕν ὅλον ἀδιαίρετον, εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Τραπεζοῦντος μία προ-

έκτασις τοῦ ἔσωνάρθηκος καθιστᾶ τὸν θόλον ἄπλοῦν κόσμημα τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

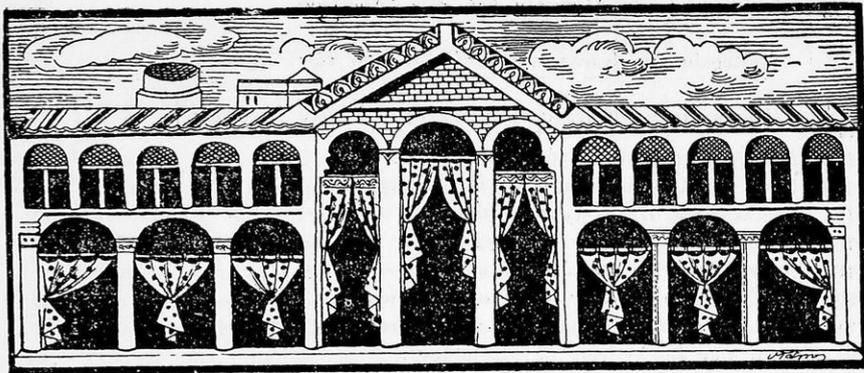
Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἐκτίσθησαν διάφοροι ναοί, ὁ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, τὸν 12ον αἰῶνα, μὲ πολλὰς σειρὰς ἀλλεπαλλήλων στεγῶν, ὁ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, τὸν 13ον αἰῶνα, μὲ ἓνα κεντρικὸν τροῦλλον καὶ ἄλλους τέσσαρας μικροτέρους, ὁ τοῦ Προφήτου Ἡλία, τὸν 13ον αἰῶνα, ὁ ὁποῖος ἀντὶ θόλων ἔχει Β. καὶ Ν. τοῦ τροῦλλου ἡμικυκλικὰς κόγχας. Ὁ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, κτισθεὶς τὸν 14ον αἰῶνα, εἶναι πραγματικὸν κομψοτέχνημα, διότι οἱ 5 τροῦλλοι εἶναι ραδινώτατοι καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ διακοσμήσεις τῶν τοίχων πολυποίκιλοι.

Καθ' ὅλου εἰπεῖν, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων αἱ Καλαὶ Τέχναι φθάνουν εἰς ἀκμὴν καὶ ἡ περίοδος αὕτη χαρακτηρίζεται ὡς ἡ τελευταία βυζαντινὴ ἀναγέννησις.

Ἡ τέχνη τοῦ Βυζαντίου ἐπέδρασεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ τῆς σερβικῆς τέχνης. Εἰς τὴν Σερβίαν ἐκτίσθησαν πολλαὶ ἐκκλησίαι, διακοσμηθεῖσαι ἀπὸ Ἑλληνας καλλιτέχνας. Ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ἐπέδρασεν ἐπίσης εἰς τὴν τέχνην ὄλων τῶν Σλαβικῶν λαῶν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην (Ἰταλίαν, Γαλλίαν, Ἰσπανίαν καὶ Γερμανίαν).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

- 313 Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, διὰ τοῦ ὁποῦ ἀνεγνωρίσθη ἡ Χριστιανικὴ
θρησκεία.
- 330 Κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 367 Ἐγκατάστασις τῶν Βησιγόθων νοτίως τοῦ Δουνάβεως.
- 395 Ὀριστικὴ διαίρεσις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικόν.
- 476 Κατάλυσις τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους.
- 487 Κατάληψις τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τῶν Ὀστρογόθων.
- 532 Στάσις τοῦ Νίκα.
- 533 Ἐκδοσις κώδικος Ἀστικοῦ Ρωμ. δικαίου.
- 533 } Ἀνακατάληψις τῆς Ἀφρικῆς ὑπὸ τοῦ Βελισσαρίου.
- 534 }
- 537 Ἐγκαίνια τῆς Ἀγίας Σοφίας.
- 540 Κατάληψις τῆς Συρίας ὑπὸ τοῦ Χοσρόη.
- 559 Ἐμφάνισις τῶν Οὐννων πρὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 562 Εἰρήνη μετὰ τοὺς Πέρσας.
- 608 Ἐμφάνισις τῶν Περσῶν πρὸς τῆς Χαλκηδόνος.
- 615 Κατάληψις τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Περσῶν.
- 617 Κατάληψις τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Περσῶν.
- 626 Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀθάρων.
- 633 Κατάληψις τῆς Συρίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
- 638 Παράδοσις τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τοὺς Ἀραβας.

- 640 } Κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
642 }
673 / Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
678 /
717 } Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
718 }
730 Διάταγμα κατὰ τῶν εἰκόνων.
732 Νίκη τοῦ Καρόλου Μαρτέλου εἰς Πουατιέ.
754 Ἀπώλεια τῆς Βυζαντινῆς Ἰταλίας.
762 Ἦττα τῶν Βουλγάρων ἐν Ἀγχιάλφ.
787 Ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων.
800 Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας γίνεται αὐτοκράτωρ.
813 Ἐμφάνισις τοῦ Κρούμου πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
817 Ἦττα τῶν Βουλγάρων ἐν Μεσημβρία.
826 Κατάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
832 Διάταγμα τοῦ Θεοφίλου κατὰ τῶν εἰκόνων.
843 Ἀποκατάστασις τῆς Ὁρθοδοξίας.
858 Ὁ Φώτιος ἐκλέγεται Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.
864 Ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ Κυρίλλου.
867 Διάρρηξις σχέσεων τῶν Ἐκκλησιῶν Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς.
904 Κατάληψις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν.
924 Ἐμφάνισις τοῦ Βουλγάρου Συμεῶν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
989 Προσηλυτισμὸς τῶν Ρώσων εἰς τὸν Χριστιανισμὸν.
1018 Ἐπιταγή τῆς Βουλγαρίας εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς.
1054 Σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν, Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς.
1185 Ἄλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν.
1204 Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.
1261 Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
1348 Ἰδρυσις τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως.
1389 Μάχη εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον.
1402 Μάχη τῆς Ἀγκύρας.
1430 Ἄλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1453 Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1460 Κατάλυσις τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1461 Κατάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ τῶν Τούρκων.

ΠΙΝΑΞ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ

1. Κωνσταντίνος ὁ Μέγας.
2. Ἡ Ἁγία Ἐλένη ἀνευρίσκουσα τὸν Τιμίον Σταυρόν.
3. Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης.
4. Θεοδόσιος ὁ Μέγας μετὰ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ.
5. Ἰουστινιανὸς Α' (527 - 565) μετὰ τῆς ἀκολουθίας του.
6. Ἡ Ἔνθρονος Θεοτόκος.
7. Ὑδραγωγεῖον παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν.
8. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος.
9. Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Κοραίνου.
10. Τέμενος τῶν Ἀράβων ἐν Κορδοῦη.
11. Αἴθουσα τῶν Πρεσβευτῶν τοῦ Ἀλκαζάρ.
12. Ἡ Αὐλὴ τῶν Λεόντων τῆς Ἀλάμπρας.
13. Βυζαντινὴ οἰκία τοῦ βου αἰῶνος.
14. Τὸ ἀνάκτορον τῆς Ραβέννης.
15. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.
16. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῆς Ἀχειροποιήτου.
17. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.
18. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης Κωνσταντινουπόλεως.
19. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης.
20. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (I).
21. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως (II).
22. Γενικὴ σημερινὴ ἀποψις τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.
23. Ὁ καλὸς Ποιμὴν.
24. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ οἱ ἰδρυταί.
25. Κιονόκρανον τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
26. Κιονόκρανον τοῦ Ἁγίου Βιταλίου τῆς Ραβέννης.
27. Σαρκοφάγος τῆς Ραβέννης (I).
28. Σαρκοφάγος τῆς Ραβέννης (II).
29. Τμῆμα τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
30. Ἡ ὀχύρωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
31. Βυζαντινὸν μεταξωτὸν ὕφασμα.
32. Τρίπτυχον μουσείου Λούβρου.
33. Ἐνδυμα Βυζαντινῆς.
34. Εἰκὼν συμποσίου (I).
35. Εἰκὼν συμποσίου (II).
36. Ἀνάρρησις τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ ἀσπίδος.
37. Κωνσταντίνος ὁ Πρωγωνῆτος.
38. Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρος.
39. Κωνσταντίνος ΣΤ'.

40. Θεοδώρα, σύζυγος τοῦ Θεοφίλου.
41. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών.
42. Λέων ΣΤ' ὁ σοφός.
43. Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος.
44. Ὁ Ρωμανός Β' καὶ ἡ σύζυγός του Εὐδοκία, εὐλογοῦμενοι ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ.
45. Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος.
46. Εἰρήνη Δούκαινα, σύζυγος Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ.
47. Μανουὴλ Κομνηνός καὶ ἡ σύζυγός του Μαρία.
48. Ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων.
49. Ἐπιτομή τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐν Ἀμφίση ναοῦ τοῦ Σωτῆρος.
50. Ὁ Παντοκράτωρ εἰς τὸν τροῦλλον τῆς μονῆς Λαφνίου.
51. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκῶων.
52. Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου καὶ δύο ἅγιοι.
53. Ἡ ἀπιστία τοῦ Θωμᾶ.
54. Ὁ προφήτης Ἡσαΐας μεταξὺ Νυκτὸς καὶ Ὁρθρου.
55. Ὁθων Β', αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ἡ σύζυγός του Θεοφανώ.
56. Ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς πόλεως Reims.
57. Ἐσωτερικὸν τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Ἀμιένης.
58. Ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς πόλεως Worms.
59. Δύο γοτθικὰ κιονόκρανα.
60. Ὁ Ἰησοῦς ἐμπαϊζόμενος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων (Τζιόττο).
61. Ἡ Ἀποκαθίλωσις (Μποπιτσέλλι).
62. Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός ὡς αὐτοκράτωρ καὶ μοναχός.
63. Μανουὴλ Παλαιολόγος.
64. Τὸ μέγα τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
65. Τεμάχιον τῆς ὑποτιθεμένης ἀλύσεως τοῦ Κερατίου κόλπου.
66. Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος.
67. Ὁ δικέφαλος ἀετός.
68. Ὁ ναὸς τῆς μονῆς τῆς Παντανάσσης ἐν Μυστρᾷ.
69. Ἡ θεία λειτουργία τῶν Ἀγγέλων (Τοιχογραφία Περιβλέπτου Μυστρᾶ).
70. Ἀνατολικὴ ἔπιτομή τῆς εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας.
71. Ὁ εἰς Ἄρταν ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Παρηγορητίσσης.
72. Ἐπιτομή τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου.
73. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων.

I.	Χάρτης τῆς Εὐρώπης μετὰ τὸ 476 μ.Χ. ....σελ.	31
II.	Χάρτης τοῦ Ἀραβικοῦ κράτους κατὰ τὸ 750 μ.Χ. .... »	125
III.	Χάρτης τῶν θεμάτων κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος .... »	189
IV.	Χάρτης τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως	268

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Εισαγωγή 9

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ (330 — 641)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1ον. ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

1.	'Ο Μέγας Κωνσταντίνος	13
2.	'Η κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως	17
3.	'Ο Κωνσταντίνος καὶ ὁ 'Ιουλιανὸς	18
4.	Θεοδόσιος ὁ Μέγας	20
5.	Οἱ διάδοχοι Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου. Τὸ 'Ανατολικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος	22

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2ον. Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

6.	Οἶνοι	26
7.	Γερμανοὶ	28

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3ον. ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

8.	Οἱ μέχρι τοῦ 'Ιουστινιανοῦ αὐτοκράτορες	34
9.	'Ιουστινιανὸς	36
10.	Πολεμικὰ ἔργα τοῦ 'Ιουστινιανοῦ	39
11.	Εἰρηρικὰ ἔργα τοῦ 'Ιουστινιανοῦ	42
12.	Λογγοβάρδοι ἢ Λομβάρδοι	44
13.	Σλάβοι	45
14.	'Αβαροι	46
15.	Οἱ διάδοχοι τοῦ 'Ιουστινιανοῦ	47

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4ον. ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

16.	'Ηράκλειος	50
17.	'Ο 'Ισλαμισμὸς	53
18.	'Η ἔξοδος τῶν 'Αράβων ἐκ τῆς χώρας των	56
19.	'Ο ἀραβικὸς πολιτισμὸς	57

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5ον. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΤΗΣ Α' ΠΕΡΙΟΔΟΥ

20.	'Αρειανισμὸς	63
21.	Μονοφυσιτισμὸς	64

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 6ον. ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

22. Ἡ παιδεία	67
23. Ἡ λογοτεχνία	69
24. Ἡ ἱστορία	73
25. Ἡ θεολογία	75
26. Ἡ ἀρχιτεκτονική	78
27. Ἡ Ἁγία Σοφία	83
28. Ζωγραφικὴ καὶ Γλυπτικὴ	88
29. Ἡ φιλανθρωπία	93
30. Ἡ νομοθεσία	94
31. Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις	95
32. Αἱ πόλεις	98
33. Ἐμπόριον - Ναυτιλία - Βιομηχανία	101
34. Ἡ γεωργία	104
35. Κατοικία - Ἐνδυμασία - Τροφή	105
36. Αἱ ἑορταὶ	109

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν 7ον

37. Τὰ Δυτικὰ Κράτη	112
---------------------------	-----

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (641 — 1204)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1ον. ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ — ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

1. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου	117
2. Οἱ Βούλγαροι	119

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2ον. Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

3. Λέων ὁ Γ΄	121
4. Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄	123
5. Κωνσταντῖνος ὁ ΣΤ΄	126

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3ον. ΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 802 — 867 ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

6. Οἱ ἀπὸ τοῦ 802 - 813 αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου	130
7. Λέων ὁ Ἀρμένιος	132
8. Θεόφιλος καὶ οἱ διάδοχοί του	134

**ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4ον. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥ 641 — 867**

9. Ἡ μέχρι τῆς εἰκονομαχίας θρησκευτικὴ πολιτικὴ	137
10. Εἰκονομαχία	138
11. Β΄ Περίοδος τῆς εἰκονομαχίας	142
12. Ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας μετὰ τὴν Δύσιν	145

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5ον. Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

13.	Βασίλειος Α' ὁ Μακεδῶν	148
14.	Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς	151
15.	Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος	153
16.	Ρωμανὸς Β'	156
17.	Νικηφόρος Β' Φωκᾶς	157
18.	Ἰωάννης Τσιμισκῆς	159
19.	Βασίλειος ὁ Β'	162
20.	Τελευταῖοι Μακεδόνες αὐτοκράτορες	166

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 6ον. ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

21.	Ἰσαάκιος Α' Κομνηνὸς	169
22.	Σελτσούκοι Τοῦρκοι	170
23.	Ρωμανὸς Δ' Διογένης	171
24.	Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς	173
25.	Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς	176
26.	Μανουὴλ Α' Κομνηνὸς	177
27.	Οἱ τελευταῖοι Κομνηνοὶ	180

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 7ον. Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ

28.	Ἰσαάκιος ἄγγελος	183
29.	Ἀλέξιος Γ' ἄγγελος	185

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 8ον. ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ Β' ΠΕΡΙΟΔΟΥ

30.	Νομοθεσία καὶ Διοίκησις	187
31.	Ἡ παιδεία	190
32.	Τὰ γράμματα	191
33.	Αἱ ἐγκυκλοπαιδεῖαι	194
34.	Ἡ τέχνη	195

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 9ον. Η ΔΥΣΙΣ

35.	Τὸ Κράτος τοῦ Καρόλου	203
36.	Ἐπιδρομαὶ κατὰ τῆς Εὐρώπης	205
37.	Τὰ νέα ἔθνη καὶ Κράτη	206
38.	Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία	208
39.	Ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ	210
40.	Ἡ πρώτη σταυροφορία	211
41.	Ἡ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη σταυροφορία	215
42.	Ἡ τετάρτη σταυροφορία	216

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ (1204 — 1453)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1ον. Η ΕΥΡΩΠΗ

1. Ἡ Γαλλία	221
2. Ἡ Ἀγγλία	222
3. Αἱ Ἰταλικαὶ κτήσεις	224
4. Ἡ παιδεία καὶ αἱ ἐπιστήμαι	225
5. Ἡ λογοτεχνία καὶ αἱ τέχναι	227

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2ον. ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ

6. Ἡ Φραγκοκρατία	233
7. Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως	236
8. Ἡ αὐτοκρατορία καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς	239

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3ον. Η ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

9. Οἱ Παλαιολόγοι	241
10. Οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι	244
11. Ἡ ἄμυνα τοῦ Κράτους μέχρι τοῦ 1402	246
12. Τὸ Βυζαντινὸν Κράτος μέχρι τῆς ἀλώσεως	249
13. Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως	251

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4ον. ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

14. Τὰ Γράμματα	259
15. Αἱ τέχναι	262
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ	269
ΠΙΝΑΞ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ	271
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	273

Ἡ καλλιτεχνικὴ ἐμφάνισις τοῦ βιβλίου ὀφείλεται εἰς τὸν Α. ΤΑΣΣΟΝ

*Ἐπιμεληταὶ ἐκδόσεως Θ. Ν. ΚΑΣΤΑΝΑΣ καὶ ἸΩ. Γ. ΑΜΗΑΤΖΙΔΗΣ
(ἀπ. Δ. Σ. ΟΕΣΒ 14339/14-3-58)*

Τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τὸ κάτωθι βιβλιοσημον εἰς ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

Ἐπίσημον στεροῦμενον τοῦ βιβλιοσήμου τούτου θεωρεῖται κλεψίτυπον. Ὁ διαθέτων, πωλῶν ἢ χρησιμοποιοῦν αὐτὸ διώκεται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α 108).

024000028483

ΕΚΔΟΣΙΣ Γ', 1958 (VI) — ΑΝΤΙΤΥΠΑ 25.000

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : ΕΜΜ. ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗ

